БЕОГРАДСКИ УНИВЕРЗИТЕТ

ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Драган М. Јевтић

БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЛЕ ХЛАДНОГ РАТА

докторска дисертација

Београд, 2017.

BELGRADE UNIVERSITY

FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Dragan M. Jevtić

SECURITY IMPLICATIONS OF THE PROCESS OF GLOBALIZATION AFTER THE COLD WAR

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017.

МЕНТОР:

– проф. др Драган Р. Симић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

– проф. др Радмила Накарада, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

– проф. др Радомир Милашиновић, Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Датум одбране:

_____

БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЛЕ ХЛАДНОГ РАТА

- докторска дисертација -

РЕЗИМЕ

После Хладног рата област међународних односа и безбедности претрпели су велике промене. Догађаји на крају 20. века који су најзначајније утицали на промене су рушење Берлинског зида, уједињење Немачке и распад СССР. Изненадно и неочекивано биполарни систем равнотеже снага као облик међународних односа се урушио. Интензивирање и убрзање процеса глобализације, геополитичке промене и успостављање глобалних економских односа заснованих на неолибералном економско-политичком моделу довеле су до нове расподеле моћи у међународним односима.

Процес глобализације и информационо-комуникационе и техничко-технолошке промене довели су до убрзаног глобалног економског раста и развоја. Суштински су промењени односи између држава и основе на којима се оне успостављају, а државе су успоставиле нове врсте односа са новим актерима у међународним односима. Умањене су претње по безбедност од употребе нуклеарног оружја и класичних међудржавних ратова, али су се знатно повећале невојне претње транснационалног, недржавног, неоружаног, асиметричног и непредвидивог карактера. У складу са геополитичким променама дошло је и до промена циљева и задатака НАТО који добија своју улогу у успостављању и учвршћивању неолибералног економско-политичког модела и подршци глобалним институцијама. НАТО је повећао претње војним интервенционизмом према другим суверeним државама.

Нова прерасподела моћи у међународним односима произведена успостављеним неолибералним економско-политичким моделом на таласима глобализације довела је по повећања економских неједнакости између појединих региона, држава и на нивоу држава. Повећање економских неједнакости на глобалном нивоу повећава осетљивост свих објеката безбедности (појединци, групе, државе, међународни систем) и утиче на активирање изазова, ризика и

претњи безбедности. На безбедност све више утиче регионално и глобално окружење из кога се у условима нарастајућег процеса глобализације активирају економски, политички и војни изазови, ризици и претње, техничко-технолошки, еколошки и демографски проблеми и опасности транснационалног тероризма и организованог криминала. Њихов утицај остварује се на нивоу националних држава, а након тога се шири на остале нивое безбедности, од појединачне до глобалне.

Кључне речи: Хладни рат, глобализација, моћ, САД, безбедност, безбедносне последице, економска неједнакост, актери глобализације.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Међународне студије

УДК број:
327(100):339.9(043.3)
327.54:316.32:355.02(043.3)

SECURITY IMPLICATIONS OF THE PROCESS OF GLOBALIZATION AFTER THE COLD WAR

- Doctoral Dissertation -

SUMMARY

After the Cold War, the field of international relations and security has undergone major changes. The events at the end of the 20th century that most significantly influenced the changes were the demolition of the Berlin Wall, the reunification of Germany and the disintegration of the USSR. Suddenly and unexpectedly, bipolar system of balance of power as a form of international relations collapsed. Intensification and acceleration of the process of globalization, geopolitical changes and the establishment of global economic relations based on neo-liberal economic and political model have led to a new distribution of power in international relations.

The process of globalization and information and communication, technical and technological changes have led to accelerated global economic growth and development. Relations among states and the basis on which they are established have been fundamentally altered, and countries have established new kinds of relations with new actors in international relations. Threats to the security of the use of nuclear weapons and conventional interstate wars have been reduced, but non-military threats of transnational, non-state, unarmed, asymmetric and unpredictable nature have been significantly increased. In accordance with the geopolitical changes, there have been changes in the objectives and tasks of NATO, which gets its role in the establishment and strengthening of neo-liberal economic and political model and support of global institutions. NATO has increased the threat of military interventionism against other sovereign states.

New redistribution of power in international relations created with the established neo-liberal, economic and political model on the waves of globalization has led to an increase in the economic disparities among individual regions, countries and within countries. Increasing economic inequality globally increases the sensitivity of all security actors (individuals, groups, states, international system) and affects the activation of security challenges, risks and threats. Security is increasingly affected by

regional and global environment from which, in terms of the growing process of globalization, economic, political and military challenges, risks and threats are triggered, as well as technological, environmental and demographic problems and dangers of transnational terrorism and organized crime. Their effect is achieved at the level of nation states, then spreading to other levels of security, from the individual to the global one.

Key words: Cold War, globalization, power, USA, security, security inclinations, economic inequality, actors of globalization

Scientific discipline: Political sciences

Specific scientific discipline: International studies

UDK number:
327(100):339.9(043.3)
327.54:316.32:355.02(043.3)

САДРЖАЈ

УВОД 1

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА 8

Проблем истраживања 8
Предмет истраживања 13
Циљ и задаци истраживања 21
Хипотетички оквир истраживања 22
Методе истраживања 26
Научна и друштвена оправданост истраживања 26

I ХЛАДНИ РАТ И БЕЗБЕДНОСТ 28

1.1. Хладни рат и биполарна равнотежа снага 30
1.2. Карактеристике Хладног рата 46
1.3. Крај Хладног рата и распад биполарне равнотеже снага 53

II ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ 62

2.1. Појам и идеја глобализације 67
2.2. Узроци настанка и димензије глобализације 80
2.3. Противуречности глобализације 97

III ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПРЕРАСПОДЕЛА МОЋИ 110

3.1. Појам и врсте моћи 112
3.2. Тврда и мека моћ 120
3.3. Паметна моћ 130
3.4. Промена природе и расипање моћи 134

IV ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, КОНЦЕНТРАЦИЈА МОЋИ И БЕЗБЕДНОСТ 148

4.1. Актери глобализације и расподела моћи 150
4.2. Држава као актер 153
4.3. Недржавни актери 164
4.4. Транснационалне компаније 180
4.5. НАТО 189
4.6. Велике силе 201

V ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ 213

5.1. Глобално безбедносно окружење 213
5.2. Економски и социјални изазови, ризици и претње 220
5.3. Политички изазови, ризици и претње..... 243
5.4. Војни изазови, ризици и претње..... 260
5.5. Техничко-технолошки проблеми..... 289
5.6. Еколошки проблеми..... 302
5.7. Демографски проблеми 314
5.8. Тероризам..... 328
5.9. организовани криминал..... 342

VI ПРЕВЕНЦИЈА УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ У ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ.....354

6.1. Национални интереси и очување сопствене културе и националног идентитета..... 358
6.2. Јачање економске и социјалне безбедности људи..... 365
6.3. Регионална и глобална сарадња и повезивање 372

ЗАКЉУЧАК.....381

ЛИТЕРАТУРА.....401

БИОГРАФИЈА АУТОРА.....422

УВОД

У току Хладног рата безбедност је била одређена традиционално државоцентрично, а национална безбедност је дефинисана војним терминима и односила се првенствено на спољну безбедност државе. Непријатељ је био унапред познат, изазови су били видљиви, док су се реакције могле унапред предвидети. Безбедност државе се развијала у складу са односима који су владали у међународном окружењу. Институт безбедности подразумевао је истовремено равнотежу снага у биполарној структури међународних односа и колективну безбедност као принцип одустајања од могуће употребе силе како би се смањиле могућности да избије рат, док су сарадња и одговорност између држава чинили претпоставку за очување мира у свету.

После Хладног рата дошло је до промена у свим сферама људског живота. Изненађење крајем Хладног рата испољено је одушевљењем променама светске сцене. Слављена је победа и "крај историје" у најави новог светског поретка заснованог на униполарној структури. Међутим, та поједностављена стварност није дуго трајала. Наступила је ерозија државног суверенитета, појачана међузависност, појава нових сложених изазова и опасних асиметричних претњи. Војна безбедност постала је мање значајна, док су борба за храну и енергетске изворе, људска безбедност и безбедност животне средине постали животно значајни.

Уочено је да традиционална безбедност која је раније сагледавана државоцентрично не може бити угрожена само услед спољних фактора већ и због унутрашњих противуречности. Нове опасности нису тако видљиве и потпуно јасне јер потичу из извора угрожавања који се не могу једноставно објаснити и дефинисати. У новим и промењеним условима национална безбедност обухватила је и унутрашње аспекте попут безбедности појединца, друштвених група и самог друштва. Безбедносне установе Хладног рата оличене у равнотежи снага и колективној безбедности нису отклониле проблеме непрекидне борбе за стицање моћи и безбедности, као ни избијање сукоба између држава. Успостављање сарадње у безбедности на основама међусобног поверења међу државама било је

оптерећено себичним националним интересима или интересима група држава које су настојале одржати заједничким снагама сопствену моћ и утицај.

Глобализација после Хладног рата представља сложен и вишедимензионалан процес. Поред огромног напретка на једној страни, истовремено на другој страни производи противуречности и последице. Последице су нарочито изражене у сфери безбедности, а настанак нових изазова, ризика и претњи безбедности и актера, поред традиционалних, наметнуо је потребу промене старог у нови концепт безбедности.

Глобализација условљава многобројне противуречности, које се на крају више посредно а мање непосредно одражавају на безбедност. На једној страни присутна је конвергенција и интеграција на светском нивоу, а на другој страни настаје све већа поларизација између различитих држава, региона и цивилизација. Она за део света представља објективан и природан процес спонтаног карактера док за други други она представља пројекат западног света у коме се остварује његова доминација. Противуречности су нарочито изражене између развијених и неразвијених делова света са тенденцијом њиховог појачавања и повећања разлика.

Промена односа моћи на светском нивоу након Хладног рата довела је до неравнотеже у систему међународних односа и повећања нестабилности која је увећана успостављањем неолибералног економско-политичког модела устројства света. Прерасподела економске моћи извршена је у корист развијеног дела света на основама тржишне глобалне економије у којој технолошки развијене и конкурентне земље остварују прилив великог богатства које црпе из неразвијених и неконкурентних држава на светском тржишту механизмима нееквивалентне размене.

Сложена међузависност која настаје у процесу глобализације не говори у потпуности о карактеру повезаности актера међународних односа и може имати демократске и ауторитарне облике и форме. Глобализација неолибералног економско-политичког модела на светским просторима садржи противуречне тенденције. Економска димензија у себи садржи економску ефикасност и брзо ширење социјалних слабости, а укупна економска ефикасност остварена је на рачун друштва у виду смањења јавних расхода, социјалних издатака, уклањања

социјалне функције државе, као и повећаних економских неједнакости. У политичкој димензији подстицање ширења демократије у свету доведено је на ниво универзалног цивилизацијског достигнућа, а војне интервенције и економске санкције као начин остварења и ширења демократије постали су пресудан облик унилатерализма у међународним односима који је важнији од мултилатералних међународних форума одлучивања заснованих на основама међународног права.

Глобализација ствара услове у којима главни изазови, ризици и претње безбедности имају невојни карактер. Повећање интензитета економских активности, комуникацијских и транспортних капацитета довели су до транснационализације не само позитивних већ и негативних ефеката глобализацијских токова што је утицало на појаве тероризма, организованог криминала, трговине дрогом и оружјем, етничких и верских конфликата и сукоба, еколошких проблема, демографских проблема и војних интервенција асиметричног карактера и др. Интензитет невојних ризика значајно је повећан. Међутим, већа учесталост невојних ризика и интензивирање глобалних процеса не отклањају могућности традиционалних војних сукоба између држава и њихових војних снага. Војна моћ и улога војне силе веома су изражени у одређивању обима и динамике, као и смера, глобалних процеса, чиме се и даље повећава извесност од војних изазова, ризика и претњи и поред промене њиховог карактера.

Природа и глобални домети процеса глобализације стварају услове за настанак изазова, ризика и претњи у свим секторима безбедности националних држава, као и на индивидуалном, регионалном и глобалном нивоу. Традиционални изазови, ризици и претње, као и нови, доводе до настанка безбедносних последица којима су највише изложени слаби актери у процесу глобализације. Неповољан положај неразвијених земаља у глобалном систему огледа се у ограниченим могућностима заштите економског сектора безбедности и настанку нестабилности, а преко њега нестабилност се даље преноси и на друге секторе и нивое безбедности држава, утичући посредно и на стање у међународном односно глобалном окружењу.

Рад има шест поглавља која обрађују најзначајније аспекте процеса глобализације и последице које она производи.

У првом поглављу анализирани су међународни односи током Хладног рата, његове карактеристике, начин функционисања биполарне равнотеже снага као облика међународних односа, основни узроци настанка Хладног рата и како се он одражавао и манифестовао у успостављању и одржавању међународних односа између различитих актера, промене које су наступиле проналаском нуклеарног оружја, у безбедносном и политичком смислу, и начин утицаја ове промене на стање и развој међународних односа. У оквиру сагледавања трошења ресурса за постизање потребних капацитета и моћи државе у безбедносном смислу, разматрана је веза између потрошње у развоју војне моћи и економска димензија моћи, као и њен утицај на стабилност, унапређење и развој безбедности и укупне моћи државе. Дате су и основне претпоставке које су довеле до краја Хладног рата и нестанка биполарне равнотеже снага. Сагледан је концепт безбедности током Хладног рата, његове основне претпоставке, као и стање безбедности и функционисање међународних односа.

Друго поглавље обухвата дефинисање појма глобализације, испољавање и ширење њених димензија, основне узроке њеног настанка, развоја и противуречности, као и шире последице које она производи. Извршено је сагледавање механизма проширења, продубљења и интензивирања процеса глобализације и утицаја на ширење изазова, ризика и претњи безбедности ван војног сектора на невојне секторе. Анализа процеса глобализације извршена је и са аспекта нове расподеле моћи великих сила у измењеном међународном окружењу. Дефинисане су и основне специфичности процеса глобализације након Хладног рата, по чему она даје основни импулс развоју међународних односа у новим измењеним околностима.

У трећем поглављу рада обрађује се прерасподела моћи у процесу глобализације. Анализира се појам и структура моћи која се сагледава са светског тј. глобалног становишта. Дефинише се појам и врсте моћи, објашњавају основне врсте моћи у теоријском смислу и практичним примерима њене примене и својстава испољавања, како би се боље схватили природа и суштина моћи. Анализира се промена природе моћи у односу на период Хладног рата, њено

расипање и нова прерасподела моћи на актере процеса глобализације. Дефинисан је краћи приказ данашње концентрације моћи по одређеним параметрима и актерима. Такође, кроз анализу је истакнут значај поседовања параметара економске моћи, коју глобализација концентрише код јаких актера, као основе за стварање других врста моћи.

У четвртом поглављу сагледана је концентрација моћи коју је створио процес глобализације у оквиру доминантног неолибералног економско-политичког модела. Моћ која је концентрисана код јаких актера глобализације одређује и правац кретања глобалних политичких, економских и безбедносних процеса. Глобализација се сагледава, и као процес који покреће нову дистрибуцију моћи, са становишта јаких актера који су уједно и носиоци тог процеса. Међувладине организације, велике силе, транснационалне компаније (ТНК), војнополитички савези и регионалне организације имају значајну улогу у прерасподели моћи, па се анализира њихова моћ и улога у прерасподели. Сагледава се позиција држава као актера, које имају више или мање користи од процеса глобализације, па се због тога разврставају у добитнике и губитнике глобализације (јаки и слаби актери). У контексту добитника и губитника је и питање, да ли државе могу да контролишу процес глобализације или их он може одвести у нежељеном правцу и поред обећаних и очекиваних добити? Анализирају се нове вредности у процесу глобализације које се огледају у неолибералном економско-политичком моделу и демократији као облику уређења савремених држава. На усмеравање процеса глобализације утичу транснационалне компаније (ТНК), Међународни монетарни фонд (ММФ), Светска банка (СБ), Светска трговинска организација (СТО) и велике силе, који имају одлучујући утицај у глобалној економији и економским односима. У основи анализе концентрације моћи у процесу глобализације налази се и питање како та прерасподела утиче на саме актере и до каквих исхода може да доведе, односно како усмерава стање безбедности и међународних односа.

У петом поглављу се приказује сложен карактер изазова, ризика и претњи безбедности, садржај и интензитет испољавања на националном, регионалном и глобалном нивоу, као и вероватноћа њиховог испољавања. Разматрају се опасности да ризици својим капацитетом наруше безбедност и стабилност,

мешање у унутрашње ствари суверених држава, војне интервенције и економске санкције. Истакнут је транснационални, недржавни, асиметрични и непредвидиви карактер изазова, ризика и претњи и њихове последице по безбедност различитих актера глобализације. Анализиране су различите позиције актера у међусобним односима моћи, који се успостављају, и активирање економских и социјалних, политичких, војних изазова, ризика и претњи, техничко-технолошких, еколошких и демографских проблема, као и тероризма и организованог криминала. Безбедносне последице се разматрају тежишно са позиције слабих актера глобализације. Анализира се неравномерна расподела моћи која утиче истовремено на повећање или смањење могућности настанка, односно активирања, изазова, ризика и претњи са тенденцијом испољавања последица по мир и безбедност у већини сектора и нивоа безбедности.

У шестом поглављу дефинишу се мере превенције угрожавања безбедности у процесу глобализације које је потребно да предузму државе како би успешније савладале препреке глобализације. Сопствени путеви и стратегије усмерене ка очувању националног интереса, сопствене културе и националног идентитета треба да омогуће превазилажење појединих негативних показатеља угрожавања безбедности. Такође, анализира се и значај прихватања неког од модела људске безбедности који представља основу за уважавање основних потреба људске егзистенције, као мере за системско деловање држава ради обезбеђења минималног нивоа економске и социјалне безбедности грађана. Такође, анализира се потреба држава за регионалну и глобалну сарадњу и повезивање ради обезбеђења капацитета одбрамбено-безбедносног система, у складу са савременим изазовима, ризицима, претњама и проблемима безбедности и указује на неопходност разраде стратегије која ће обезбедити дугорочан и просперитетан развој друштва и уважавање националних интереса.

У закључку се дефинише глобализација која као процес има капацитете да оствари снажне и позитивне интеграционе процесе, али истовремено и процесе дезинтеграција и поларизација у систему међународних односа, утичући на стање мира, стабилности и демократских форми развоја. Указује се да од начина управљања процесом глобализације зависи и тенденција преовладавања позитивних или негативних страна глобализације и истиче да су ипак доминантне

неизвесности и безбедносне последице које повећавају њен демократски дефицит услед недостатка мултилатералног светског форума и снажно израженог утицаја великих сила и светских центара моћи у остварењу својих интереса. Остварење демократског глобалног поретка и демократизације њених институција и начина управљања су потребе и важне претпоставке у смањивању последица које глобализација као процес, мање непосредно и више посредно, појачава и заоштрава.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања

Глобализација је извршила повезивање свих врста односа на глобалном нивоу (економских, политичких, војних, друштвених, културних...) у условима снажног техничко-технолошког, информационог и комуникационог прогреса револуционарних размера. Процес глобализације се проширио, продубио и интензивирао. Успостављено умрежавање веза, односа и процеса довело је до високе међузависности свих актера и појаве нових врста моћи. Истовремено са повезивањем и умрежавањем веза, односа и актера на једном полу глобализације долази и до фрагментације оличене у дезинтеграционим процесима на другом полу глобализације. Са појавом нових међународних актера и њиховим јачањем ослабио је и концепт безбедности националне државе. Промене традиционалне политике националне безбедности, ослоњене на сопствене капацитете моћи, нису могле да дају задовољавајуће резултате на плану очувања и унапређења безбедности. Глобална економија и тржиште променили су значај граница националних држава и релативизовали суверенитет успостављањем нове економске димензије глобалног типа, а безбедност држава се проширила и продубила новим секторима и нивоима.

Глобализација као процес обликује економски, политички и друштвени живот у данашњем свету и захвата све области индивидуалног и колективног живота људи, обезбеђујући интензивну економску, политичку, војну, техничко-технолошку и културну међузависност и повезивање људи, народа и држава. Идеолошке основе глобализације изграђене су на вредностима неолибералног економско-политичког модела и засноване на приватном власништву, индивидуалним слободама и демократији, са циљем проширења тих вредности на што већи део света. Развој информационо-комуникационих технологија потпомогао је лакше и брже ширење слободног тржишта и омогућио слободан проток идеја, роба, капитала и информација. Омогућен је даљи развој економских и других димензија моћи.

У међународним односима у доба Хладног рата суверености националних држава представљала је највишу вредност и основ за очување и унапређење

националне безбедности као тековине Вестфалског мира из 1648. године. Прихватањем принципа суверености као основе система међународних односа призната је једнакост свих држава уз гарантовање слободног права вођења унутрашње и спољне политике. Безбедност је заснивана јачањем војне моћи у концепту очувања националне безбедности. Она је остваривана у борби за моћ између држава као основних субјеката међународних односа. Као објект безбедности дефинисана је држава, а моћ је схватана кроз показатеље војне моћи, односно војне способности.

Област међународних односа у свету претрпела је значајне промене после Хладног рата. Релативно предвидиве процесе у међународним односима у прошлости заменила је неизвесност. Вестфалски систем међународних односа је срушен и успостављена је нова расподела моћи на глобалном нивоу. Дошло је до уједињења Немачке, раздруживања СССР и распуштања Варшавског уговора, раздвајања Чекословачке, разбијања Југославије, слома социјализма у земљама источне Европе и њихово окретање ка Западу, а Европска економска заједница је прерасла у економску, монетарну и политичку унију са заједничком спољном и безбедносном политиком. САД су изникле као једина глобална сила у историји која своју моћ може да ефикасно употреби у било којем делу света.

Главна опасност по безбедност у систему равнотеже снага као моделу међународних односа била је избијање нуклеарног рата или конвенционалног рата између САД и СССР, док су остали сукоби били на маргинама ове главне опасности. Концепт безбедности завршетком Хладног рата се проширио са војног на остале секторе друштва као што су политички, економски, социјетални и еколошки. Дошло је и до продубљења концепта безбедности јер држава више није једини објекат безбедности као што је то било у доба Хладног рата, већ се као објекти безбедности појављују појединци, друштвене групе, региони и међународни систем.

Нестанком биполарне равнотеже снага САД је постала једина супер сила чиме је успостављен униполарни модел међународних односа и створена способност глобалног деловања на економском, политичком, војном, културном и техничко-технолошком нивоу. Успостављена је готово апсолутна хегемонија САД као једине глобалне суперсиле. У таквим условима створена је могућност да се

успостави глобално вођство, сопствене вредности и обликују међународни односи сходно снази сопствене хегемоније.

Проширене су вредности САД и развијен образац који би требале да развијају све државе демократске и прогресивне орјентације. У измењеним околностима НАТО и САД су проширили зоне своје одговорности са сопствених територија на територије других земаља на основу процена њихове угрожености. Повећане су могућности војног интервенционизма и примене економских санкција, на територијама других земаља, од стране међународне заједници под вођством НАТО и САД, у новонасталим условима примене примата међународног права у односу на права суверених држава.

Опасност од војног сукоба глобалних размера после Хладног рата је значајно умањена, али су присутни стари и нови изазови, ризици и претње безбедности. На глобалном нивоу истовремено су се дешавали процеси централизације и децентрализације појединих региона, распади и настајања нових држава, те успостављање утицаја и интереса водећих сила који су се различито испољавали на поједине земље, регионе и у крајњем утицали на покретање читавог низа противуречних процеса у светским размерама. Завршетком Хладног рата долази до постепеног преласка из биполарности у униполарност и унимултиполарност са испољавањем различитих интереса нових регионалних сила. Кратко време униполарности заменила је унимултиполарност као резултат релативног слабљења једине суперсиле у односу на јачање осталих регионалних сила. Систем равнотеже снага замењује систем колективне безбедности. Завршетак Хладног рата карактерише интензивирање и убрзање процеса глобализације и корените промене основа међународног економског и политичког поретка и природе моћи.

Нова расподела моћи у међународним односима условљена је променама које су наступиле после Хладног рата. На расподелу је утицао процес глобализације путем својих интеракцијски повезаних процеса инеграција и дезинтеграција, техничко-технолошки напредак, проширење граница и мисије НАТО, јачање нових регионалних сила, распадање појединих држава, настанак нових суверених држава и појава великог броја нових актера који учествују у процесу глобализације. Укупна моћ је променљива и покретљива и има одлику да

се премешта из једних у друге земље, при чему једне слабе док друге јачају. И поред свих негативних утицаја државе су и даље остале један од битних субјеката међународних односа у процесу глобализације утичући на креирање токова светске политике. Посебну значајну улогу у борби за моћ имају државе које имају статус великих сила или регионалних сила. Оне теже да задрже и повећају свој удео расподеле светског богаства у односу на друге актере на међународној сцени. Моћ је увек била значајна и пресудна у међународном систему где не постоји заједничка влада и где свако своју безбедност гради ослонцем на сопствене капацитете које поседује.

У основи укупне моћи лежи економска моћ из које се врши конверзија и успостављање осталих облика моћи, јер без економске моћи нема ни реалне војне, политичке и других облика моћи. То апсолутно не значи да ће два актера глобализације из исте величине економске моћи постићи исти укупни збир конвертованих облика моћи, али свакако даје веће могућности и шансе актеру коме је на располагању већа економска моћ. О значају економске моћи, потреби њеног очувања и начинима њеног достизања сликовито је говорио Џорџ Кенан 1948. године, тадашњи директор Службе за планирање политика америчког Стејт департмента који истиче: "Ми поседујемо 50% светског богаства, а само 6,3% посто његове популације... У таквој ситуацији, ми не можемо а да не постанемо предмет зависти и мржње. Наш стварни задатак у предстојећем периоду јесте да осмислимо шему односа која ће нам омогућити да очувамо ову позицију диспаритета. Требало би обуставити сваку причу о подизању животног стандарда, људским правима и демократизацији. Није далеко дан када ћемо бити принуђени да уведемо у игру концепт директне силе. Што нас идеалистички слогани, у том тренутку, буду мање ометали, то боље по нас".[1]

Борба за моћ представља и потребу да се задржи способност остваривања и расподеле највећег удела економског богаства, у односу на друге актере, чак и по цену борбе економским, политичким, војним и другим средствима за постизање тог циља. Огроман удео САД у светском богаству, нарочито после Хладног рата, конвертован је у друге облике моћи које су током дугог времена САД

[1] Dokument Stejt departmenta: Policy Planning Study (PPS) 23 Foreign Relations of the United States (FRUS), 1948, vol. I (II deo), 24. februar 1948.

систематично стицале, док је релативни удео у светском богаству опао на нижи ниво у корист других актера.

Као резултат утицаја различитих димензија глобализације (економска, политичка, војна, друштвена, информациона, техничко-технолошка, културна, еколошка...) наступиле су велике друштвене промене. Убрзање и продубљење процеса глобализације интензивно су подржали главни носиоци тог процеса на челу са САД и другим недржавним актерима као што су Међународни монетарни фонф (ММФ), Светска банка (СБ), Светска трговинска организација (СТО), уз сагласност осталих битних међународних институција и представника транснационалних групација и финансијског капитала. Транзиција посткомунистичких земаља из централне и источне Европе довела је до повећања светског тржишта чиме су створени основни предуслови за долазак транснационалних компанија (ТНК) ван седишта њихових матичних држава на територије других држава.

ТНК постају главни актери у производњи, улагању и обрту капитала. Оне су основна покретачка снага глобализације која пресудно утиче на економске односе на глобалном нивоу. У њиховим рукама су знања и технологије којим обезбеђују контролу тржишта роба, услуга, финансија и информација. Њихово улагање у неразвијене земље првенствено је подстакнуто јефтином радном снагом и природним богаствима. У земљама у којима послују остварују контролу производње и инвестиција, утичу на политику цена и врше политички, културни и идеолошки утицај. Оне својим целокупним пословањем повећавају глобализацију економских односа на међународном нивоу. Економска снага коју поседују је често много већа од снаге појединих држава и обезбеђује им моћ помоћу које могу да остварују и политички утицај у земљи домаћина у којој се налазе.

Транснационалне организације и институције (наднационалне) преузимају у оквирима њиховог новог институционалног делокруга део послова из надлежности држава утичући на промену природе њиховог суверенитета. Долази до великог пораста броја невладиних организација које се баве различитим питањима из различитих области, при чему је део њих финансијски добро подржан и има велики утицај на поједине земље и креирање и доношење одређених одлука, нарочито у земљама у којима се врши транзиција.

Након Хладног рата долази до повећања економских неједнакости између појединих региона, држава и између појединаца и до генерисања изазова, ризика и претњи безбедности. Повећање брзине и интензитета друштвених односа и међузависности држава ствара различиту економску, социјалну и политичку позицију између актера који учествују у процесу глобализације. Повећање разлика у степену економског развоја повећава ризике сиромаштва и социјалне угрожености људи што је један од основних глобалних безбедносних проблема који ће се у будућности све више актуелизовати. Повећање економских неједнакости између земаља и унутар њих повећава осетљивост свих објеката безбедности (појединци, групе, државе, међународни систем) на изазове, ризике и претње безбедности из свих сектора проширеног концепта безбедности.

Предмет истраживања

Предмет ове докторске дисертације су безбедносне последице процеса глобализације после Хладног рата. У центру проблема истраживања безбедносних последица процеса глобализације после Хладног рата налазе се економски и социјални проблеми на нивоу државе у оквиру националне безбедности и на нивоу појединца у оквиру појединачне (људске) безбедности. Повећање економских неједнакости које доноси процес глобализације видљив је на глобалном нивоу, између држава и на нивоу држава. Када се изврши упоређивање држава уочава се да се у најлошијем положају налазе недовољно развијене земље које од процеса глобализације најчешће немају већих користи јер заузимају неповољну позицију у међународној подели рада, услед недовољно развијене и неконкурентне привреде и проблема техничко-технолошког развоја, који смањују продуктивност и користи од међународне размене.

Повећање економских неједнакости између појединаца (људи) присутно је у неразвијеним и развијеним земљама, али је мањи просечни доходак по становнику и већи степен сиромаштва у неразвијеним земљама. Проблеми повећања неједнакости између богатих и сиромашних на глобалном нивоу, између држава и између појединаца су одраз неједнакости које су последица процеса глобализације и доминантног неолибералног економско-политичког модела који такву прерасподелу креира. За сада овај тренд нема своје ограничење

и наставља да се креће у правцу даљег повећања економских неједнакости. У анализама досадашњег тока процеса глобализације може се доћи до показатеља да је овај тренд системским мерама и одговорношћу глобалних и међународних институција и великих сила могао бити ублажен или стављен под контролу.

Доминантни неолиберални економско-политички систем производи политичке и безбедносне последице и остварује негативан и кумулативан ефекат у различитим секторима и нивоима безбедности. Слаби актери у процесу глобализације, недовољно развијене земље (ниво националне безбедности) и појединци (ниво људске безбедности), економски неједнаки и социјално угрожени објекти, су потенцијално наслабије и опасне карике које могу произвести различите безбедносне проблеме у различитим равнима у свом окружењу. Проширење и продубљивање безбедности на секторе и нивое настало је у процесу глобализације када је дошло до убрзаног развоја свих сектора глобалног друштва, огромне акумулације богаства и његове неравномерне расподеле између актера, повећања броја актера и на тој основи повећаних изазова, ризика и претњи који долазе из различитих сфера.

Досадашња искуства из процеса глобализације и функционисања неолибералног економско-политичког модела са позиције неразвијених земаља могу дати неке од узрока повећања економских неједнакости и погоршања стања безбедности. Обзиром да је безбедност у данашњем глобализованом свету недељива, нестабилност и друге негативне појаве системом спојених судова преливају се из једне у другу земљу. За разлику од позиције великих сила у међународним односима, позиција неразвијених земаља може бити дијаметрално супротна. Оно што је тренутно у интересу великих сила по питању глобалних процеса у будућности може угрозити и њихове интересе.

Захтев за безуслован излазак неразвијених земаља, које су у процесу транзиције, на слободно тржиште, од стране носиоца процеса глобализације, и које су лоше привредне структуре и неприпремљене за оштру конкуренцију, значило је разарање њихових крхких привреда неприлагођених тржишним условима и акумулацију економских и социјалних проблема. Могућности таквих држава да се структурно економски развију и смање разлике у привредном расту и развоју у односу на развијене државе су мале, а веома често и искључене. Стога

су захтеви развијених држава и међународних организација, носилаца процеса глобализације, упућених недовољно развијеним државама, често неприлагођени њиховим могућностима и стању њихових привреда и не обезбеђују услове за излазак из криза и остварење жељеног степена економског раста и развоја. Такви захтеви врло често доводе до лоших економских резултата, а отварање потпуно слободног тржишта за те земље и излагање оштрој конкуренцији у процесу реформе привреде је нереално без остварења посебних државних стратегија тих земаља, прилагођених њиховим специфичностима и условима.

Основу за транзицију неразвијених земаља у неолиберални економско-политички модел представљао је Вашингтонски консензус уведен 1990. године од стране економисте Џона Вилијамсона. Он је дефинисао основне принципе на којима треба да почива економска политика држава у транзицији. У дефинисању ових принципа кључну улогу су имали ММФ, Светска банка за обнову и развој (СБ) и Министарство финансија САД. Требало је применити шок терапију у процесу транзиције и преласка на неолиберални економско-политички модел. Брза примена дефинисаних принципа у затвореним и неприлагођеним економским системима држава у транзицији довела је до бројних економских и социјалних изазова, ризика и претњи и повећала опасности које прете опстанку тих држава. Доношењем Вашингтонског консензуса, ММФ и СБ условили су одобравање кредита земљама у транзицији прихватањем и спровођењем рестриктивне макроекономске политике праћене потпуном приватизацијом. Таква неолиберална политика дала је у земљама у развоју лоше резултате.[2] Дошло је до опадања стопе привредног раста, повећања незапослености, обарање потрошње и стандарда, одлива капитала по систему отплата и камата на спољни дуг, социјалних напетости, продубљивања кризе, повећања стопе инфлације, погоршање конкурентне способности привреда неразвијених земаља и слабљењу девизних курсева и девизних резерви.[3] Није се остварило испуњење претпоставки да ће мање развијене земље отварањем сопствених тржишта приходовати, већ је дошло до пада привредног раста са повећањем броја сиромашних људи.

[2] Стојановић И, *Држава и привредне реформе*, Прометеј, Београд, 2000, стр. 115.
[3] Милашиновић Р, *Увод у теорије конфликата*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 397.

Економска моћ је основа свих других облика моћи, за све објекте безбедности, за њихов опстанак и развој, почев од појединаца, друштвених група, региона па до међународног система. Уколико објекти безбедности поседују економску моћ онда им могу бити доступни и други облици моћи кроз њену конверзију. Управо због тога постоји тежња да се економска моћ увећа како би опстанак био осигуран и укупна моћ увећана. Процес глобализације даје веће шансе за опстанак јачих актера процеса глобализације и омогућује им већу концентрацију економских и других облика моћи.

Проблем неконкурентности привреда након транзиција имала је већина неразвијених земаља које су имале проблеме јавног дуга, економских неједнакости и социјалних проблема, сиромаштва, незапослености, као и претње опстанку државе. Економске неједнакости појединаца и сиромаштво често су мултипликатор других изазова, ризика и претњи безбедности.

Недостатак економске моћи који је изражен код земаља са неконкурентном привредом отежава изградњу адекватног одбрамбено-безбедносног система, повећава војне изазове, ризике и претње, онемогућава решавање еколошких проблема, повећава осетљивост на појаве тероризма и организованог криминала, односно онемогућава адекватно решавање проблема демографске природе. Такве економски слабе државе имају проблем и са техничко-технолошким нивоом развоја који условљава ниску продуктивност и конкурентност, а економски и социјални проблеми на макро и микро нивоу само су резултат негативних узрочно-последичних процеса глобалног система.

Питање појединачне (људске) безбедности у процесу глобализације после Хладног рата добија на значају услед промена глобалног окружења и слабљења функција државе у међународном систему. У великом броју држава у свету дошло до протеста средње класе и испољавања незадовољства због повећања економских неједнакости и сиромаштва. Повећање сиромаштва и осећање неправде може бити окидач за повећање напетости и нестабилности јер је много људи чија очекивања нису испуњена, што може изазвати нереде, пораст криминала, повећање социјалне патологије, тероризам и побуне.

У новом концепту безбедности, продубљењем објекта безбедности са нивоа националне државе на појединачну (људску) безбедност, промењена је и

улога државе у обављању контроле у социјалној и економској сфери и са нивоа кључне важности успостављена на минималном нивоу, док се поред државе као главног субјекта међународних односа јављају и транснационалне компаније (ТНК) и међународне организације. "Држава у економској и социјалној сфери постаје сервис елита, уместо сервис грађана. Штити се интерес крупног капитала, јер он ствара профит и економску ефикасност, насупрот решавања других проблема попут незапослености и економске неједнакости".[4]

Проблеми безбедности су вишесмерни и дифузни и истовремено обухватају више сектора и нивоа безбедности укључујући могућности истовременог угрожавања више различитих актера процеса глобализације. Изазови, ризици и претње из економског и других сектора безбедности међусобно су повезани и утичу на објекте безбедности, од појединца до међународног система, угрожавајући капацитете суверених држава. Њихов негативан ефекат је кумулативан и нарочито неповољан код слабих актера глобализације који не поседују довољно економских и других моћи да могу самостално да решавају изазове ризике и претње и настале проблеме који утичу на стање безбедности. Привредно слаба држава често је оличење друштва економски угрожених појединаца где су негативни показатељи евидентни у стању безбедности на нивоу државе, друштва и појединаца.

Економске неједнакости доводе до неједнаких услова живота угрожавајући безбедност великог броја људи и производећи социјалне проблеме, који су најчешће изражени у порасту сиромаштва и незапослености. Повећање економских неједнакости и поларизација између богатих и сиромашних са постепеним смањењем броја људи у средњој класи карактеристично је и у САД.[5] Економске неједнакости порасле су и у другима развијеним земљама, као и већини мање развијених земаља. Дошло је до повећања јаза између богатих и сиромашних, а тај тренд је наставио да расте.

Процес глобализације знатно је повећао економску ефикасност, ослабио улогу социјалне државе и повећао економске неједнакости. Ризик повећања

[4] Јевтић Д, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, Београд, лето/2014. стр. 126.
[5] Бжежински З, *Америка-Кина и судбина света: Стратешка визија*, Албатрос плус, Београд, 2013, стр. 120.

сиромаштва изражен је у готово свим земљама које су у процесу приступања слободном тржишту без веће улоге државе и са ограниченим ингеренцијама у економском животу. Ови негативни показатељи свакако су неповољни и са становишта укупне (интегралне) безбедности.

У процесу ширења глобалне економије пресудну улогу имали су Међународни монетарни фонд (ММФ) и Светска банка (СБ). Стиглиц истиче да ни пола века након оснивања ММФ није успео да обезбеди глобалну макроекономску стабилност, што је био његов основни задатак.[6] "Нису обезбеђени фондови за земље које се суочавају са економским опадањем и није се успело у успостављању стања блиског потпуној запослености. ММФ је заговарао политику брзе либерализације тржишта што је довело до глобалне нестабилности".[7]

Економска снага неразвијених земаља доводи их до различитих облика зависности од стране глобалних и наднационалних структура, као што су економска, политичка, техничко-технолошка, односно доводи до немогућности адекватног решавања еколошких, демографских и других проблема. Губитак традиционалних вредности и идентитета, прихватања глобалне културе и потребе регионалне и глобалне сарадње и повезивања су такође проблеми са којима се суочавају неразвијене земље.

У процесу глобализације државе се суочавају са проблемом обезбеђења капацитете за очување и унапређење сопствене безбедности. Изазови, ризици и претње, поред традиционалних, све више добијају транснационални, недржавни, неоружани, асиметрични и непредвидиви карактер па се због тога јавља потреба за интегрисањем националних система безбедности на регионалном и глобалном нивоу. Државе више нису у могућности да својим грађанима обезбеде у потпуности и самостално безбедност у војном и осталим секторима проширеног концепта безбедности, па је њена досадашња суверености доведена у питање. Такође, улога државе је промењена и у односу на број референтних објеката безбедности које је потребно штитити у продубљеном концепта безбедности кроз повећање обима њеног деловања. Негативни процеси нарочито су изражени код

[6] Јевтић Д, *исто*, стр. 121.
[7] Стиглиц Ј, *Противуречности глобализације*, СБМ, Београд, 2002, стр. 28.

држава које су слаби актери у процесу глобализације и у које спадају неразвијене земље.

Слаби актери у процесу глобализације су неразвијене земље, као и друге земље које не поседују довољно моћи да могу успешно да решавају изазове, ризике, претње и проблеме безбедности који негативно утичу на стање у различитим секторима и нивоима безбедности. Они немају механизме да се адекватно супроставе, самостално и у сарадњи са другим актерима глобализације, и зауставе негативне показатеље у сектору безбедности. Немају довољан капацитет економске моћи да могу да сервисирају трошкове државе, одбрамбено-безбедносног система и обезбеде економски раст и развој без учешћа страних кредита и помоћи. Оне су већином зависне државе од стране међународних и наднационалних институција, великих сила и других актера процеса глобализације са којима сарађују у циљу заустављања негативних трендова у области безбедности. Оне немају користи од процеса глобализације и дугорочно су осуђене да бележе успорене или негативне показатеље раста и развоја који нису довољни за очување и унапређење интегралне безбедности, нису конкурентне на светском тржишту, а њихова неконкурентност је одраз неадекватног техничко-технолошког нивоа развоја који неповољно утиче на продуктивност и негативно утиче на увозно-извозни салдо државе у међународној размени услед недостатка довољно конкурентних производа који се могу извести на страна тржишта и уравнотежити платни биланс земље. У временима светских економских криза, где су присутни структурни проблеми системске природе, у опасности су од проблема превеликог јавног дуга и могућности банкротства. Слаби актери у процесу глобализације са становишта појединачне (људске) безбедности су људи којима је угрожена животна егзистенција и основне људске потребе и који од процеса глобализације немају користи. Код њих је стално присутан страх и неизвесност за физички опстанак. Са повећањем економских неједнакости они на лествици остварења квантитета и квалитета задовољења основних животних потреба стално падају све ниже прелазећи испод нивоа прага сиромаштва.

Јаки актери у процесу глобализације су земље које поседују довољно моћи да могу успешно да решавају изазове, ризике, претње и проблеме безбедности

који негативно утичу на стање у различитим секторима и нивоима безбедности. Поседују механизме да се адекватно супроставе, самостално и у сарадњи са другим актерима глобализације, и обезбеде позитивне показатеље стања безбедности. Имају довољан капацитет економске моћи да могу да сервисирају трошкове државе, одбрамбено-безбедносног система и обезбеде економски раст и развој са или без учешћа страних кредита. Оне могу бити делимично зависне од стране међународних и наднационалних институција, великих сила и других актера процеса глобализације са којима сарађују у циљу обезбеђења планираних стопа раста и развоја. Ове земље имају користи од процеса глобализације и конкурентне су на светском тржишту. Конкурентност на светском тржишту одликује привредно развијене земље, па се ова привредна карактеристика јавља као својеврстан квалитет безбедности, и представља одраз адекватног техничко-технолошког нивоа развоја који повољно утиче на продуктивност и ствара услове за позитиван увозно-извозни салдо државе у међународној размени. У временима светских економских криза у стању су, самостално или у сарадњи са другим земљама и међународним институцијама, да се изборе са негативним показатељима и очувају своју интегралну безбедност. Јаки актери у процесу глобализације са становишта појединачне (људске) безбедности су људи којима није угрожена животна егзистенција и основне људске потребе и који од процеса глобализације имају користи. Код њих нема страха и неизвесности јер им није угрожен физички опстанак услед незадовољавајуће животне егзистенције, очуван је и унапређен квантитет и квалитет животног стандарда.

Изазови безбедности су потенцијални облици угрожавања стабилности и суверенитета држава и идентитета појединаца и друштава. Они у себи садрже бројне и вишесмерне облике угрожавања из војног, економског, политичког, социјеталног и еколошког сектора безбедности.[8] Почетна вредност изазова је неутрална, али она током времена може постати негативна или позитивна. Ако ток облика угрожавања добије негативну вредност и усмерење долази до повећања вероватноће настанка штетног утицаја на објекат безбедности и изазов прелази у ризик.

[8] Buzan B, People, States and Fear, 2nd edition, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, p. 19.

Ризици безбедности су посреднији облици угрожавања стабилности и суверенитета држава и идентитета појединца и друштава који се манифестују кроз одређеније и ограниченије облике војног, политичког, економског, социјеталног и еколошког сектора безбедности и доводе их у стање извесније опасности у односу на изазове. Ризик је појава која је са већим степеном вероватноће настанка штетног утицаја на објекат безбедности и има негативан предзнак.

Претње безбедности су непосредни облици угрожавања стабилности и суверенитета држава и идентитета појединца и друштава и врста притиска којим се жели нанети штета употребом силе објекту безбедности и присилити га на одређене уступке.

Иако су изазови, ризици и претње појмовно одређени и дефинисани не постоји потпуно прецизна разлика између њих, јер су појаве и процеси који се догађају у међународним односима динамични због чега је употребна вредност превелике прецизности у њиховом тачном дефинисању често безпредметна. Наиме, изазови са повећањем вероватноће штетног догађаја брзо прерастају у ризике и претње, те се веома често употребљавају заједно.

Циљ и задаци истраживања

Док су до сада војне аспекте безбедности изучавале стратешке студије без ослањања на знања других наука, сада се као потреба јавља помоћ од стране других хуманистичких наука и примена мулдисциплинарног приступа у изучавању новог концепта безбедности у процесу глобализације и њених последица. У измењеном концепту безбедности и промењеном међународном систему узрокованим глобалним процесима наступила је потреба за изналажењем нових безбедносних модела којима се остварује очување и унапређење безбедности, обзиром да у савременим условима безбедносне функције не може да испуни само држава узимајући у обзир обим проширења и продубљивања области безбедности. Истраживање проблема и предмета је теоријско, а предмет спада у област међународних односа.

Научни циљеви овог истраживања су научна дескрипција, класификација и научно објашњење појава и процеса који дефинишу узрочно-последичне везе безбедносних последица процеса глобализације после Хладног рата са одређеним

елементима предвиђања стања и тенденција кретања сложене и комплексне безбедносне динамике. Испуњењем ових циљева прошириће се сазнања о проблемима предмета истраживања и јасније сагледати потреба даљег развијања теоријског фонда знања. Резултати овог истраживања допринеће развоју критичког мишљења и продубљивању научних сазнања о димензијама глобализације и њиховом утицају на широк спектар промењеног концепта безбедности који укључује војне и невојне изазове, ризике и претње који утичу како на стање безбедности и системе безбедности.

Литература која се бави проблемима безбедности у међународним односима у великој мери сагледава угао гледања и проблеме великих сила и других центара моћи у међународним односима. Углавном нема анализа позиције слабих актера у процесу глобализације, који не поседују моћ, и њихових могућности да у прерасподели моћи обезбеде услове за стабилан економски раст, развој и очување безбедности.

Друштвени циљ истраживања је да укаже на димензије глобализације које утичу на промене у сфери безбедности, на основу чега се јасније могу профилисати националне политике система безбедности и њихова доградња у складу са изазовима, ризицима и претњама безбедности, не занемарујући проширење референтних објеката безбедности ван нивоа националне државе.

Хипотетички оквир истраживања

Приступ истраживању и изражена схватања кроз дефиницију предмета истраживања у овој докторској дисертацији захтевају да се постави следећа **генерална хипотеза:**

Глобализација као сложен, вишедимензионалан и противуречан процес ствара основу за настанак различитих изазова, ризика и претњи у секторима војне, економске, политичке, социјеталне и еколошке безбедности (војни и невојни сектори) на нивоу националне државе, индивидуалном, регионалном и глобалном нивоу, утиче својом природом и глобалним дометом на стварање безбедносних последица после Хладног рата (економски и социјални проблеми, политички проблеми, техничко-технолошки јаз, еколошки проблеми, демографски проблеми, губитак традиционалних вредности и прихватање глобалне културе, тероризам и

организовани криминал) и остварује утицај на мир и безбедност у измењеном међународном окружењу.

Прва посебна хипотеза:

Биполарна равнотежа снага у Хладном рату остваривана је развојем војне димензије моћи на рачун развоја осталих димензија моћи, а основу међународног поредка чинила је сувереност националних држава и примат националне безбедности.

Појединачне хипотезе:

- Биполарна равнотежа снага у Хладном рату остваривана је унапређењем националне безбедности и јачањем војних способности као гаранта очувања суверености држава.
- Употребна вредност војне димензије моћи је значајно релативизована и ограничена проналаском нуклеарног оружја и остварењем нуклеарне равнотеже.
- Прекомерна и несразмерна потрошња у развоју војне димензије моћи у односу на економску димензију моћи доводи до смањења укупне моћи.

Друга посебна хипотеза:

Карактер и димензије, динамичност и интензитет процеса глобализације након Хладног рата, условили су нову расподелу моћи у међународним односима и проширење и продубљење концепта безбедности.

Појединачне хипотезе:

- Крај Хладног рата, распад биполарне равнотеже снага и интензивирање процеса глобализације довели су до нове расподеле моћи у међународним односима.
- Процес глобализације је проширен, продубљен и интензивиран, а пресудан утицај имала је економска димензија глобализације која је омогућила и убрзала промене и у другим димензијама.
- Економска димензија глобализације створила је економску моћ која је била основа за конверзију економске моћи у друге облике моћи које проистичу из ње.

- Концепт безбедности проширен је са војног на невојне секторе (економски, политички, социјетални, и еколошки) и продубљен са нивоа националне државе на индивидуални, регионални и глобални ниво.

Трећа посебна хипотеза:

Успостављање институционалних основа глобализације са доминантним неолибералним економско-политичким моделом довели су до нових глобално промовисаних вредности и нове дистрибуције моћи уз активно учешће великих сила и различитих недржавних актера.

Појединачне хипотезе:

- Створене су нове вредности глобалне политике усмерене на тржишну економију и стварање демократских институција и поредка. На основама створених вредности у архитектури новог поредка распореде моћи, учествују САД, Западна Европа, Јапан, Канада и транснационалне компаније, као и друге организације попут СБ, ММФ, СТО и УН. САД заузимају доминантну позицију као најмоћнија држава на свету и креирају и битно утичу на усмеравање процеса глобализације на светском нивоу.
- Транснационалне корпорације су један од главних актера глобализације које својом економском снагом потискују националне државе, остварују огроман удео светског друштвеног производа и обима светске трговине у укупној расподели и размени и утичу на промену улоге државе у међународним односима и природу њеног суверенитета.
- Измена природе НАТО и усклађивање његовог концепта са геополитичким променама у Европи дају подршку успостављеној прерасподели моћи у процесу глобализације након Хладног рата, у складу са принципима новог неолибералног модела капитализма.

Четврта посебна хипотеза:

Безбедносне последице процеса глобализације проистичу из саме противуречне природе глобализације која генерише изазове, ризике и претње из свих димензија војног и невојног сектора безбедности вршећи прерасподелу моћи у корист јаких актера глобализације.

Успостављање односа моћи врши се на основу остварене концентрације моћи. Прерасподела моћи је концентрисала моћ код јаких актера глобализације, изражена је и кроз повећање економских неједнакости на глобалном нивоу и представља највећу опасност за све нивое безбедности, од појединца до међународног система.

Појединачне хипотезе:

- Процес глобализације концентрише и прерасподељује моћ у корист јаких актера, прерасподелом економског богаства у неравноправној конкурентској борби на глобалном тржишту, при чему долази до повећања економских неједнакости. Растуће економске неједнакости између актера глобализације доводе до активирања или продубљења изазова, ризика и претњи безбедности и креирања других безбедносних проблема.
- Повећање економских неједнакости, између земаља и унутар самих земаља, су мултипликатор изазова, ризика и претњи безбедности који производе друге безбедносне проблеме.
- Економска зависност слабих актера од глобалних институција, великих сила и помоћи других земаља за функционисање виталних функција ограничава економску стабилност, социјалну сигурност и могућност организовања ефикасног одбрамбено-безбедносног система.
- Недовољно развијен привредни систем и неконкурентност слабих актера на светском тржишту представљају структурне проблеме који утичу на техничко-технолошки развој и стварају зависност неразвијених земаља од најчешће старих, недовољно чистих и скупих технологија превазиђене генерације из развијених земаља.
- Војни интервенционизам без мандата савета безбедности УН и економске санкције који су усмерени према сувереним државама представљају озбиљне претње по међународни мир и безбедност и безбедносни проблем највишег нивоа.
- Недовољан капацитет моћи слабих актера да решавају економске и социјалне, политичке и војне изазове, ризике и претње, техничко-технолошке, еколошке и демографске проблеме усложава њихов положај и растеже и троши постојеће ограничене ресурсе, и онемогућује одрживо и самостално организовање

одбрамбено-безбедносног система и економску стабилност друштва и њених грађана.

Медоде истраживања

Комплексна природа глобализације и њена мултидимензионалност условљавају примену више различитих метода у истраживању ради добијања релевантних резултата. За спровођење овог истраживања примењиваће се методе као што су аналитичко-синтетичка, индуктивно-дедуктивна, метода моделовања, историјско-компаративна, статистичка метода и анализа садржаја докумената.

Аналитичко-синтетичка метода омогућиће употребу и коришћење до сада познатих и проверених сазнања. Индуктивно-дедуктивна метода користиће се у дефинисању закључака. Статистичка метода користиће се да би се извршила потребна мерења и квантификација података. Она треба да омогући систематизацију података ради анализе узрочно-последичних веза процеса глобализације и последица које она производи по безбедност. Метода моделовања користиће се да би се извршила анализа одређених тенденција и стања безбедности у садашњим условима, као и делимична пројекција стања у будућем времену. Историјско-компаративни метод користиће се за анализу стања и услова у процесу глобализације који у дужем временском периоду утичу на стварање претњи у војним и невојним секторима безбедности, односно на људску, националну, регионалну и глобалну безбедност. Анализа садржаја докумената користиће се за анализу домаће и стране литературе из различитих области, а која је у оквиру индердисциплинарног поља друштвено-хуманистичких наука везана за проблеме безбедносних последица глобализације након Хладног рата.

Научна и друштвена оправданост истраживања

Научни допринос истраживања заснива се на продубљивању и проширивању сазнања о предмету истраживања и његовом уграђивању у теоријски фонд знања. Истраживање омогућава научну критику и усавршавање научних сазнања о глобализацији и њеном утицају на међународне односе и безбедност, као и подршку безбедносном менаџменту. У нашој научној литератури ова тема у облику јединственог научног дела, није обрађена и презентована у складу са дефинисаном темом и предметом истраживања.

Друштвени допринос истраживања заснива се на оствареном нивоу научног сазнања и захтеву за његовом уважавању у пракси међународних односа. Нова сазнања могу да дају допринос у вези са питањима стратегија националне безбедности држава у глобалном светском систему и потребом очувања националне и људске безбедности, као и партиципирању држава на осталим нивоима безбедности.

1. ХЛАДНИ РАТ И БЕЗБЕДНОСТ

У периоду Хладног рата са становишта безбедности и међународних односа постојао је државоцентрични концепт безбедности и биполарни модел међународних односа. У средишту концепта безбедности налазила се држава и њена одбрана од војних изазова, ризика и претњи**.** Национална безбедност унапређивана је кроз повећање војне способности. Природа војне моћи у Хладном рату имала је свој традиционални смисао заснован на сталном повећању моћи путем јачања војних капацитета.

Концепт безбедности у току Хладног рата изражен је као безбедност државе, у облику концепта националне безбедности, и спада у традиционални концепт безбедности. Централна вредност овог концепта је очување суверенитета државе, територије и независности који се штите развијањем војних капацитета ради одвраћања војне агресије, односно успешног супростављања.[9]

Као виталне државне вредности дефинисани су суверенитет, територијални интегритет, политичка независност, опстанак државе и национално јединство, као и државни интереси у спољној политици који су често у супротности у односу на интересе других држава. Као основно средство којим се држава штити у анархичном међународном окружењу је њена моћ. Величина моћи у овом концепту тежишно је мерена кроз војну моћ, а нешто касније и кроз економску моћ.[10]

Према овом концепту безбедности постоји држава као објект безбедности који је потребно штитити, а то је могуће само повећањем војне безбедности путем јачања војних способности као гаранта очувања суверенитета помоћу војне силе и моћи. Мијалковић истиче, "у средишту хладноратовске (државоцентричне-вестфалске) безбедности су: територија и границе државе, спољна безбедност државе, војни фактор безбедности, људски фактор, релација исток-запад, спремност државе на акцију и веома важна улога државе у безбедности".[11] Повећањем војних способности потенцијални противник се одвраћа од намере

[9] Weawer O, European Security Identities, Centre for Peace and Conflict Research, Journal of Common Market Studies , 2000, pp. 371-385.
[10] Мијалковић С, *Национална безбедност***,** Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 63.
[11] *Исто*, стр. 56.

извршења агресије или му се одређена држава адекватно супроставља неутралишући претњу по виталне интересе и вредности. Као један од облика заштите суверене државе јавља се и приступање државе савезима са другим државама. Национална безбедност се подразумева као спољна безбедност јер извори угрожавања безбедности државе долазе углавном споља.

За државноцентрични концепт безбедности везано је питање безбедносне дилеме коју проузрокују реални и ирационални мотиви држава да се непрестано наоружавају како би обезбедиле свој опстанак путем увећања војне моћи. То представља окидач за трку у наоружању између држава, односно између савеза. Осећај међусобног неповерења између држава води у страх од могућности напада других држава и ствара осећање небезбедности, због чега се трка у наоружању и повећању војне моћи државама чини рационалним. То ствара другим државама проблем у схватању разлога наоружавања, да ли су разлози дефанзивног или офанзивног карактера, као и често погрешне претпоставке о намерама чиме активирају додатно наоружавање друге стране.

Систем међународних односа у Хладном рату је биполарна равнотежа снага као израз својеврсне распореде моћи у међународним односима. Концепт безбедности националне државе је интегрисан у систему равнотеже снага као израз моћи, неповерења, страха и небезбедности у међународном систему, заснованог на односима моћи и силе и циљевима држава. Равнотежу у биполарном међународном систему чинила су два војно-политичка блока, НАТО и Варшавски уговор, са својим државама сателитима које су биле у њиховом саставу. У државама чланицама ова два савеза постојали су различити системи вредности. Чланице НАТО имале су капиталистичко уређење, тржишну привреду, приватну својину, индивидуалне слободе и представнички демократски систем. Државе Варшавског уговора биле су организоване на принципима народне демократије и планске и социјалистичке (планске) економије.

Међународни систем био је хетероген, а међународно право је почивало на плуралистичким принципима суверене једнакости и немешања у унутрашње послове других држава".[12] Овај међународни систем поседовао је одређени ред јер

[12] Јовановић М, "Постхладноратовски свет између идеологије и политике силе", *Српска политичка мисао*, Београд, 2/2013, стр. 195.

се "границе нису често мењале, а већи међудржавни сукоби су углавном били ван хладноратовског оквира".[13] Динамику хладноратовских догађаја одредиле су две суперсиле, а свеукупне активности кретале су се од државоцентричног концепта безбедности до биполарног модела међународних односа. За разумевање функционисања традиционалног концепта безбедности и његове трансформације ка савременом концепту безбедности у процесу глобализације, неопходно је сагледавање појма Хладног рата, узрока настајања, динамике активности великих сила и њихових сателита, интереса великих сила, кључних догађаја, блоковске поларизације и конфронтације, фаза Хладног рата, карактеристика Хладног рата, узрока краја Хладног рата и распада биполарне равнотеже снага, промене у међународним односима услед проналаска нуклеарног оружја и промене концепта димензија моћи, као и слабљења улоге Европе у односу на САД у глобалној прерасподели моћи и остваривању глобалног уравнотежења.

1.1. Хладни рат и биполарна равнотежа снага

Не постоји јединствена дефиниција и перцепција Хладног рата, јер није могуће одредити параметре на основу којих би се једнозначно одредио тај појам. Такође, не постоји јединствен приступ у сагледавању времена када је он започео и који су његови главни узроци, већ постоји више различитих одговора. Повећање акумулације знања и нових докумената допринело је да се хладноратовски догађаји стално продубљују и разматрају из другачијег угла у односу на тренутно достигнути ниво знања.

Појам Хладног рата[14] употребљен је први пут од стране саветника америчког председника Бернарда Баруха у америчком конгресу 1947. године у току једне дебате.[15] Такође га је поменуо и Винстон Черчил, британски премијер, који је употребио назив "гвоздена завеса" којим је симболички изразио свој став да су је комунисти спустили између свог затвореног и другог слободног света.

---

[13] Купер Р, *Распад нација: поредак и хаос у 21. веку*, Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 27.

[14] Хладни рат међу првима је изрекао и Џорџ Орвел и изразио је "ставове, уверења и друштвену структуру СССР и САД, као и незванично ратно стање које ће се произвести између ове две силе" - Vestad Arne, *Глобални хладни рат*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 10-11.

[15] Барух Бернард је говорећи о новом раздобљу међународних односа истакао: "Немојмо се заваравати, нашли смо се у средишту Хладног рата". Он се залагао да се очува амерички атомски монопол и за промоцију нове америчке политике – Вукадиновић Р, *Међународни политички односи*, Агенција за комерцијалну делатност, Загреб, 2001, стр. 22.

Позвао је на рат против комунизма и истакао на обавезу одбране атлантске заједнице и војне сарадње угрожених држава.

Хладни рат[16] је биполарни модел међународних односа чија је карактеристика стање ни рата ни мира, испуњено отвореним непријатељством, супарништвом и борбом између два супротна друштвено-политичка састава. У таквом моделу међународних односа главни сукоб се одвијао између два највећа носиоца поларних структура, односно између СССР и САД.[17] Такве међународне односе пратило је низ манифестација, као што је стварање нових социјалистичких држава у Европи и Азији и борбе колонија за ослобођење. У страху од политичких и привредних поремећаја, САД и капиталистичке земље организовали су се ради супростављању СССР, што је имало утицај на СССР који се још више изоловао и затворио него раније. Супротности ова два главна центра моћи биле су успостављене на различитим вредностима и њиховој расподели.[18]

Према општој енциклопедији Хладни рат се дефинише као "облик ненаоружане борбе између супростављених сила и блокова сила који се врши свим средствима пропагандно-идеолошких притисака, као и економским, културним и научно-техничким санкцијама. Иако је постојао и пре у међународним односима, свој прави смисао добија тек после Другог светског рата или око процеса ослобађања колонијалних и зависних народа, а води се често у свим доменима међународних односа".[19]

Хладни рат[20] је политички сукоб између западних сила предвођених САД и источних сила предвођеним СССР који се водио од 1945. до 1990. године. Карактерише га сукоб између истока и запада првенствено на економском, политичком и идеолошком плану, ради смањења утицаја супротне стране. Трка у наоружању је такође једна од битних његових одредница. Степен непријатељства

---

[16] Као историјска категорија, Хладни рат се односи на стање односа између два супротна друштвено-политичка и економска система настала после Другог светског рата, након крупних промена у структури светског система - Вукадиновић Р, *исто*, стр. 30.

[17] Вукадиновић Р, *Међународни односи од Хладног рата до глобалног поретка*, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 161.

[18] Вукадиновић Р, *исто*, стр. 30.

[19] Општа енциклопедија, број 3, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1977, стр. 442.

[20] Od Arne Vestad истиче да Хладни рат представља период у коме је глобални конфликт САД и СССР доминирао међународним односима и означава период од 1954. до 1991. године - Vestad Arne, *исто,* стр. 12.

две силе мењао је свој интензите и понекад био тако висок да се очекивало избијање рата.[21]

За разумевање Хладног рата важно је сагледати услове у којима је он настао. По завршетку Другог светског рата, Европа је била економски, политички и безбедносно ослабљена. Економски и социјално стање Европе било је веома лоше услед огромних материјалних и људских губитака и разарања комплетне инфраструктуре. Владала је глад, сиромаштво и немаштина највећег броја становника. Са завршетком Другог светског рата завршен је политички доминантан положај Европе у међународној заједници. "Дотадашњи систем равнотеже снага као класичан облик међународних односа функционисао је на подручју Европе и њених колонија, задржавајући своју надмоћ и превласт у политичком уређењу тадашњег света. Прво битније нарушавање система равнотеже снага догодило се после Првог светског рата настанком СССР, пробијањем САД на простор Европе и јачањем њиховог утицаја на европском и ширем светском простору".[22] У појединим западним земљама, првенствено у САД, "веома снажно је изражена тежња да се свим средствима утиче на политичке процесе и на модел политичког система у појединим земљама", указује Мићовић.[23]

Према мишљењу Вукадиновића, процес настајања нових социјалистичких земаља у Европи и Азији и ослобађање колонијалних земаља утицали су на реакцију САД која је на ове процесе гледала са страхом за нарушавање својих економских и политичких позиција и позиција земаља капитализма, чиме су створени организовани облици супростављања СССР.[24] Бергнер истиче да је након Другог светског рата покушано стварање светског мировног пројекта ради спречавања могуће агресије великих размера у будућности на основу полазишта Друштва народа и ради стварања ефикаснијег светског поретка. Основу светског поретка требало је да чине три институције – Уједињене нације (УН), Међународни монетарни фонд (ММФ) и Светска банка (СБ), а у безбедносном смислу, ради мирољубивог решавања конфликата, главну улогу требало је да

[21] Вукадиновић Р, *исто*, стр. 31.
[22] Чехулић Вукадиновић Л, *Евроатлантизам и савремени међународни односи*, Политичка култура, Загреб, 2003, стр. 28.
[23] Мићовић В, *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 58.
[24] Вукадиновић Р, *исто*, стр. 31.

имају УН уз помоћ својих механизама и начина рада, првенствено преко Савета безбедности.[25]

Проблеми економске и политичке природе су усложавали стварање европског безбедносног система који би био функционалан и усаглашен са међународним системом безбедности после завршетка рата. Као гарант мира и безбедности међународне заједнице био је замишљен институционални правни оквир Организације уједињених нација (ОУН) који је од почетка показао своје слабости услед своје подложности утицајима њених моћних чланица, нарочито земаља победница у рату. Такође, структура УН, механизми и начини њеног деловања онемогућавали су да она игра улогу арбитра и гаранта функционалне или глобалне безбедности.[26] По завршетку рата није било реалних могућности за формирање заједничких европских снага безбедности услед материјалних и људских губитака, моралне исцрпљености и економских и социјалних слабости.

За разлику од ослабљене и исцрпљене Европе у сваком смислу, САД нису ни на који начин биле спољно угрожене, успоставиле су војне базе готово на свим континентима, поседовале нуклеарно оружје и војну супериорност, а у економском смислу биле су доминантне у светским економским пословима. Оне су идејни творац ММФ и СБ, са највише уложеног капитала, чиме су остварile могућност контроле светске трговине и каснијег глобалног економског развоја. Тиме су отворени сви путеви да се традиционалне америчке либералне вредности прошире и имплементирају у трајне политичке вредности у Европи и широм света. У односу на САД није било великих сила, чак ни на регионалном нивоу, које би им могле парирати, Велика Британија и Француска су постепено губиле своје колоније и имале су своје друге унутрашње проблеме и потешкоће изазване ратом, а СССР је услед огромних материјалних, људских и економских губитака био много слабији од САД.[27]

На глобалном нивоу Хладни рат је обележио сукоб САД и СССР, његови почеци су средином четрдесетих година 20. века за већину научника и историчара, када су имали довољно војне моћи и економских ресурса и упустили

[25] Бергнер Ц, *Нови светски поредак: Нове супер силе Немачка, Јапан и САД*, Белетра, Београд, 1994, стр. 14.
[26] Bennett L, Oliver J, *Међународне организације*, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 70-85.
[27] Чехулић Вукадиновић Л, *исто*, стр. 30-31.

се у дуготрајан сукоб који једино није прерастао у отворену ратну конфронтацију.[28] После пада Немачке током Другог светског рата и након бомбардовања Хирошиме и Нагасакија у Јапану наступила је велика промена односа снага на светском нивоу. Нестанком Немачке и Јапана као великих сила из међународних односа дошло је до неравнотеже у међународним односима на простору Европе и Азије. "У Европи је СССР остао као једина велика сила. САД су због тога биле одлучне у својој намери да спрече да СССР буде доминантна сила у Европи, па су због тога током Хладног рата одржавале војно присуство. Ово је био први пут у историји да су САД поседовале велики број војника у Европи у доба мира".[29] Последица Другог светског рата била је окончање доминације Европе и настанак две доминантне суперсиле, САД и СССР.[30] Основна карактеристика две најмоћније државе света била је изразита војна, економска и политичка надмоћ.

Као најача капиталистичка држава САД су престале са праксом изолационизма, након Другог светског рата, и створиле амбицију за вођење глобалне политике. Преузеле су улогу водеће силе западног света истичући то потребом да се заустави совјетска експанзија и даље ширење идеје комунизма. САД нису водиле рат на сопственој територији и нису осетиле последице рата као европске и друге државе што се одразило на њен огроман економски раст, тако да су завршетком Другог светског рата учествовале са преко 50% светске производње и скоро 75% капитала свих капиталистичких држава. Употребом атомске бомбе на крају рата у Јапану демонстрирале су супер оружје нове генерације (нуклеарно оружје) чиме се ушло у еру неконвенцијалног нуклеарног оружја, а свет суочио са новом опасношћу од сопствене катастрофе, чиме је демонстрирана нова војна способност и глобална снага.[31] "Међу великим силама, САД су биле једина земља која је због рата постала богатија – у ствари, много богатија – а не сиромашнија", закључује Кенеди.[32] На основу анализе изјава

[28] Paterson T, "Meeting the Communist Threat",*Oxford University press*, New York, 1998, p. 337.
[29] У периоду Хладног рата није дошло до избијања рата између великих сила, већ је вођен само "један рат велике силе против мале силе. У Руско-мађарском рату (1956.), СССР је успешно интервенисао и сузбио антикомунистичку побуну у Мађарској - Миршајмер Џ, *Трагедија политике великих сила*, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 429.
[30] Paterson T, "Meeting the Communist Threat", *Oxford University press*, New York, 1998, p. 115.
[31] Петрановић Б, *Историја Југославије*, Нолит, Београд, 1990, стр. 10-11.
[32] Кенеди П, *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица, 2007, стр. 403.

Џорџа Кенана 1948. године о поседовању 50% светског богаства, Вилијам Робинсон истиче да су се у време Хладног рата стратешки циљеви САД првенствено усмеравали на одбрану привилегија и моћи које су стекле у условима глобалне неједнакости у расподели богаства, а мање борбе против комунистичких претњи.[33]

Табела 1: Појам Хладног рата – различита становишта[34]

Различита схватања значења појма хладни рат	Главне одлике таквог схватања хладног рата	Познати теоретичари који заступају једно такво схватање
Схватање хладног рата у ширем смислу	"Свевременско" значење појма важно је стање интензивног непријатељства између актера а не време у којем се оно дешава или његови актери	Džozef Naj; Oxford Advanced Learner`s Dictionary of current English, Editor Jonathan Crowther, Oxford University Press, Oxford, 1999, Fifth Edition Hana Arent; Ljubivoje Aćimović
Схватање хладног рата у ужем смислу	Конкретно време у којем се хладни рат одвијао (1945 – 1990.) Конкретни актери који су учествовали у хладном рату - САД и СССР	dr Andreja Miletić; Jan Palmovski; G. R. Berridge, Alan James; Radovan Vukadinović; Graham Evans, Jeffrey Newnham
Схватање хладног рата као посебног међународног система	Хладни рат као посебан међународни систем Оквир у којем се одиграва целокупан међународни живот од 1945 – 1990.	Gordon A. Craig, Alexander L. George; Thomas L. Friedman

Промена политичке сцене Европе у виду раста моћи СССР и јачања утицаја комунистичких партија у западној Европи посебно је забрињавало САД и Велику Британију, заоштравајући супротности међу победницима и повећавајући сукобе на блоковској основи. На одбрану Грчке и Турске од спољне агресије САД су се обавезале 1947. године и на тај начин потиснуле Велику Британију из

[33] Робинсон В, *Подстицање полиархије: глобализација, интервенција САД и хегемонија*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 25.
[34] http://fpnbl.org/attachments/article/118/hladni_rat ppt.ppt?

Медитерана. Прихватањем Маршаловог плана САД су предвиделе средства за помоћ европским земљама након Другог светског рата, чиме су санирали њихове привредне кризе и постигли политичку кохезију у одбрани од комунистичких земаља и идеја комунизма. Применом Маршаловог плана обезбеђена је економска екапанзија САД у западну Европу и спречено ширење других политичких и идеолошких утицаја, чиме је САД остварио утицај за земље западне Европе.[35]

Формирање војних савеза отпочело је распадом савезничке осовине (СССР, САД и Велика Британија) услед политичке и економске поделе великих сила и испољавања различитих интереса. Од сарадње савезничких земаља свет је ушао у сукобљавање доскорашњих савезника и ушао у Хладни рат. НАТО је створен 1949. године где су поред САД приступили Велика Британија, Француска, Канада, Италија, Белгија, Холандија, Норвешка, Исланд и Португалија. Потписивање војног уговора о НАТО превиђало је да уколико се догоди напад на неку земљу чланицу то подразумева напад на све државе чланице савеза. Варшавски пакт као уговор о пријатељству и сарадњи створен је 1955. године између СССР и источноевропских земаља. Тако је извршена подела света на два војнополитичка блока и два владајућа друштвено-политичка система заснована на различитим идеолошким основама.[36] Подела држава на блокове имала је своје јасне економске, војнополитичке и идеолошке основе.

Стварање НАТО објашњавано је потребом за предузимање мера безбедности ради заустављања совјетске агресије и ширења комунизма. "Створени пактови су омогућавали поседање база на територијама других земаља, контролу над зависним режимима, експлоатацију неразвијених земаља и гушење националноослободилачких и антиколонијалних покрета. Концепција о уређењу светских односа на бази америчке превласти била је усмерена на обуздавање СССР и добила је назив Pax Americana". Колико је амерички изолационизам пре Другог светског рата била одлика Америке, толико је мешање у светске токове било њено главно обележје у послератном периоду. "Након Другог светског рата спроведене су оружане интервенције у облику ратова, побуна, државних удара, са обележјима насилних смена власта и освајања, као одлика међународних односа

[35] Петрановић Б, *исто,* стр. 12.
[36] Мићовић В, *исто*, стр. 39.

које су биле у супротности са принципима УН. Регистровано је 159 ратова које су резултат великих сила, националних режима и сепаратистичких снага унутар држава које су путем сукоба тражиле подршку или ангажовање страних фактора моћи. Према подацима аустријског политиколога Хајнца Гертнера у овим ратовима је учествовало преко половине укупног броја земаља (94 од 174), а по броју ратова су предњачиле Велика Британија (16 ратова) и Француска (13 ратова) као колонијалне силе, затим САД (11 ратова), Индија (10 ратова), Јужна Африка и Кина (по 9 ратова)".[37]

Највећи поремећаји као последице велике затегнутости у међународним односима догађали су се у самој Европи, а претње директног сукобљавања противничких снага стално су биле присутне. Такви догађаји десили су се током државног удара у Чекословачкој 1948. године, активности Информбироа према Југославији и блокаде Берлина 1948. године. Немачка је подељена на Савезну Републику Немачку и Демократску Републику Немачку (тзв. Западна и Источна Немачка) 1949. године, а 1955. и 1956. године су приступиле НАТО односно Варшавском пакту. Изградњом Берлинског зида у пракси је исказан степен неповерења између блокова који је показао нетрпељивост и заоштреност међународних односа између супростављених сила.

У више догађаја свет је био на граници рата и само су стицаји одређених околности утицали да до њега заиста и не дође. Један од таквих догађаја био је и Корејски рат 1950. године, у коме је дошло до интервенције САД под окриљем УН. У том догађају потенцијално је било могуће преношење рата на Кину и употреба атомске бомбе, али је таква катаклизма ипак избегнута. У условима тако затегнутих међународних односа, током њиховог трајања, примењиване су различите стратегије, као што су "стратегија обуздавања комунизма и обезбеђивања атомског кишобрана, доктрина о миру путем силе, превентивни нуклеарни рат, ограничени нуклеарни удар, пробијање с периферије ка центру противничког система, а коришћене су и претње масовном одмаздом иако нису биле реалне у условима нуклеарне равнотеже. На другој страни дефинисана је

[37] Петрановић Б, *исто,* стр. 14.

доктрина о ограниченом суверенитету која би била употребљена за одбрану држава чланица из састава Варшавског пакта".[38]

На завршетку Другог светског рата, 1945. године, створена је ОУН, са учешћем 51 државе. Ова организација је заменила Друштво народа које је престало да постоји 1939. године када је почео рат. Усвојена је Повеља ОУН која је предвиђала једнакост свих држава чланица и међународне односе засноване на равноправности и самоопредељењу народа. Обавеза и дужност држава је да не користе претњу силом и да међусобне спорове решавају мирним путем. Поред очувања мира и безбедности, удруживање земаља у ову организацију вршило се и ради унапређења њиховог социјалног и економског развоја. "Велике силе биле су стални чланови Савета безбедности и уживале право вета (САД, СССР, Кина, Велика Британија, Француска), што је подразумевало да се ниједна одлука не може донети без њихове сагласности, чиме је истакнут доминантан положај великих сила у УН због њихове војне, економске и политичке моћи. Током времена повећавало се чланство у ОУН, али се нису проширивала овлашћења Генералне скупштине као њеног главног тела због противљења великих сила".[39]

Око почетка Хладног рата постоје неслагања научника и историчара јер једни тврде да је започео одмах после Другог светског рата, а други тврде да је он настао већ након завршетка Првог светског рата. Идеолошке поделе настале су 1917. године после руске револуције када је СССР постао прва комунистичка сила. Тај догађај условио је погоршање односа између САД и СССР, а СССР постао је и противник западног блока и капитализма.

Постоје три раздобља која карактеришу Хладни рат одређујући његову кулминацију. У првом раздобљу између 1944. и 1946. године створене су основе за различита схватања међу савезницима, а у другом раздобљу од 1947. до 1950. постављене су главне доктрине и спроведено је окупљање снага на економском, војном, идеолошком и политичком пољу. У трећем раздобљу од 1950. до 1955. године догодила се кулминација Хладног рата, да би након тога почео губити у интензитету, истиче Вукадиновић.[40] Други аутори виде прекретницу између

[38] *Исто,* стр. 22.
[39] Петрановић Б, *исто,* стр. 23.
[40] Вукадиновић Р, *исто,* стр. 50.

Хладног рата и његовог каснијег развоја у изради атомске бомбе од СССР 1949. године и потписивању совјетско-кинеског споразума 1950. године.[41]

Према Нају раније етапе Хладног рата имају три фазе, фазе сукоба, и то: "прва фаза од 1945. до 1947. године - постепено настајање; друга фаза од 1947. до 1949. године - објава Хладног рата; трећа фаза од 1950. до 1962. године - врхунац Хладног рата".[42] Прву фазу карактерише обострано одмеравање снага и намера у доношењу стратегијских одлука између СССР и САД. Извори САД говоре о намерама СССР о проширењу сопствених територија и утицаја у складу са званичном политиком где год за то постоје услови и погодне прилике. Да би се такав закључак операционализовао у пракси, а у недостатку адекватне стратегије сачекало се са детаљнијом и дубљом анализом одговора на одређена питања за која су захтевани адекватни одговори и на бази њих дошло је до промене америчке стратегије и настанка Хладног рата.[43]

У другој фази дошло је до усвајања Труманове доктрине[44] и Маршаловог плана[45]. С обзиром да се проблем осигурања безбедности Грчке и Турске нису могли превазићи ангажовањем Велике Британије, јер је ослабљена у Другом светском рату, то је обезбеђено променом традиционалне америчке спољне политике изолационизма, усвајањем Труманове доктрине и осигурањем безбедности од стране САД у том региону за шта је било потребно и припремити америчко јавно мнење, али је уместо објашњења о неопходности одржања равнотеже снага у том региону истакнуто да је потребно да се свуда заштите

[41] Pechatnov V, "The Big Three after World War II", *Woodrow wilson international center for scholar*, Washington, 1995, p. 47.
[42] Нај Џ, *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006, стр. 118.
[43] *Исто*, стр. 119.
[44] Труманова доктрина представља отпор против комунизма и намеру САД да у новим условима преузму глобално вођство и обавезе, да уз сагласност западних савезника прошири опсег свог деловања скоро у свим деловима света, па се она узима као почетак америчког глобализма - Вукадиновић Р, *Хладни рат и Европа*, Август Цесарец, Загреб, 1983, стр. 65.
[45] Маршалов план је план економске помоћи европским земљама након Другог светског рата од стране САД ради заустављања пада житотног стандарда, ревитализације економије и оживљавања вере у САД као европског савезника. Економска помоћ представљала је основу за сузбијање даљег ширења комунизма. Услов за давање помоћи западноевропским земљама био је да у владама земаља примаоца помоћи не буде комуниста. Такође, земље су се требале обавезати да ће у складу са америчким смерницама вршити улагања и потрошњу добијених средстава. На тај начин се тежило да да се привреде западноевропских земаља прилагоде и учине што више компатибилним америчким стандардима како би се омогућио што лакши приступ америчких роба и услуга на тржишту европских земаља. Истовремено, тежња је била да се дата помоћ не користи за сарадњу и пословање са социјалистичким земљама - Чехулић Вукадиновић Л, *исто*, стр. 40-41.

слободни народи. Маршалов план за економску помоћ Европи 1947. године схваћен је од стране СССР као економско оруђе за уништење безбедности источне Европе, па је такав поступак произвео низ противуречних кумулативних и негативних последица између СССР и САД у којим је произведено непријатељство. У овом периоду извршена је блокада Берлина од СССР и убрзане су припреме за формирање Северноатлантског савеза.[46]

Трећа фаза догодила се после прве пробе атомске бомбе од стране СССР и победом комунистичке партије у Кини. Проба атомске бомбе СССР догодила се много пре него што је то очекивао САД. Напад Северне Кореје на Јужну Кореју 1950. године, након претходних догађаја, довео је до значајног повећања војних расхода САД.[47]

Читаво трајање Хладног рата може се поделити у три фазе, истиче Кегли: прва фаза, конфронтација, од 1945. до 1962. године; друга фаза, од коегзистенције до детанта, од 1963. до 1978. године и трећа фаза, од поновне конфронтације до приближавања, од 1979. до 1991. године. Фазу конфронтације суштински обележава униполарност, односно доминација САД као главног центра на глобалном нивоу са супериорном способношћу уништења противника надмоћношћу у примени атомске бомбе. Производњом атомске бомбе од стране СССР дошло је до попуштања конфронтације. Постављена је спољнополитичка оријентација озваничена кроз Труманову доктрину која представља стратегију обуздавања настојећи да спречи даље ширење утицаја СССР кроз његово окруживање или приближавање његовим границама, као и претњу војном агресијом. Стратегијом проширеног одвраћања чињени су покушаји САД и СССР за привлачење и придобијање других земаља обећањима да ће их бранити од спољног напада ако им приступе, због чега се Хладни рат проширио широм света стварајући биполарни распоред снага и моћи.[48]

После Стаљинове смрти СССР је под Хрушчовим водио политику сарадње са капитализмом покушавајући да увећа сопствену моћ. Кубанска криза 1962. године, са тајним постављањем совјетских ракета на Куби, била је својеврсни тест

[46] Нај Џ, *исто*, стр. 120.
[47] *Исто*, стр. 121.
[48] Кегли Ч, Виткоф Ј, *Светска политика – Тренд и трансформација*, Прометеј, Београд, 2006, стр. 197-198.

за суперсиле за проверу способности управљања сукобом и истовремено је повећала укупну свест о могућим последицама нуклеарног рата. У другој фази дошло је до уједначавања војних способности САД и СССР, увећањем нуклеарних потенцијала СССР, што је довело до процене да постоје само две могућности оличене у узајамној сарадњи или обостраној пропасти. Услед опасности последица нуклеарног рата исказан је интерес за сарадњу и кооперативне односе, ради смањења напетости и затегнутости, у виду детанта као облика нормализованих односа, и разговора о ограничењу стратешког наоружања (SALT) као његовог производа, истиче Кегли.[49]

У трећој фази је политику односа заснованих на детанту нарушила војна акција СССР на Авганистан 1979. године. Војно ангажовање СССР у Авганистану резултирало је Картеровом доктрином[50] којом су САД изразиле спремност за употребу војне силе ради заштите приступа изворима нафте у Персијском заливу, која је произвела и низ других негативних активности усмерених према СССР. Услед повећања конфронтације и напетости дошло је до нове трке у наоружању стављајући по страни друге приоритете држава у односу на јачање војне моћи, а САД су усвојиле Реганову доктрину ради пружања америчке помоћи снагама антикомунизма које су тежиле рушењу режима који су имали подршку од СССР и разрадиле војну стратегију кроз прву употребу нуклеарног оружја и могућности остварења победе. Постепени престанак затегнутости суперсила настао је са доласком Михаила Горбачова на власт у СССР који је допринео приближавању и помирењу интереса настојећи да заустави пад економије и негативне последице међународних односа по СССР. Промовисано је спровођење транзиције социјалистичке привреде, демократизације друштва и прекида Хладног рата. СССР је се повукао из Авганистана и Источне Европе, смањио војне трошкове,

[49]Под Трумановом доктрином подразумева се спољнополитичка оријентација САД, означава стратегију спољне политике, према којој ће САД спровести политичку интервенцију (војну и невојну) ради помоћи народима који су се определили за савезништво са САД за борбу против спољног угњетавања - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто,* стр. 199-200.

[50] Картерова доктрина настала је у време америчког председника Картера која је 1980. године дефинисала да је обезбеђење приступу нафте у Персијском заливу један од виталних интереса САД. Доктрином је истакнуто да уколико неко покуша да спречи такав приступ биће употребљена сва средства да се он обезбеди, рачунајући и војна. Доношење ове доктрине означава значај енергетске безбедности великих сила и могућу употребу војне компоненте ради остварења интереса контроле извора енергије.

потписао два нова споразума о разоружању СТАРТ и пристао на уједињење Немачке и распад Варшавског пакта.[51]

Постоје три приступа сагледавања Хладног рата, тежишно у западној литератури: традиционални, ревизионистички и постревизионистички. Традиционални приступ је током педесетих и шездесетих година 20. века заступао становиште да је Совјетска агресија главни узрок напетости у међународним односима након Другог светског рата. Комунистичка идеологија је истицана као основни генератор и узрочник Совјетске експанзионистичке политике.[52] За основу совјетске експанзије нису сматрани марксизам и комунизам већ тежње ка империјализму руске царевине. Хладни рат не произилази толико из сукоба две супростављене идеологије колико из "сукоба америчке политичке традиције и совјетске жеље за сигурношћу, чији се корени могу пронаћи у традиционалном руском менталитету и у бољшевичкој меморији", при чему је наглашен осећај руске несигурности у односу према САД, истиче Pechatnov.[53] Корени руске несигурности у односу на САД леже и у њиховом учешћу у окупацији своје територије од 1918. до 1920. године.[54]

У основи традиционалиста је мишљење да је СССР експанзионистичка и агресивна држава која је хтела да прошири своју сферу утицаја у источној Европи и да створи доминацију. Као потрвду тога истичу да су САД након Другог светског рата биле у дефанзиви, а да се СССР офанзивно понашао и дао основа за свој експанзионизам. САД су предложиле остварење колективне безбедности формирањем УН, али тај предлог није прихваћен од стране СССР. Они истичу и низ других догађаја који су недвосмислено показивали хегемонистичке намере СССР на челу са Стаљином, као што су споро повлачење трупа СССР из Ирана након рата, преузимање Чекословачке владе од стране комуниста 1948. године,

[51]Реганова доктрина дефинисала је обавезу да американци помогну побуњенике против комунистичких режима у Анголи, Авганистану и Никарагви које је подржавао СССР - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто,* стр. 198.
[52] Walker S, "Historians and Cold War Origins", *American foreign police*, 1984, p. 316.
[53] Руска несигурност у односу на запад потиче још од интервенције запада од 1918. до 1920., Минхенског споразума 1938. године, као и из искустава Другог светског рата о рањивости граница СССР- Pechatnov V, *isto*, p.38.
[54] Кенеди П, *исто,* стр. 21.

блокада Берлина 1948. и 1949. године, а агресија Северне Кореје на Јужну Кореју 1950. године повећала је претњу и убрзала динамику Хладног рата.[55]

Ревизионистички приступ настао је тежишно након рата у Вијетнаму, где је до изражаја дошла агресивна америчка економска експанзија потпомогунута војном моћи, која је покренула низ напетости после рата. Тежња за унутрашњим благостањем државе утицала је да се америчка спољна политика у 20. веку усмери ка економској експанзији на другим удаљеним просторима. Тако су САД подржавале политику отворених врата по целом свету док СССР није желео америчко економску доминацију у подручјима која су сматрана битним за совјетску сигурност.[56] Ревизионистички приступ је "економским интересима САД придавао најважнију улогу у креирању спољне политике за разлику од традиоланог приступа који је истицао да се америчка спољна политика креирала према начелима морала и легалитета".[57] Становиште ревизиониста је било да су САД дипломатијом и економским притиском у време нуклеарне надмоћи хтеле да утичу на смањење контроле источне Европе, како би осигурали економску екпанзију у оквиру политике отворених врата. Тежња за доминацијом источном Европом од стране СССР у тим условима објашњава се као противмера усмерена против америчког притиска.

Према Нају, ревизионисти су имали два нивоа тумачења. Први ниво тумачења је истакао значај кључног догађаја на промену америчке спољне политике који је означен доласком председника Трумана на власт након Рузвелтове смрти, у коме је Труман укинуо раније програме помоћи Европе и заузео оштрији став према СССР. По другом тумачењу проблем постоји у природи капитализма, а не у персоналним променама појединаца. Њихово становиште је било да је америчкој економији неопходан екпанзионизам ради безбеднијег света за капитализам, а не због демократије. Изолационизам САД пред Други светски рат је довео до велике економске кризе 1929. године, па би без политике отворених врата и спољне трговине у будућности поново дошло до сличне кризе. "Америчка економска хегемонија не би могла да трпи било коју

[55] Нај Џ, *исто*, стр. 113-114.
[56] Walker M, The Cold War, New York, 1993, p. 219.
[57] Walker M, *isto*, p. 220.

државу која би покушала да организује аутономни економски простор".[58] Због тога је и покренут Маршалов план помоћи Европи да би се проширило тржиште САД ради развоја америчке економије, и предупређивања потенцијалних криза у будућности. "Маршалов план помоћи Европи је био само начин да се прошири америчка економија".[59]

Постревизионистички приступ стајао је на становишту између традиционалног и ревизионистичког приступа. САД су битно допринеле Хладном рату својим унапред испланираним економским притиском на СССР. Он се није односио на услове за спровођење директне економске политике, већ на покушај утицања на понашање СССР у источној Европи. Раст совјетско-америчких тензија тумачио се рационално, с обзиром да су оне утицале на успоставу сфера интереса, док су обостране активности сукобљених страна сагледаване као претње и покушаји дестабилизације својих послова у тој сфери.[60]

Гедис истиче да је узрок почетка Хладног рата промена међународног система након Другог светског рата у коме је дошло до вакума моћи, јер је мултиполарни систем са седам великих сила заменио биполарни систем са две суперсиле, САД и СССР, па је Хладни рат био неизбежан. Слабост европских држава настала после рата и биполарни поредак створили су вакум моћи који су морале да попуне преостале силе, па је след догађаја у Хладном рату само логично узрочно-последично кретање система међународних односа на новим основама, где је сукоб био неминован. Циљеви сила на крају рата били су различити, док су САД желеле стварање система УН настојање СССР било је доминација источном Европом. Обадве силе имале су потребу проширења сфера утицаја првенствено због безбедносне дилеме држава у анархичном систему.[61] У складу са овим је и став Бжежинског који каже да онај ко влада Евроазијским копном влада светом.[62] Без претензија да говоримо о глобалном владању светом

[58] Нај Џ, *исто*, стр. 113.
[59] *Исто*, стр. 114.
[60] Pechatnov V, *isto*, p.39.
[61] "Када вакум моћи раздвоји велике силе, као што је био случај на крају Другог светског рата, оне ће га тешко испунити а да не упадну у међусобни сукоб и да се њихови интереси не сударе", вакум моћи отежале су разлике СССР и САД између ауторитарних и демократских традиција, социјализма и капитализма, сећања на савезничку интервенцију у Русији после Првог светског рата, као и Стаљинова владавина и чистке - Гедис Л, *Хладни рат: ми данас знамо*, Клио, Београд, 2003, стр. 27, 413.
[62] Бжежински З, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 79.

овим само истичемо значај остварења сфере утицаја над Европом и колико је она значајна у укупној глобалној расподели моћи, па и у разматрању хладноратовских догађаја. Настојање великих сила увек је у историји значило њихову потребу да заузму максимални удео у светској моћи. "Моћ осигурава безбедност, а највећа моћ осигурава највећу безбедност", истиче Миршајмер. "Коначан циљ великих сила је да постану хегемон, односно једина велика сила у систему".[63]

Табела 2: Класификација школа Хладног рата[64]

Школе Хладног рата	Критеријум разликовање „Ко је крив“	Време у коме је школа била актуелна	Главни представници
Радикална школа	Совјетски Савез и Стаљин	Непосредно по избијању Хладног рата и педесете године прошлог века	Herbert Fajs
Ревизионистичка школа	САД и капитализам	Од 1960-их до почетка 1970-их	Džojs i Gabrijel Kolko Vilijem A. Vilijams
Постревизионистичка школа	Биполарна структура моћи у међународном систему после Другог светског рата али и погрешне перцепције у односима између великих сила	Од краја 1970-их па до завршетка Хладног рата, односно отварања совјетских архива	Džon Luis Gedis Melvin Lefler
Пострадикална школа	Криви су сви, али су Стаљин и Совјетски Савез највише криви	Од краја Хладног рата и отварања совјетских архива до данас	Džon Luis Gedis

Биполарна равнотежа снага је у Европи функционисала од 1945. до 1990. године и представља најмирнији и најмање смртоносан тип међународног система. Није било рата између великих сила, а догодио се рат између велике и мале силе. У Европи је рат вођен током једне од 46 година овог периода.[65] Расподела моћи у биполарном систему је приближно једнака, односно, постојала је равнотежа моћи (симетрија), па се због тога каже да је постојала равнотежа

[63] Миршајмер Џ, *исто,* стр. 17.
[64] http://fpnbl.org/attachments/article/118/hladni_rat ppt.ppt?, 12.08.2015.
[65] Миршајмер Џ, *исто,* стр. 430.

страха, јер су обадве стране стално страховале шта ће супротна страна да уради и који корак ће да направи. Овај страх је био последица дешавања сталне динамике различитих догађаја који су у себи носили непознанице, немогућност реалне процене ситуације и могући ефекат изненађења. Основни задатак две супростављене силе био је одвраћање противничке стране од намера за употребу војне силе јер није било предности ни једне стране услед успостављене равнотеже снага, као и због поседовање нуклеарног оружја.

У разумевању догађаја неопходно је схватити да су САД попуниле вакум моћи у Европи услед догађаја у Јапану и слабљења моћи Немачке, Велике Британије и Француске након Другог светског рата. Интреси Велике Британије и Француске су се поклапали са интересима СССР по питању односа према контроли немачког милитаризма после рата, али су за разлику од СССР оне желеле спровођење идеја слободног тржишта и демократских избора у Европи. Ниједна од ове две државе није желела да доминацију Немачке у Европи замени доминација СССР.[66] Завршетком рата без присуства САД у Европи, своје идеолошке и геостратегијске претензије засигурно би реализовао СССР у Европи, а то би довело до неизвесног исхода и без већих могућности за изборе различитих алтернатива.

1.2. Карактеристике Хладног рата

Подела света на блокове извршена је након завршетка Другог светског рата. Његове карактеристике су стално наоружавања блокова, идеолошко-политичка пропаганда, сукоби обавештајних служби, дипломатски сукоби, крађе тајних војних докумената, обострани напади преко штампе, отмице научника, као и тотално неповерење. Основне разлике стваране су на идеолошкој, војно-политичкој и економској сфери. "Створено је стање биполаризма и равнотеже снага".[67]

Према Кенедију постоје три основне карактеристике Хладног рата које су обележиле динамику догађаја, и то: појачавање супротности између блокова у Европи, ширење Хладног рата из Европе ка остатку света и повећавање трке у

[66] Кенеди П, *исто,* стр. 421.
[67] Мићовић В, *исто*, стр. 39.

наоружању.[68] Послератна Европа била је економски врло ослабљена и борила се са проблемима основних социјалних потреба угрожене животне егзистенције људи и лошом привредном ситуацијом. Политички, геостратегијски и економски интереси САД сконцентрисали су се у Европи са циљем проширења зоне утицаја и повећања слободног тржишта. За остварење слободног тржишта било је неопходно проширити капиталистички систем и приволити и придобити земље Европе за прихватање западне либаралне идеологије.

У послератној политичкој и економској ситуацији било је довољно подржати најзначајније и највеће европске државе попут Велике Британије, Француске и Немачке, јер изградњом добрих економских и полититичких односа са њима могуће је било остварити зону слободног тржишта и учвршћење идеологије капитализма, чиме се стварају претпоставке за остваривање равнотеже снага у корист САД, а касније могућност остварења доминације у Евроазији. За то је била неопходна стратегија која је морала да повеже и помири неколико противуречних аспеката економије и политике како би укупан збир отворених могућности за САД био већи од трошка оличеног у Маршаловом плану економске помоћи земљама Европе.

Политика задржавања СССР била је основ за управљање конфликтом од стране САД, а војна питања нису једино била значајна, где је мерило политике задржавања била реална способност спречавања војне и политичке експанзије СССР. Поред задржавања СССР битна мера америчке спољне политике била је и повратак поражених земаља, Немачке и Јапана, у међународни систем, као и доношење и спровођење Маршаловог плана и формирање НАТО.[69]

Програм помоћи који је био понуђен европским државама циљно је био намењен најразвијеним државама које би потенцијално биле и његови највећи корисници. У сферама утицаја најразвијенијих земаља које би подржале сарадњу са САД нашле би се касније и мање околне државе које би тежиле успостављању економске и политичке стабилности уласком у систем идеологије слободног тржишта. У изради Маршаловог плана узето је у обзир да су државе Евопе које су

[68] Кенеди П, *исто*, стр. 420-430.
[69] Кисинџер Х, *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд, 2003, стр. 24.

биле предмет интересовања САД, у складу са својојом традицијом, наклоњеније и приближније либералним вредностима него ауторитарним.[70]

У карактеристике Хладног рата, по Гедису, сврставају се и "слом легитимитета, пресудан утицај диверзификације моћи, постојање две империје различитог карактера, стварање перцепција и представа о учесницима, надмоћност коалиција демократија у односу на аутократију, подстицање ауторитарног романтизма од стране марксизма-лењинизма, утицај нуклераног оружја на спречавање прерастања Хладног рата у врући рат".[71] Слом легитимитета говори да није дошло до пораза војним средствима или економског слома у Хладном рату, дошло је до промене начина размишљања људи уместо до промене услед нечег што су стварно видели. То значи да је победила снага идеја, при чему Гедис првенствено мисли на победу капиталистичког економско-политичког система насупрот социјалистичког.[72]

Пропадањем СССР као главног капиталистичког ривала урушио се социјалистички економско-политички систем, и са њим његове идеје, чиме је нестао и легитимитет. Диверзификација моћи или транзиција моћи пресудно је утицала на Хладни рат и његове исходе. У дугој историји мерење моћи била је једнодимензионална категорија мерена искључиво војним показатељима. Да војна моћ није пресудни показатељ моћи показао је Хладни рат у коме је СССР доживео пораз без употребе својих огромних војних капацитета. Укупна моћ конвертована у војну моћ на рачун осталих облика моћи, економске, културне, идеолошке и др., пресудно је утицала да СССР изгуби статус суперсиле. Релативно опадање војне моћи на рачун невојних облика моћи присутно је било у дужем временском периоду са развојем друштва и интензивирањем процеса глобализације постајући очигледним на крају Хладног рата.[73]

Две империје различитог карактера, САД и СССР, су биле империје са својим различитим и специфичним особеностима. Основна разлика између ових империја постојала је у природи њихове империјалне моћи. САД су биле "империја по позиву" у којој су државе које су јој се приклониле имале жељу да

[70] Кенеди П, *исто,* стр. 422-428.
[71] Гедис Л, *исто,* стр. 408.
[72] *Исто*, стр. 409-411.
[73] *Исто*, стр. 411-414.

да са њом деле исте вредности, док су СССР био ауторитарна империја у којој се се део држава које су је чиниле нашле стицајем одређених даљих или ближих историјских околности и тренутних прилика и имале скривене тежње да из ње изађу, али их је природа страха од ауторитараности и евентуалних последица спречавала у томе. Стварање перцепција и представа о учесницима подразумева да је улога идеја одиграла кључну улогу и да је у сагласности са перцепцијама људи који их препознају и на бази њих стварају.[74]

Перцепције су везане за позицију људи који су Хладни рат видели као борбу добра и зла. Понашање ауторитарног режима СССР у различитим ситуацијама на територијама других земаља, у току Другог светског рата, као и у појединим догађајима након рата, првенствено оличених у методама Стаљина и апарата државе довели су до несагласности људи са вредностима такве империје. Насупрот томе, на примеру поделе Немачке и напора за њено присаједињење једној од ове две супарничке суперсиле изражена је жеља и поистовећивање са вредностим западне демократије и капиталистичким економско-политичким системом.[75]

Надмоћност коалиција демократија у односу на аутократију означава природу економско-политичких модела САД и СССР са својим обележјима у односу на способност одржања и њихов развој, у одређеним историјским условима, конкретно у Хладном рату. Наглашава се способност САД окренута ка преговарању и постизању споразума, уз притисак и попуштања, ради суочавања и решавања проблема различитих конфликата и несагласности, у погледу циљева, са различитим актерима у хладноратовском периоду. Ауторитарно владање означава недопуштање независног размишљања, потчињавање, извршавање без иницијативе, гушење отпора и општу крутост без флексибилности. Таква политика наишла је на неодобравање и није стварила осећање заједничког интереса. Подстицање ауторитарног романтизма од стране марксизма-лењинизма значи да су циљеви одређивали идеологију која је веома често усмеравала понашање руководства СССР и била је оправдање донетих одлука о акцијама. Као

[74] Гедис Л, *исто*, стр. 414-416.
[75] *Исто*, стр. 416-417.

пример се наводи централно-планска привреда која никада није довођена у питање иако је трпела очигледне неуспехе и била економски нерационална.[76]

Прву атомску бомбу произвеле су САД, коју су је употребиле на градове Хирошиму и Нагасаки у Јапану, и остваривле монопол над атомским (нуклеарним) оружјем до 1949. године. Привремена нуклаеарна равнотежа успостављена је 1949. године производњом нуклеарног оружја од стране СССР. Водонична (Хидрогенска) бомба направљена је 1952. године од стране великих сила. То је била прекретница у односима међу државама јер су по први пут произведена оружја чијом употребом може да нестане читаво човечанство, а даља трка у наоружању је постала неоправдана и бесмислена. "Промена у односу на досадашње ратовање конвенционалним оружјем је била радикална, јер је појава нуклеарног оружја означила препреку у отпочињању рата. Претња глобалног нуклеарног рата тако је постала најважнији узрок дугог мира који је Европа доживела у својој дугој и бурној историји."[77]

Утицај нуклеарног оружја на спречавање прерастање Хладног рата у врући рат означава претпоставку да је нова ратна технологија, нуклеарно оружје, постала препрека настанку великих ратова. Проналазак нуклеарног оружја имао је ограничавајући карактер настанку светског рата или рата између великих сила. Оно у потпуности мења карактер сукоба који постаје строго контролисан са чврстим намерама сукобљених страна да се не пређе граница после које би могло доћи до употребе средстава за масовно уништење, о чему говоре кризе у Кореји, Куби и Немачкој (Берлин) које су показале да је равнотежа успостављена и да ниједна страна нема могућности да постигне неку једностану победу.[78]

По неким показатељима СССР је транзицију од мултидимензионалности (поседовање више облика моћи) до једнодимензионалности (поседовање једног облика моћи – војне моћи) завршио почетком шездесетих година, а Хладни рат је трајао још тридесет година. Као разлог за објашњење овог парадокса наглашава се стање замрзнутог конфликта услед опасности настанка нуклеарног рата, односно, "нуклеарна оружја заменила су деструктивност дуготрајношћу".[79]

---

[76] Гедис Л, *исто*, стр. 419-421.
[77] *Исто*, стр. 592.
[78] Вукадиновић Р, *исто,* стр. 38-39.
[79] Гедис Л, *исто,* стр. 409-431.

Једна од карактеристике почетка Хладног рата је и распад колонијалних режима. Колонијалне империје нестале су са завршетком Другог светског рата. Дошло је до ослобађања колонија у Азији, Африци и Јужној Америци. Антиколонијални покрети су се по завршетку Другог светског рата претворили у антиимперијалистичке покрете и тежње. Губљење колонија од стране Велике Британије и Француске утицало је на њихово слабљење и губљење статуса великих сила, а САД су тежиле да преузму њихов положај под изговором одбране слободног света од ширења комунизма[80]. Створене су нове државе, Индија, Пакистан, Индонезија, Вијетнам, Лаос, Камбоџа.

И у Африци је деколонизације довела до настанка независних држава, Еритреје, Либије, Судана, Гане, Гвинеје, Туниса, Марока и Алжира. У току борби за деколонизацију постојала је тежња САД да преузме улогу дојучерашњих колонизатора. Због тога су у тим земљама изазиване нестабилности, подстицани ратови нових независних држава, организовани пучеви и устанци ради остваривање економских и политичких утицаја и наставка експлоатације рудних богастава и коришћења стратешких и геополитичких предности Африке у глобалном надметању сила. [81]

Такође, у јужној Америци наступиле су промене које су условљене дуготрајним утицајем САД које су постављале и смењивали војне режиме. Стране компаније које су биле повезане са америчком владом и војним руководиоцима, и имале интерес за улагање свог капитала за своје послове на тим просторима, пратиле су рад марионетских влада тих земаља и угушивале сваку акцију ослободилачких покрета. Такву праксу зауставила је Куба на челу са Фиделом Кастром која је успела да угуши отпор кубанских емиграната коју је употребила влада САД да би срушила Фидела Кастра. Касније је покушано са изолацијом Кубе од стране јужноамеричких држава. У Чилеу је извршен војни удар и збачен влада Салвадора Аљендеа уз помоћ САД чиме је заустављен развој ове земље, а она враћена у владавину диктатуре.[82]

---

[80] САД су 1960. године војно интервенисале у Вијетнаму, а 1975. године и биле принуђене на повлачење када је дошло до уједињења Вијетнама у јединствену државу уједињењем Северног и Јужног Вијетнама - Петрановић Б, *исто,* стр. 19.
[81] Петрановић Б, *исто,*стр. 20.
[82] *Исто*, стр. 21.

У току Хладног рата земље савезнице у борби против фашизма давале су помоћ покретима отпора који су се борили против фашистичких држава, и оне су се надале да ће такву помоћ наставити да добијају и након завршетка рата. У појединим државама комунисти су се борили против фашизма и истовремено за промену и заузимање власти, што је за СССР и САД представљало проблем да раздвоје регионалне сукобе око поделе власти од борбе против фашизма. Истовремено се са борбом против фашизма водила борба за промену постојећег поредка у појединим државама (елементи грађанског рата, пример Југославија), што за велике силе у том тренутку није било прворазредно питање.

Основно обележје Хладног рата била је равнотежа снага, а повећање конфронтација вршено је невојним средствима. У пракси је владала политика оштрих конфронтација које су биле на граници рата, као и непрестане напетости и непостојање узајамних контаката између супротстављених економско-политичких система. Хладни рат је имао своју глобалну динамику и произвео глобалне последице на већину земаља света. Вукадиновић истиче да су капиталистичке државе биле главни носиоци сукобљавања, усмерене према СССР и новим социјалистичким земљама у Европи и Азији, схватајући да се "послератним променама битно угрожавају њихови економски, политички и идеолошки интереси"[83] због чега су своју политику са позиција силе усмериле како према социјалистичким земљама тако и према наородноослободилачким покретима, јер су тежили стицању независности повећавајући могућности рушења колонијалних система који би у крајњем водили ка социјализму.

Немачка је била у средишту планова за економске, политички и идолошке позиције супротстављених страна у Европи. С обзиром на њену одговорност у Другом светском рату, снагу и могуће потенцијале после рата, она је заузимала значајно место и улогу у послератном свету, али са супротстављеним циљевима САД и СССР. Због тога је послератна подела Немачке постала симбол хладноратовских подела. Велика Немачка држава могла је по процени САД имати веома значајно место и улогу у западном свету прихватањем капиталистичког економско-политичког система, а истовремено бити велики потенцијални противник против СССР и његових сателита.

[83] Вукадиновић Р, *исто,* стр. 36.

1.3. Крај Хладног рата и распад биполарне равнотеже снага

Догађаји који су и званично најавили крај Хладног рата су уједињење Немачке 1989. године (рушење Берлинског зида) и распад СССР 1991. године као догађаји од пресудне важности за нестанак једног војнополитичког блока и једног пола биполарне равнотеже снага. Званичан завршетак Хладног рата потврђен је Уговором од 08.12.1991. године који су потписали Русија, Украјина и Белорусија где су констатовали да СССР као субјект субјект међународног права и геополитичка реалност више не постоји. Уместо СССР формирана је Заједница независних држава заснована на узајамном признању и уважавању државног суверенитета чиме је створено 15 независних држава.[84]

Одмицањем Хладног рата, а нарочито при његовом крају на површину су изашли сви до сада мање или више скривени проблеми СССР попут економске стагнације, повећања технолошког јаза у односу на САД, високе цене трке у наоружању као и војних ангажовања у свету, те морална криза друштва. Проблеми су се јавили и у унутрашњој и у спољној политици. Није било могуће решавати проблеме савременог света, од еколошких катастрофа до проблема трећег света, на основу тадашње владајуће идеологије и догматског тумачења марксизма.[85]

Унутрашње уређење друштвено-политичког и економског система СССР није било у складу са новим светом и новим идејама где су се појавили нови изазови, ризици и претње. Затвореност државног система и бирократија нису омогућавали размену и сарадњу са остатком света на економском, политичком, техничко-технолошком и информационом плану на начин који би омогућавао систему да се одржава и развија. Целокупан систем био је усмерен на војни и идеолошки сектор док су остали сектори друштва били запостављени и у сенци борбе за ирационално блоковско надметање.

Један од основних узрока краја Хладног рата је у диверзификацији облика моћи, које су САД учиниле најкомплетнијом силом у историји док су СССР свеле само на једну - војну димензију.[86] Своју супериорност САД су остариле у

[84] Аврамов С, *Постхеројски рат запада против Југославије*, Ветерник, Нови Сад, 1998, стр. 16.
[85] Аврамов С, *исто*, стр. 17.
[86] Гедис Л, *исто,*стр. 590.

четири сфере глобалне моћи, и то, војној, економској, технолошкој и културној.[87] Обадве земље су после рата изградиле међународне системе који се могу назвати империјама, али су се карактер и начин владања доста разликовали. СССР је својим сателитима владао идеологијом, на другој страни САД су биле „империја по позиву“ европских земаља које су некада имале моћ али су после рата биле ослабљене и неспособне да поврате своју некадашњу моћ и улогу, истиче Гедис.[88] Он у тим земљама види Француску и Немачку, а додали би и Велику Британију којој је такође било потребно охрабрење и помоћ за повратак на стару славу, моћ и улогу коју је имала.

Диверзификација моћи остварена је прерасподелом моћи, са једних на друге актере. У социјалистичком системима изгубљено је поверење људи који су живели у њима, примењивана је универзална идеологија која није давала резултате у пракси, јер нису обезбеђене елементарне слободе и ниво животног стандарда који је достајан човека. И поред успеха СССР у трци у наоружању, производњи нуклеарног оружја, напредка у истраживању свемира итд., испоставило се да то није довољно да би се један економско-политички систем или модел функционисања друштва могао оквалификовати као успешан и обезбедио да преживи себе и да се развија. Ниједан систем не може да опстане уколико нема подршку својих грађана, без обзира на снагу његове идеологије, ако не обезбеђује елементарне слободе, права и адекватну животну егзистенцију.

Друго објашњење краја Хладног рата говори о запречавању. По том објашњењу које је дао Џорџ Кенан, одвраћање совјетске експанзије извршила је САД својом тврдом (војном) моћи, а америчка мека моћ је утицала на слабљење совјетске идеологије путем моћи америчких идеја, вредности и културе. Он истиче да су са стварањем нових идеја људи схватили да комунизам није идеја будућности и да историја није на његовој страни.[89]

Треће објашњење Хладног рата је "империјална растегнутост", истиче Кенеди, "када се империје превише шире онда се слаби унутрашња снага империје". СССР је за потребе своје одбране издвајао преко 25% друштвеног

[87] Бжежински истиче да су САД у економској сфери остале покретач глобалног раста, у технолошкој задржале вођство у кључним областима иновација, а у културној створиле привлачност без конкуренције, посебно међу младима у свету - Бжежински З, *исто*, стр. 27-28.
[88] Гедис Л, *исто,* стр. 591.
[89] Нај Џ, *исто,* стр. 128.

производа што је успорило и зауставило привредни раст, а самим тим довело до колапса. Одвајање превеликог дела националног доходка у војне сврхе имало је кобне последице по његову способност да се у комерцијалном смислу такмичи са другим земљама,.... постоји врло јасна веза на дуге стазе између економског успона и пада једне велике силе и њеног успона и опадања као важне војне силе (или светског царства)".[90]

Четврто објашњење краја Хладног рата произилази из војног јачања САД током осамдесетих година које је утицало на СССР да изгуби у Хладном рату. Ово објашњење нема своју потребну специфичну тежину јер се на основу њега не може поуздано установити узрочно-последични ланац који би сигурно потврдио овакво објашњење, јер је било и ранијих периода америчког војног јачања који нису дали такав ефекат.[91]

До краја Хладног рата довели су три типа узрока, и то: непосредни, посредни и дубоки, истиче Нај. Најбитнији непосредни узрок краја Хладног рата био је човек, појединац, Михаил Горбачов. Главни циљ Михаила Горбачова у системском смислу био је да изврши реформу комунизма, а не да изврши његову замену са другим системом. Планиране реформе отргле су се контроли и прерасле у револуцију. Спроведене мере само су убрзале слабљење СССР и показале још јасније недостатке постојећег система. Основне идеје реформе нису успеле јер је отпор бирократије променама био велики, па се оперативни задаци и мере нису реализовали у пракси. Горбачов је користио стратегију отворености и демократизације, што је отворило слободно мишљење и слободу за акцију и одлучивање од стране народа. И у спољној политици постојала су два елемента промена. Први елемент промена био је промена идеја у сфери безбедности где се безбедност осигурава удруживањем којим се избегава безбедносна дилема и обезбеђењем сарадње којом се решавају нуклеарне претње и остали безбедносни проблеми. По питању нуклеарног наоружања промовисана је доктрина довољности. Други елемент промена односио се на становиште да екпанзионизам више кошта него што користи. Ова промена подразумева да је плаћена превелика

[90] Кенеди П, *исто,* стр. 541.
[91] Нај Ј, *исто*, стр. 128.

цена за контролу над источном Европом, а позитивних резултата није било већ је наступио распад.[92]

Посредни узроци су моћ либералних идеја и империјална растегнутост. Порасту либералних западних идеја и западне културе допринели су повећање транснационалне комуникације и контаката, а успех западног економског система додатно је појачао укупан утицај и створио привлачност. У средишту империјалне растегнутости је огроман војни буџет који је утицао на стабилност друштва, а економију је зауставио бележећи лоше резултате.[93] О трошењу на безбедност говори и Кенеди и истиче да "велике силе у релативном опадању инстинктивно реагују већим трошењем за сектор безбедности, а тим одвраћају потенцијална средства од инвестирања и погоршавају свој дугорочни проблем".[94]

Дубљи узроци су слабљење комунистичке идеологије и неуспех совјетске економије. Совјетска мека моћ, која је потицала од комунистичке идеологије, након Другог светског рата почела је слабити са одмицањем Хладног рата. Разлози за њено слабљење су дестаљинизација из 1956. године где у обелодањени Стаљинови злочини, па надаље интервенције у Мађарској, Чекословачкој и Пољској. На слабљење меке моћи утицало је и повећање транснационалне комуникације либералних идеја. Економија СССР није могла да се прилагоди светској економији и одговори захтевима тржишта. Робе и улуге нису били конкурентни на светском тржишту у великом обиму. О томе говори и податак да је само 8% индустрије било конкурентно, а 92% било је неконкурентно на светском тржишту, односно по светским стандардима. Проток информација и њена улога били су на ниском нивоу. Брзина протока информација била је мала, а сам систем неприкладан и неприлагођен за управљање информацијама. То је било лоше не само по економију, већ и по остале области друштвеног живота, као и на сам систем у целини.[95]

Мерење снаге у годинама Хладног рата вршено је снагом и способношћу војне моћи што је један од основних разлога противуречности и несхаватања догађаја који су наступили на крају Хладног рата. Мерило је била једна

[92] Нај Џ, *исто*, стр. 129.
[93] *Исто,* стр. 130.
[94] Кенеди П, *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица, 2007, стр. 18.
[95] Нај Џ, *исто,* стр. 130.

димензија, и то војна, исказивана у војним показатељима. Сам крај Хладног рата показао је јасно да војна моћ не одређује увек ток великих догађаја. СССР доживео је колапс иако су његови војни потенцијали остали недирнути и без рата. "Слабости осталих облика моћи – економске, идеолошке, културне, моралне – учинили су да СССР изгуби статус суперсиле, и ми данас видимо да је спора али истрајна ерозија ових невојних облика моћи била већ дуже на делу", истиче Гедис.[96]

О непобитној важности богаства за стварање моћних војних капацитета говори и Миршајмер и истиче да се "током Хладног рата водило рачуна о привредном расту СССР и његовим научним достигнућима као значајним показатељима латентне (сакривене) моћи, као и да је успон и пад великих сила у претходна два века био у доброј мери узрокован променама у расподели богаства међу великим актерима у међународном систему".[97]

О промени природе моћи и њеној прерасподели веома упечатљиво говори чињеница да се Хладни рат "разликовао од претходних великих сукоба јер је завршен без војне победе, која је у претходним сукобима била услов за политичке промене, а изостала је оружана борба као основна суштина ратовања".[98] Варшавски пакт као страна која је поражена није била поражена на бојном пољу и поред интензивних блоковских сукобљености и интензивног развијања и опремања великих војних формација.

Појава нуклеарног оружја имала је утицај у спречавању избијања сукоба већих размера који би довели до општег рата, па је самим тим имала ограничавајући ефекат. Диверзификована основа моћи довела је до краја Хладног рата онда када се она практично реализовала у стварности. СССР своје димензије моћи, осим војне моћи, није поседовао ни уназадад скоро тридесег година, али се Хладни рат тада није завршио. Разлог за то је појава нуклеарног оружја која је замрзла реално стање ствари и продужила крај рата услед обостраног страха од његове употребе, као и због саме природе ауторитарног режима која је у стању да држи процес у стању вештачке контроле. Диктатори и сами изгубе везу са

[96] Гедис Л, *исто,* стр. 413.
[97] Миршајмер Ј, *исто,* стр. 88.
[98] Манделбаум М, *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 46.

стварношћу услед непостојања критичког и реалног сагледавања ствари и догађаја.

Велике силе теже да остваре нуклеарну супериорност у односу на своје противнике чиме би постале велика сила која има пресудну моћ и једина надмоћна сила у систему. Тежња за надмоћи произилази из потребе за сопственом максималном безбедношћу, за превазилажење небезбедности, док без нуклеарне предности ниједна страна је не би користила. Један од основних предуслова за постизање нуклеарне супериорности не може бити задовољен, и тренутно не постоји, а то је да се обезбеди способност првог удара и способност одбране од напада противника. "Нуклеарно оружје не ублажава у већој мери безбедносно надметање, а равнотежа конвенцијалне моћи и даље има велики значај".[99]

Такође, производња нуклеарног оружја још једном је учврстила нестварни и нереални привид једнодимензионалног мерења моћи, јер је установљено мерење ефективног нуклеарног паритета, као и сам страх од његових ефеката и употребе. Може се рећи да су актери правећи оптималне стратегије избегавања употребе нуклеарног оружја са обе стране и мерењем паритета моћи изгубили из вида фокус одређених других упоредних димензија моћи, тј. друге димензије моћи оправдано или не у том моменту су стављене са стране.

На међународној сцени појављује се све већи број различитих актера који играју све значајнију улогу у односу на суверене државе и усложавају међународну сцену, делећи и расподељујући моћ и утичући на њено распршивање, у виду појединаца, група, невладиних, мултинационалних, транснационалних, наддржавних и глобалних актера. "Релативна предвидивост у међународним односима, која траје преко три века, условљавала је постојање система држава као главног, дуго и јединог скелета светских односа, а процес рачвања глобалне структуре започео је пре неколико деценија", истиче Симић Драган.[100]

---

[99] "Нуклеарна супериорност не постоји, међутим, ако једна држава једноставно има значајно више нуклеарног оружја од друге, таква асиметрија је готово безначајна све док држава са мањим нуклеарним арсеналом може да преживи први удар и нанесе велику штету држави са већим арсеналом" - Миршајмер Џ, *исто*, стр. 177.

[100] Симић Д, *Наука о безбедности: савремени приступи безбедности*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 2002, стр. 15.

У периоду Хладног рата постојала је "релативна стабилност и предвидивост међународних односа јер су изазови, ризици и претње били углавном познати због тога што нису постојали објекти и субјекти безбедности ван суверених држава, а државе су биле главни носиоци међународног система чије су основе постављене Вестфалским споразумом из 1648. године".[101] У таквом систему били су познати објекти, субјекти и претње безбедности, као и мере, поступци и средства за отклањање опасности и заштиту вредности и интереса.

Државе као објект и субјект безбедности у биполарном међународном систему су тежиле да повећају своје војне способности увећањем својих капацитета или уласком у војнополитичке савезе покушавајући на тај начин да умање вероватноћу да буду поражене у евентуалном рату. Други објекти безбедности, ван државе као објекта безбедности, у формалном, институционалном и нормативном смислу, готово да нису ни постојали већ су одређивани у смислу безбедносних капацитета државе да их штити. Уколико свеукупне или процењене претње безбедности превазилазе способности државе, равнотежа у превазилажењу безбедносне дилеме би се остваривала, углавном, путем повећања моћи, првенствено војне.

Војна безбедност је била у делокругу питања високе политике и третирана је као најзначније државно питање. У оквиру биполарног надметања два велика светска центра моћи успостављене су супростављене идеологије и вредности, а на светском нивоу извршена је глобална безбедносна интеграција. На крају Хладног рата одређене појаве и процеси су прекинути, неке су наставиле свој континуитет постојања и развоја и после његовог завршетка, а у постхладноратовском свету успостављене су нове појаве и процеси који пре тога нису постојале.

[101] Симић Д , *исто*, стр. 23.

Табела 3: Елементи континуитета и дисконтинуитета између хладноратовског и постхладноратовског поретка[102]

Хладни рат	**Дисконтинуитет**	**Постхладноратовски свет**
Совјетска доминација Источном Европом Биполарно надметање Супростављене идеологије Глобална безбедносна интеграција Војна безбедност као питање високе политике	**Континуитет** Неке безбедносне структуре, нпр. NATO Економска глобализација Људска права Реакције у односу на секуларну државу Вишеструки идентитети Питања животне средине Сиромаштво на југу	Распуштање СССР Униполарно наметање мира Превласт либералног капитализма Већа аутономија региона у свету Национални идентитет као питање високе политике

Поред СССР чија је моћ ослабила и због чега се урушио на крају Хладног рата, значајно питање односа моћи и глобалне равнотеже употпуњује и међусобан однос САД и Европе. Слабост европских држава после Другог светског рата и немогућност остварења потребног нивоа моћи за парирање САД на глобалном плану утицала је на даљи поремећај глобалне равнотеже. Европа није успела да успостави неопходан баланс моћи ни после самог краја Хладног рата када је дошло до европског уједињења. Није успела да у његовом релативно дугом периоду трајања успостави капацитете моћи који су јој недостајали и попуни празнину неравнотеже на рачун СССР. Прилике у Хладном рату довеле су до одређених противуречности између интереса САД и Европе, првенствено у начину решавања глобалних проблема према којима су САД углавном имале првенство употребе силе као средства у међународним односима, док је Европа била на становишту решавања проблема путем дипломатије и других облика невојног ангажмана, иако је предвођена САД понекад прихватала и таква решења. "Основе ових неслагања садржане су у релативној слабости Европе[103] и тежњи за

[102] Ian Clark, "Globalization and Post-Cold war Order", in: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Eds., The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations, Oxford University Press, New York, 2011, Fifth Edition, p. 546, према Симић Д, *Расправа о поретку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 326.

[103] "Ако је Први светски рат озбиљно ослабио Европу, Други светски рат је настао као последица овог неуспеха европске стратегије и дипломатије и готово да је уништио европске државе као светске силе. Њихова послератна неспособност да у довољној мери ангажују своје прекоморске

умањивање значаја моћи као одлучујућег фактора националне безбедности и успеха".[104]

Структура два модела светске политике[105]

Елементи структуре	Свет заснован на државама као главним јединицама	Многосредишни свет
Број главних актера	Мање од 200	Стотине хиљада
Првенствена преокупација актера	Безбедност	Аутономија
Основни циљеви актера	Очување територијалног интегритета, физичка безбедност	Увећање светског тржишта, удруживање подсистема
Крајње средство за остваривање циљева	Оружана сила	Задавање сарадње или потчињавање
Нормативни приоритети	Процеси, посебно они који очувавају суверенитет и владавину права	Исходи, посебно они који утичу на ширење људских права, правду и увећање богатства
Начини сарадње	Формални савези када је то могуће	Привремене коалиције
Правила којима се одређују односи између актера	Редовно дипломатско општење	Ad hoc
Расподела моћи између актера	Хијерахијски по распореду моћи	Релативна једнакост када су у питању почетни положаји
Средишта одлучивања	Велике силе	Актери, носиоци новог, са екстензивним изворима
Институционализација	Добро утемељена	Која је на помолу
Осетљивост на промене	Релативно ниска	Релативно висока
Контрола над исходима	Усредсређена	Дифузна
Основе структура одлучивања	Формални ауторитет, право	Различити типови ауторитета, делотворно вођство

Војна компонента европских земаља од краја Другог светског рата била је под контролом САД. "Американци су углавном давали предност постојању ефикасне европске војне силе – под контролом НАТО савеза, наравно – која би могла да заустави напредовање совјетске армије преко европског тла без нуклеарног рата и са губицима који би били већим делом на страни Европљана, а

снаге како би задржале колонијална царства у Азији, Африци и Блиском истоку, приморала их је да се добрим делом повуку, након више од пет векова империјалне владавине – што представља можда најзначајније слабљење глобалног утицаја у људској историји. Након мање од једне деценије Хладног рата Европљани су САД, понекад својевољно, а понекад под притиском Америке, као што је то био случај у Суецкој кризи, уступали колонијалне поседе и стратешке обавезе у Азији и Блиском истоку" - Кејган Р, *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд, 2003, стр. 25.

[104] *Исто*, стр. 53.

[105] Rosenau N. James, Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity, Princeton: Princeton University Press, 1990, p. 250: у Симић Д, *Наука о безбедности: савремени приступи безбедности*, ЈП Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 16.

не Американаца"[106], истиче Кејган. Европа се готово безрезервно определила на сопствену заштиту од стране САД у случају напада рачунајући на релативну нуклеарну равнотежу и могућност узајамног уништења суперсила.

Европа је остала стратешки зависна и представљала је полигон за борбу између комунизма и капитализма. Значај остваривања трансатланског савеза између САД и Европе давао је знатно више реторичких тонова и дипломатског уважавања Европе од стране САД него што је то реално постојало на основи стварне моћи[107] Европе.[108]

Завршетак Хладног рата означио је релативизацију значаја војне моћи и означио могућност да ће економска моћ однети превагу над војном моћи. На то је упечатљиво указивао пример СССР као суперсиле чија се војна моћ урушила услед пропасти економије. Међутим, завршетак Хладног рата недвосмислено је указао на велики значај војне моћи и немогућност да се увек снага економске моћи може претворити у стратешку и геополитичку моћ.[109] "Задржавши своју позицију економског и војног гиганта, САД су прилично надмашиле Европу по свеукупној моћи коју су могле да демонстрирају на међународној сцени".[110] Остварени однос свеукупне моћи САД и Европе на крају Хладног рата предодредиће будућност глобалних односа и у периоду после Хладног рата.

2. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Глобализација је веома моћан и јак процес који захвата све државе и појединце, сва подручја друштвеног живота, и доводи до великих промена на локалним и глобалном подручју. И поред тога што се сам термин глобализација често користи, она као појава није једноставна за разумевање.

У анализи глобализације има доста различитих схватања њеног појма, узрока, димензија и противуречности. С обзиром да је као појава сложена и вишедимензионална са разлогом се јављају несагласности научника и историчара

[106] Симић Д, *исто*, стр. 27.
[107] Стварна моћ и улога Европе на глобалном нивоу практично је потврђена одмах након завршетка Хладног рата приликом решавања конфликта на просторима бивше Југославије у последњој деценији 20. века када су главна решења диктирана од стране НАТО и САД.
[108] Кејган Р, *исто,* стр. 29.
[109] Кејган Р, *исто*, стр. 32.
[110] *Исто*, стр. 33.

о времену када је она настала, њеној суштини и садржају. Она представља друштвени феномен са широким спектром последица. Наступају промене изгледа света и начина на који ми посматрамо свет. Повезаност људи у различитим друштвима је повећана, а јаче везе са другима значе да постпуци нас самих имају последице по друге људе, док глобални проблеми остављају последице по нас.

Глобализација и њене димензије не могу се ставити под контролу у потребној мери, већ она представља низ непредвидивих процеса. Под глобализацијом можемо да посматрамо стање у коме сви живимо у једном свету са све већим степеном узајамне зависности где међузависност постаје све више очигледна између појединаца, група и нација. У већини случајева она се представља као економски феномен, али она уствари представља скуп и повезаност политичких, културних и економских утицаја.

Под глобализацијом у ширем смислу подразумева се да све активности живота људи прелазе границе националних држава, а у ужем смислу повезивање света на економским основама услед чега долази до повећања мобилности људи, роба, капитала и рада са истовременом и снажном интеграцијом економских активности и повећањем међузависности. Према томе, глобализација означава "процес све интензивније и шире повезаности и међузависности све већег броја друштава, јачања моћи транснационалних и наднационалних сила и институција и експанзије модерних форми технологије и економског и политичког живота на готово целокупан простор света, као и интензиван процес поларизације и сукобљавања народа, држава и региона".[111]

Глобализација се може посматрати и као процес друштвене промене који представља све већу интеграцију и међусобну зависност земаља, економија и друштава посредством све моћнијих информационо-комуникационих технологија, тржишта и капитала, а под управљањем и контролом најачих држава света и глобалних институција, истиче Стојановић Станислав,[112] посматрајући глобализацију као један шири друштвени процес. Исти аутор сматра да она има истовремено и своје идеолошке корене јер се темељи на вредностима либерално-демократског обрасца запада кога представљају "приватно власништво,

[111] Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 16.
[112] *Исто*, стр. 9.

индивидуалне слободе и демократија" са циљем њиховог даљег ширења на друге светске просторе и области људске активности. Фактори који доприносе интеграцији ових вредности су "експанзија слободног тржишта и развој комуникација и глобаних информационих технологија, као и мобилност капитала у материјалној сфери, односно унификација мерила вредности и начина живота у духовној сфери".[113]

Глобализација у основи обезбеђује брз проток основних економских фактора производње, као и идеја и информација, што је довело до стварања сложених и умрежених међузависности на свим нивоима глобалног друштва, почев од појединца до врха глобалног система. Развој информационо-комуникационих технологија довео је до веће отворености свих друштава, стварања различитих облика интегративних процеса и "ширења универзалних технолошких, економских, политичких, културних и других вредности и образаца у светским размерама, ...стварању космополитске културе и формирању идентитета грађанина света".[114]

Са глобализацијом (убрзањима и међузависностима процеса и актера) настају процеси интеграција и дезинтеграција. Глобализација као процес повећава интензитет свих врста односа и међузависности на светском нивоу. "Процес стварања јединственог економског и политичког простора на нашој планети, односно процес повезивања и обједињавања савремених друштава у светско друштво", означава глобализацију као интеграцију, истиче Марковић.[115] Она успоставља јачу економско-социјалну и технолошку, политичку и културну повезаност и међузависност на светском нивоу и доприноси "згушњавању света и јачању свести о свету као целини".[116] Истовремено, означава "растућу међузависност између народа, региона и земаља, која је резултат ширења светских друштвених и економских односа" према Гиденсу.[117]

За глобализацију су везани и процеси дезинтеграција. Дезинтеграција је изражена у појави фрагментације на коју је глобализација имала пресудан утицај.

---

[113] Стојановић С, *исто*, стр. 10.
[114] *Исто*.
[115] Марковић Д, *Социологија и глобализација*, Центар за усавршавање руководиоца у образовању, Београд, 2000, стр. 18.
[116] Робертсон Р, "Глобализација као проблем", у: Вулетић В, *Глобализација, мит или стварност*, Социолошка хрестоматија, Београд 2003, стр. 182.
[117] Гиденс Е, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2001, стр. 707.

Она је појава која је супротна интеграционим процесима и изражена у тежњи да националне државе или други актери задрже независан статус, у односу на међународне и наднационалне актере. Фрагментација делује супротно интеграционим процесима глобализације. Она је најчешће изражена у виду пропалих држава, етничких, верских и других врста сукоба. Фрагментација је највише оличена у ограниченом суверенитету националних држава, смањењу капацитета и летигимитета држава и представља дезинтеграцију система међународних односа заснованих на интеграционим процесима глобализације.

Глобализација остварује свој утицај на међународне односе кроз транснационализацију, мултилатерализам и пораст броја недржавних актера. Транснационализација као одлика процеса глобализације огледа се путем повећања обима транснационалних активности чији су главни носиоци недржавни актери као институције економских, политичких и културно-идеолошких активности.[118] Процеси транснационализације обухватају: транснационалне економске мреже; транснационалну сарадњу људи повезаних заједничким интересима и информационим технологијама; оснаживање транснационалних институција, актера и других међународних организација; транснационални капитал[119]; транснационалне елите моћи итд. Поред транснационализације првенствено економских, политичких и културних активности и процеса све више је изражена и транснационализација негативних процеса и појава глобализације. "Интензивирање економских токова, система комуникација и транспорта изазива транснационализацију негативних ефеката тих процеса, што доприноси порасту међународног организованог криминала, међународног тероризма, трговине дрогом и оружјем, етничких и религиозних конфликата и еколошке загађености", указује Станислав Стојановић.[120]

Мултилатерализам у међународним односима означава економско-политичку доктрину засновану на слободној трговини ослобођеној свих врста ограничења и протекционизма између државе и других актера на међународном нивоу. Он је изражен кроз мултилатералне финансијске агенције,

[118] Милашиновић Р, *Амерички поход на свет*, ЗАД, Београд, 1996, стр. 37.
[119] Транснационални капитал налази се у непрекидном кретању за најповољнијим условима за остваривање профита, не познајући границе, и тражећи ниску цену радне снаге, сировина, ниских социјалних давања и ниских пореза.
[120] Стојановић С, *исто,* стр. 99.

транснационалне економске центре (САД, ЕУ и Јапан), ограничење регулативе државе у економској области, примат мултилатералних агенција (ММФ, СБ, СТО) у односу на националне државе. Мултилатерализам као доктрина подржава економску глобализацију засновану на неолибералном економском консензусу који захтева ограничење улоге државе у економији, једнака права страних инвеститора у другим државама и реформу економско-политичког модела државе према захтевима глобалне тржишне економије и демократског уређења власти. Мултилатерализам представља подршку транснационалним институцијама и активностима, повећава њихову брзину и ствара основу за повећање густине глобализације.[121]

Кроз процесе транснационализације, мултилатерализма и друге подпроцесе глобализације повећава се број различитих међународних субјеката, првенствено мултинационалних корпорација, невладиних и других међународних организација. Повећава се значај и улога све већег броја недржавних актера у све гушћој мрежи глобализације. Промене се одвијају "од државе на горе, доле и бочно – у правцу наддржаве, поддржаве, и пре свега, недржавних учесника - нових играча који имају вишеструку верност и глобални домет".[122] У новим условима диктираним процесом глобализације тешко је раздвојити и класификовати све актере који се појављују. Улога државе се мења при чему долази до релативног смањења њеног суверенитета.

О глобализацији као процесу постоје разматрања више теоријских струја. Различити приступи анализи глобализације значе да су разни аутори вршили њено сагледавања из различитих димензија, па су због тога појединим димензијама придавали већи или мањи значај. Тврдњама које су износили давали су већи приоритет одређеној димензији (економска, политичка, културна, идеолошка итд.) и помоћу ње објашњавали целину појаве. То говори да нам је за стварање целовите слике глобализације потребно проучити различите приступе анализи глобализације и различите ауторе како би се могло извршити упоређивање

[121] B. De Soza Santos, "Процеси глобализације", *Часопис за књижевност и културу и друштвена питања*, број 68/14, Београд, децембар 2002, стр. 10.
[122] Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто,* стр. 281.

њихових ставова и адекватно сублимирање теоријске грађе како би се схватила њена појавна суштина.

Завршетак Хладног рата, нестанак биполарне равнотеже снага и процес глобализације проузроковали су прерасподелу и нови распоред моћи у систему међународних односа. Промена природе моћи у међународним односима на крају 20. и почетком 21. века коју је омогућила економска и техничко-технолошка глобализација и конверзија економске моћи у друге појавне облике моћи створили су основе за промену концепта безбедности и њено проширење и продубљење ван поља националне безбедности и безбедности државе као јединог објекта безбедности.

2.1. Појам и идеја глобализације

Глобализација у себи садржи све друштвене процесе који имају светски карактер и који се испољавају у свим димензијама светских збивања. Постоји велики број дефиниција појма глобализације које су са различитим нивоом прецизности, општости, конкретности и критеријума сагледавања и дефинисања. Она означава све облике повезивања који превазилазе границе националних држава и истовремено представља свет као заједнички простор у коме се великом брзином множе међузависности у свим димензијама светских збивања са тенденцијом смањења великих удаљености и ствара једнобразан оквир за демократске облике владавине. По Стиглицу она је "уклањање препрека слободној трговини и блиској интеграцији националних економија"[123]

Глобализација је ширење капитализма слободног тржишта практично на све земље света односно увећање веза између друштава тако да догађаји из једног дела света све више и више имају утицаја на народе и друштва далеко одатле.[124] Она представља скуп процеса којима се земље у свету везују економски, политички и војно у међузависне односе.[125] Такође, може се схватити као међународни систем, који је наследио систем Хладног рата. Она није само пролазна ствар, она је међународни систем, односно једна врста оквира у којем су

[123] Мијалковић С, "Национална безбедност од вестфалског концепта до постхладноратовског", *Војно дело,*Београд, 2/2009, стр. 56.
[124] http://fpnbl.org/attachments/article/118/globalizacija u medjunarodnim odnosima.ppt, 23.06.2015.
[125]Кегли Ч. и Виткоф Ј, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Београд, 2006, стр. 646.

државе, људи и други актери у међународним односима, принуђени да живе у свету после краја Хладног рата, истиче Живојиновић.[126] Научно-технолошки напредак створио је услове за глобалну економију у којој се бришу границе и ствара универзална кулутура у којој доминирају савремене технологије, једнобразни стандарди и производи, као и тржишна економија и демократија, којој је циљ повећање економског раста и богаства.

Глобализације је универзалан процес или низ процеса који производе повезаност и међузависност између држава и друштава повезујући их у један модеран светски систем.[127] Она укључује читав спектар економске, еколошке и друштвене међузависности кроз "cross-border" трансакције. Процеси међуповезаности и међузависности су омогућени и олакшани новим системима комуникације и транспорта, ширењем нових технологија (сателити, компјутерска мрежа).[128] Киохејн схвата глобализацију као објективан и историјски "процес стварања све гушће мреже повезаности, међузависности све ширег круга друштава, све ширег круга делатности које постају транснационалне и којима се не може управљати унутар државних граница".[129]

Глобализација је повратак на један од облика радикалног капитализма и продужетак моћи малог броја доминантних нација над свим националним берзама, при чему она не хомогенизује, мишљење је Пјера Бурдијеа.[130] Печујлић истиче да "глобализација означава и распростирање истоветних форми, идустријализма, постиндустријализма и информатичке револуције, тржишне економије и вишепартијског политичког система на готово целокупан социјални простор света".[131]

Глобализацијом се означава процес у коме се економије различитих земаља у целини укључују у један глобални економски систем, уз концентрацију светске производње, трговине и информација у одређеним центрима. Глобализација је поред економије укључила и друге области друштвеног живота,

---

[126] Живојиновић Д, "Шест разлога због којих Кина неће бити суперсила", *Годишњак 2009*, Факултет политичких наука, Београд, стр. 385.
[127] The Concise Oxford Dictionary of politics (second edition), ed. Iain Mclean, Alistair, McMillan, Oxfor University Press, 2003, p. 223.
[128] Гиденс Е, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 69.
[129] Мићовић В, *Глобализација или Нова империја "Pax Americana"*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 28.
[130] Видојевић З, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 21.
[131] Мићовић В, *исто,*стр. 29.

науку, технологију, политику, религију, културу, медије, забаву итд. Дакле, она обухвата сва подручја индивидуалне и колективне људске егзистенције.[132] Како истиче Бек, "глобализација подразумева процесе којих је последица та да транснационални актери, њихове шансе за моћ оријентације, идентитет и мреже, поткопавају националне државе и њихов суверенитет и међусобно се повезују".[133]

Табела 4: Упоређење међународног система Хладног рата и међународног система глобализације[134]

Критеријум	Међународни систем хладног рата	Међународни систем глобализације
Структура моћи	Равнотежа снага између САД и СССР	Равнотежа између националних држава, тржишта и МНК, као и појединаца
Правила у вођењу спољних послова	Неуплитање у супарничке зоне утицаја	Интервенционизам
Економија	Неразвијене земље – развој, земље у развоју – повећање извоза, комунистичке земље на аутаркију а западне економије на регулисање трговине	Дерегулација, приватизација, либерализација, слободна трговина, тржишна економија
Главне идеје	Капитализам, комунизам, детант, несврстаност, перестројка	Американизација – универзализација западне (америчке) културе – McDonalds, Miki Maus…
Демографски трендови	Од југа ка северу	Ка свим странама света
Изглед света - перспектива	Подела: Блокови + неутрални + несврстани	Интеграција
Дефиниција технологије	Нукл. Оружје, срп и чекић, индустија	Минијатуризација, дигитализација, сателити, фибер оптика и интернет
Шта је оно што се мери	Тежина	Брзина
Главни економисти	Dzon Majnard Kejnz, Karl Marks	Jozef Sumpeter, Endi Grou
Дефинишући документи	Споразуми – пактови (Treaty)	Посао (Deal)
Главни закон	$E = m \times c^2$	Муров закон
Главно питање	Колика је ваша ракета	Колико је брз ваш модем, процесор
Односи између ривала	Свет пријатеља и непријатеља – Karl Smit	Однос конкуренције и такмичарства
Симбол	Зид	World Wide Web
Од чега људи страхују	Страх од нуклеарног уништења од добро познатог непријатеља	Неизвесност, страх од непознатог непријатеља, губитак посла

По Хабермасу глобализација означава повећање међународног удела у трговини робом, раст ТНК, пораст директних иностраних инвестиција, те пораст брзине и обима финансијских трансакција.[135] Карл Полањи указује да

[132] Базић Ј, "Структурне промене и глобализацијски процеси у савременом друштву", *Политичка ревија*, 1/2007, Београд, стр. 255.
[133] Бек У, *Шта је глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 28.
[134] Живојиновић Д, "Глобализација у међународним односима – Појам, димензије, историјат, противуречности", у зборнику: *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008, стр. 389.
[135] Мацнер Е, *Монополарни светски поредак*, Досије, Београд, 2003, стр. 152.

глобализација није само резултат друштвених и економских процеса. Она је и производ идеје слободног тржишта[136], слободног у смислу независности од свих политичких и друштвених ограничења. Представља реализацију или пропратну појаву економске дерегулације и снижавања социјалних трошкова у оквиру националних држава. Промене настале у том процесу не иду од економског развоја ка политичком одговору већ од политичке филозофије ка економским односима.[137]

Џорџ Сорош под глобализацијом првенствено подразумева њену економску димензију, с обзиром да се бави глобалним капитализмом, и дефинише је као развој глобалних финансијских тржишта, раст транснационалних корпорација и њихову све већу доминацију над националним економијама. Истиче и да је поред економске димензије у глобализацији присутна и глобализација информација и културе, ширење телевизије, интернета и других облика комуникација, као и све већа мобилност и комерцијализација идеја.[138] У смислу интензитета и дубине друштвених процеса глобализација је ширење, продубљивање и убрзање светске међузависности свих аспеката модерног друшвеног живота.[139]

Глобализација је "као процес и систем конфликтног повезивања света чију садржину, облике, циљеве и учинке првенствено одређују планетаризација капитала, интереси, утицај и сила најмоћнијих корпорација и земаља, пре свега САД", указује Видојевић.[140] Она значи и повећање интеграције економија у свету, нарочито трговинских и финансијских сектора, али се односи и на кретање идеја и људи који су олакшани унапређењем технологија у области телекомуникација и саобраћаја. "Глобализација је друштвени процес повезивања на основу технолошке и економске повезаности конкретних друштава, са многим

[136] Неолиберална идеја о слободном саморегулишућем тржишту без улоге државе није оправдала своју вредност, а та претпоставка пала је током светске економске кризе 2007. године. Да би тржишта функционисала потребна им је подршка у облику "редистрибутивног опорезивања, сигурносних мрежа и програма социјалних осигурања, односно она не могу да стварају, регулишу, стабилизују или одржавају сама себе. Тржишта и државе су супростављене само у смислу да чине две стране исте медаље" – Родрик Д, *Парадокс глобализације*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 200.
[137] Полањи К, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 122.
[138] Сорош Џ, *О глобализацији*, Самиздат, Б92, Београд, 2003, стр. 13.
[139] Хелд Д, "Дебате о глобализацији", у: Вулетић В, *Глобализација, мит или стварност*, Социолошка хрестоматија, Београд 2003, стр. 48.
[140] Видојевић З, *исто*, стр. 15.

противуречностима, у односе међузависности и културне повезаности, на основу нових информационих технологија и средстава комуникације, тако да настаје јединствено светско друштво на планети Земљи и свест о припадности том друштву како појединих друштава тако и њихових чланова (припадника)".[141]

Таласи глобализације – периоди глобализације[142]

Ера глобализације	"Величина света"	Техничко-технолошки предуслови	Време када је (била) присутна
Прва велика ера глобализације 1.0	Свет се скупио од величине велико до величине средње	Заснована на палим ценама транспорта Пароброд, железница, мотори са унутрашњим сагоревањем, електрична енергија	Од 1866 (од времена постављања трансатланског телеграфског кабла) до првог светског рата
Друга велика ера глобализације 2.0	Свет се скупио од величине средње до величине мало	Заснована на палим ценама телекомуникација Сателити, микрочипови, мобилни телефони, PC рачунари	Од пада Берлинског зида (9.11.1989.) до 2000.
Трећа велика ера глобализације 3.0	Свет се скупио од величине мало до величине сићушно	Масована инсталација подземних и подводних оптичких каблова Повећање броја људи који поседују PC рачунаре Конвергенција софтверских апликација	Од 2000. до данас. Свет се тренутно налази у трећој великој ери глобализације

Сантос заступа позицију да се не може говорити о глобализацији већ о глобализацијама, јер постоје различити скупови друштвених односа и феномени глобализације, који подразумевају сукобе. Интензитет друштвених односа је повећан, па они интензивирају и транснационалне интеракције. Разликује и врши поделу глобализације на глобализацију ниског и високог интензитета. У глобализацији ниског интензитета у одређеној мери су прилагођени односи између локалних узрока и међусобно удаљених узрока, а у глобализацији високог интензитета присутна је доминација утицаја ММФ, СБ и других институција. У глобализацији високог интензитета врши се принуда над другим државама,

[141] Марковић Д, "Социолошки контекст економске делатности у савременом друштву", у зборнику радова филозофског факултета 1/2012, Београд, стр. 137.
[142] Fridman T, „Lexus and Olive Tree", Anchor Books, 1999, p. 20.

најчешће неразвијеним, да изграђују правосуђе и законске и правосудне реформе које обезбеђују стварање институција прилагођених моделу развоја које диктира тржиште и меркантилни односи. Овај је процес, за разлику од процеса глобализације ниског интензитета, брз, интензиван и подржан од глобалне политике која усмерава процесе стварање институција по глобалном моделу ради смањења ограничења за проширење капиталистичког тржишта.[143]

Према Гиденсу "глобализација може бити дефинисана као интензификација друштвених односа који повезују удаљена места на начин да су локалне прилике обликоване догађајима који су се одиграли стотинама километара далеко у u vice versa". Глобализација је једна фаза у развоју светског капиталистичког система, а дискурс глобализације је погрешно тумачење савремене стварности, обмана, коју су нам наметнуле утицајне групе, истиче Волерстин. Глобализација је скуп процеса помоћу којих људи читавог света бивају инкорпорирани у светско, односно глобално друштво (Албоу). Она је процес постепене елиминације економских граница, уз истовремени пораст међународне размене и транснационалних интеракција (Долан). Означава глобално умрежавање којим се претходно изоловане заједнице повезују у узајамно зависну целину, односно у један свет (Рихтер). Глобализација представља интензификацију згушњавања времена – простора у друштвеном животу (Харви). Према Мекмајлу она је интеграција заснована на пројекту који улогу тржишта проширује на глобални ниво, а Кор истиче да је она исто што смо ми у трећем свету вековима називали колонизација.[144]

Иако постоји много различитих гледања на сам појам глобализације и шта она у себи садржи, издвајају се два аспекта њеног схватања. Први аспект је да у свету постоји све развијенији осећај међусобних веза људи, народа и држава, осећај да долази до "згушњавања света", што је резултат напредка технологије, информатике и медија, саобраћаја и свих других видова комуникације, ширења мрежа мултинационалних корпорација и финансијског капитала, све распрострањенијих облика и садржаја културе и духовних вредности, истиче Мићовић.[145] Други аспект представља упозорење на тенденцију насилног

[143] B. De Soza Santos, *исто*, стр. 31-53.
[144] Вулетић В, *Глобализација*, Завод за уџбенике, Београд, 2009, стр. 10.
[145] Мићовић В, *исто,* стр. 30.

наметања стандарда и вредности[146] који се другим народима намећу као једино валидни и универзални. "Неки глобализацију сматрају нужношћу и међузависношћу земаља и народа, као спонтан планетарни процес, а други је осећају искључиво као пројекат доминације богатих и економски и војно моћних земаља, пре свега запада, као американизацију света".[147] Глобализација се дефинише да је то свеукупно привредно, технолошко, информационо, политичко и културно повезивање света у целину уз помоћ нових информационих технологија, истиче Радослав Гаћиновић.[148]

Глобализација је путем међународне трговине обезбедила убрзан економски раст и развој нарочито у земљама у којима је извоз пресудан за повећање економског раста. О томе говори Стиглиц и истиче да је "раст предвођен извозом био кључни инструмент индустријске политике која је обогатила велики део Азије и довела милионе људи у тим земљама до далеко бољег живота него раније. Захваљујући глобализацији много људи у свету данас живи дуже и њихов животни стандард је далеко бољи".[149] Свет је постао глобално село јер су савремене технологије приближиле удаљене крајеве земаљске кугле и омогућиле слику догађаја са различитих позиција планете у реалном времену. Знање је постало знатно доступније свим људима у свету без обзира где се налазе. Интернет комуникације постају моћно средство у рукама појединаца, група, покрета и других облика друштвеног организовања. У многим земљама глобализација је допринела увођењу нових технологија и развоју нових индустријских грана.

Различита схватања појма глобализације резултат су супростављених мишљења научника, и разликују се у односу на обим и угао сагледавања

---

[146] "У међународним односима земље имају право на разликовање, а не наметнуту конвергенцију. Док је легитимно да заштитимо сопствене институције, није легитимно да променимо туђе". Земље могу користити ограничења на прекограничну трговину и финансије ради подршке сопствених вредности и регулатива, али је коришћење тих ограничења ради наметања тих вредности и регулатива другим земљама нелегитимно и недозвољено, и стога их је неопходно разликовати и раздвајати. За таквим ограничењима ради наметања другим земљама својих вредности и регулатива често посежу јаки актери процеса глобализације, првенствено велике силе - Родрик Д, *исто,* стр. 204.

[147] Печујлић М, *Глобализација - два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 68.

[148] Гаћиновић Р, *Политичко насиље и глобализација*, Драслер партнер, Београд, 2008, стр. 218.

[149] Стиглиц Џ, *Противуречности глобализације*, СБМ, Београд, 2002, стр. 18.

различитих појава и процеса који је чине. Класификацију приступа анализи глобализације дао је Дејвид Хелд који је на свеобухватнији начин извршио њихову поделу. На основу његове класификације постоје хиперглобалисти, скептици и трансформационисти. Група хиперглобалиста сматра да глобализација није стара појава већ је она ново доба у људској историји у коме државе губе на својој снази и моћи, а глобални поредак кога карактерише глобални капитализам, глобална политика и глобално цивилно друштво долазе у први план. Глобализација је процес историјског карактера релативно дугог трајања са својим врхунцем на крају 20. века. Основни подстицај процесу глобализације дали су капитализам и техничко-технолошки напредак, тежишно, у области информационих комуникација и траспорта. Њихово је становиште да се глобализација догађа у стварности и да има несагледиве последице по садашњу и будућу цивилизацију и да су оне видљиве у свим сферама друштвеног живота заједница и појединаца.

У овом приступу доминира економска логика и на њој заснован неолиберализам као модел за остварење глобалног капитализма. Нови облици друштвене организације развијени су на глобалном, регионалном и локалном нивоу и резултат су економске глобализације. Националне државе стављене су у други план, суверенитет је еродирао, и нису у позицији да контолишу све процесе који се дешавају у оквиру њихових граница. Нова глобална хијерархија успостављена је на основама глобалне економије и врши поделу на добитнике и губитнике. Коришћењем информационих технологија долази до развоја свести о глобалним заједничким интересима и стварања глобалне заједнице путем повезивања у оквиру глобалног цивилног друштва. Због тога се ствара глобална култура, глобалне институције јачају док националне државе слабе. Према хиперглобалистима заједнички закључак је да "глобализација представља скорашњи, у историји незабележен феномен; да су покретачке снаге глобализације капитализам и технологија; да се глобализација испољава као стварање глобалног цивилног друштва с новим политичким институцијама, као што је глобална влада; да се ствара нова глобална друштвена подела на добитнике и губитнике, која нема везе са старим поделама на богати север и сиромашни југ;

да је значај и суверенитет националних држава битно поткопан, да је крајњи циљ овог процеса стварање глобалне цивилизације.[150]

Група скептика истиче да глобализација није стварност новог доба и историјских промена, како то истичу хиперглобалисти, већ да је то само мит о променама. Ништа се није битније догодило, истичу они, и наводе да је економска интеграција била већа почетком 20. века него данас. Своје становиште објашњавају тиме да постоје три регионална финансијско-трговачка центра (САД, ЕУ и Јапан) што је у супротности са објашњењем процеса глобализације хиперглобалиста и представља економску регионализацију, где је остатак света искључен из тих процеса, а нарочито земље трећег света.

Табела 5: Концептуализација глобализације: три тенденције[151]

	Хиперглобалисти	Скептици	Трансформационалисти
Шта је ново?	Глобална ера	Трговински блокови, ужи обим него у ранијим периодима	Степен глобалне међуповезаности без историјског преседана
Ревизионистичка школа	САД и капитализам	Од 1960-их до почетка 1970-их	Dzojs i Gabrijel Kolko Vilijem A. Vilijams
Доминантне одлике	Глобални капитализам, глобална влада, глобално цивилно друштво	Свет је мање међузависган него деведесетих година XIX века	„густа“ (интензивна и екстензивна) глобализација
Моћ националних влада	Опада или нестаје	Појачана, односно повећан њихов значај	Реконструисана и реструктурисана
Покретачке снаге глобализације	Капитализам и технологија	Државе и тржишта	Комбиноване снаге модерности
Образац стратификације	Нестанак старих хијерархија	Повећана маргинализација југа	Нова архитектура светског поретка
Доминантан мотив	McDonalds, Madonna itd	Национални интереси	Трансформација политичке заједнице
Концептуализација глобализације	Стварање новог оквира друштвене акције	Као интернационализација и регионализација	Стварање новог поретка међурегионалних односа и активности на даљину
Историјска путања	Глобална цивилизација	Регионални блокови/сукоб цивилизација	Индетерминизам: глобална интеграција и фрагментација
Сумарни аргумент	Крај националне државе	Интернационализација зависи од пристанка и подршке државе	Глобализација трансформише државну моћ и светску политику

[150] Вулетић В, *исто*, стр. 11.
[151] *Исто*, стр. 59.

Таква поларизација доводи до повећања економских неједнакости између сиромашних и богатих земаља, јачања национализма и верског екстремизма. Националне државе не губе на својој моћи и њихов положај зависи од тога на које начине приступају променама у окружењу и од избора адекватних стратегија.[152] Националне државе не одумиру већ јачају, политичка моћ је и даље у рукама државе и нема назнака о стварању светске владе.[153] "Управљање економском глобализацијом и наднационалним институцијама показује се као превасходно западни пројекат, његов циљ је одржавање супремације запада", истиче Печујлић и додаје да је основно обележје међународног поретка зависност, а не међузависност и да је тако било одувек.[154] Под утицајем регионализације и даље постоје неједнакости на релацији север-југ и односи доминације у светској економији, што доводи до фрагментације.

Група трансформационалиста на известан начин прави компромис између претходне две теоријске струје. Они истичу да је глобализација реалан и дуг историјских процес који је сложен и противуречан. По њима је глобална подела на релацији центар - периферија заснована на друштвеној подели светске економије а не као раније у географској подели условљеној регионалним финансијско-трговачким центрима. Они такође истичу да се у процесу глобализације националне економије више не поклапају са простором националне територије и нису ограничене националним границама, па је стога успостављен промењени појам суверенитета. Као потврду тога истичу настанак глобалних институција у економској и политичкој сфери. Државноцентричан приступ више не може да објасни светски поредак, јер је однос државне моћи према глобалној заједници доста комплексан. Они кажу да глобализација трансформише моћ националних држава и не слажу се са ставом да је суверенитет недељив јер је пракса показала промене на овом плану. О томе сведоче организације глобалног карактера које поседују економску и политичку снагу, а типични представници су мултинационалне корпорације. Државе не губе на свом значају, а политичка моћ

[152] Вулетић В, *Глобализација, мит или стварност*, Социолошка хрестоматија, Београд 2003, стр. 11.
[153] Вулетић В, *исто,*стр. 12.
[154] Печујлић М, *исто,* стр. 14.

се преобликује и сада оне своју моћ прерасподељују са другим транснационалним, регионалним и локалним организацијама.[155]

По другој класификацији приступа анализе глобализације дати су светско-системски приступ, модел глобалне културе, модел глобалног друштва и модел глобалног капитализма.[156] Приоритет у анализи глобализације по овој класификацији даје се на економску и културну димензију којима се даје примат у односу на остале димензије. Заједничко свим приступима је глобални карактер и истицање потребе да глобализоване проблеме треба решавати на глобалном нивоу и да они превазилазе границе националних држава.

Према светско-системском приступу (представник Волерстин Имануел) у међународном систему постоје земље центра, полупериферије и периферије. Положај држава у систему условљен је природом капиталистичког система и позицијом одређене државе коју заузима у систему, па је овај приступ глобалног карактера. Он истиче значај економске димензије, а минимизира политичку и културну димензију. Због свог становишта са позиције глобализма наглашава да глобална светска економија има доминантан положај и има моћ на економском плану. Глобализација је пројекат и представља мит, односно мисаону конструкцију. Схватање глобализације неминовно води ка удаљавању од битних проблема и неразумевању кризе капитализма јер је свет тренутно у транзицији у којој се врши „трансформација целокупног капиталистичког система у нешто друго", истиче Волерстин.[157] Давање првенства некој димензији глобализације подразумева да је у тој димензији сконцентрисана моћ која доводи до промена. "Као што енергија једне врсте може да се претвори у другу врсту, тако и једна врста моћи (политичка, економска, војна, утицај на јавно мнење и др.) може да се преобрази у неки други облик".[158]

Модел глобалне културе као приступ истиче значај и приоритет културне димензије глобализације. Бави се проблемима процеса стварања хомогенизоване или универзалне културе и њеним утицајем на стварање идентитета, првенствено појединачних и националних, у процесу глобализације. Процес глобализације

[155] Вулетић В, *исто*, стр. 13.
[156] *Исто*, стр. 37.
[157] Wallerstein I, "Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms", Cambridge: *Polity press*, pp. 127-129.
[158] Становчић В, *Моћ и легитимност*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 27.

утиче на промене националних идентитета чији је основни узрок глобализација медија односно ширење тренутно доминантних западних културних образаца путем моћи хомогенизованих мас медија. Основни проблем који се истиче у овом моделу је могућност опстанка националног идентитета у процесу ширења глобалног модела западне културе.[159]

Према моделу глобалног друштва истиче се велика улога идеја које су глобалног карактера, као нпр. глобална свест. Глобално друштво и глобална свест развили су се захваљујући напредку науке, технике и технологије. У порасту су идеје и вредности глобалног карактера као и значај глобалних институција. Заговорници овог модела истичу да процес глобализације сабија, шири и продубљује време-простор чиме се стварају услови за стварање глобалног друштва. Творац идеје о раздвајању времена-простора је Гиденс, а о згушњавању времена и простора је Харви.[160]

Табела 6: Транснационална капиталистичка класа[161]

Транснационалне активности	Водеће институције	Интегративни чиниоци
Економска сфера	Економске снаге	Глобална пословна елита
Транснационални капитал	Глобалне ТНК	
Међународни капитал	Светска банка, ММФ, Међународна банка за обнову и развој	
Државни капитал	Државне ТНК	
Државне ТНК	Политичке снаге	Глобална политичка елита
Извршни директори у ТНК	Глобалне пословне организације	
Глобална бирократија		
Политичари и стручњаци	Open-door агенције, СТО	
Регионални блокови	Странке и лобији	
Појава транснационалне државе	ЕУ, НАФТА, АСЕАН, УН, Невладине организације	
Културно-идеолошка сфера	Културно-идеолошке снаге	Глобална културна елита
Конзумеризам	продавнице, медији	
Транснационалне неолиберализам	Саветничке организације,	
	друштвени покрети, елита	

[159] Вулетић В, *исто,* стр. 46
[160] *Исто*.
[161] *Исто*, стр. 45.

Модел глобалног капитализма за носиоца глобализације означава капитализам. И у овом моделу се истиче глобални карактер процеса глобализације насупрот државо-центричном односу држава који је регионалног и локалног карактера. Као узрок глобализације, стварања глобалног друштва и издизања проблема на наднационални ниво, истиче се криза капитализма седамдесетих година 20. века (нафтни шок, повећање незапослености, повећање несигурности због тога што се богате земље суочавају са проблемима у финансирању њихових држава благостања).[162] Овај модел тежишну улогу даје глобалном капиталистичком систему, а остале аспекте минимизира.

Један од модела глобалног капитализма дао је Склер којим објашњава како транснационална капиталистичка класа успева да успостави модел глобалног система који је заснован на транснационалним активностима које независно од државних граница спроводе недржавни актери. Транснационалне активности разврстава на економском, политичком и културно-идеолошком пољу. Свака од тих активности се повезује помоћу њихових главних институција. Склер истиче да су транснационалне корпорације главна институција економске транснационалне активности, транснационална капиталистичка класа главна је институција транснационалне политичке активности, док је култура-идеологија конзумеризма институција транснационалне културно-идеолошке активности. Он објашњава како главне институције мењају свет према замисли глобалног капиталистичког пројекта.[163]

О глобализацији као светском процесу не постоји једно сагледавање и становиште обзиром на њену сложеност, мултидимензионалност, интензитет и динамичност, већ постоји мноштво различитих мишљења научника и историчара у вези са дефинисањем суштине која означава овај процес. Присталице ове групе схватања глобализације истичу да је она реалан процес који се не може зауставити или вратити уназад и да је њена суштина у интеграционим процесима у свим областима друштвених заједница, као и формирању свести о постојању света као заједнице оличеног у светском друштву.

[162] Вулетић В*, исто*, стр. 44.
[163] *Исто*.

2.2. Узроци настанка и димензије глобализације

Постоје два различита становишта по питању настанка глобализације. По првом становишту присутна је теза да она није нова већ стара појава, као историјска категорија. Ово је историјски приступ који је везује за настанак, развој и ширење различитих империја, открића и друге догађаје из прошлости. По другом становишту постоји мишљење да је то нова и модерна појава која је настала пре завршетка Хладног рата. Почетак глобализације се по овом становишту везује за пад Берлинског зида и распад система социјалистичких држава, а каснији развој условиле су и истовремено убрзале техничко-технолошке промене и неолибералне идеје. Процес глобализације убрзао је и распад социјалистичких држава али се такође може рећи да је распад тог система управо последица процеса глобализације.[164]

У историјском контексту постоји мишљење да је глобализација започела веома давно, чак пре неколико хиљада година. Она је названа демографска глобализација јер се људска врста појавила на једном месту, а током времена се путем миграција у одређеним таласима проширила са једног на преостале континенте. Међутим, тежишно посматрамо глобализацију касних деведесетих година након пада Берлинског зида, распада СССР и продубљења и убрзања свих димензија друштвених промена.

Постоји низ различитих узрока који су условили глобализацију, а најчешће се истичу развој нових информационих и комуникационих технологија, смањење трошкова транспорта и повећање брзине, крај Хладног рата, глобални проблеми и либерализација. Као један од основних узрока настанка глобализације овакве какву сада имамо узима се крај Хладног рата за који је било карактеристично да је због супростављености војно-политичких блокова недостајала потпунија сарадња међу државама. Након завршетка Хладног рата интензивирана је сарадња међу државама. Распадом блока окупљеног око СССР дошло је до отварања држава и њиховог постепеног изласка на светско тржиште. Повећана је орјентација држава на основу вредности глобалне политике ка усмеравању и стварању услова за тржишну економију и стварање демократских институција и поредка. САД преузимају вођство у светским пословима као најмоћнија држава на свету. На

[164] Ковачевић И, *Глобализација*, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2013, стр. 16.

основама створених вредности у архитектури новог поредка распоределе моћи, учествују САД, Западна Европа, Јапан, Канада и мултинационалне корпорације, као и транснационалне организације попут ММФ, СБ, СТО и УН.

Напредак у развоју науке оличен у развоју технологије која је се догодила у области информатичких технологија и комуникација имао је једну од најзначајнијих улога у настанку и развоју глобализације. Напредак у области информатичких технологија је толико велики да се може рећи да је револуционаран. Брз технолошки напредак у овој области евидентан је у развоју рачунара, софтвера и комуникација. Тај напредак је условио огромно смањење трошкова обраде и преноса информација. Интернет је као нова и савремена технологија обезбедио глобализацију финансијског тржишта. Како истиче Нај, суштинска промена наступила је у смањењу трошкова преноса информација. "Ова драматична промена у повезаним технологијама рачунара и комуникација, понекад називана трећа индустријска револуција мења природу влада и суверенитета и доводи до распршивања моћи".[165]

Табела 7: Динамика сила глобализације и локализације[166]

Силе глобализације	Силе локализације
Слободна трговина	Промене понашања људи и нација
Међународне корпорације, међународна осигуравајућа друштва, размена новца	Због неодговарајућих подухвата САД-а и Запада, долази до повећања јаза између богатих и сиромашних земаља у свету
Глобалне политичке и економске институције (УН, ММФ, СБ, СТО)	Недостаци ресурса узроковани глобалним загревањем, смањење обрадивог тла и уништавање животне средине
	Масовне миграције, предрасуде, етноцентризам, етничка и расна мржња
Енглески као универзални језик	Покрети за очување културног наслеђа чија су основа језик и обичаји
Америчко војно, економско и културно јачање	Озлојеђеност америчком хегемонијом, тероризам
Модернизација, научне и технолошке иновације у информацијама и саобраћају	Традиционализам, религијски фундаментализам и национализам

Као један од узрока глобализације истиче се потреба за решавањем глобалних проблема који превазилазе надлежности и могућности појединих

[165] Нај Ц, *Како разумевати међународне сукобе,* Стубови културе, Београд, 2006*,* стр. 213.
[166] Мијалковић С, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 26.

држава да их решавају самостално. За решавање глобалнх проблема потребне су глобалне организације и институције за које ће постојати међународни правни оквир у којем ће државе потписнице тих правних аката бити сагласне за деловање у складу са прописаним надлежностима и подели одговорности и обавеза. За то је неопходна глобална политика и глобална свест о неопходности таквих организација и њиховог деловања.

У развоју процеса глобализације после Хладног рата, који је интензиван, дубок и убрзан, пресудну улогу је имала економска димензија глобализације која је омогућила и убрзала промене и у другим димензијама. На то је утицао пораст сарадње између европских земаља после Другог светског рата када је основано Европско удружење за угаљ и челик, а затим и Европска економска заједница (ЕЕЗ), Европска заједница (ЕЗ) и Европска унија (ЕУ). Стварања ових организација је утицало на повећање степена интеграција у осталим деловима света.

Даљим развојем економских интеграција у свету дошло је до стварања три економска центра (региона) и то, Северна Америка, Европа и источна Азија. Формирањем ових економских центара створена је основа или темељ глобалне економије која ће се даље ширити и продубљивати. Њихова економска повезаност и међузависност била је огромна и представљала је центар глобалне економије.У оквиру тог центра налазиле су се државе са највећом концентрацијом моћи израженом величином богаства, тзв. државе чланице Г-8 (САД, Канада, Велика Британија, Француска, Немачка, Италија, Русија и Јапан).

Значајан број аутора глобализацију схвата као економски феномен с обзиром на економску интеграцију на глобалном нивоу која је довела до повећања степена међузависности и до промена у другим областима. Постоје мишљења да је глобализација првенствено повезана са напредком нових информационих и комуникационих технологија, а други је сагледавају као политичку или културну појаву. Истиче се и став да је то појава социјалног карактера с обзиром на друштвене промене које доноси на том плану.

У процесу глобализације долази до економске, политичке и културне интеграције света. У њеној основи налази се скуп процеса који се одвијају преко националних граница, које је покренуо незапамћени развој и прогрес напредних

технологија, при чему је дошло до убрзања економских процеса, који утичу на сва подручја друштвеног живота. Самим тим и глобализација као сложен и вишедимензионалан процес садржи економску, политичку, друштвену, социјалну, културну, информационо-технолошку, идеолошку и еколошку димензију. Овој класификацији могу се додати још неке димензије глобализације као што су демографска, здравствена итд. који су присутне код мањег броја аутора. Постоји и војна глобализација коју истиче Нај, али њу можемо посматрати и као елеменат политичке глобализације.

Поделом глобализације на неколико димензија не можемо извршити строго одвајање једне од друге како би потпуно и јасно разграничили поједине области, односно димензије глобализације, јер се оне међусобно преклапају и имају одређене заједничке везе. То значи да је проблем из једне области не може посматрати одвојено од других области јер су области или димензије међусобно повезане, тако да настанак и решавање проблема врло често мора да обухвати активности у више области. Један од примера је заштита животне средине која се не може посматрати одвојено од економске и политичке димензије, проблем настаје најчешће у тим областима, без обзира да ли нека економска активност угрожава животну средину или је политичка одлука у циљу доношења или спровођења закона и других правних аката ради решавања насталог проблема, а манифестују се у димензији животне средине, као део еколошке глобализације. Дакле, глобализација као процес представља скуп или збир њених димензија које су међусобно повезане и испреплетане.

Економска димензија глобализације односи се на пораст производње, трговине, инвестиција и финансијских токова. Долази до стварања глобалног тржишта, транснационалне економске активности, смањења утицаја националних економија, просторно и временски неограниченог пословања и повећања интензитета економских и трговинских активности. Настаје транснационална производња и транснационална предузећа. Такође, повећање обима трговине утицало је на смањење трошкова траспорта и повећање брзине.

Глобализацију у економској димензији, означава међународна подела рада, у којој у основи постоје транснационалне корпорације, које обележавају "доминацију финансијског система и институција на глобалном нивоу,

флексибилни производни процеси, ниске цене транспорта, револуција у комуникационој и информационој технологији, укидање регулатива националних економија, давање првенства мултилатералним финансијским агенцијама и стварање три транснационалне економије: америчке, ослоњене на САД и специјалне односе које та земља има с Канадом, Мексиком и Латинском Америком; Јапанске, ослоњене на Јапан и специјалне односе са Азијским тигровима и остатком Азије; и европске, ослоњене на Европску унију и њене специјалне односе са источном Европом и северном Африком."[167]

У глобалној економији као продукту економске глобализације постоје различити интереси који су успостављени на консензусу или сагласности, најмоћнијих и најутицајнијих актера, изражени преко "Вашингтонског консензуса".[168] У економској димензији глобализација се односи на транснационално организовање рада, капитала и тржишта, где су транснационалне корпорације подржане глобалним институцијама и организацијама (ММФ, СБ, СТО), располажу огромним обимом пословања који прелазе границе националних држава и јако утичу на глобалне производне процесе и међународну поделу рада, долазећи у сукоб са интересима већине националних држава, нарочито по питању социјалне заштите људи и заштите животне средине. Такви процеси и организација глобалне економије утичу и на проблеме миграција, повећање економских неједнакости, рушење ограничења и интегрисање неразвијених земаља у глобалну економију кроз слободну трговину.[169]

---

[167] B. De Soza Santos, *исто*, стр. 31-53.

[168] Вашингтонски консензус уведен је 1990. године од стране економисте Џона Вилијамсона. "Он је дефинисао основне принципе или препоруке на којима треба да почива економска политика латиноамеричких држава (иста група препорука је касније примењена и на остатак света). У формулисању ових принципа кључну улогу су имали Међународни монетарни фонд, Светска банка за обнову и развој и Министарство финансија САД. Све три институције имају седиште у Вашингтону. Вашингтонске институције у десет тачака препоручују: Буџетску (фискалну) дисциплину; усмеравање јавне потрошње у области које дају високу стопу економског повраћаја и имају потенцијал за праведнију прерасподелу прихода, попут улагања у примарну здравствену заштиту, примарно образовање и инфраструктуру; пореску реформу којом се смањују пореске стопе а проширује основ за опорезивање; Укидање ограничења код формирања каматних стопа, односно њихова либерализација; Политику компетитивних девизних курсева; Либерализацију трговинских токова; Либерализацију страних директних улагања; Приватизацију; Дерегулацију тржишта и Заштиту приватне својине" – Катић Н, http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neoliberalni-koreni-svetske-ekonomske-krize.html?alphabet=l, 17.07.2015.

[169] Ковачевић И, *исто*, стр. 61-65.

Такође, економска глобализација је опредмећена путем употребе нових технологија, саобраћаја и комуникација, електронских интеграција глобалних финансијских тржишта и великог капитала, затим у великом обиму међународне трговине роба и услуга и поделе рада. Економије националних држава и саме државе могу бити угрожене конкурентским односима на глобалном тржишту уколико нису довољно конкурентне, непоседују технологије, немају довољно новца за инвестиције или из неког другог разлога, док неравноправна конкуренција којој су изложене неразвијене земље може да угрози, потисне, оштети или уништи различите облике производње.[170]

Код већине различитих аутора углавном постоји консензус око показатеља економске глобализације. Према Саксу то је тржиште робе, финансијско тржиште, производња, мрежа уговора и институција. Према Вотерсу су то тржиште добара и услуга, производња, инвестиције, финансијска тржишта, тржиште радне снаге и организациона технологија. За Хирста и Томаса то су број ТНК, интегрисаност земаља трећег света у светске економске токове, улога државе у контроли финансијских тржишта. Кастелс истиче да су показатељи економске глобализације тржишта, финансијска средства, радна снага, технологије, робе и услуге, затим производња и дистрибуција.[171]

Политичка глобализација је најизраженија у све већој улози наддржавног облика владе који се испољава деловањем међународних политичких организација, моћних финансијских институција, наднационалних економских и политичких организација, истраживачких центара глобалног карактера, као и различитих облика глобалног права. Улога државе у глобалном систему је битно промењена и она добија обавезу и задатак стварања легалног оквира и правних норми за остваривање неопходних веза и интеракција у глобалном систему. Процес политичких промена као део политичке глобализације указује на концепт "светске државе или светске федерације која је демократски контролисана и чији је задатак мирно решавање сукоба између држава и глобалних агенаса."[172]

---

[170] Кенеди П, *Припрема за двадесетпрви век*, Службени лист СРЈ, Београд 1997, стр. 149-150.
[171] Вулетић В, *исто*, стр. 51.
[172] Ковачевић И, *исто,* стр. 77.

Глобализација је у развијеним државама довела до трансформације државне моћи у правцу денационализације државе и политичких режима и истовремене интернационализације државе, истиче Џосеп, што подразумева развлашћивање моћи националне државе и њену реорганизацију, стварање партнерства са различитим организацијама и преузимање координирајућих улога, повећање утицаја међународних институција на државне активности, као и проширење деловања држава на транснационалне просторе. Слабљење националне државе евидентно је путем неолибералних промена регулатива, приватизације и редукције јавних услуга. Либерална демократија је на становишту јединства економске и политичке слободе, слободних избора и слободног тржишта и представља хегемонистички модел чије је прихватање услов добијања финансијске помоћи. Владавина закона и правосудног система повезује политичку и економску глобализацију, на основу Вашингтонског консензуса као механизма, и треба да обезбеди услове за потпуну интеграцију одређене земље на светско тржишту у складу са неолибералним економско-политичким моделом.[173]

Према Печујлићу постоје два обележја политичке глобализације. Глобализацију чини све гушћа мрежа повезаности и међузависности политичких заједница и суверених држава. Густу мрежу међузависности чине економски, војни, еколошки, културни и други односи, не само између појединачних држава у оквиру мреже хоризонталне повезаности, већ и вертикална међузависност са наднационалним политичким институцијама на врху хијерахије, при чему се обликују форме политичке владавине на светском нивоу у виду глобалног политичког режима. Међутим, међузависност сама по себи нема унапред одређен карактер, већ може задобити позитиван или негативан предзнак, демократску или ауторитарну форму. Такође, битно обележје политичке глобализације чини "распростирање истоветних форми политичког живота – демократије и људских права на све шире просторе света".[174]

Све гушће мреже повезаних политичких заједница и различитих облика управљања који прелазе границе националних држава обликују светски политички поредак интензивно на крају 20. века. Унутрашњи и спољни послови

[173] B. De Soza Santos, *исто*, стр. 17.
[174] Печујлић М, *исто,* стр. 84.

држава више немају јасне границе, а различите врсте проблема са којима се суочавају државе све више захтевају сарадњу између држава (проблеми екологије, људских права, тероризма, организованог криминала, дроге итд.). Наднационалне институције у центру свога делокруга имају економску регулацију. Повећава се повезаност држава у војној сарадњи, а област безбедности више није у искључивој надлежности националних држава. Са повећањем густине повезаности у процесу политичке глобализације расте и значај и снага наднационалних актера (Група Г-8, ММФ, СБ, Савет безбедности итд.). Моћ ових актера доноси им улогу у одлучивању о политичком и економском поредку света. Они представљају, неизабрани, светски парламент или светску владу, и поседују моћ да прегласају одлуке о социјалној и економској политици држава на планети. Поред мрежа глобалног карактера у мрежи међузависности значајна су и поједине регионалне мреже са институционализованом структуром у сарадњи и кооперацији држава и заједничким наднационалним органима, као што је Европска унија која представља политички регионализам.[175]

Политичка димензија глобализација непосредно је повезана са војном димензијом глобализације обзиром да је употреба војске и војне силе само продужена рука политике. Светска владавина и глобална доминација којима теже велике силе које желе да задрже постојећи светски поредак заснива се у првом реду на основама тврдих облика моћи како би њеним поседовањем били примењиви и облици меке моћи. Стога је могућност стварања апсолутне војне супериорности један од начина за очување или остварење униполарног света јер то један од најсигурнијих начина за доминацију. У том контексту су и засноване војне интервенције којима се одржава и успоставља одређени светски поредак. Као једно од основних обележја војне глобализације успостављена је мрежа међузависности на међуконтиненталним растојањима у којима се примењује сила или постоји претња употребом силе. Поред повећања мрежа међузависности присутно је и укрупњавање војних капацитета и војне силе као материјално-техничког и људског фактора, повећање броја актера и испољавање различитих облика употребе силе.

[175] Печујлић М, *исто,* стр. 86.

Политичка димензија глобализације односи се на политику и политичке односе. Иако политика све више постаје глобална и даље је организована на нивоу држава, али су међудржавни политички односи значајно промењени након Хладног рата. Државне политике добијају ограничен простор за своје деловање јер нису у стању да решавају проблеме које је сада могуће решавати само на интернационалном нивоу (глобални проблеми). Глобална економска активност добија на значају, а националне државе је неопходно да је следе и да се прилагођавају правилима како би обезбедиле сопствени опстанак. Ово је нарочито значајно за неразвијене земље чији је опстанак у условима дужничких криза везана за могућности страних директних инвестиција и кредита за одржавање макроекономске стабилности. Обзиром да се штити слободно тржиште[176] и неолиберални економско-политички поредак, који обезбеђују функционисање капитализма и раст економија, као захтев се намеће прилагођавање економско-политичких система неразвијених и слабијих држава стандардима и вредностим западне цивилизације.

Прилагођавање економског система подразумева транзиције и преструктуирање привреда држава у којем оне излазе на светско тржиште у условима оштре конкуренције. Иако су такви захтеви оптимално прилагођени развијеним и конкурентним економијама они врло често економијама слабих и неразвијених држава доносе економске и социјалне проблеме. Отуда се захтеви економских прилагођавања у крајњем испољавају као захтеви политичке димензије глобализације.

О политичкој димензији глобализације Сантос наводи три обележја која су везана за Вашингтонски консензус, и то: "слаба држава, либерална демократија и владавина закона и правосудног система". Обележје слабе државе односи се на став да је држава супростављена грађанском друштву и да га често доживљава као непријатеља па је због тога потребно да држава буде слаба да би економија опстала. Слабљење националне државе актуелно је и данас путем неолибералних

[176] Тржиште може довести до друштвених последица и онда када ефикасно функционише. Зараде на тржишту које је конкурентно су дефинисане односом понуде и тражње, али то не значи да је висина зараде која је у равнотежи довољна да се обезбеди егзистенција. У том случају је друштвено прихватљиво да држава својим регулативним механизмом коригује расподелу која је тржишно одређена. Овај случај представља спречавање експлоатације и правилан однос тржишта и улоге државе, истиче Стиглиц - Стиглиц Ј, *Слободан пад*, Академска књига, Нови Сад, 2013, стр. 238.

механизама укидања регулативе, приватизације и редукције јавних услуга. Либерална демократија односи се на економске и политичке слободе, слободне изборе и слободно тржиште и представља глобални модел који је наметнут хегемонистичким консензусом и чије прихватање је услов за добијање финансијских помоћи. Владавина закона и правосудног система односи се на тежњу да се политичка глобализација повеже са економском глобализацијом. Основ за то је Вашингтонски консензус као законски механизам прилагођен владавини и либерализацији тржишта, инвестиција и финансијских система и приватизацији и који не допушта управљање држави, већ се остварује само законом и правосудним системом у складу са Вашингтонским консензусом.[177]

У новим условима задатак националне државе у политичкој димензији глобализације је стварање стандарда, вредности и правног оквира према моделу западних демократија, који треба да омогуће интеграцију држава на светско тржиште у складу са принципима функционисања неолибералног економско-политичког модела капитализма. У овој области значајан је утицај наднационалних организација и институција (глобална влада) као што су наднационалне економске и политичке организације, међународне политичке организације и финансијске институције.

Друштвена димензија глобализације односи се на свет у целини, односно на свет као глобално друштво. По Нају "друштвена глобализација је ширење људи, култура, представа и идеја".[178] Свет је постао "глобално село" јер утицај напредка технологије у области информационог и комуникационог сектора утицао на промене у области економије и на друге димензије глобалног друштва. Напредне технологије су створиле друштво на даљину што је велика промена у односу на традиционалне облике друштава. Успостављене су нове друштвене везе и односи који утичу на промену реалног друштвеног живота и стварности.

Културна димензија глобализације односи се на промене у области културе. Она селектује производе, услуге и појаве које се усмеравају ка потрошачима културних добара, односно публици. У односу на некадашње класичне дистрибутере културних добара као што су били радио-станице, новине

[177] B. De Soza Santos, *исто*, стр. 18-20.
[178] Нај Џ, *исто,* стр. 190.

и биоскопи, њихово место заменили су глобални медији, информативни системи и светска капиталистичка конзумеристичка култура који стављају у промет производе, представе и идеје широм света.[179] Моћни глобални медији имају снагу да промовишу вредности на глобалном нивоу емитујући и дистрибуирајући производе популарне културе, најчешће западне цивилизације, чиме остварују хегемонију на културном плану.

Табела 8: Димензије глобализације[180]

Димензије глобализације	Главна обележја	Главни примери
Глобализација животне средине	Најстарији, најприсутнији и најфундаменталнији облик глобализације Мрежа међузависности на мултиконтиненталним растојањима у којој је присутан транспорт материјала и патогена који утичу на људско здравље или људско благостање	Разне епидемије (мале богиње, куга, сида, сарс) Климатске и друге атмосферске појаве (глобално загревање, озонске рупе) Преношење биљних и животињских врста из једног краја планете у други
Војна глобализација	Мрежа међузависности на мултиконтиненталним растојањима у којој је присутна сила или претња употребом силе	Од похода Александра Великог до светских ратова и "Хладног рата" Тероризам Хуманитарне интервенције "Приватизација рата"
Економска глобализација	Мрежа међузависности на мултиконтиненталним растојањима у којој је присутна слободно кретање роба, капитала и услуга, као и информација и перцепција које прате тржишну размену	"Пут свиле" Извоз капитала и премештање производње у земље у којима се плаћају ниже наднице радницима Пораст светске трговине Отварање (либерализација) тржишта за слободно кретање роба, капитала и услуга
Друштвена глобализација	Мрежа међузависности на мултиконтиненталним растојањима у којој је присутно слободно кретање идеја, информација, представа и људи (као носиоца свега тога)	Кретање идеја (четири највеће светске религије – ислам, будизам, јудаизам и хришћанство) Миграције Повећање броја демократија у свету Међународни кривични суд

Култура ствара свест о међузависности и заједничкој припадности, а често помињан термин светско друштво говори и о хомогенизацији одређених

[179] Ковачевић И, *исто,* стр. 103.
[180] Живојиновић Д, *исто*, стр. 402.

културних вредности. Производи културе који су све више производ медија својим порукама врше преобликовање простора локалних култура, где долази до хомогенизације животних стилова, хране, забаве и одевања. Утицај електронских медија има посебно истакнут значај за брз пренос далеких светских збивања и стварања посебног доживљаја света и културног идентитета. Сви светски догађаји у реалном времену могу бити приказани гледаоцима на читавој планети путем слике и тона стварајући на тај начин глобалну информациону културу. Процес глобализације врши преобликовање локалних културних образаца у космополитске или хомогенизоване светске културне обрасце.

Долази до процеса детериторијализације културе којим се постепено губе или слабе локални културни производи и ствара једнобразна културна слика. Масовна или космополитска култура није само резултат спонтаних процеса, као израз универзалних потреба човечанства, већ се ствара и на вештачки начин услед низа социјалних узрока. Производи масовне културе имају свој основ у потрошачкој култури која има пресудан значај за функционисање глобалног неолибералног економско-политичког система. Потрошачка култура је у директној вези са природом капиталистичког система, израженој у њеном неолибералном типу, глобалног домета, за који је потребно обезбедити увек растућу потражњу за њеним производима.[181]

Ради стварања стално растуће потражње за производима често се мења и проширује асортиман различитих производа како би се исти прилагодили купцима, разбила монотонија и повећала жеља купаца за њиховом куповином. Комерцијална оглашавања и кампање путем медија обликују структуре потреба и идентитете купаца ради утицаја на свест и навике потрошача производа. Концепт потрошачког друштва стимулише и изграђује сасвим нове димензије људских потреба, роба не испуњава само реалне људске потребе, роба је друштвени симбол, она је често симбол моћи и престижа, а куповина робе није испуњење наменске употребне вредности већ је и емотивни доживљај као резултат престижа, стила и имица. У масовној култури потрошња има свој посебан израз јер постаје извор препознатљивости и сопственог идентитета. "Глобална култура је израз експанзивног монопола моћи јер се скоро "90% технолошких средстава за

[181] Печујлић М, *исто,* стр. 76-77.

производњу светске културе налази концентрисано у малом броју руку. Само четири новинске агенције дневно емитују 34 милиона речи, 90% укупне производње информација светске штампе, радија и телевизије. Девет од десет највећих рекламних фирми су америчке. У холивуду се производе четири петине свих филмова у свету."[182]

Глобалну културу обликује моћни медијски монопол који има тежњу да је представи и презентује као универзалну, при чему се често ствара привидно реални свет. Догађаји се путем електронских масовних медија, нарочито телевизије и интернета, у времену друштвених мрежа, представљају као приоритетно реални због своје снаге утицаја на психолошки и ментални склоп људи. "Губи се и сама могућност разликовања истине и лажи. Свемоћни светски медијски центри, попут CNN, следећи своје афинитете, креирају реалност". У склопу ширења утицаја масовне културе налази се и стварање идентитета грађанина света као човека који је ослобођен, слободан, од предрасуда националног идентитета и његове ограничености. Космополитизам означава осећање отворености и припадности свету који није обликован само локалном културом и утицајима. Идентитет космополите не означава раскид са националним идентитетима већ представља више истовремених осећаја припадности, нпр. припадност нацији, регионалном ентитету или свету као целини. Међутим, извор космополитског идентитета није толико у осећају заједничких вредности и заједништва колико у људским страховима и неизвесностима (климатске, еколошке, нуклеарне, терористичке итд.). Поред тога, космополитизам је првенствено одлика запада и малобројне елите, док већина света припада локалном културном полу са незнатним елементима дуализма културног идентитета.[183]

---

[182] Гиденс истиче став да постоје јасни знаци информацијског, културног империјализма, док Waters истиче да се у само неколико светских центара обликују укуси и аспирације које се шаљу у читав свет, у коме масовна култура тежи да овлада незападном, а америчка култура тежи да овлада западном, изазивајући тако реакције старих и моћних западних центара - Печујлић М, *исто,* стр. 78.

[183] "Појам универзална цивилизација захвата погледе, вредности и доктрине које исповедају многи људи западне цивилизације и уски круг људи у западним цивилизацијама. То можемо звати Давос културом. Сви они који верују у индивидуализам, тржишну економију и политичку демократију, деле уверења која су распрострањена у западној цивилизацији. Људи из Давоса контролишу практично све међународне институције, многе од светских влада, и лавовски део светских економских и војних потенцијала. То је далеко од универзалне културе, заједничка интелектуална

Еколошка димензија односи се на еколошке проблеме који су условљени убрзањем процеса глобализације кроз модернизацију и индустијализацију, путем интензивног индустријског и технолошког развоја. У ове проблеме убрајају се промена климе, загађења, стварање озонских рупа, те проблеми опстанка појединих животињских и биљних врста. Отклањање ових проблема није могуће решавати на нивоу појединих држава већ је потребно глобално деловање. Ови проблеми утичу на здравље људи и квалитет живота па захтевају правовремено реаговање и предузимање мера на заустављању негативних последица насталих људским деловањем. Један од најочигледнијих еколошких проблема који оставља последице по све државе, а налази се изван могућности деловања појединачних држава, је проблем глобалног загревања. Глобално загревање погађа све државе, а његово решавање је углавном изван контроле традиционалних националних држава.[184]

Интезнзиван индустријски и технолошки развој довео је до великих великих човекових активности и интервенција у самој природи и до угрожавања природне околине и животне средине. Међу највеће загађиваче природне средине убрајају се транснационалне корпорације, које су често у сукобу са слабим еколошким прописима земаља домаћина и државним регулативама у тој области, утичући на тај начин на природну средину. Ово је посебно карактеристично за неразвијене земље на којима компаније наступају и послују због јефтиних ресурса и радне снаге. Дешава се често да транснационалне компаније не поштују еколошке прописе или онемогућавају њихово доношење, утичу на структуре политичке власти на разне начине, као и на већи део јавног мнења, у правцу онемогућавања и ометања примене или доношења адекватних закона и прописа, "па је способност закона да заштити људе и околину од штета што их наносе корпорације све мања и мања".[185]

Процеси глобализације омогућили су транснационалним корпорацијама преношење својих технологија и производње у неразвијене земље где еколошки и безбедносни закони и не постоје или су слаби и непримењиви. Због тога

култура постоји само на нивоу елите, она нема корене у многим земљама", истиче Хантингтон - Печујлић М, *исто,* стр. 79.

[184] Кенеди П, *исто*, стр. 150.

[185] Бакан Ј, *Корпорација: патолошка тежња за профитом и моћи*, Миракул, Загреб, 2006, стр. 111.

производња и повољни услови пословања за компаније, на територијама неразвијених земаља, представљају и тржиште на којем се продају производи лошег квалитета, понекад су и токсични, и не задовољавају основне стандарде који су неопходни за продају у развијеним земљама. Тако се неретко многи производи који су забрањени за продају на територијама развијених земаља продају на тржиштима неразвијених земаља. Такође, у тим земљама поред производа користе се прљаве технологије које су опасне по здравље људи и природну средину.[186]

Информационо-технолошка димензија глобализације односи се на развој нових технологија, првенствено информационих (информатичких), које су направиле прекретницу у глобализацијским процесима тако што их подстичу, продубљују и убрзавају. Оне су обезбедиле умрежавање глобалног капитализма и створиле услове да се он шири без граница. Применом нових технологија омогућене су масовне комуникације и ширење процеса глобализације на светском нивоу. Смањени су трошкови транспорта, глобализовано је светско финансијско тржиште робе, рада и капитала што је довело до развоја економије. Развој нових технологија створио је и нове односе, како на нивоу држава тако и на нивоу појединаца, односно поред утицаја на економију дошло је до проширења утицаја и у другим областима друштвеног живота. На нивоу појединца створени су нови односи и правила комуникације са својим личним и професионалним окружењем. И појединац је умрежен у свом друштвеном окружењу на сасвим нов начин и промењене су његове досадашње навике и уобичајени стил живота делимично измењен.

Идеолошка димензија глобализације односи се на глобализам[187] који се дефинише као идеологија глобализације. Бек истиче, "глобализмом означавам схватање да светско тржиште истискује или замењује политичко деловање, односно идеологију владавине светског тржишта, идеологију неолиберализма... Глобализација подразумева процесе којих је последица та да транснационални

[186] Ковачевић И, *исто,* стр. 128.

[187] Глобализам је стање света које означава "смањење растојања али на великим раздаљинама", и јавља се као супротна тенденција локалним, националним и регионалним. Уколико се глобализам повећава онда се тај процес назива глобализацијом, а ако се смањује онда говоримо о деглобализацији – Keohane R, Nye J, Power and Interdependence, pp. 229-230, u: Живојиновић Д, *исто*, стр. 391.

актери, њихове шансе за моћ, орјентације, идентитети и мреже поткопавају националне државе и њихов суверенитет и међусобно се повезују."[188] Милрадовић сматра да је "глобализам нова друштвена парадигма настала падом Берлинског зида, Источног блока и социјализма, парадигма стварања глобалног светског друштва, светског федерализма, транскултуралности и интеркултуралности".[189]

Завршетком Хладног рата значајно је била присутна војна димензија глобализације, није дошло до "краја историје" и настанка општег напредка, нестанка ратова и сукоба, захваљујући новом квалитету владајућег и доминантног економско-политичког модела организовања. Напротив, догодио се већи број ратова, поред ратова између држава и унутрашњи сукоби у државама, "већина ратова данас су грађански или етнички ратови. Између краја Хладног рата 1989. године и краја двадесетог века, догодило се 111 оружаних сукоба на 74 подручја широм света. Седам ратова су били међудржавни, а девет ратова су били унутардржавни са интервенцијом страних држава", уочава Нај.[190] Повећање економских међузависности није било пресудан чинилац за смањење броја ратова и оружаних сукоба између држава.

Димензије глобализације није могуће строго одвојити једну од друге, већ све оне заједно чине целину свеукупног процеса глобализације, а различити аутори придају им различита значења и њихову важност. Из тога произилази и њена сложеност, потешкоће анализе и немогућност раздвајања појединих димензија.

Стварност међународних односа све више дефинише и одређује карактер глобаних процеса. Транснационализација, мултилатерализам, повећање броја међународних субјеката, карактер неолибералног концепта глобалне економије и све бржи и гушћи процес глобализације усложавају међусобне односе држава и решавање проблема у државама и ван држава. Савремени проблеми који се све више и брже умножавају услед сложености и брзине функционисања међународне стварности све више утичу на стварање свести да се проблеми не могу решавати само на нивоу националних држава, без сарадње и партнерства са осталим

[188] Бек У, *Шта је глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 24-29.
[189] Милардовић А, *Мали лексикон глобализације*, Центар за политиколошка истраживања, Загреб, 2002, стр. 100.
[190] Живојиновић Д, *исто*, стр. 415.

субјектима међународне заједнице. "Глобални контекст стварности чини да постају све потребнији међународни и мултилатерални договор за решавање све већих транснационалних проблема, као што су економска и финасијска нестабилност, легална и нелегална миграција, надметање за ретке природне ресурсе, хуманитарне и еколошке кризе, тероризам, трговина дрогом и оружјем, регионални конфликти и претње у кибернетичком простору. Државе са неефикасном и некомпетентном владом не само да неће имати користи од глобализације, већ ће изазивати и сукобе, стварајући јаз између регионалних добитника и губитника",[191] указује Станислав Стојановић. Међутим, неразвијене и мале земље не могу битније утицати на правац глобалних процеса, већ на њих пресудно утичу велике силе и јаке државе, ТНК, војни савези, финансијске институције и други центри економске, политичке или друге моћи и представљају глобалне елите. Глобани светски поредак заснован на односима моћи, првенствено економске, чини структуру чији представници управљају глобалним процесима.

Деловањем глобалних процеса све више настају идеје о глобалном управљању. Глобално управљање је неизвесно у погледу резултата које може дати, јер хармонизација правила вероватно неће много користити друштвима која имају различите потребе и преференције због немогућности њиховог задовољења у потребној мери. Глобалним управљањем се код носиоца државних политика ствара лажан осећај сигурности у вези са снагом и трајношћу глобалних решења, а ослањање на њега утиче и на погрешно схватање права земаља да успоставе и одржавају домаће стандарде и регулације, као и маневарски простор за остваривање тих права.[192] Да би глобално управљање било успешно неопходно је јачање инфраструктуре глобалне привреде која се налази у способности земаља да обезбеде стандарде, регулације и демократске процедуре. "Свет са умереном глобализацијом био би много боље место за живот него свет заглибљен у потрази за хиперглобализацијом",[193] указује Родрик. "Главним полугама неформалних

[191] Стојановић С, *исто,* стр. 246.
[192] Недовољно сагледавање граница глобалног управљања доводи до испољавања слабости процеса глобализације. У случајевима када међународна сарадња привуче државе, она често успостави правила која изражавају преференције јаких држава и нису прилагођена условима у другим државама - Родрик Д, *исто,* стр. 200.
[193] *Исто*, стр. 201.

центара моћи глобалног управљања сматрају се међународне транснационалне институције, пре свега, ММФ, СБ, и СТО, чија активност има формални карактер".[194]

2.3. Противуречности глобализације

Очекивања од процеса глобализације означавана су као унапређење и повећање људских слобода и људских права, смањивање и престанак сукоба, укидање економских, тржишних и других ограничења путем већег повезивања људи ради општег благостања и остварења најширих људских потреба. Еуфорија и оптимизам процесом глобализације је расло, а њу је поред практичног деловања у друштвеном окружењу пратила и научна заједница својом кулминацијом у делу Френсиса Фукујаме "Крај историје и последњи човек", које је прихваћено као идеја која се у пракси остварује.

Манифестације прогреса означаване су и појачаване у виду брзог технолошког развоја који су људи могли практично осетити употребом информационо-комуникационих технологија и јефтиним и брзим транспортом на светском нивоу. Брз и јефтин пренос информација, људи и робе омогућили су већу повезаност људи из било којих делова света, а употребом интернета, телевизије и сателитских комуникација смањене су раније баријере простора и времена и створен је готово реалан осећај светског заједништва утирући пут ка стварању космополитске културе. Употпуњености новог осећаја добитака глобализације допринело је повећање економског раста у већини земаља света и укључивање појединих неразвијених земаља у глобалне економски систем, као и појединачни успеси неких од њих, и указали да постоји стабилност глобалног система повећавајући очекивања о смањењу јаза између развијених и неразвијених региона и држава.

Интеграција на помолу новог доба обећавала је да ће се путем путем процеса глобализације остварити брисање постојећих разлика доласком новог квалитета светског друштва у наступајућем светском процесу. Очекивања су била висока, док је у вези са њима постојала процена да ће се проблеми економских неједнакости и сиромаштва решити и створити напредно и просперитетно светско

[194] Стојановић С, *исто,* стр. 86.

друштво. Обећане користи од процеса глобализација била су велике, а осећања оптимистичка. Поред прогреса у овом процесу наступили су и неке ненамераване, или боље речено неочекиване последице.

Сагласности око процеса глобализације, њеног вредновања и крајњих ефеката нема готово ни око једне димензије глобализације. Вредновање очекиваних и остварених домета глобализације као сложеног и дугог процеса подразумева заузимање одређених моралних и вредносних ставова што у крајњем производи несагласности и поделе између различитих аутора, а вредносну неутралност тешко је постићи и измерити да ли је она субјективна или објективна категорија. Управо противуречна природа глобализације производи истовремено позитивне и негативне ефекте, али се приликом њеног мерења морају узети у обзир све њене шире импликације на друштвену стварност и друштвени живот на индивидуалном, друштвеном, националном, регионалном и глобалном нивоу не заборављајући да је у центру планете сам човек, његов опстанак и безбедност у ширем смислу.

Од седамдесетих година 20. века влада глобална експанзија идеја неолибералне теорије (неолиберализма као економско-политичког модела) и операционализација њених постулата у пракси, што је довело до креирања противуречности у различитим сферама друштва. У великом порасту су социјални проблеми. Економија добија примарну улогу у свакодневним процесима друштвеног живота, где је дошло до "експлоатације људских и природних ресурса без преседана у историји, отуђења и дехуманизације, при чему су токови капитала остали ван друштвене и државне контроле".[195] Државе благостања су нестајале из високоразвијених земаља због селидбе капитала из њих у друге земље услед високих пореза и потраге за јефтинијом радном снагом и ресурсима, а управо су високи порези омогућили функционисање државе благостања. "Светски капитал у неразвијеним и транзиционим државама захтева да се смањују достигнута социјална и политичка права човека и тражи промене које руше равнотежу рада и капитала те концепт социјалне државе као велико

[195] Нови облици криминала повезани су са великим финансијским преварама и шпекулацијама и омогућени су дерегулацијама финансијских тржишта. "Криминалне активности испољавају се преко трговине дрогама у којима учествују појединци, групе и поједине сиромашне државе, а offshore зоне олакшавају и убрзавају финансијско пословање нелегално стеченим новцем" - Вулетић В, *исто*, стр. 95, 101.

достигнуће 20. века, као средство ограничавања експлоатације и диктатуре капитала",[196] истиче Здравко Томац, па је стога улога државе у обезбеђењу економских и социјалних права значајно ограничена.

Све области друштва биле су захваћене процесима приватизације и владавине тржишних принципа, првенствено јавни сектор, због чега је дошло до растакања одређених установа и институција друштвеног живота. Дошло је до слабљења позиција синдиката, снижавања плата највећег дела запослених, повећања профита малобројних власника, што је довело до повећања подела у друштву, сиромаштва и повећања броја искључених из друштвеног живота. Пораст незапослених бележи се и у развијеним земљама због смањења пореза како би се спречило сељење капитала у друге земље чиме су смањени буџети и социјални издаци у тим земљама. Уз проблеме сиромаштва и социјалне искључености дошло је до креирања и других социјалних проблема попут алкохолизма, дроге, криминала, кривичних дела, верских секти, растурања бракова итд.

Значај и моћ глобалних институција, ММФ, СБ, СТО, су порасли и довели до неравнотеже суверених држава у глобалним односима моћи. Ове институције су у снажној спрези са моћним транснационалним капиталом и њиховим актерима што утиче на положај неразвијених и слабих земаља. Услови које су глобалне институције постављале за добијање кредита коришћени су често као инструмент за извршење притиска на спровођење економске политике у земљама које су их тражиле, а били су повезани са стварањем либерализованог тржишта и вођењем адекватне макроекономске политике.

Промењена природа финансијског капитала, мобилност и шпекулативност, уз помоћ савремених информационо-комуникационих средстава, довели су до различитих проблема на тржиштима на регионалним и локалним нивоима због опасности да их финансијски капитал у веома кратком времену напусти остављајући за собом економске и шире друштвене последице. Пракса напуштања производње и производних капацитета неповољна је и из еколошких разлога јер стране компаније на туђим просторима углавном не поштују еколошке стандарде ако не морају, а карактеристични разлози за то су адекватне законске регулативе,

[196] Прпић И, *Глобализација и демократија*, Факултет политичких наука, Загреб, 2004, стр. 88-92.

неодговорне и корумпиране владе и недостатак довољно развијеног сектора цивилног друштва које би се борило против таквог поступања. Тиме су "угрожена основна људска права из области екологије, материјалног благостања, животног стандарда, образовања, медицинске помоћи и могућности запослења".[197]

Сорош говори о неконтролисаном финансијском капиталу који је претња светском економском поретку у целини. Он истиче да опасност по систем не долази од комунизма већ од тржишног фундаментализма. "Опасност долази од дерегулисаног финансијског тржишта које је ослобођено контроле, ствара хаос и има потенцијал да доведе до пада глобалног капиталистичког система". Ради спаса капитализма од себе самог мора бити спроведена политичка акција у правцу модификације и стављања система под контролу.[198]

Повећање економских неједнакости евидентно је између држава и унутар држава. Повећање разлика између богатих и сиромашних и даље расте. Економска ефикасност повећана је захваљујући приватизацији, дерегулацији и приватном власништву, али су ослабиле социјалне функције државе, повећане неједнакости и сиромаштво на глобалном нивоу. "Када се у обзир узме временска димензија настанка и развоја неједнакости, упоредна слика два временска периода, од 1960-1980. и од 1980.-2000. године који одговарају владавини два различита економска модела, показује да је по свим показатељима напредак у последње две деценије мањи, да је успорен или потпуно обустављен. У групи најсиромашнијих земаља пад је велики, од годишње стопе од 2% раст је пао на 0,5%. У групи средњих земаља пад је од 3,6% на 1%. У другом раздобљу незапосленост је и у земљама Европске уније повећана 3-6 пута".[199] "Међународни економски поредак је дело земаља језгра. Оне су одговорне за одржавање тог поретка, а посебно су одговорне за то САД", истиче Манделбаум.[200]

---

[197] Стиглиц истиче следеће: "На несрећу, немамо светску владу, одговорну народу сваке земље да надгледа процес глобализације по методу упоредивом са начином на који су националне владе водиле процес национализације. Уместо тога, постоји систем који би могао бити назван глобално управљање без глобалне владе, тј. систем у којем мало институција – Светска банка, ММФ, СТО – и мало играча – министарства финансија, комерцијалних послова и трговине – тесно повезаних са извесним финансијским и комерцијалним интересима – доминирају сценом, али у којој су многи који су погођени њиховим одлукама остављени скоро без права гласа" - Стиглиц Џ, *исто,* стр. 97.
[198] Soros G, "On Globalization", Oxford, *Public Affairs*, 1998, pp 9-25.
[199] Ledger (2000), Globalisation, Global Business Policy Council, у: Јевтић Д, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, Београд, лето/2014, стр. 118.
[200] Манделбаум М, *исто,* стр.19.

Повећање економских неједнакости достигло је највиши историјски ниво на нивоу појединачних држава, на регионалном и глобалном нивоу. "Економска неједнакост је тренутно, у оквиру државних граница, у просеку за трећину виша у односу на прошли век. У појединим случајевима (земље бившег СССР), она је удвостручена током претходне три деценије, док је у најдрастичнијим примерима (Кина) чак три пута виша. Слична ситуација је и на глобалном нивоу, однос најбогатијих и најсиромашнијих (њих 20%) у последњих пола века погоршао се за четири пута (са 1:20 на 1:80)", истиче Џуверовић Немања.[201]

Смањење глобалног сиромаштва је битан услов за остварење глобалне демократије. Да би се оно остварило у пракси потребан је економски и општи друштвени развој на глобаном нивоу и праведни односи у систему расподеле светског богства, истиче Видојевић.[202] За сада постоје одређене потврде да глобализација није испунила већи део обећања о побољшању услова живота, већ су се они углавном погоршали. Она је створила елитистичке владе које недовољно воде рачуна о сопственом становништву. Долази до стварања нездраве структуре друштва у којем један мањи део становништва живи квалитетом живота који је знатно изнад начина и квалитета живота огромне већине, истиче Милановић, друштво се у неку руку распало на два дела, што је посебно карактеристично за постсоцијалистичка друштва.[203] "Када друштво постаје све више и више подељено, постаје све више управљано класом и врло је тешко да демократски процеси добро функционишу у таквом друштву".[204]

Процес глобализације, са свим својим изазовима, у много тежу позицију ставља неразвијене земље. "Тржишта могу ефикасно да стварају богаство али нису намењена да решавају социјалне проблеме, већ треба да буде резултат политичких одлука и акција, а у већини неразвијених земаља није био случај". Глобална финансијска тржишта подложна су кризама које много теже погађају неразвијене него развијене земље. Такође, стицање профита по сваку цену може

[201] Џуверовић Н, *Економски фактори оружаних сукоба*, Службени гласник и Југоисток XXI, Београд, 2013, стр. 16.
[202] Видојевић З, *Демократија на заласку*, Службени Гласник и ИДН, Београд, 2011, стр. 195.
[203] Милановић Б, *Два лица глобализације*, Архипелаг, Нови Сад, 2007, стр. 27-28.
[204]http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/americas/united-states/121226/joseph-stiglitz-us-income-inequality, 28.09.2015.

да поремети животну средину и да дође у сукоб са другим друштвеним вредностима, истиче Сорош.[205]

Све бржи ритам процеса глобализације не умањује већ увећава и убрзава ризике. Сукоби у виду ратова за воду и војне интервенције за поседање резерви енергената и путева за транспорт, веома су могући и вероватни и пре воде ка милитаризацији глобалног поретка него према његовој демократизацији. Демографски бум удружен са глобализацијом сиромаштва повећава демографске проблеме и потенцијалне ризике. Раскол између слабљења националних држава и недостатка регионалних и глобалних демократских институција, ради регулисања светских послова, утицаће на повећање опасности сукобљавања. У условима сложености система међународних односа и повећања сукоба, напетости, нестабилности и неизвесности са правом се поставља дилема да ли ће до изражаја доћи ауторитарна или хуманија форма глобализације.

Досадашњи ток глобализације означио је "јачање ауторитарних и слабљење демократско-хуманистичких тенденција", истиче Печујлић, а јачање ауторитарних тенденција води ка даљем повећању противуречности глобализације. Ток глобализације је двозначан, противуречан, и састоје се од светле и тамне, односно позитивне и негативне стране. Ауторитарне тенденције представљају ауторитарни мегатренд који је заснован на "највишим дометима технологије, дехуманизујућој страни њене употребе, масовној потрошачкој култури и индивидуализму, очувању демократских форми и испаравању њихове садржине", истиче Печујлић. Токови глобализације који подстичу и креирају овакве тенденције су доба еколошких поремећаја, климатских промена, рата за воду и оскудна природна богаства; Демографски бум праћен масакром читавих делова региона од сиде и других болести, масовним сиромаштвом и равнодушношћу према њима; висок развој технологије и њена дехуманизована употреба путем НХБ оружја, генетски инжењеринг, клонирање као и моћ стварања нових људских сојева.[206]

Ауторитаризам поседује своје економске изворе путем спајања транснационалних корпорација у монополе који владају читавим производним и

[205] Сорош Џ, *исто*, стр. 15.
[206] Печујлић М, *исто,* стр. 192.

услужним гранама широм планете, при чему је веза деловања тржишта и управљање глобалном економијом из све ужег круга све актуелнија, извеснија и реална, а нове технологије и демонтажа социјалне државе стварају разједињену радничку класу, слабљење њене колективне моћи, слабљење солидарности и других социјалних и породичних веза. Глобална подела и поларизација богатог светског севера који тежи експанзији и херметичком затварању својих граница и милитантни делови транснационалне елите теже стварању наднационалне државе и претварању наднационалних институција (ОУН, Савета бебедности, ММФ, СБ, СТО) у своје извршне органе, а НАТО у силу за спровођење планетарне интервенције и контроле над природним ресурсима света. "Медијски монопол који ствара привид и замењује реалност и екстремна социјална поларизација, неједнакост и одсуство социјалне солидарности тумачи се као израз генетског кода из кога је издвојен само један део људских црта и мотивација који потискује солидарност, осећај за друге, и подстиче индивидуализам, конкуренцију и себични ген", закључује Печујлић.[207]

Глобализација у економској сфери резултира ограничавањем контроле економске политике држава. Економска политика заснована на високој стопи запослености, економском расту и социјалној сигурности коју су успостављали влада, синдикати и приватни предузетници у међусобно оствареном компромису је напуштена у послератном периоду. Државе се сада налазе у знатно неповољнијем положају јер се од њих очекује да "регулишу активности транснационалног капитала у националном интересу и створе амбијент за подстицање финансирања транснационалног и глобалног капитала".[208]

Последња економска криза из 2007. године показала је слабости и недостатке глобалне економије. Глобализација је имала утицај на велики напредак најразвијенијих држава света, али глобални економски систем није функционисао током последње кризе онако како су говориле неолибералне економске теорије. Из САД[209] као најмоћније државе света кренула је рецесија која је попут таласа

[207] Печујлић М, *исто,* стр. 193.
[208] Кејт Н, *Савремена Политичка социологија - Глобализација, политика и моћ*, Службени гласник, Београд 2006, стр. 61-62.
[209] Након Хладног рата САД нису искористиле своје капацитете моћи и утицаја да усмере глобализацију која ће бити правична, првенствено према земљама у развоју. "Економска политика САД базирала се не толико на принципима колико на себичном интересу... Америка је радила све

преплавила свет и задала највеће последице најотворенијим и најглобализованијим државама. "Идеологија слободног тржишта која је била основ за глобализацију подржала је либерализацију финансијских тржишта и тржишта капитала и имала је највећу улогу у брзом ширењу кризе по целом свету".[210] Могућност повратка глобалне стабилности на дуги рок подразумева боље разумевање функционисања привреде и захтева реформе привреде и економске теорије.

Глобализација још увек има неизвесне исходе јер производи глобално друштво високог ризика. Страх, несигурност и неизвесност постали су готово преовлађујуће стање највећег броја људи на планети. Све димензије глобализације имају своје противуречне процесе у већој или мањој мери производећи последице на појединце, групе, регионе и глобално друштво у целини. Малобројна светска неолиберална елита која је креатор владајуће форме глобализације и њена покретачка снага има највећу одговорност за последице које глобализација са собом носи и она је тренутно најодговорнија за промену њене форме ка хуманијем облику који ће бити за већину људи планете прихватљив и који не би производио противуречности и последице на планету у целини. Фридман уочава и закључује како "највећу претњу глобализацији данас представља сама глобализација, она садржи семе властите деструкције. Више је начина на који систем (светски поредак) може просто да изазове отпор и побуну, или да постане толико опсесиван да се велика већина становништва у великом броју великих земаља осећа губитницима, и да стога запрети одржању целога система. Глобализација је претешка, сувише наметљива, превише је неправична према превеликом броју људи, исувише је дехуманизујућа".[211]

Последице деловања процеса глобализације на животну средину су најстарије и веома присутне. Оне су видљиве преко података о необновљивим природним богаствима (вода, фосилна горива..), озонским рупама и негативном дејству сунчевог зрачења на живи свет, климатским променама и глобалном

што је могла како би поткопала мултилатерализам. САД би требало да ојачају мултилатерализам, што значи да демократизују, реформишу и финансирају ММФ и Светску банку, како би земље у развоју имале мање потребе за билатералном подршком, као и да саме напусте протекционизам и билатералне трговинске споразуме" - Стиглиц Ј, *исто*, стр. 268.

[210] *Исто*, стр. 269.

[211] Friedman T, "The Lexus and the Olive Tree, Understanding Globalization", New York, *Farrar Straus Giroux*, 1999, pp. 185-190.

загревању, ширењу вируса сиде и других заразних болести.[212] "Глобализација и смањивање света довело је до тога да се болести шире брже, учесталије су и да их је теже контролисати"[213].

Противуречности глобализације изражене су и у војној сфери. Информационо-комуникациони и технолошки напредак довели су истовремено до демократизације технологија и демократизације насиља јер су савремена средства доспела у посед појединаца и екстремистичких група који су зарад различитих циљева и мотива спремни да их употребе без обзира на масовне и недужне жртве, а технолошки развој учинио је средства масовне деструкције погодна за транспорт, услед мале тежине и малих димензија, јефтина и широко доступна широком кругу корисника. Глобална доступност јефтиних комуникација омогућила је стварање дисперзивних и мрежноцентричних структура различитих организација које теже да "употребе физичку силу ради остварења различитих политичких циљева".[214] Са друге стране, повећава се јаз између богатих и сиромашних, јаких и слабих, и омогућује, технолошких напредним и јаким државама, производња савременог и софистицираног оружја најновије генерације и војна супериорност према неразвијеним и слабим државама, ствара се асиметричност односа моћи каква у историји никада није постојала.

У основи идеје глобализације коју је осмислио човек налази се слобода кретања људи, роба, капитала, услуга и идеја. Слободан проток ових чинилаца економске глобализације замишљен је да повећа благодети појединцу, групи, држави или глобалном друштву. У основи је остварено слободно кретање свих чинилаца осим слободног кретања људи које је ограничено системом парцијалних интереса појединих држава, првенствено развијенијих. У прошлости су се људи лакше кретали и нису имали баријере какве данас имају у виду виза за улазак у поједине земље. Крута ограничења и рестриктивна политика издавања виза грађанима држава које нису чланице ЕУ, направили су од Европе праву тврђаву.

---

[212] Живојиновић Д, *исто*, стр. 412.

[213] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Београд, 2006, стр. 420.

[214] "Мале и наоружане терористичке организације имају способност да нанесу огромну штету највећим и најмоћнијим државама на свету, што је показатељ промењеног карактера моћи слабих актера" – Бжежински З, *Амерички избор – глобална доминација или глобално вођство*, ЦИД, Подгорица, Политичка култура, Загреб, 2004, стр. 43.

Грађанима афричких држава који желе да дођу у неку од европских држава веома је тешко да то ураде на било који начин. Такође, улазак у САД након терористичког напада 2001. године је веома рестриктиван.[215] Декларативно залагање најразвијенијих земаља за слободним кретањем људи у пракси је често ограничено и омеђено разним врстама рестрикција и различитих баријера које нису у складу са демократским тековинама за које се залажу.

Положај државе у процесу глобализације се мења значајно и означава ограничење суверености националних држава у глобалном свету, док истовремено део јаких и моћних држава на челу са САД учвршћује своје позиције на основама заједничких интереса и вредности и пројектују их као универзалне изражене кроз начела демократије и заједништва.[216] Консензус са неразвијеним и слабим државама остварује се кроз наметање различитих елемената притисака и принуде и у крајњем као идеје заједничких вредности и интереса ка заједничком и општем прогресу, а не као потреба и захтев за доминацијом и вођством.

Процес глобализације оставља своје противуречности и у области културе где она заузима и једну од димензија глобализације. Култура није нешто што је вредносно неутрално већ представља вредносне ставове и уверења изражене преко вредносних система, идеологија, институција, технологија и разних других елемената и у вези је са другим аспектима глобализације, економским, политичким и социјалним. Процес глобализације доноси доминацију западних вредности, али истовремено "појачава свест о разликама, различитим животним стиловима и вредносним орјентацијама", истиче Стојановић Станислав.[217] Повећање свести о међусобним разликама може да допринесе бољем разумевању, али и да појача непомирљиве разлике у вези са инфериорношћу културне размене у односу на моћне и јаке државе, нарочито према ауторитарном и препотентном наметању властитих културних модела. Нееквивалентна културна размена повезана је са снагом и моћи одређене државе да, своје властите вредности наметне као универзалне, цивилизацијске, напредне и хумане, у односу са другим земљама, односно да снагом својих медија надвлада и опије становнике других земаља о својој културној лепоти и привлачности.

---

[215] Живојиновић Д, *исто*, стр. 426.
[216] Стојановић С, *исто*, стр. 18.
[217] *Исто,*стр. 17.

Неолиберални економско-политички модел који је погонски мотор процеса глобализације заснован је на три доминантне идеје, мира, демократије и слободног тржишта, уобличене у либералну теорију мира. Идеја мира је претпоставка односа међу државама, демократија је најбољи организовања политичког живота, а слободно тржиште је најбољи начин, односно средства, за стварање богатства.[218] У наведеној теорији мир представља предуслов за остварења општег прогреса, а пут до мира води преко имплементације друге две основне идеје, односно демократије и слободног тржишта. Према неолибералном схватању повећање међузависности у међународним и глобалним односима довешће до напредка, повећања богатства, нестанка граница чиме ће бити отклоњени узроци сукоба. За постизање таквог прогреса неопходно је остварити слободу кретања људи, роба, капитала, услуга и информација и уклонити трговинска ограничења. У вези са овом теоријом постоји и схватање да демократије између себе не ратују и да су стабилније на унутрашњем и спољном плану, као и да су више заинтересоване за интензивну међународну сарадњу у свим областима и више посвећене остварењу мира.

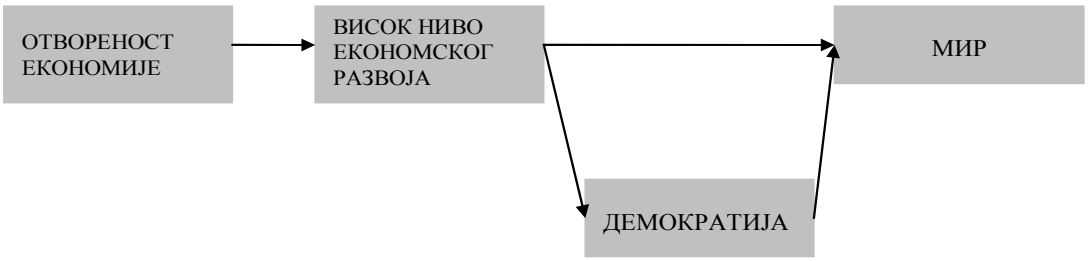

Слика 1: Либерална теорија мира[219]

Ова теорија даје основу за схватање да она представља природни закон, а након завршетка Хладног рата била је веома актуелна обзиром да је прихватана као верска догма. У њој доминира мир и богатство као једне од кључних одредница савременог света, а економска међузависност би требало да умањи могућност настанка рата и употребу војне силе. Међутим, савремена реалност умногоме је избледела постулате ове теорије јер она није могла да објасни

[218] Манделбаум М, *исто*, стр. 11.
[219] Hegre H., Nils P., Gleditsch P., Gissinger R., "Pluralization and Conflict-Globalization and internal conflict", Barselona 2002., у: Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 46.

противуречности процеса глобализације изражене у поларизацији свих њених димензија, велики број различитих сукоба, повећање економских неједнакости, велику економску кризу капитализма на почетку 21. века, кризу демократије и слободних тржишта итд. Противуречности и слабости ове теорије која је интегрална идеја водиља у "царство неолиберализма" и "крај историје" очигледне су у немогућности да слободна тржишта и слободна трговина[220] функционишу савршено и допринесу благостању за све актере у међународним односима, а уместо тога допринели су поларизацији и све дубљем јазу који је готово немогуће премостити. Несавршеност теорије којој су многи веровали нарочито је погодила неразвијене и слабе земље у њиховим очекивањима да ће спровођењем неолибералних начела доћи до прогреса, при чему је настала подела на добитнике и губитнике процеса глобализације.

Противуречности политичке глобализације изражене су у процесу ширења демократије у свету и глобализације демократског политичког система, на земље које нису спремне за такву политичку форму, а које намећу најразвијеније земље западне хемисфере. Процес ширења демократије заснован је на ставу да је то најбољи и најпросперитетнији политички систем који води свеукупном прогресу и економском напретку. Наглим завршетком Хладног рата и нестанком комунизма као политичке форме, демократија као облик политичког уређења виђен је као крај историје и безалтернативни поредак уређења земаља широм света. Одређене земље су га прихватиле добровољно, а појединим земљама је наметнут споља применом притисака, санкција, кризних стања, оружаних интервенција и других активности. Оружане интервенције од стране развијених држава и војнополитичких савеза према сувереним државама један су од примера противуречне политичке и војне природе глобализације света која тежи да уруши систем међународних односа и унесе анархију у међународни систем.

Глобализацију као савремену појаву и процес карактерише ризик и неизвесност који су саткани у природи њеног функционисања. "Ризици не представљају нешто спољашње, попут природних катастрофа, библијских потопа

[220] Трговина треба да буде средство за остварење циља, а не циљ ради себе. Да би глобализација и глобално управљање имали резултате, било би потребно да се прихвати као легитимно да земље могу да штите националне стандарде и да подигну своје заштитне баријере "када трговина доказано угрожава домаће праксе које уживају широку подршку народа" - Родрик Д, *исто,* Службени гласник, Београд, 2013, стр. 203.

или земљотреса, већ су људско дело, плод ограничене контроле над властитим акцијама и њиховим последицама. Ризици не представљају случајне или узгредне последице и одступања, већ управо логичне последице владајућег типа технолошко-економског развоја. Они нису резултат недостатка технологије, њеним развитком они, стога, не нестају већ се драстично увећавају",[221] указује Печујлић. Он наводи три врсте ризика који су основа противуречне природе глобализације: еколошке, технолошке и социјалне. Све ове врсте ризика су показатељи неравнотежа које су карактеристика савременог света. На списку опасности су еколошка деградација, велике климатске промене, ширење озонске рупе, ефекат стаклене баште, недостатак воде за пиће и уништавање извора кисеоника. Опасности технолошких ризика повећане су услед производње и могућности употребе НХБ (нуклеарно хемијско биолошког) оружја и нуклеарних технологија уопште, као и последица генетског инжењеринга. Процес глобализације креира глобализацију сиромаштва са све већим економским неједнакостима, хегемонистичке и милитаристичке тенденције света и стварање глобалног тероризма.[222]

И поред најављиваних и очекиваних позитивних ефеката које са собом носи глобализација, постоји много чињеница и будућих предвиђања да је овај противуречан и сложен процес увод у неизвестан, непредвидив и ризичан свет. Стојановић Станислав правилно уочава и закључује о глобализацији као противуречном процесу, "процес стварања јединственог планетарног простора и универзалне људске цивилизације праћен је драстичним увећањем поларизација, социјалних и политичких тензија, верских и етничких сукоба, глобалног тероризма и организованог криминала".[223] Противучености су изражене и у социо-економској, политичкој, војној, еколошкој, техничко-технолошкој и демографској сфери, у којима процес глобализације директно или идиректно доводи до креирања безбедносних последица. Противуречности процеса глобализације у свим овим сферама, проширеног концепта безбедности после Хладног рата, стварају сложено и углавном неповољно глобално безбедносно окружење које негативно утиче на објекте безбедности почев од појединца до

[221] Печујлић М, *исто,* стр. 188.
[222] *Исто,* стр. 187-190.
[223] Стојановић С, *исто,* стр. 19.

међународног система, од појединачне до глобалне безбедности, у сложеној мрежноцентричној структури у којој функционише велики број актера.

3. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПРЕРАСПОДЕЛА МОЋИ

У међународним односима појам моћи се често користи. Због тога се често пропитује, како то Нај ради постављањем питања, "моћ за шта"?[224] Миршајмер истиче да "оно што је новац у економији, то је моћ у међународним односима" и истиче да државе теже хегемонији јер их на то тера анархична структура међународног система и истовремено преиспитује колико моћи државе желе и колико моћи им је довољно.[225]

Поред разматрања питања тврде и меке моћи, данас се све чешће разматра и паметна моћ као облик моћи и превасходно њена употребна вредност за све актере процеса глобализације, а нарочито за велике силе. Иако се моћ и њени облици објашњавају одређеним концептима који су најчешће резултат истраживања западних аутора, и односе се тежишно за развијене државе и велике силе, значај моћи је веома важан и за позицију и опстанак неразвијених земаља.

За јаке актере процеса глобализације карактеристично је да им односи моћи одговарају и желе најчешће да их очувају и унапреде, односно да задрже моћ и увећају постојећу. Очување и повећање економске моћи за њих је примарно питање, али и најцелисходнија употреба економске моћи за развој других облика моћи које су им потребне у међународним односима. У другачијем положају се налазе неразвијене земље које нису економски јаке, тј. не поседују економску моћ па им је њено стицање примарни проблем и нису у стању да развијају остале облике моћи. На глобалном нивоу постоји асиметрија моћи у корист развијених и јаких држава, односно јаких актера процеса глобализације.

Промена природе или трансформација моћи у процесу глобализације карактерише настанак мултиполарног света са више јаких актера на глобалној сцени који неминовно прерасподељују укупну моћ утичући на релативно опадање моћи САД, од времена кратке униполарности, након завршетка Хладног рата. Конвертовање моћи је једна од кључних одредница нове природе моћи у

[224] Joseph S. Nye, "Soft Power", *Cambidge centre*, 2004, p. 162.
[225] Миршајмер Џ, *Трагедија политике великих сила*, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 34-35.

међународним односима, а способност за "превођење ресурса моћи у делотворан утицај" је решење проблема не само за САД и друге велике силе[226] већ и за друге државе које немају такав статус у међународном систему.[227] Прерасподела моћи одвија се посредством међусобних веза и односа између економске моћи и њеног утицаја на тврду и меку моћ земаља у условима међузависности и утицаја.

У главне елементе моћи спадају "географски положај, национални извори, индустријски капацитети, војне способност, становништво, национална особеност, национални морал, политички систем, квалитет дипломатије и други". Сви ови елементи или фактори моћи налазе се у међусобној зависности, у којој, и поред различитих схватања, војни елементи имају и даље углавном највећу улогу.[228] Управо због оваквог проширеног списка елемената моћи који није коначан и који се знатно проширио након Хладног рата, са променом концепта безбедности и убрзањем процеса глобализације, настаје потреба за сагледавањем тврде, меке, паметне и других врста моћи[229]. Арон истиче Фишерову класификацију три групе фактора којим се утврђују елементи моћи: "политички фактори (географски положај, величина државе, густина насељености и културни ниво); психолошки фактори (економска прилагодљивост и способност проналажења) и економски фактори (плодност земље, богство минералима, индустријска организација, ниво технологије и развој трговине и финансија)".[230]

Моћ као појава је веома битна за људски род јер често осигурава човеков опстанак, а са недовољном контролом може значити и опасност и неизвесност по човеков живот, истиче Гаћиновић, који моћ сагледава кроз "политичку, економску, војну и друштвену моћ". Политичка моћ означава способност да се кроз изградњу одређених услова обезбеди глобални и регионални утицај у

---

[226] Тежња великих сила у односу на своје ривале је спречавање њихове доминације у оним областима где оне стварају своје богаство и економски раст, које могу бити у привредно јаким државама али и у мањим државама које поседују битне сировине, нарочито изворе енергије - Миршајмер Ц, *исто,* стр. 195.

[227] Нај Ц, *Будућност моћи,* Архипелаг, Београд, 2012, стр. 238.

[228] Словић С, "Традиционалних концепт односа између силе, моћи и националног интереса у међународним односима", Политичка ревија, 3/2010, Београд, стр.111.

[229] Појам моћи се не разматра једнозначно, већ постоје различите позиције са којих се она сагледава, и то као расподела ресурса моћи, као средства која се употребљавају ради задржавања моћи и као степен асиметрије равнотеже снага - Вебер М, *Моћ и власт*, Привреда и друштво, Просвета, 2003, стр. 56.

[230] Raymond A, Paix et guere..., op. cit., p. 63., у: Словић С, "Традиционалних концепт односа између силе, моћи и националног интереса у међународним односима", *Политичка ревија*, 3/2010, Београд, стр. 111.

очувању и унапређењу националних вредности и интереса. Она се налази на различитим местима и код различитих актера, код "друштвених група, друштвених слојева, политичих субјеката, институција државе, регионалних и међународних политичких институција. Највећа концентрација политичке моћи је на нивоу држава и разних међународних организација и институција, које имају утицај на крерирање друштвених кретања на глобалном нивоу". [231]

Економска моћ представља "основу политичке моћи и услов испољавања силе уопште, а посебно војне силе. Политичка моћ[232] служи за изградњу и стварање што повољнијих услова за очување и увећање економске моћи".[233] Војна моћ произилази из економске и друштвене моћи, а процењује се најчешће кроз параметре тврде моћи као реалног садржаја из ког се може квантификовати величина војне моћи.[234]

Почетна класификација елемената моћи неопходна је да би се разумело због чега су се њихов значај и употребна вредност мењали историјским протоком времена. Могућност примене силе је карактеристика моћи као право вршења власти и наметања воље другима ради остварења националних интереса.

3.1. Појам и врсте моћи

Моћ и сила су неодвојив и саставни део историје људског друштва и међународних односа. Разумевање ових појмова је битно ради објашњења односа између различитих субјеката у међународним односима. Појам и суштина моћи садржана је у самој природи човека и његовој потреби и трагању за различитим облицима моћи који се преносе на друштвени живот стварајући друштвене односе моћи на макро и микро нивоу. Зато се моћ испољава у друштвеним односима које стварају људи. Појам моћи као предмет науке о међународним односима почиње са развојем изучавања друштвених наука. Проучавање моћи је нарочито актуелно у САД и Великој Британији после Другог светског рата конституисањем предмета

[231] Стишовић М, *Примена силе у међународним односима*, ШНО, Београд, 1996, стр. 11.
[232] У оквиру политичке моћи јавља се геополитичка моћ као њен основни садржај. Она се све чешће дефинише у савременим међународним односима као "веза између моћи и интереса, стратешког одлучивања и географског простора" - http://www.geopoliticsnorth.org/index.php?option=com_content&view (29.april2013) у: Колев Д, "Геополитичка моћ: прилог одређења појма", *Цивитас*, број 6, Бања Лука, 2013, стр. 228.
[233] Стишовић М, *исто,* стр. 12.
[234] *Исто,* стр. 13.

проучавања међународних односа. Моћ своју снагу црпи из економских, политичких и других колективних снага друштва.

Моћ је појам који подразумева више значења, често неодређених и противуречних. Шварценбергер даје следећу дефиницију моћи: "Моћ је способност појединца, групе или државе да наметне своју вољу другоме, ослањајући се при томе на делотворност средстава силе у случају непокоравања",[235] и истиче да се моћ налази између утицаја и силе, док је моћ према мишљењу Фридриха Карла "однос између људи који се испољава у понашању оних који је извршавају или када понашање једне групе људи одговара жељама једног или групе међу њима, такав однос се назива односом моћи."[236] Како истиче Шуман, међународни системе карактерише хаотично стање у недостатку глобалне власти па због тога "актери у сопственим приоритетима имају безбедност путем повећања моћи, а на моћ својих конкурената гледају веома опрезно."[237]

Своје виђење моћи Моргентау сагледава кроз призму међународних односа, "међународна политика, као и остале политике, је ривалство у борби за моћ која је један од директних циљева, за разлику од неких других крајњих циљева који су индиректни".[238] О моћи говори Наj и истиче: "Моћ је, као и љубав, много је лакше искусити је него дефинисати или измерити. Моћ је способност да се постигну нечије сврхе и циљеви. Још прецизније речено, то је способност да се утиче на друге и да се остваре жељени резултати. Конверзија моћи је способност да се потенцијална моћ, која се мери ресурсима, претвори у стварну моћ, и промени понашање других актера. Да бисмо исправно предвидели исходе, потребно је да познајемо и вештине земље по питању конверзије моћи и извора моћи које поседује."[239]

Према речнику ЈАЗУ говори се о различитим модалитетима, као што су: "својство онога који над ким или над чим много или све може; власт над ким или над чим тј. кад тко од онога може (више или мање) чинити што га је воља; област

[235] Schvarzenberger G, *Power politics*, London, Stevens, 1951. p. 14.
[236] Freidrich K, "Man and His government", New York, 1963. p. 163. у: *Политичка ревија*, 3/2010, Београд, стр. 106.
[237] Dougherty J, "Contending theories in International Relations", *Harper and Row publishers*, New York, 1981, p. 87.
[238] Morgenthau H, *Politics Among Nations*, New York, 1960. p. 27.
[239] Наj Ц, *исто,* стр. 92.

тј. добивена власт; могућност тј. што може бити, што се може учинити; јакост, снага; исто што и здравље (супротно од немоћ); војска (моћ владаоца или државе); светачке кости (моћи или мошти) или други остаци тијела (по кршћанском вјеровању у тијем је костима велика, чудотворна моћ)" [240], док се према речнику Српске академије наука и уметности дефинише као делотворна снага господарења, одлучивање о нечему или дар за обављање какве интелектуалне или сличне радње. У лексикону "Синоними и сродне речи српског језика", појам "снага" и појам "моћ" имају исто значење. "Моћ" има следеће значење: "телесна или духовна јачина која много или све може постићи..., оно што дејствује против воље онога на кога је управљено".[241]

Бернард Расел је схватајући значај моћи у међународним односима истакао да је "оно што је енергија за физику, то је моћ за друштвене науке"[242], док је однос моћних и слабих за већину теоретичара у историји неоспоран и изражава дуготрајну природу њихових односа кроз Тукидидову мисао да "јаки чине оно што могу, а слаби прихватају оно што морају".[243] Дал истиче да је моћ "способност да се натера други субјект да учини оно што иначе не би урадио"[244], а Волц моћ изражава кроз степен међусобног утицаја,"...моћан је онај ко утиче на другог више него онај на њега". Веберово схватање моћи обухвата различите актере глобализације и модалитете њихових односа изражених кроз дефиницију да је "моћ способност појединца, групе или државе да наметне своју вољу другоме, ослањајући се при том на ефикасност средстава силе у случају непокоравања".[245]

Моћ подразумева способност да се остваре жељени исходи и ако треба промени понашање других. Способност да се остваре жељени исходи захтева поседовање потребних ресурса, па можемо дефинисати моћ, како истиче Нај, као поседовање релативно великих количина елемената као што су становништво, територија, природни ресурси, привредна снага, војна сила и политичка

[240] Вишњић Д, *Научна изграђеност теорије стратегије*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 21.
[241] *Исто,* стр. 22.
[242] Rasel B , *Power – A New Social Analisys*, New York, 1938, p. 12.
[243] Thucydides, William S, *History of Peloponesian War*, Bibliobazaar, 2009, p. 335.
[244] Dahl R, "Modern Political Analysis", према Симић Д, *Расправа о поретку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 224.
[245] Вебер М, *Привреда и друштво*, Просвета, Београд, 2000, стр. 57-58.

стабилност.[246] Моћ је константа и основа свих промена у друштву као ширем контексту моћи у односима између држава. Као однос моћи сукобљених страна она увек уважава вредности или (и) интересе који су суштине мотива и разлога сукобљавања.[247] "Моћ је способност појединаца, групе или државе да наметну своју вољу другоме, ослањајући се при томе на делотворност средстава силе у случају непокоравања".[248] "Моћ је способност чињења производње или уништења", односно, "способност чињења али, пре свега, као могућност утицаја на понашање и осећања других"[249], истиче Арон, и разликује одбрамбену и нападачку моћ.

Када се сагледава моћ као способност, одређивање елемената моћи се усложава јер се способност релативизује утицајем околности и њиховог опажања. Процене вођа су често субјективне јер пропорције моћи нису само резултат мерених способности, већ велики значај имају представе које су уграђене у саме процене.[250] Војна способност и политичка способност се међусобно прожимају и узајамно су зависне јер већа војна способност даје већу политичку снагу, али само ако су процене реалне и уважају све постојеће шире и ситуационе чиниоце. У пракси има сасвим различитих и обрнутих примера ове пропорционалности али пре као изузетак него као правило. Сведоци смо немоћи војне силе која је пратила повремено и велике силе и примера одбране малих земаља од војно и економски много јачих држава (америчко-вијетнамски рат, совјетско-авганистански рат итд.). Због тога су реалне, свеобухватне и далековиде процене војног ангажовања земаља од пресудног значаја за очување сопствених националних интереса и увећање њихових моћи, а објективне процене морају узети у обзир шире

[246] Нај Ј, *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд, 2004, стр. 23-24.
[247] Паскал је тврдио да је "моћ (сила) краљица света и отворио филозофско-научни и практични проблем моћи пре три и по века, проблем који тек чека решење…, док је Клаузевиц упоредио стратегију и моћ тврдећи да је најбоља стратегија бити довољно моћан. А, ако је неко „довољно моћан," тада располаже Бофровом „слободом маневра" скоро без ограничења" - Вишњић Д, *исто*, стр. 93.
[248] Schvarzenberger G, *Power politics*, London, Stevens, 1951. p. 14.
[249] Способност једне политичке јединице да јој се не наметне воља је одбрамбена моћ, а наметање воље другоме је нападачка моћ – Арон Ремон, *Рат и мир међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2001, стр. 86.
[250] Како истиче Кегли, "моћ није опипљива и има значење само у релативним појмовима. Власт над другим се поседује онда кад се надвлада. Морају се мобилисати способности за сврху принуде због чега су битне и стварна и опажена снага. Процена намера и њихова перцепција су битни код претњи. Пуко поседовање оружја не повећава моћ државе ако њени непријатељи не верују да ће га она употребити" - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 649.

окружење, околности, стварне и опажене снаге сопствене и противничке стране и бити у складу са реалним перцепцијама изазова, ризика и претњи које оне са собом доносе.

О субјектима међународних односа, моћи и праву Милашиновић истиче, да међународну заједницу чине државе у којима се користе скоро сва расположива средства за остваривање интереса њених чланица. Не постоји наддржавни ниво који регулише односе држава између којих владају односи неповерења, а такође не постоје универзално прихваћене вредности и интереси, не само између држава већ и између других субјеката међународних односа. Због тога је право држава у међународним односима "право детерминисано само њеном моћи".[251]

Обзиром да се остварењем моћи обезбеђује утицај и стварају услови за наметање воље другима, због тога је она била у жижи интересовања великих сила, и означавала уједно и способност владања. Моћ је на различите начине била присутна у историји развоја људског друштва до данас, при чему је у првим разматрањима схватана кроз однос рата и мира и била усаглашена према критеријумима времена, места и циља, у односу према другој моћи према којој се мерење вршило. Са Макијавелијем почиње схватање моћи кроз политички реализам где је борба за моћ схватана као однос јаких и слабих. Томас Хобс у делу "О грађанину" о појму моћи говори о моћи државе као о највећој моћи јер је она збир моћи највећег броја људи.[252]

Сила као појам подразумева да силу примењује онај ко поседује моћ, а она је ужи појам од моћи и представља њен производ. "Моћ у себи садржи могућност примене силе, а заснива се на потенцијалу који поседује један човек или група људи да би успоставили односе који одговарају њима самима".[253] Сила је нека врста продужене руке моћи као што је употреба војске продужена рука политике. Она представља средство којим се моћ остварује. Сама примена силе значи да постоји моћ која ће њу да испољи, односно активира.

---

[251] Милашиновић Р, *Увод у теорију конфликата*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 67.
[252] Тадић Љ, *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988, стр. 79.
[253] Словић С, "Традиционалних концепт односа између силе, моћи и националног интереса у међународним односима", *Политичка ревија*, 3/2010, Београд, стр. 109.

Сила и њени појавни облици су настајали кроз историјски развој људског друштва, у складу са настанком и развојем моћи државе, и интензивирани су на глобалном нивоу са јачањем процеса глобализације. Први облици силе били су физичка примена силе и оружано насиље. Циљ примене силе био је остварење доминације или ширење идеолошког, економског, политичког или било којег другог утицаја. Примена силе увек је изазивала реакције и последице у ближем или ширем окружењу почев од националног, регионалног до глобалног нивоа. За примену силе коришћена су различита средства од стране једне или више држава. Најочитији примери примене силе у новијој историји после Хладног рата били су предузете војне интервенције и економске санкције.

Између силе и моћи не постоји довољна дистанца како би се уочиле њихове разлике. Према социолошком лексикону изједначена је сила са друштвеном принудом и иста може бити организована и неорганизована. Државна сила је заснована на моћи државе и интегрише све државне силе које су најчешће физичког карактера.[254] Као средства за примену силе дефинишу се политичка, војна (оружана) и економска, а у новије време и техничко-технолошка, информативна, дипломатска и друга. У економска средства примене силе најчешће спадају ограничавања и забране спољнотрговинске размене и увоза и извоза роба и услуга. Они су део економских санкција или се могу поклопити са њима. Проблем економских средстава примене силе без обзира на разлог њиховог коришћења је угрожавање економске и социјалне егзистенције најширих слојева становништва, првенствено најсиромашнијих, старих особа и деце.

Најзаступљенији облик употребе силе у међународним односима је војна сила, у односу на друге облике употребе силе. Као разлози употребе војне силе који су изражени кроз војна ангажовања и интервенције наводе се нарушавање међународног хуманитарног права, заштита и ширење демократије и права и слободе грађана, итд. У ауторитарним државама које нису демократије по облику државног уређења карактеристично је обележавање политичких неистомишљеника и њихово проглашавање непријатељима државе, а такве активности подводе под акт напада на државу и њено уређење и могу прерасти у

[254] Вишњић Д, *исто*, стр. 81-85.

сукобе са могућностима избијања грађанских ратова. Произведени сукоби могу бити увод у агресију или војну интервенцију споља.

У економска средства примене силе спада, кроз предузимање различитих форми за реализацију тих циљева, бојкот, ембарго и блокада[255]. Примена наведених мера има директне рефлексије на економију државе и животни стандард најширих слојева друштва, иако су те мере најчешће израз политичких одлука усмерених према другој страни у сукобу. Проблем предузимања бојкота, ембарга и блокаде, може се рећи да су првенствено етичке природе јер снижавају социјални минимум и изазивају патње најсиромашнијих и немоћних слојева друштва.

За разумевање појма и саме суштине моћи, неопходно је извршити пропитивања и покушати одговорити на њих. "Шта је моћ уопште, а посебно у међународним односима?; Који су и какви извори моћи некада и данас?; У којим се све видовима моћ испољава?; Како задовољити теоријску и практичну потребу за тачним мерењем моћи? и сл."[256] Давање одговора на постављена питања је неопходно јер су схватања теоретичара о њима веома широка и различита.

Преовлађујући приступ у међународним односима моћи још од Тукидида и Макијавелија је реализам који међународне односе сагледава у анархичном систему светске политике где су највиши актери државе које се у том систему могу ослонити на сопствене капацитете моћи како би сачувале независности и суверенитет. Најпознатија је тзв. реалистичка школа немачког аутора Моргентауа.[257] Ова школа је реакција на легалистичку концепцију међународних односа, која примаран значај за њихово разумевање заснива на правима и обавезама држава прописаних међународним правом. Реалистичка школа као централно питање теорије међународних односа подразумева борбу за моћ. За реализам је карактеристичан систем суверених држава које имају тежњу да очувају своју безбедност употребом војне силе као јединим инструментом за очување сопствених вредности. Рат схватају као историју међународних односа и

[255] Бојкот је економски, политички или друштвени притисак код кога се појединац, предузеће или држава искључује из редовног пословања; ембарго представља забрану трговине и привредних активности са одређеном државом; блокада представља принудни прекид активности протока производа, роба, услуга и других комуникација у (из) одређено (одређеног) подручје (подручја) - https://hr.wikipedia.org, 23.11.2015.
[256] Симић Д, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 224.
[257] Стишовић М, *исто*, стр. 5-8.

њену константу, с обзиром да је историја света уствари историја ратова. Основни циљ светске политике је моћ и она је за њих материјалне природе. "Моћ једне државе у међународним односима одређена је у првом реду тзв. традиционалним чиниоцима: становништвом, величином и особеностима територије, привредом, војском, најшире културом..."[258]

Други приступ у међународним односима је легалистички приступ у коме доминира разматрање односа моћи и силе. Овај приступ настао је између два светска рата и у време актуелности идеје Друштва народа и њених ставова. Легалисти заступају став да људско друштво није добро организовано. Они истичу да је човек добар и да је мир, а не рат, природно стање односа које успостављају људи. Да би се реализовали ставови легалиста у пракси неопходне су изграђене институције ради усмеравања људског понашања и њиховог подстицања на сарадњу. Почетком седамдесетих година двадесетог века безбедност држава и других субјеката, државних и међународних, владиних и невладиних, почела је да се заснива на вишестраној међународној сарадњи, институционализму, деловању транснационалних и мултинационалних актера. [259]

Облици моћи који се најчешће користе у литератури су моћ као утицај, моћ као способност, тврда моћ, мека моћ и паметна моћ. Моћ као утицај ради контроле и остварења доминантног положаја над другим актерима производи потребу за поседовањем моћи. Када се моћ разматра као утицај ради контроле тада се претходно потенцијално сагледава однос снага како би се спровела намера успостављања лидерства и принуде супротне стране на спровођење своје воље.

Како би се извршила компарација између актера потребно је да се изврши њихово упоређење према способностима или средствима ради сагледавања "релативне потенцијалне моћи држава". Потенцијална моћ државе, о којој говори Кегли, мери се различитим чиниоцима где истиче првенствено војне и економске моћи.[260] Међутим, не постоји аутоматска веза између економских ресурса који се

---

[258] Симић Д, *исто*, стр. 225.

[259] "Искључива надлежност у питањима безбедности делимично је измештена изван државних институција, све се мање одређивала само стањем војне моћи земље о којој је реч - будући да и изазови и претње, нису више били претежно усмерени само на државе са једне, и нису више били претежно војне природе, са друге стране" – Симић Д, *Наука о безбедности: савремени приступи безбедности*, ЈП Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 39.

[260] Потенцијална моћ извире и из других чинилаца, а не само из улагања у Војску. Међу такве елементе моћи спадају релативна величина економије државе, њено становништво и територија,

троше за повећање безбедности држава и реалног повећања безбедности јер је битно на који начин и колико рационално се ти ресурси троше пажљиво бирајући приоритете. Показатељ економских ресурса често је изражен у литератури под називом буџет за одбрану или војни издаци. Они нису исти за велике силе и државе које немају такав статус. Велике силе имају интензивно ангажовања материјално-техничких и људских ресурса ван граница својих држава, самостално или у оквиру различитих међународних организација, а карактер њихових држава орјентисан је на активном или офанзивном спољнополитичком ангажовању у свим димензијама светске политике ради остварења утицаја.

Моћ као способност подразумева да се она пројектује или црпи из способности актера који је врши. Под тврдом моћи или традиционалном моћи подразумева се економска и војна моћ, а један од најбитнијих појединачних показатеља је укупни друштвени производ. По другим класификацијама у тврду моћ убрајају се и географски положај, величина територије, природна богатства, техничко-технолошке и комуникационе могућности, број становника те физички показатељи војне моћи.

Према Миршајмеру државе имају "латентну и војну моћ", као два различита али допуњујућа облика моћи. Латентну (скривена) моћ представљају друштвени и економски фактори чија је основа у економској снази државе и броју становника. За изградњу моћних војних капацитета неопходно је богаство државе изражено у "новцу, технологији и људству" као неопходном потенцијалу за вођење рата као крајњег средства остварења политичких циљева.[261]

3.2. Тврда и мека моћ

Појам тврде моћи и меке моћи објашњавају највећи део укупне моћи и најчешће су помињане врсте моћи у литератури. Појам тврде моћи доминирајући

географски положај, сировине, степен зависности од њиховог увоза, технолошки капацитет, национални карактер, идеологија, ефикасност доношења одлука, индустријска продуктивност, обим трговине, уштеде и инвестиције, образовни ниво, национални морал и међународна солидарност и, нарочито технолошки напредак и повећање друштвених и економских трансакција - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 645-646.

[261] Равнотежа латентне и војне моћи су веома битне за државе као показатељи материјалних капацитета, насупрот моћи која производи промену понашања актера у међународним односима, јер је за изградњу јаких војних капацитета потребно материјално богаство. Промена у расподели богаства између актера у систему међународних односа, у историји, директно је утицала на промене у односима моћи између држава и великих сила - Миршајмер Џ, *исто*, стр. 87-88.

је у објашњењима односа актера међународних односа и глобализације у периоду до пред завршетак Хладног рата. Појам меке моћи јавља се са променама структуре међународних односа и убрзањем процеса глобализације тежишно после Хладног рата.

Под тврдом моћи[262] подразумевају се традиционални или како се у литератури још наводе и као "додирљиви или опипљиви" облици моћи. То је облик моћи који је могуће мерити одређеним факторима и изразити нумеричким показатељима. Приказује се бруто (укупним) друштвеним производом у одређеној држави (БДП или GDP). Други облик изражавања овог показатеља тврде моћи је БДП по становнику у одређеној држави који прецизније показује богаство и напредак становништва, као податак о релативном степену задовољства људи, који је битан доказ моћи у ширем контексту сагледавања моћи путем различитих параметара.[263]

Развијене земље имају начелно већи укупни БДП и БДП по становнику од неразвијених земаља што утиче на њихов положај у међународном систему. Под тврдом моћи, у ширем смислу, схвата се економска и војна моћ, економска моћ је опредељујући фактор војне моћи, а већа економска моћ значи и већу могућност опремања војске скупом опремом и савременим технологијама.

У измењеним условима међународних односа после Хладног рата до изражаја долазе промене у самом систему где више државе нису једини актери интензивног процеса глобализације. У условима сложене међузависности и повећања броја актера долази до промене природе односа и стварања другачијих основа функционисања система који подразумева и промене односа актера, приоритета безбедности и начина очувања безбедности. Више држава није једини објект безбедности. Број објеката безбедности се повећао, као и број сектора безбедности, при чему су област безбедности и број актера у њој вишеструко повећани. Због тога је безбедност као категорија постала сложена одредница и у

[262] Тврда моћ испољава своју снагу путем инструмената, и то, претње, принуде и примене силе.
[263] Под тврдом моћи подразумева се командна моћ, војна сила и економска снага који произилазе из извора тврде моћи као што су становништво, територија, природни ресурси, војска и привреда. Под меком моћи подразумева се моћ привлачности и убеђивања, култура, вредности, идеје, институције и кредибилитет, неопипљива и индиректна моћ који произилазе из извора меке моћи као што су култура, политичке вредности и спољна политика - Путре-Јаковљевић Ј, "Мека моћ у међународним односима", http://www.razvoj-karijere.com/media/files/MEKA_MOC.pdf?, 12.04.2015.

теорији и у пракси, а актери у систему повезани вишеструким и узајамним везама на сасвим другачијим принципима и основама функционисања него раније.

Цена рата је вишеструко порасла, док је употреба војне силе релативизована као крајње средство остварења циљева држава. Суштински је промењен концепт моћи у међународном систему са знатно већим значајем облика меке моћи. Употребна вредност војне моћи у савременом свету је релативно ослабила, нарочито за државе које нису велике силе. Коришћење војне силе за остварење циљева држава је скупо, а њена цена је већа него у периоду пре Хладног рата. Проналазак и гомилање нуклеарног оружја довело је до несразмере између последица његово потенцијалног коришћења и остварења циља који се жели постићи, нарочито у условима нуклерне равнотеже и непостојања нуклеарног преимућства, када нуклеарно оружје поседује релативно велики број актера и постоје могућности узвратних удара.

Такође, употреба конвенционалних оружја је скупља, ратови више нису само међудржавни, у знатном делу су унутардржавни, у којима се оружје користи у грађанским и националистичким сукобима, уз учешће великог дела становништва. У таквим сукобима нема класичног рата, учешће непријатеља споља на једној од зараћених страна додатно мобилише становништво за учешће у сукобу, при чему се повећава неизвесност, ескалација насиља, продужује сукоб и повећава цена учешћа у сукобу. С обзиром на доступност знања, у условима употребе савремених информационо-комуникационих технологија, које су јефтине и доступне свима у свету, промењена је и природа односа људи према употреби војних снага и порастао је антимилитаризам. Такве тенденције присутне су и у најразвијенијим државама, нарочито ако је употреба силе неправедна и нелегитимна у очима других нација, те је може учинити веома скупом за политичке лидере у демократским системима.[264]

Иако је цена рата висока, војна сила и моћ ће се и даље испољавати, али само у новим облицима. Њихова карактеристика биће да ће се брисати граница између војног фронта и цивилна позадине, а предмет рата усмераваће се на непријатељево друштво и политичку вољу за борбу. Оружани сукоби одвијаће се

[264] "Сила није превазиђена, а терористи и недржавни актери су мање спутани таквим моралним ограничењима него што су то државе, али сила је за већину држава скупља и тежа за употребу него што је то била у прошлости" - Нај Џ, *исто*, стр. 51.

углавном као унутардржавни и транснационални ратови, уз учешће недржавних актера и повећање сукоба између држава и наоружаних група (побуњеници, терористи, паравојне формације и криминалне организације). Наоружане групе су често нерегуларне и паравојне групе које употребом силе и активним политичким акцијама дестабилизују постојеће државе и теже остварењу присилне војне и политичке контроле становништва. Проблем слабих држава појачаће се због недостатка способности и легитимитета да обезбеде контролу сопствене територије.[265]

С обзиром да се моћ јавља у различитим облицима отежано је њихово повезивање и сублимација, свођење на једну јединицу мере и збирно приказивање укупне величине моћи јер не даје довољно смисаони и реални податак који може бити употребљен. Појединачне облике моћи иле елементи укупне моћи могуће је упоређивати између различитих држава, тако да би упоређивање према површини територије, броју становника, БДП или БДП по становнику, војној снази и техничко-технолошком развоју имало смисла и дало би тачне хијерархијске односе између њих. Ови појединачни елементи моћи су ипак релативне величине или категорије које саме по себи дају само појединачне податке. Велике силе су у неким елементима моћи најаче, али их неможемо квантификовати кроз различите коефицијенте тежине, који би им у практичном смислу дали мерљиве податке о величини моћи као употребној вредности за постизање неког циља.

Такође, рационална калкулацију прорачуна и упоређења моћи међу различитим државама отежана је и због глобалног техничко-технолошког напредка и поседовања савремених технологија и код слабих држава. Већина аналитичара и теоретичара за сада није сагласна око тога који су стандарди битни приликом упоређивања утицаја појединачних елемената или облика моћи на укупну моћ држава. Не могу се реално измерити утицаји различитих елемената моћи на укупну моћ, а чињеница је да државе имају различите способности за остваривање утицаја између њих. Такође, велике силе и развијене државе имају велике капацитете појединачних елемената и укупне моћи за вршење утицаја на неразвијене државе.

[265] Нај Џ, *исто*, стр. 54.

Укупну моћ и појединачне елементе моћи није лако ни уочити ни мерити, а о њиховом значају може се закључивати само индиректно и на основу искустава. Услед проблема и потешкоћа мерења[266] елемената моћи и укупне моћи, користи се процена моћи уместо њеног мерења ради остварења циљева очувања и унапређења националних интереса.

Разматрање меке моћи долази до изражаја после Хладног рата у анализи међународног поретка, у измењеној структури моћи у међународним односима, на шта су нарочито утицали убрзан техничко-технолошки развој, поседовање нуклеарног оружја и процес глобализације који је узроковао згушњавање времена и простора. Истраживањем нових извора и димензија моћи доста се бавио амерички теоретичар Најј. Иако је и раније било одређених разматрања меке моћи, тежишно се савремени погледи на меку моћ огледају код Најја чије је истраживање усмерено на растућу опасност за очување повољне позиције САД у међународним односима и задржавање статуса велике силе и хегемона. Мека моћ[267] је анализирана са аспекта избегавања сукоба и активне дипломатске активности, ради избегавања употребе војне моћи, услед високе цене коштања, и потенцијалне опасности употребе средстава масовног уништења. Анализа и уобличавање стратегије меке моћи код Најја јесте покушај трасирања спољне политике САД ради избегавања "империјалне пренапрегнутости", јер САД због честе употребе тврде моћи у различитим војним интервенцијама у свету прети опасност од расипања ресурса, и опадања релативне моћи у односу на друге актере.

Мека моћ има широко теоријско свестрано и вишедимензионално поље свога дефинисања јер се од почетних схватања меке моћи њен појам постепено ширио сагледавањем њених појединачних сегмената и уобличавањем односа према тврдој моћи. Под меком (недодирљивом) моћи најчешће се подразумева национална воља, дипломаска вештина, подршка коју власт једне земље ужива у

[266] Као пример једног покушаја мерења моћи наводимо формулу Реј Клајна, високог званичника ЦИА, као основу за анализу односа америчке и совјетске моћи за време Хладног рата која је показала велика ограничења квантитативног мерења моћи, што је пракса показала урушавањем СССР, Опажена моћ = (Становништво + Територија + Економија + Војска) x (Стратегија + Воља) - Најј Ц, *исто*, стр. 20.

[267] Основа меке моћи, истиче Најј, је "способност да се постигну жељени исходи у међународним односима више путем привлачење, него присилом" – Николиш Д, "Ратовање без рата – будућност америчке доминације светом", *Српска политичка мисао*, 1/2012, Београд, стр. 124.

свом народу, економски и финансијски потенцијали, нормативно-правни и политички систем. Снага меке моћи често се изражава у снази идеја, привлачности одређеног погледа на свет, културно-уметничким творевинама, те у идеологији. "Мека моћ је способност да се на друге утиче путем одређених ресурса уобличавања агенде, убеђивања и подстицања позитивне привлачности како би се постигао жељени исход, истиче Наj".[268]

За активирање меке моћи потребни су одређени ресурси. Ресурси меке моћи подразумевају неопипљиве чиниоце као што су институције, идеје, вредности, култура, као и представе о томе да су те политике легитимне. Не постоји могућност строге поделе ресурса тврде и меке моћи и у одређеним случајевима се преклапају. "Неопипљиви ресурси попут патриотизма, морала и легитимитета снажно утичу на војну способност да се бори и победи. И претње употребом силе су неопипљиве иако представљају димензију тврде моћи",[269] истиче Наj.

Мека моћ[270] не игра само битну улогу у односима развијених земаља већ има велики значај и између сасвим различитих актера у глобалним односима. Коришћење ресурса меке моћи прати употреба информационо-комуникационих технологија које их подржају и оснажују. "У информатичком добу, комуникационе стратегије постају све важније, а исход обликује не само то чија војска односи победу већ и то чија прича односи победу".[271] То значи да су информационо-комуникациона средства због свог значаја у одређивању тока одређених операција и обликовању преференција и ставова постигла вредност стратегије којом се остварују пресудна и опредељујућа предност у квалитету крајњег исхода. Истовремено је битно да се преносом информација преко савремених технологија прилагоде термини усмерени ка јавном мнењу коме се

[268] Како би дефиниција меке моћи била разумнија, она је рашчлањена на неколико поддефиниција, и то: "мека моћ је привлачна моћ", "мека моћ је способност да се убличе или преобликују преференције не посежући за силом или плаћањем", и "мека моћ је способност да се други наведу да желе оно што ви желите" - Наj Ц, *исто*, стр. 40.
[269] *Исто*, стр. 41.
[270] По Наjу најважнији извори меке моћи су: култура, политичке вредности, легитимна и морална спољна политика - Joseph Nye, "Soft Power", *Public Affairs*, New York, 2004, стр. 11.
[271] У борби против тероризма, истиче Наj, кључно је имати дискурс који је допадљив за већину и који тако спречава да је регрутују радикални елементи. У борби против побуне, енергичну војну силу морају пратити инструменти меке моћи који ће допринети да се освоје срца и умови (да се обликују преференције) већине становништва - Наj Ц, *исто*, стр. 39.

одређена порука преноси, да иста има смирујући и неутралан карактер, и да обезбеди прилагођавање и приближавање ставова актера који спроводи операцију са другим актерима (терористи, побуњеници, становништво и др.).

Значај меке моћи схватила је и Русија која тежи да после распада СССР поврати свој утицај у међународним односима. Поуке и искуства коришћења тврде моћи СССР утицали су на умешно испољавање меке моћи Русије ради увећања своје националне моћи. Потврду промене у глобалној политици изнео је и руски председник Владимир Путин у свом обраћању нацији 2006. године када је истакао да Русија не може да се надмеће са САД када је реч о примени тврде силе и нагласио да је Русији потребна снажна одбрана. Истовремено, Русија је оптужена од стране америчког потпредседника Дика Чејнија, да користи своје енергетске ресурсе као претњу и политички оружје, да ће суспендовати снабдевање Украјине, као средство меке моћи ради вршења притиска.[272]

Основу за изградњу инструмената меке моћи Русије представљале су серије обојених револуција које су отпочеле са процесима промена у Србији, као предмет проучавања широке руске јавности, јер је уочено да се такве активности спроводе и припремају у земљама Заједнице независних држава (ЗНД) и Русији. Променом законодавства 2006. године, ограничен је рад фондација и невладиних организација са запада, ради предупређења наранџастих револуција. Након тога уследило је низ мера за учвршћивање механизама меке моћи: изградња симболичних и вредносних механизама, враћање сопственог самопоуздања и поверења у снагу државе, враћање старе химне, повратак црвене царске војне заставе и царског грба, обнављање и јачање традиционалног руског система вредности, као и развој концепта суверене демократије[273] који ограничава разне фондације, НВО и друге организације западног типа да утичу на избор власти и народну вољу у Русији. Демократија западног типа је прихватљива у нормативном смислу као циљ, док је могућност њене примене надгледана и

[272] Holloway J, "Who's Afraid Of Comrade Wolf? Does Russia's Energy Security Policy Present A Threat To The United Kingdom's Future Access To Reliable Supplies Of Gas?", *Defence Academy Yearbook 2007*, Defence Academy of the United Kingdom, pp. 206-220.

[273] "Руски политички систем неоспорно представља одређену врсту комбинације ауторитаризма и веома отворене тржишне привреде уз, наравно, државну монополску контролу најважнијих грана и ресурса, пре свега енергетског сектора" - Ђурковић М, "Русија и откривање меке моћи", *Национални интерес*, број 1-3/2008, Београд, стр. 39.

строго контролисана на основу дефинисаног начела државног разлога и ради интереса заштите државе.[274]

Рангирање држава по мекој моћи даје упечатљиву слику да постоји велико и готово недостижно вођство САД које ни у скорој будућности неће бити надмашено. У периоду од 2005. до 2010. године, а на основу бројчаног индекса као показатеља збирне или укупне меке моћи САД, види се да је велика разлика у односу на свих осталих 13 земаља константна и да постоји статистички тренд означен великом разликом између водеће и свих осталих земаља. Ови подаци указују да у условима претпостављене симетрије, у односу на остале велике силе и јаке државе, само димензије меке моћи могу дати шансу САД да буде вођа у глобалним односима. Симетрија између великих сила значи да оне више немају могућности да коришћењем војне силе повећавају своју моћ због високе цене ратова и деструктивности и последица коришћења савременог оружја. Уколико војна сила и моћ више не помажу чак ни САД, за повећање моћи у односу на друге силе, онда томе свакако може допринети мека моћ. За већи део планете привлачни су различити модели и животни стилови америчког друштва, висок ниво квалитета образовања, отвореност америчког друштва, пословни динамизам и могућности напредовања, као и јако цивилно друштво. Правни систем и отвореност америчког друштва и даље омогућава прилив високообразованих људи из целог света чиме се додатно унапређује просперитетан развој државе.

За америчко друштво од огромне су важности издвајања за истраживање и развој која су двоструко већа и у односу на најразвијеније земље ЕУ, Јапан, Кину, Русију, Индију и многоструко у односу на остале развијене земље, чиме ће САД промишљеном комбинацијом тврде и меке моће и сарадњом са најважнијим субјектима светске политике моћи да се прилагоде измењеним околностима и расту других земаља и народа и очувају укупну надмоћ дубоко у 21. веку, односно да што дуже време одложе померање и распршивање моћи које им није у националном интересу.[275]

Издвајања за науку и образовање у САД износе 6% (у најнапреднијим чланицама ЕУ до 3%) и далеко су највећа на свету, а готово половина најважнијих

[274] Ђурковић М, *исто*, стр. 39-40.
[275] Nye J, "The Future of Power", pp. 207-234, према Симић Д, *Расправа о поретку*, стр. 310.

научних открића у свету припада САД. Висина улагања у наведене секторе повећава меку моћ САД и утиче позитивно и дугорочно на економски раст[276], продуктивност и лидерство у већини светских послова. Ови подаци говоре о борби за меку моћ, али истовремено са развојем науке и образовања расту потенцијали за повећање тврде моћи САД и успостављање равнотеже у будућој расподели моћи.[277]

Табела 9: Рангирање држава по "мекој моћи" за 2010. годину (у процентима)[278]

Позиција	Држава	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
1.	САД	84	85,5	86,3	88,1	87	87
2.	Француска	49,7	48,4	50,3	49,6	49,6	49,5
3.	Немачка	44	46,6	46,6	45,8	44	43,2
4.	Велика Британија	46	45,9	46,3	46	46,7	43
5.	Канада	36	39,4	38,6	36,8	35,3	39
6.	Италија	33	34,6	33,9	34,6	34,2	32
7.	Јапан	36,9	36,5	35,4	34,7	32,5	31,8
8.	Кина	31,1	32,2	32,2	32,2	33,7	30,7
8.	Индија	22,6	21,5	21,9	26,7	22,6	20,4
10.	Русија	22,9	18,4	22,9	21	23,5	18
11.	Бразил	5,9	6	9,3	12,7	9,7	13,8
12.	Турска	10,3	12,5	11,4	14,4	10,3	12,9
13.	Мексико	10	11,8	11,8	17,1	19,3	11,5
14.	Јужна Африка	13	10	8,5	12,6	11,8	10,3

Коришћење меке моћи обезбеђује ангажовање снага САД, у асиметричним ратовима, хуманитарним или другим интервенцијама, где је потребна подршка националног или ширег јавног мнења, а амерички национални интереси то захтевају. Снага меке моћи која има моћ убеђивања и придобијања, руководстава држава и ширег светског јавног мнења, доприноси бољем презентовању намера, сарадњи и придобијању, не само великих сила већ и других држава у

[276] "Национално самоочување и економски раст, две су стране истог новчића" – Max Weber and German Politics, 1880-1920, Chicago, University of Chicago Pres, 1984, p. 39.
[277] Матић П, "Рат за меку моћ", у: *Српска политичка мисао*, 2/2009, Београд, стр. 41.
[278] Johansson P, Seung Ho Park, William Wilson, "The Rising Soft Power in the Emerging World", The Financial Times, December 19, 2011, izvor: internet 19/12/11 http://blogs.ft.com/beyond-brics/2011/12/19/guest-post-soft-power-in-the-emerging-word/#axzz1h8x2x85c, према Симић Д, *Расправа о поретку*, стр. 309.

међународном систему, за остваривање циљева САД, са или без употребе оружја, ради очувања укупне моћи САД у односу на друге ривале. Придобијање може бити остварено за ангажовање у хуманитарним и другим интервенцијама, у различитим деловима света, или за доношење одлука приликом расправљања о различитим светским питањима, а која су од интереса за државе у међународним и наднационалним организацијама и институцијама.

Међутим, и поред изнетих података о снази меке моћи САД постоје и други опречни показатељи који су посебно негативни у последњих пет година. Наиме, услед ангажовања САД у великом броју криза и ратова у свету и употребе тврде моћи у војним и "хуманитарним" интервенцијама, селективном рату против тероризма, повременом политиком двоструких стандарда и недоследности у решавању међународних криза, спорова и проблема, довело је до релативног смањења мање моћи САД у односу на друге велике силе и јаке државе. Империјална растегнутост и велико трошење различитих ресурса у многобројним сукобима доприноси убрзанијем пропадању великих сила.[279]

Релевантност тврдње да и неразвијене земље могу имати користи од употребе меке моћи је под знаком питања, јер је евидентно да неразвијене земље не поседују инструменте чврсте моћи, чиме се замагљује суштина питања које државе могу имати веће користи од њене употребе. Неразвијене земље недостатак тврде моћи не могу на прави начин компензовати коришћењем меке моћи, иако њена употреба може имати позитивно дејство за земљу која је користи. Слабије земље морају познавати и проучавати велике силе, њихове стратегије, доктрине и промене у међународном систему како би обезбедиле опстанак, прилагођавање и сарадњу у глобалним односима и очување и унапређење националне безбедности.

Неразвијене земље имају потребу да развијају капацитете тврде моћи, смислено и одговорно, и не би смеле да се заваравају да ће их адекватно заменити ресурси меке моћи. Оптимално и дугорочно усклађивање односа економског развоја са издацима за одбрану и промишљена и активна спољна политика су претпоставке за остварења сопствене равнотеже у систему међународних односа и очување мирног и стабилног развоја.

[279] Симић Д, *исто*, стр. 35-36.

3.3. Паметна моћ

Паметна моћ подразумева мудрост и може се назвати другачије као мудра моћ. Она је директно повезана са адекватном и потребном стратегијом и подразумева успостављање циљева, приоритета и компромиса. Поседовање моћи није ни добро ни лоше само по себи. То значи да моћ поред својих предности има и своје слабости и ограничења у ширем друштвеном контексту, па је потребно користити је рационално и компромисно. О природи моћи и њеним недостацима говори и стара изрека коју је изнео лорд Актон, "моћ квари, а апсолутна моћ квари апсолутно",[280] а према истраживању психолога дефинисан је "парадокс моћи" који представља чињеницу "да је моћ додељена појединцима, групама и државама како би унапређивали интересе вишег добра на социјално интелигентан начин"[281], али су иста истраживања показала да "оно што људи хоће од лидера – социјалну интелигенцију – прво је што бива оштећено услед поседовања моћи".[282] Према томе, моћ у ширем контексту може произвести веће друштвене деформације и оштећења када се не користи у интересу јавног и општег добра за већину људи, што говори о проблемима поседовања и коришћења моћи у сврху хуманог и општег прогреса усмереног ка људима.

Употребна вредност паметне моћи огледа се у примени паметне стратегије која ће моћи да користи различите расподеле моћи у различитим сферама и да прави одговарајуће компромисе. На глобалном нивоу у утакмици између великих и јаких актера процеса глобализације, у борби за моћ, као битна основна претпоставка може се узети тродимензионална шаховска табла коју је представио Наj. На тој шаховској табли извршена је груба генерализација и истакнута униполарна војна моћ САД, мултиполарна расподела економске моћи између САД, ЕУ, Јапана и земаља БРИК и расута расподела моћи по питањима транснационалних активности, климатских промена, криминала, тероризма и пандемија.[283] У утакмици на три нивоа паметна моћ мора поседовати помирљиву,

[280] Ђоровић Б, http://www.nspm.rs/hronika/dzon-pildzer-moral-i-istina-nisu-saputnici-velike-moci.html. 12.01.2014.
[281] Наj Ц, *исто*, стр. 247.
[282] Keltner D, "The Power Paradox", Greater Good, 2007-2008, pp. 76-81.
[283] Наj Ц, *исто*, стр. 254.

рационалну и адекватну стратегију употребе моћи, за све актере који желе да постигнуе успех и остваре дефинисане циљеве.

Паметна моћ је комбинација тврде и меке моћи. Концепт паметне моћи настао је као резултат потребе да се умешним коришћењем материјалних и нематеријалних ресурса у комбинацији са другим способностима избегне висока цена употребе војне моћи и опасност губитка укупне моћи. "Паметна моћ је комбинација тврде и меке моћи у једну успешну стратегију", односно "способност да се тврда и мека моћ комбинују у делотворне стратегије у различитим контекстима", истиче Нај.[284] Паметна моћ значи да тврда моћ и мека моћ свака посебно имају своје недостатке који онемогућују постизање циљева политике националне безбедности. Њено умешно коришћење подразумева интеграцију и спајање развоја, дипломатије, одбране и других инстумената тврде и меке моћи.

Време коришћења тврде моћи као основног и јединог начина увећања укупне моћи државе је релативизовано завршетком Хладног рата. Процес глобализације довео је до проширења и продубљења концепта безбедности и са собом донео одређена ограничења употребе војне моћи. Релативизован је њен значај као приоритетног средства за постизање циљева држава. Услед ограничења у коришћењу тврде моћи указано је на ресурсе меке моћи и на њено коришћење ради побољшања ефикасности и укупних ефеката укупне моћи. Међутим, да би мека моћ функционисала употребљиво на основама тврде моћи временом се дошло до закључка да постоји потреба за интегрисањем тврде и меке моћи у јединствену стратегију.

Јаке државе имају боље почетне предуслове за ефикасно комбиновање ресурса тврде и меке моћи. Историја даје поуку да је владање империјама било успешније ако су поседовале способност привлачења изворима меке моћи на чијим основама су лакше и делотворније користиле тврду моћ. Стратегије великих сила и других јаких држава одувек су биле усмерене ка остварењу безбедности, материјалног благостања и идентитета у променљивим околностима. За остварење таквих циљева потребна је државна стратегија која мора бити довољно флексибилна како би савладала разне препреке и различите контексте променљивих околности и догађаја. Таква државна стратегија је "једначина

[284] *Исто*, стр. 256.

циљева и средстава толико постојана да побеђује упркос низу препрека на нивоу стратегије, операција и борби".[285]

Обзиром да државна стратегија повезује средства са сврхом која се жели остварити, неопходни су јасни циљеви (жељени исходи), ресурси и тактике за њихову употребу, уочава Наj, и истиче да паметна стратегија која је блиско повезана са паметном моћи треба да пружи одговоре на пет питања: Који су жељени циљеви или исходи?... Који су ресурси на располагању и у којим контекстима?... Које су позиције и преференције мета на које се покушава утицати?... Који облици понашања моћи имају највише изгледа на успех?... Колика је вероватноћа успеха?[286] Свако постојеће питање мора се анализирати пропитивањем низа различитих подпитања и готово увек изнова преиспитивати циљеви, приоритети и компромиси.

Промена одређених приоритета означава и успостављање нових компромиса, а однос између општих и конкретних (опипљивих) циљева подразумева сталну анализу њихове комплементарности. Истовремено, употреба тврде и меке моћи потребно је да буде у сагласности и да њихово комбиновано коришћење оснажи једна другу, а не да се међусобно слабе. Усклађивање циљева који могу да се реално умање у односу на почетне процене и жељене исходе може представљати врхунац паметне моћи, ако може да обезбеди стабилност државе и њене стратегије у променљивим околностима и контекстима.

Паметна моћ је врста меке моћи која за разлику од "класичне" меке моћи поседује стратегију употребе односно комбиновања тврде и меке моћи у најбољи исход. То значи да је паметна моћ виши ниво организованости меке моћи побољшаном адекватном стратегијом. Пример развијања паметне моћи представља Кина која је развила тврду моћ, а после транзиције комунистичког система развила је и потребан ниво меке моћи. Коришћење паметне моћи Кине донело је конкретне резултате у пракси, она је данас сила у успону са показатељима економског раста на светском врху и војна и економска сила у успону. Као пример коришћења паметне моћи представљају и скандинавске земље које су постигле висок ниво економског развоја, социјалне стабилности и

[285] McDougal W, "Can the United States Do Grand Strategy?", Orbis 54, 2 (prolece 2010.), p. 173.
[286] Наj Ц, *исто*, стр. 247-249.

имају адекватне одбрамбено-безбедносне системе који одговарају њиховим потребама. Оне у данашњем свету глобалног капитализма представљају идеју водиљу какав економско-социјални систем треба развијати како би се постигао потпун национални консензус и остварила економска стабилност и социјална равнотежа друштва, као предуслови очувања и унапређења укупне безбедности. Такође, Швајцарска која никада није ратовала има одговоран и озбиљан однос према сопственим припремама за одбрану од евентуалне агресије и предузимању мера одвраћања, док са друге стране привлачи капитал из читавог света и шири и јача своје економске, културне и друге комерцијалне везе у односу на друге актере у међународним односима.

Либерални реализам представља стратегију паметне моћи, истиче Нај, који је заснована на премисама и либерализма и реализма и усмерен је против тероризма, очувању међународне економије, избегавању природних катастрофа, проширењу либералних демократија и људских права. Он укључује коришћење меке и тврде моћи које црпи из теоријских концепата либерализма и реализма. Главни изазови према којима би била искоришћена паметна моћ и њена стратегија су тероризам и пролиферација нуклеарних материјала, политички ислам, успон непријатељског хегемона у Азији (Кина, Индија, Јапан и друге азијске земље у успону), економска депресија као резултат финансијске кризе или кризе светских резерви нафте услед поремећаја приступа у Персијском заливу и проблеми животне средине (пандемије и климатске промене). Ова стратегија почива на премисама снаге и ограничења САД и означава њену способност утицаја, али не и могућности контроле других делова света.[287]

Концепт паметне моћи који развија Нај превише је усредсређен и прилагођен захтевима и потребама САД за очувањем глобалног вођства и успоравања релативног опадања САД у односу на ривале, али је истовремено овај концепт битан за све друге земље јер им омогућава да и оне развијају паметну моћ као стратегију балансираног приступа систему националне безбедности који би

[287] "Премда САД остају најмоћнија појединачна држава на свету, оне саме не могу да одрже, а још мање да прошире, међународни мир и напредак". САД могу постићи успех само ако имају савезнике, што подразумева да је потребно да одрже стара и развију нова савезништва, укључујући Кину, Индију и Бразил - Нај Џ, *исто*, стр. 275-277.

требао бити заснован између оптималног развоја економије и изградње одбрамбено-безбедносног система према сопственим потребама.

3.4. Промена природе и расипање моћи

Промена природе моћи[288] и расипање моћи повезани су са процесом глобализације након Хладног рата када је дошло до промене концепта моћи и нове прерасподеле моћи у међународним односима. Највећу промену у систему међународних односа представља распад биполарне равнотеже снага и трансформација глобалне светског поретка у коме СССР више није био суперсила и један од два центра моћи и на тај начин престао бити претња америчкој хегемонији. Поремећај равнотеже снага отворио је низ нових глобалних нестабилности, пораст међуетничких, међунационалних, верских и других мржњи и нетрпељивости.

Промењена природа моћи подразумева нови концепт моћи према којем настају нове димензије моћи, које представљају испољавања углавном традиционалних извора моћи. Нове димензије или облици моћи усмерени су првенствено од тврде ка мекој и паметној моћи, другим облицима моћи дефинисаним у складу са проширеним концептом безбедности, као и другим критеријумима. Извори меке моћи сматрају се код дела теоретичара као нови извори моћи, али како правилно примећује Драган Симић ради се о новим димензијама испољавања традиционалних извора моћи.[289] Такви извори моћи постојали су и пре, али нису имали такав значај услед доминирајуће снаге војне силе, нисмо их примећивали и нису били актуелни. Војна моћ употребом војне силе у концепту националне безбедности реализовала је државне циљеве у међународним односима моћи у дугом историјском трајању.

У процесу прерасподеле моћи у процесу глобализације, државе се суочавају са транзицијом (хоризонтално преношење) и расипањем (вертикално преношење) моћи у оквиру глобалног система. Државе су пре завршетка Хладног рата биле пресудан и једини актер међународних односа, субјект и објект

[288] На промену природе моћи значајно је утицала информатичка револуција која је употребу рачунара и интернета наметнула као неопходност у свим сферама живота – Ђурковић М, "Русија и откривање меке моћи", *Национални интерес*, број 1-3/2008, Београд, стр. 27.
[289] Симић Д, *Расправа о поретку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 304.

безбедности, а сада учествују у процесима међусобне размене или преношење моћи са другим државама, у оквиру ширих процеса настајања и стварања мултиполарног света. Процесе прерасподеле моћи између великих сила и јаких држава које припадају светским економским и политичким центрима прате прерасподеле моћи других држава које су непосредно или посредно, биле или су тренутно, везане за те центре. У најнеповољнијој позицији у процесу транзиције моћи између држава су неразвијене и мале земље, нарочито оне које спроводе транзицију свог економско-политичког система. У такве примере можемо сврстати земље централне, источне и југоисточне Европе у којима је у већем броју дошло до низа противуречних економских и политичких процеса, унутрашњих сукоба, ратова, војних интервенција и на крају до распада самих држава. Услед настанка кризних стања због унутрашњих слабости, као и мешања великих сила и међународних фактора, део тих држава се распао на више самосталних држава (пример Југославије). После више од 20 година по завршетку Хладног рата највећи број тих земаља суочио је се смањењем своје укупне моћи, смањењем свог утицаја у односу на центре светске моћи и задржавањем средњег нивоа конфликтног стања и изазова, ризика и претњи из различитих сектора и нивоа безбедности који прете миру и стабилности у свом непосредном и ширем регионалном окружењу. Услед тежње за остварењем глобалне хегемоније једног центра моћи, у односу на потенцијалне ривале, и одржањем или увећањем постојеће моћи, постоје реалне претпоставке да ће поједине регионалне силе у будућности тежити да удруже и групишу своју моћ ради уравнотежења тренутних или потенцијалних хегемона.

Расипање моћи подразумева вертикално преношење моћи са држава на недржавне актере. У вестфалском моделу светске политике број главних актера је био око 200, док је у поствестфалском моделу број главних актера мери стотинама хиљада, чиме се може констатовати да је светска политика оптерећена огромним бројем актера који су међусобно повезани, имају могућности међусобног утицаја и способности за произвођење промена. "Глобална структура све више нагиње и односима светског друштва, пре него класичном вестфалском систему држава: ту најпре мислимо на ванредно повећање броја субјеката светске политике, државних и, пре, свега, недржавних актера који већ поседују застрашујућу моћ:

ово распршивање се, разуме се, не односи само на нове субјекте него, што је важније, на распршивање свих облика моћи, не само технолошке и информатичке"[290], указује Драган Симић.

Огромном броју учесника у међународном систему информатичка револуција створила је сајбер моћ у виду ресурса за производњу, контролу и емитовање електронских информација, која се користи у комбинацији са тврдом и меком моћи, и ствара широке могућности употребе паметне моћи. Могућности већих држава у сајбер домену употребом ресурса сајбер моћи су огромне и дају им огромну предност у односу на неразвијене и мале државе одражавајући асиметричне односе у свим секторима и нивоима безбедности. Иако савремене информационе технологије могу послужити у сврху хуманог развоја људског друштва, оне истовремено могу дати велику моћ јаких над слабим државама. Међутим, оне представљају и супротну страну стварности и дају моћ транснационалном тероризму да спроводи своје активности у било којем делу света са могућностима непредвидивих последица. Управо ове савремене технологије дале су готово неограничену снагу за нелегитимну борбу терориста против светских држава. Због суочавања људског друштва са последицама нарастања моћи транснационалног тероризма, кога не подржавају само терористи већ, пређутно и део држава и недржавних актера, услед доминације западног света, наметања западног система вредности, непоштовања верских осећања, насилне "демократизације" и војних интервенција, у комбинацији са наставком Хладног рата САД и Русије и потенцијалним савезима у обрисима, може се очекивати даље расипање моћи у међународном систему. Даљим расипањем моћи на различите недржавне актере, терористе и друге актере повезане са њима, постоје опасности стварања још већих и дубљих криза и нестабилности у међународном систему.

Завршетком Хладног рата наступио је нови период у развоју међународних односа са суштинском карактеристиком униполарности и унимултиполарности са једном суперсилом и неколико регионалних сила. Унимултиполарност полако и постепено слаби са релативним слабљењем САД у односу на друге актере и јачањем других великих регионалних сила. Моћ као категорија има обележја

[290] Симић Д, *исто*, стр. 324.

сталног премештања, флуидности и дисперзивности. Јачање једне државе повезано је са слабљењем друге државе, у контексту цикличног кретања и прерасподеле моћи. Процес глобализације и тенденција скупљања света довели су до тога да се време успона и падова великих сила знатно смањује. Слабости економских и политичких система, употреба силе и ширење интересних зона допринели су бржем нестанку великих сила у прошлости и смањењу њиховог временског трајања у прошлости, а та тенденција релативног опадања наставиће се и у будућности.[291]

Анализа различитих облика моћи и њихових значења интензивирана је анализама прерасподеле укупне моћи САД на остале актере, али је она битна и становишта неразвијених земаља, као слабих актера процеса глобализације, јер су природа глобализације и неолиберални економско-политичких модел, повећавајући јаз између богатих и сиромашних, продубили разлике у средишњем делу скале прерасподеле економског богаства остављајући велики број земаља без користи од процеса глобализације, тако да се повећао број земаља на дну лествице, смањио на средини, док је мањи број земаља на врху остварио велике користи од нове прерасподеле моћи.

У новом концепту безбедности моћ држава више није првенствено дефинисана традиционалним изворима моћи, као на пример, површином, бројем становника и природним богаствима, већ и техничко-технолошким нивоом, образовном и старосном структуром становништва и могућностима утицаја на доношење одлука у међународној заједници. Моћ се, дакле, једноставно "разлила" на нове изворе и димензије (diffusion of power). Недодирљива и теже мерљива моћ, по мишљењу Наја, има превагу над традиционалним изворима и димензијама моћи, који се презентују кроз укупан друштвени производ и показатеље војне моћи.[292]

О расипању моћи значајне су анализе Кенедија који истиче "кључне важности односа између привредне моћи и стратегије и финансијске моћи и стратегијских ангажмана".[293] Он тврди да ако се велики део државних ресурса усмери у војне сврхе уместо у стварање економског богаства, то дугорочно води

[291] Матић П, *исто*, стр. 33.
[292] Nye J, "Soft Power", *Foreign Policy*, No 80, Fall 1990, p. 154.
[293] Кенеди П, *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица, 2007, стр. 12.

слабљењу укупне моћи државе. Тај свој закључак је извео на основу студије великих сила које су господариле светским поретком у периоду од последњих песто година, па истиче да и САД очекује такав сценарио.[294] Студија је непогрешиво дала резултат у анализи случаја СССР који се брзо и изненадно урушио због великог економског улагања у војне сврхе. Ова анализа је веома актуелна за САД, за процену будућих тенденција, због великог ангажовања у свим деловима света на одржавању светског поретка успостављеног распадом биполарне равнотеже снага.

Полемика између Кенедијеве студије и концепта меке и паметне моћи Ноја је веома актуелна, недовршена и даље траје. Заправо, нови концепт Ноја треба да амортизује и попуни одређени вакум у насталој промени нове природе моћи и створи делотворну стратегију САД за будућност, у новим измењеним околностима, у оквиру релативно нових правила игре, доктрина и стратегија. Све оне треба да допринесу успостављању рационалне стратегије, и надоместе време, до њене потпуне операционализације. У садашњем протоку времена не сме се осетити ни формална ни стварна промена у вођству САД, иако су правила на терену већ промењена. Промене не смеју да угрозе два аспекта вођства САД, и то: заустављање или минимално успоравање релативног опадања релативне моћи САД мерено процентом њеног учешћа у светском богаству и доминацију у глобалним односима комбинацијом тврде моћи и меке моћи.

Полемика између Кенедијеве студије и концепта меке и паметне моћи Ноја је веома актуелна, недовршена и даље траје. Заправо, нови концепт Ноја треба да амортизује и попуни одређени вакум у насталој промени нове природе моћи и створи делотворну стратегију САД за будућност, у новим измењеним околностима, у оквиру релативно нових правила игре, доктрина и стратегија. Све оне треба да допринесу успостављању рационалне стратегије, и надоместе време, до њене потпуне операционализације. У садашњем протоку времена не сме се осетити ни формална ни стварна промена у вођству САД, иако су правила на

[294] Кенеди тврди да ако се "сувише велики део државних ресурса одврати од стварања богаства и уместо тога преусмери у војне сврхе, онда то на дужи рок вероватно води слабљењу снаге државе. Исто тако ако држава стратешки растегне своје снаге, рецимо освајањем пространих територија, или вођењем скупих ратова – она ризикује да потенцијалне користи од спољне експанзије буду надмашене великом ценом свега тога – што представља дилему која постаје акутна ако је дотична држава ушла у период релативног економског опадања" - Кенеди П, *исто*, стр. 11-13.

терену већ промењена. Промене не смеју да угрозе два аспекта вођства САД, и то: заустављање или минимално успоравање релативног опадања релативне моћи САД мерено процентом њеног учешћа у светском богаству и доминацију у глобалним односима комбинацијом тврде моћи и меке моћи.

Табела 10: Расподела извора моћи на почетку XXI века[295]

Извор моћи/актер	САД	Јапан	ЕУ	Русија	Кина	Индија	Бразил
ОСНОВНИ ИЗВОРИ МОЋИ							
Територија у хиљадама километара квадратних	9.287	378	4.325	17.098	9.597	3.287	8.515
Становништво у милионима (2009)	307	127	492	140	1.339	1.166	199
Проценат писмености	99	99	99	99	91	61	89
ВОЈНИ ИЗВОРИ МОЋИ							
Употребљиве нуклеарне главе (2009)	2.702	0	460	4,834	186	60-70	0
Трошкови за одбрану у милијардама америчких долара (2008)	607	46	285	59	85	30	24
Трошкови за одбрану као проценат светских трошкова (2008)	42	3	20 (2007)	4 (процена)	6 (процена)	2	2
ЕКОНОМСКИ ИЗВОРИ МОЋИ							
БДП у милијардама америчких долара, изражен по куповној моћи (2008/2014)	14,260 17,350	4,329 4,767	14,940 18,120	2,266 3,577	7,973 18,090	3,297 7,411	1,993 3,276
БДП у милијардама америчких долара (2008/2014)	14,260 17,419	4,924 4,601	18,140	1,667 1,860	4,402 10,360	1,210 2,067	1,573 2,346
БДП по глави становника изражен у куповној моћи	46,900 55,200	34,000 42,000	33,700	16,100 13,210	6,000 7,380	2,900 1,570	10,200 11,530
Број корисника интернет на сто становника	74 (2008)	69	50 (2006)	21	19 (2008)	7	32
ИЗВОРИ МЕКЕ МОЋИ							
Број универзитета рангираних у најбољих 100 (2009)	55	5	16	1	0	0	0
Број снимљених филмова	480	417	1,155	67	260 (2005)	1,091	27
Број страних студената у хиљадама (2008)	623	132 (2010)	1,255	89	195	18	подаци нису доступни

[295] Nye J, Jr, "The Future of Power, PublisAffairs", New York, 2011, p. 159, према Симић Д, *Расправа о поретку*, стр. 305-306, измењено и допуњено: https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/2001.html#82, 15.05.2015.

У табели расподеле извора моћи на почетку XXI века, дата је расподела извора моћи између најразвијених држава света, укључујући ЕУ. Извори моћи класификовани су у следеће групе: основни извори моћи, војни извори моћи, економски извори моћи и извори меке моћи. Земље дате у табели су најразвијенији делови света и спадају у групу великих сила и развијених земаља.

По питању основних извора моћи[296] заједничко је да су то државе, са највећим површинама и бројем становника у свету и представљају значајне изворе моћи. Проценат писмености такође је значајан извор моћи, без обзира што Кина, Индија и Бразил имају мање проценте писмености због свог огромног и бројног становништва, и донекле мањег степена економског развоја, у односу на САД, Јапан, ЕУ и Русију.[297]

У војним изворима моћи предњачи САД са укупно 42% учешћа у светским трошковима за одбрану, при чему само САД имају 607 милијарди долара трошкова за одбрану (4,25% БПД), остале земље са листе заједно са ЕУ учествују са 529 милијарди долара трошкова за одбрану или око 37%, док све остале земље света учествују у трошковима са 21% или око 309 милијарди америчких долара.[298]

Када су у питању употребљиве нуклеарне бојеве главе Русија доминира у свету са укупно 4.834 од укупно 8.252 или 59%. Поређења ради Русија поседује преко 10 пута више нуклеарних бојевих глава у односу на Европу која јој је евроазијски сусед и партнер и готово дупло више од САД. Извори меке моћи приказани су са три чиниоца, а према њима као и према већини других, који нису приказани у табели, доминантан положај имају САД у односу на све остале актере.

У изворима тврде моћи велику предност у односу на све остале актере имају САД, али је битно и значајно уочити да су издвајања за одбрану високих 4,25% БДП и с обзиром на величину БДП та издвајњања од 607 милијарди долара делују веома импозантно. Економски извори моћи дефинисани чиниоцима, БДП

[296] Кина поседује значајне потенцијале основних извора моћи јер има огроман број становника и велику површину, а по питању економских извора моћи поседује динамичну привреду са високим стопама раста, засновану на решењима сопственог концепта развоја државе и друштва - Миршајмер Џ, *исто*, стр. 195.
[297] Nye J, Jr, "The Future of Power", PublisAffairs, New York, 2011, p. 159, према Симић Д, *Расправа о поретку*, стр. 305.
[298] Симић Д, *исто*, стр. 305.

по глави становника, изражени у куповној моћи и броју корисника интернета на сто становника, по свом карактеру приближавају се меким изворима моћи иако су сврстани у економске или тврде изворе моћи.

Распоред моћи у међународном систему може бити кроз "империјалну, хегемону и поларизовану структуру" и он на својеврстан начин одражава расподелу моћи. Империјална структура постоји када у међународном систему преовлађује један центар моћи који врши одлучујући утицај на друге јединице у систему. Оваква структура личи на политички систем државе и постојала је у историји када су субјекти међународних односа живели одвојено – Кина, Индија, античка македонска и римска држава, средњовековно свето римско царство, као и у време британске и аустроугарске империје. У хегемоној структури преовлађује један центар који има пресудан и одлучујући утицај на остале јединице у систему, али има разлика у односу на империјалну структуру (крута и хијерархијска, војничка и пирамидална структура) која спроводи утицај на крајње јединице у систему, има потпуно друге облике и димензије испољавања јер је флуидна и вишедимензионална. Она не утиче на јединице структуре непосредно већ посредно и није директно присутна (утицај САД у другим државама преко масовних медија и других средстава комуникације). За разлику од прве две структуре у којима постоји само један центар моћи у поларизованој структури има више од једног центра моћи, а унимултиполарни распоред моћи (међународни систем) је модел делимично поларизоване структуре. У међународним односима постоји више међународних система, "биполаран, унимултиполаран, мултиполаран и бимултиполаран", истиче Драган Симић.[299]

Моћ државе у међународним односима може се поделити на најмање три димензије. У првој димензији на највишем нивоу налази се војна моћ, признаје Нај, а светски поредак је по овој димензији униполаран са САД на челу, у другој димензија са мултиполарним распоредом економске моћи поред САД налазе се ЕУ, Јапан, Кина и друге земље чија економска снага расте, а у трећој димензији су транснационални односи и њега одликује распршивање моћи.[300] Ове три

[299] Симић Д, *исто*, стр. 323.
[300] Nye J, "The Future of Power: Dominance and Decline in Perspective", *Foreign Affairs*, Volume 89, No. 6, November/December 2010, p. 3.

димензије представљају расподелу моћи у систему међународних односа. Меку моћ САД подржава војна моћ у у структури међународних односа.

Табела 11: Распоред моћи у међународним односима и стабилност међународних система[301]

Међународни систем	Стабилност (учесталост рата)	Теоретичари	Пример
Униполаран	Скоро потпуно одсуство ратова који угрожавају основе међународног система јер се зна "ко је газда у кући", доминантна сила обезбеђује економске и безбедносне основе система то јест колективна добра	Вилијем Карти Волфорт Стивен Г. Брукс	САД после хладног рата Римско царство
Биполаран	Далеко стабилнији јер у војним и политичким односима велике извесности, који одликују систем са што мање средишта моћи, мањи су и изгледи за неспоразуме и сукобе; могућност варања је далеко мања	Кенет Волц Стенли Хофман Роланд Јалем Џон Миршајмер	Хладни рат
Мултиполаран	Пред чланицама мултиполарних система је далеко већи избор разноврсних видова сарадње, осим традиционалних војних и политичких облика повезивања Коначно, развијањем таквих унакрсних веза, које пресецају блоковске поделе, укупан међународни систем постаје чвршће удружен и стабилан; насупрот томе "биполарни системи или еродирају или експлодирају"	Смол и Сингер Хенри Кисинџер Џозеф Нај	Европска равнотежа снага, на пример, "дуги мир" у Европи од 1815. до 1914. године
Унимултиполаран	Постоји једна суперсила окружена са неколико других великих сила; суперсила не може да намеће своје одлуке јер јој треба подршка (бар институционална, на пример, у СБ УН) других великих сила	Семјуел Хантингтон	Свет после хладног рата
Бимултиполаран	Спаја позитивне одлике оба система чију синтезу представља. У бимултиполарности, вели Роузкренс, две огромне државе би деловале као регулатори за сукобе извна њихових територија; мултиполарне државе би деловале као посредници и ублаживачи за сукобе између биполарних сила	Ричард Роузкренс	Систем равнотеже снага Систем сачињавају два средишта моћи окружена већим бројем од њих слабијих а међу собом приближно једнаких држава, које се јављају као противтежа строгој подели система на само два центра

[301] Симић Д, *исто,* стр. 323-324.

Расипање моћи се дешава ван контроле и најмоћнијих држава на свету. Таквом развоју ствари највише је допринела информатичка револуција и брз техничко-технолошки напредак. Држава у данашњем постиндустријском добу полако и постепено губи своју неприкосновену важност најбитнијег субјекта међународних односа, а своје место добијају разни недржавни актери (савези, уније, мултинационалне корпорације и разне друге међувладине и невладине организације итд.).[302]

Промене у смањењу цене коштања преноса информација и огромни капацитети преноса који се из дана у дан повећавају убрзавају расипање моћи, јер моћ над информацијама је прерасподељена на знатно већи број људи, а она може да буде пресудни извор моћи. Данашња приступачност информационих и других технологија за војне и друге сврхе лако се може набавити на тржишту од стране других држава и невладиних актера, па се повећава рањивост већих држава које су раније имале њихову искључиву доступност.

Моћ транснационалних актера се повећава, а број невладиних организација на крају двадесетог века многоструко је порастао. Моћ тих организација које се баве различитим питањим из различитих области државних послова утичу на развој и стварање норми које презентују владама држава ради промена политичких одлука, регулатива, норми и других питања. Оне тиме на посредан начин утичу на стварање представа јавности о легитимитету и способности влада, често намећу дневни ред и питања у ходу ван њихових редовних и тежишних активности.

Схватање ограничења моћи значајно је за схватање система међународних односа јер моћ великих и највећих сила више није империјалне природе којом је могуће контролисати веће делове света. "Проблем за државе у двадесет првом веку је то што има све више ствари које су изван контроле чак и најмоћнијих држава, управо због расипања моћи са држава на недржавне актере".[303] Моћ у новим условима "зависи од контекста, а у контексту транснационалних односа

[302] "Класично угрожавање суверенитета, интегритета и националне безбедности поприма нове обрисе", указује Колев, и истиче да је трансформација међународних односа довела и до трансформација моћи, да се њено коришћење прилагодило новим условима, а да је моћ евалуирала у нове облике - Колев Д, "Геополитичка моћ: прилог одређења појма", *Цивитас*, број 6, Бања Лука, 2013, стр. 230.
[303] Нај Џ, *исто*, стр. 14.

(попут климатских промена, илегалних дрога, пандемија и тероризма) моћ је расута и хаотично распоређена".[304] Иако САД остају најмоћнија појединачна држава на свету, оне саме не могу да одрже а још мање да прошире међународни мир и поредак.[305] Остварење хегемоније или бар надмоћи САД у међународним односима моћи зависиће у будућности од партнерстава и савезништва са другим државама и проширења сарадње и унапређења партнерских односа са силама у успону попут Кине, Индије и Бразила.

Уколико је нека држава јача утолико је мања опасност од угрожавања сопственог опстанка. Због тога је најповољнија она величина моћи која одређеној држави обезбеђује да постане хегемон. Државе теже да прерасподелом моћи обезбеде максимални удео моћи у структури светске моћи. За промену равнотеже снага у своју корист државе користе различита економска, политичка, војна и друга средства. "У условима када постигну максимизацију сопствене моћи у односу на друге државе и створе доминантну позицију у систему, државе и даље настављају да проналазе начине за даље увећавање своје моћи".[306]

У вези са питањем дистрибуције моћи налази се и положај и процена различитих држава о својој моћи и позицији у систему међународних односа. Тежња великих сила је да достигну што већи максимум светског богаства који је под њиховом контролом. На врху приоритета за њих је јака привреда која обезбеђује благостање друштва и пружа могућност остварења војне надмоћи над супарницима. Најбоља могућа опција за неку државу је да има брз економски раст, док раст привреда њених супарника споро расту или стагнирају. Богаство се увек може брзо и лако трансформисати у војну моћ.[307]

Тежња држава за маскимизирањем моћи проистиче из природе међународног система који је недовољно уређен, хаотичан и са елементима анархије. У таквом систему државе су неповерљиве и поседују страх од намера других држава, а поседовање веће војне моћи неке државе у односу на другу само

[304] Наj Ц, *исто*, стр. 275.
[305] Haass R, "When World Is In Transition, Can Great Countries Have Good Policies?" Sunday Times, 23. maj 2010.
[306] "Жеља је сваке државе или њеног владара да се нађе у условима вечног мира, освојивши цели свет, ако је икако могуће. Опстанак би онда био готово загарантован,.... ако једна држава оствари хегемонију, систем би престао да буде анархичан и постао хијерархијски". Хегемон представља постојање само једне велике силе која има довољно моћи и која је доминантна над другим државама - Миршајмер Ц, *исто*, стр. 62-63.
[307] *Исто*, стр. 194-195.

по себи значи већу опасност по слабију страну која производи страх и неповерење. Државе желе одржање сопственог опстанка кроз очување независности и територијалног интегритета, као и очување владајућег политичког поретка. Да би преживеле у анархичном систему међународних односа државе стално процењују сопствене и туђе моћи, анализирају понашање, склоности и поступке других у односу на себе и у односу на променљиво глобално окружење правећи сопствене стратегије и користећи три основна обрасца понашања у међусобним односима, и то: "страх, самопомоћ и максимизацију моћи", истиче Миршајмер.[308]

У међународном систему постоји атмосфера неповерења и страха јер не постоји глобална власт којој би нека држава могла да се обрати у ситуацији угрожености. Због тога државе теже да делују у складу са сопственим интересима не подређујући своје туђим интересима, због чега желе да своју безбедност унапреде повећавајући своју моћ у односу на потенцијалне противнике, и покушавајући да максимимално повећају своју удео у моћи на одређеном нивоу или у одређеном окружењу. Повећање моћи у сопствену корист може бити на глобалном, регионалном или локалном нивоу у зависности од величине и аспирација појединих земаља или великих сила. Идеално стање је када одређена земља постане хегемон, али и у тој ситуацији може наставити да тежи даљем увећању моћи. Државе могу имати за циљ успостављање релативне моћи у односу на друге државе ради одржања равнотеже снага, али могу тежити и апсолутној моћи која није средство за остварење циља, односно опстанка, већ моћ представља циљ сам по себи. У тежњи за увећањем сопствене доминације државе ће настојати да увећају своју моћ или ослабе потенцијалне супарнике, а то ће радити и у ситуацији када теже да остваре равнотежу снага.[309]

Према простору пројектовања моћи, државе можемо разврстати условно у три групе. У првој групи налазе се државе које имају капацитете пројектовања моћи у читавом свету коришћењем силе, меке моћи или комбинацијом силе и меке моћи. У другој групи држава налазе се оне државе које су регионалне силе и које пројектовањем своје моћи на регионалном нивоу чувају и унапређују циљеве

[308] Миршајмер Џ, *исто*, стр. 61.
[309] *Исто*, стр. 65-66.

својих националних интереса. У трећој групи држава налазе се углавном мале и неразвијене државе које не поседују капацитете моћи којима могу да остварују утицај у региону или у свом непосредном окружењу. Њихова укупна моћ је реални показатељ њихове немоћи, немају битнијег утицаја на спољнополитичком плану и често немају моћ да успешно решавају унутрашње слабости. Оне су углавном маргинализовани актери међународних односа у процесу глобализације и предмет асиметрични војних и невојних претњи великих сила и центара моћи. У међународним односима моћи, оне су повремено на супротној страни од међународног права и поретка јер је сила понекад заступник међународно признатог права.[310]

Распоред моћи неразвијених и малих земаља у међународним односима после Хладног рата је нарочито неповољан. То намеће потребу да те земље пажљиво анализирају распоред моћи и правилно уочавају факторе који одређују моћ и промене које настају у изворима и димензијама моћи, како би се извршила права процена у избору савезника, ојачала економија, стабилизовала војна моћ, повећали извори меке моћи и омогућио бољи и квалитетнији живот грађана, истичу Симић Драган и Живојиновић Драган. Правилно и правовремено разумевање прерасподеле моћи и токова светске политике обезбеђују већу извесност слабијих земаља у нестабилној и променљивој светској политици и светским пословима.[311]

Промена природе и расипање моћи после Хладног рата довели су до неравнотеже у систему међународних односа и истовремених процеса интеграција и дезинтеграција у складу са геополитичким и геостратегијским интересима великих сила и светских центара моћи. Неразвијене и мале земље често нису у позицији да испрате брзе и динамичне, револуционарне, промене које се дешавају на светској сцени и имају проблем развијања брзих и адекватних стратегија изласка из криза у којима се налазе, као и недовољних капацитета моћи за њихову примену. Оне често представљају колатералну штету тектонских поремећаја светске политике и сукоба интереса великих сила у којима често и

[310] Пример који говори да је сила понекад јача од међународно признатог права је случај војне интервенције НАТО пакта на територији Републике Србије 1999. године која је спроведена без одобрења савета безбедности УН.

[311] Симић Драган, Живојиновић Драган, Јовић Никола: *САД и изазивачи*, Зборник, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2015, стр. 25.

сврставање на једну од могућих страна представља ризик и претњу од стране супротне велике силе. Због тога њихова историја понекад личи на страшни суд који се не може избећи, па због тога стално и изнова посежу за захтевом за демократичнијим системом одлучивања, у оквиру најширих мултилатералних организација, у којима ће се њихов глас чути и уважити минимум националних интереса, као и поштовати међународно право.

4. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, КОНЦЕНТРАЦИЈА МОЋИ И БЕЗБЕДНОСТ

У систему суверених држава који траје од успостављања мировног споразума у Вестфалији 1648. године признато је право државама на суверенитет. И тада су се државе сукобљавале у борби за моћ. Државе су се поштовањем начела суверености обавезале да ће поштовати територијални интегритет и да се неће мешати у унутрашње послове других држава. Вестфалски споразум уградио је основне принципе у међународним односима, прицип суверености држава, правне једнакости, обавезујућих међудржавних уговора и немешања у унутрашње ствари других држава, и представља основу међународног система држава. Од тада па до краја Хладног рата државе су биле доминантан облик политичког организовања у међународним односима.

Завршетком Хладног рата у процесу нове прерасподеле моћи између нових и бројних актера на међународној сцени моћ држава се распршује у корист других актера и долази до њене прерасподеле. Процес глобализације је повећао укупну моћ кроз научнотехнолошки и информационо-комуникациони напредак огромних размера, условљавајући повећање производње, потрошње, трговине, инвестиција и развој нових делатности и послова. Настаје велики број недржавних актера у виду међувладиних и невладиних организација, глобалног или регионалног типа.[312] На нивоу појединца повезивањем више људи настају групе грађана, а по другим основама верске, националне, културолошке и друге организације. Јављају се невладине организације са различитим програмима, циљевима и начином и карактером деловања на националном, регионалном и глобалном простору.

Модерни капиталистички систем убрзао је обрт капитала и повећао профит, бришући државне границе, и подстичући уздизање транснационалних компанија (ТНК) које својом снагом битно утичу на досадашњи статус и снагу држава. Војнополитички савези су један од актера процеса глобализације који утичу на односе снага у свету у смислу уравнотежавања центара и полова моћи у међународним глобалним односима. На глобалном нивоу НАТО је доминантан и једини преостали озбиљан војнополитички савез који може да управља процесима прерасподеле и уравнотежења актера на међународној сцени ради балансирања

[312] Као пример глобалне међународне организације су Уједињене нације (УН), а регионалне организације је Европска унија (ЕУ).

моћи и обуздавања утицаја, али се процеси уравнотежења моћи и настанка мултиполарног света полако назиру са јачањем Русије и Кине у другој деценији 21. века. Промена природе НАТО послужила је да се глобализује војна моћ САД, а војне базе НАТО инсталиране су од севера Европе до Турске, на Средњем и Блиском истоку и на Пацифику. Промена задатака и проширење надлежности НАТО после Хладног рата условили су војне интервенције унилатералног карактера без одобрења Савета безбедности (СБ) УН на основама сопствене процене засноване на "хуманитарним" разлозима.

Велике силе су битан актер глобализације јер имају способност пројектовања свог утицаја првенствено на регионалном нивоу, а понекад могу утицати на балансирање у глобалним односима и обезбедити уравнотежење актера који прете да угрозе стабилност на одређеном подручју, региону и ширем међурегионалном простору, али немају способност да управљају процесима на глобалном нивоу. "САД као велика сила своју безбедносну политику дефинишу независно од НАТО, али у њему имају лидерску улогу за безбедност у Европи". НАТО представља само једну од полуга за контролу безбедности у Европи, а у другим регионима (Блиском, Средњем и Далеком истоку, Латинској Америци и Африци) САД самостално организују безбедносну заштиту.[313]

У неформалне центре моћи као актере глобализације улазе елите глобалног карактера из економске и политичке сфере (економске елите мулинационалних корпорација и банака, политичке елите наднационалних и глобалних организација и институција, интелектуалне елите глобалног карактера, нпр. "Трилатерална комисија").[314] Назив неформални центри моћи подразумева да се моћ не црпи из ауторитета система или институција државног апарата, као у доба државе као неприкосновеног актера међународних односа, већ на основу моћи капитала и утицаја у структурама међународних и глобалних организација и институција у којима се доносе одлуке на светском нивоу.

У савременим условима процеса глобализације на почетку 21. века између рата и мира и стабилности не налази се само војна моћ са својим способностима, суштински је битна економска моћ која је одређена тржиштем и новим правилима

[313] Нишић С, *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2002, стр. 204.
[314] Печујлић М, *Глобализација два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 97.

неолибералног економско-политичког модела, која не ставља у равноправан положај све државе у међународној заједници, у коме су поред држава учесници у расподели моћи и ТНК, ММФ, СБ, СТО, НАТО, невладине организације, велике силе итд. Они прерасподељују моћ међусобно остваривајући и подржавајући њима својствене интересе у сложеном односу међузависности успостављајући различите везе.

Глобализација је променила структуру и динамику глобалног система. Глобална експанзија капитала довела је до "слабљења суверенитете националних држава и његове детериторијализације (сељење на супранационалне, регионалне и глобалне организације), до композиције друштвених класа, слојева, елита и покрета као актера друштвених промена, до стварања транснационалних класа и њихових политички коалиција. Ови процеси су даље довели до рестаурације и ширења капитализма у новим регионима света, до периферизације капитализма и стварања зоне зависних држава у југоисточној Европи.... Ширење неолибералне идеологије која је у функцији експлоататорске и неоимперијалистичке мисије крупног капитала у светским размерама, довело је до принудног наметања земљама у развоју и постсоцијалистичким друштвима стратегије клониране зависности модернизације"[315]

4.1. Актери глобализације и расподела моћи

Глобалне процесе на крају 20. века, крајем Хладног рата, обележава значајан преокрет у настанку нових и бројних актера у међународним и глобалним односима, насталих на револуционарним техничко-технолошким, економским и политичким променама. Нови актери су недржавни актери,[316] међувладине и невладине организације, који поседују значајну моћ и утицај. Процес глобализације карактерише све већа повезаност и међузависност и снажење наднационалних организација.

---

[315] Митровић Љ, *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, Институт за социологију, Зборник, Ниш, 2005, стр. 11.

[316] Постоје две главне врсте недржавних актера: међувладине организације, чији су чланови државе, и невладине организације чији су чланови појединци и групе. И једне и друге су постојале још пре двадесетог века док данас значајно прожимају друштвено ткиво. 1909. године било је 37 међувладиних организација и 176 невладиних организација. До 1960. године њихов број је порастао на 154 међувладине организације и 1255 невладиних организација, а почетком 2003. године на 243 међувладине организације и 28755 невладиних организација – Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 224.

Највећу концентрацију светског богаства и моћи поседују САД и ЕУ. САД су биле идејни творац за оснивање ММФ, СБ, СТО, НАТО и других међународних организација. У тим међународним институцијама највише капитала уложено је од стране САД, па је формална контрола светске трговине и глобалног економског развоја у њеном поседу. Међутим, део међународних организација имају широк опсег свог деловања и велики број чланова, над којима велике силе не могу да остварују ефективну контролу или за то немају интереса, нису подржане од стране великих сила ни финансијски ни политички, иако су од интереса за глобални систем у целини.

Међународне односе у класичном смислу засноване на односима суверених држава у којима је држава једини актер заменио је глобални систем који поред држава у себи садржи низ различитих недржавних актера чији број се повећава и са којима државе прерасподељују моћ и успостављају нове врсте односа и комуникација. У процесу промена у глобалном систему преношење моћи врши се са једних на друге државе, а расипање моћи са држава на недржавне актере. Међутим, истовремено са преношењем и расипањем моћи на другој страни врши се концентрација моћи. Мањи број светских економско-политичких центара концентрише своју моћ више него икада у светској историји, уз помоћ процеса глобализације и транснационализације, кроз јачање позиција својих ТНК широм света и ширење међународних организација,[317] које су по природи међународне али под јаким утицајем најачих светских држава, остварујући финансирање, контролу рада и пресудан утицај у њиховом одлучивању. Код већине светских држава долази до релативног слабљења суверенитета, моћи и утицаја у глобалном међународном систему, док мањи број центара моћи повећава своје богаство, снагу и утицај на остваривање интереса и вредности са тежњом ка ширењу тих вредности ка остатку света.

Глобализација због своје неравномерне расподеле моћи у светском систему изражава противуречне процесе. Она у основи изражава троделну слику света изражену кроз поделу на центар, полуфериферију и периферију, кроз експанзију

[317] ММФ, СБ и СТО су најважније међународне организације. ТНК су носиоци процеса глобализације, заједно са поменутим међународним организација. Све оне чине мотор неолибералног економско-политичког модела.

глобалног економије изазива повећање богатства[318] најразвијенијих повећањем крупног капитала, а на недовољно развијеним просторима изазива експлоатацију и сиромашење.[319] Обликовање глобалног тржишта и економско повезивање актера процеса глобализације омогућили су ТНК позицију олигополског положаја и улогу поларизације светског система на три пола моћи: САД, ЕУ и Јапана.[320]

У стварању структуре односа моћи после Хладног рата најзначајнију улогу имала је евроатланска заједница[321] настала на темељу заједничких интереса и вредности. Ова заједница одражава политичке, економске, финансијске, безбедносне, културне, верске, геополитичке, цивилизацијске и друге везе и односе. У успостављању и уздизању САД као суперсиле Европа заузима значајно место, као и у тежњи САД да сопствени националне интересе оствари кроз универзалистичка настојања изградње света у складу са сопственим вредностима.[322] Снажење евроатлантске заједнице настало је на основама помоћи САД програмом Маршаловог плана за обнову ослабљене и разрушене Европе[323] после Другог светског рата, идеологији антикомунизма, као и заштити Европе од безбедносних претњи. Суштину евроатлантских[324] односа представља међузависност Америке и Европе на економском плану, при чему је НАТО основа њихових трансатлантских активности.

О глобалном систему и односу држава према другим актерима сликовито говори Бжежински и заузима став да "насупрот ранијим империјама, овај огромни и сложени глобални систем не представља хијерархијску пирамиду. Заправо,

---

[318] О повећању и концентрацији моћи, израженој величином богатства, говори податак Оксфама из Велика Британије, да се 50% светског богатства налази се у рукама само 85 људи у свету и које је равно богаству око 3,5 милијарде сиромашнијег дела становништва света (у 2014. години), док у 2015. години величину од 50% представља 80 људи - http://www.penzin.rs, 10.07.2015.

[319] Митровић Љ, "Контроверзе о судбини идентитета у процесу глобализације и регионализације Балкана", у зборнику: *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, Институт за социологију, Ниш, 2005, стр. 3.

[320] Георгијевски П, "Homo globatus и његова улога у (дез)интеграционим процесима на Балкану и посебно у Р. Македонији", у зборнику: *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, Институт за социологију, Ниш, 2005, стр. 3.

[321] Евроатланска заједница представља транснационалну заједницу држава евроатлантског простора, односно Америке и Европе.

[322] Чехулић Вукадиновић Л, *Еуроатлантизам и сувремени међународни односи*, Политичка култура, Загреб, 2003, стр. 10.

[323] Европа је после Другог светског рата била економски ослабљена, политички разједињена и безбедносно нестабилна.

[324] У односу на евроатлантизам постоји појам и атлантизам који представља оријентацију усмерену као потребу за интеграцијом са западом у економском и политичком облику - Перишић С, *Нова геополитика Русије*, Медија центар "Одбрана", Београд, 2015, стр. 18.

Америка стоји у средишту међусобно повезаног универзума, где се моћ изражава кроз непрекидно преговарање, дијалог и захтеве за формалним консензусом, иако та моћ у крајњем произилази из једног извора, наиме из Вашингтона. И то је место где се игра моћи мора играти и то играти по америчким домаћим правилима".[325]

Геополитички тежње САД су један од најбитнијих аспеката важности Европе за САД, садржане у могућностима остварења глобалне доминације светом. Узимајући у обзир специфичности Европе, у садашњим условима ЕУ, са доста различитих држава и интереса, војна доминација САД у односу према ЕУ, и неспремност или немогућност ЕУ да постигне равнотежу војне компоненте, успоставља повољно стање за добру позицију САД за остварење својих геополитичких интереса. Деловање САД и НАТО на простору бивше Југославије 1999. године, сукоби на Блиском истоку на почетку 21. века, сукоби у Сирији, проблеми транснационалног тероризма, избегличке криза са екскалирањем миграција људи са Блиског истока у Европу и криза у Украјини умањили су снагу заједничких интереса и вредности САД и Европе гледано са позиције влада и народа земаља ЕУ, и делимично ослабили легитимитет и кредибилитет САД. Истовремено, светска економска криза из 2007. године, која је проузрокована у САД, отворила је кризу и проблеме у глобалном капиталистичком систему заснованом на неолибералном економско-политичком моделу и смањила заводљивост процесом глобализације.

4.2. Држава као актер

Држава је друштвена заједница и истовремено политички субјект који поседује суверенитет, нема изнад себе неку вишу политичку власт, има становништво, територију, власт и способност да ствара односе са другим државама. Према енциклопедији Британика "држава је политичка организација друштва или политичка заједница или, уже, институција власти",[326] а по другој "држава је облик политичке заједнице која се од осталих разликује по томе што сама по себи није инкорпорирана у било које друге политичке асоцијације, иако

[325] Бжежински З, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр, 31.
[326] The Encyclopaedia Britannica, Eleventh Edition, dostupno u online izdanju na sledećem linku: http://www.archive.org/stream/encyclopaediabri25chisrich#page/n5/mode/2up, 18.03.2014.

то може направити ако жели. Она је, дакле, врховни ентитет, јер није укључена у било које друге особе, иако може бити подређена другим силама (као што су друга држава или царство)".[327]

И поред значајног ограничавања суверенитета држава у процесу глобализације, "држава је још увек главни актер међународних односа и процеса глобализације. Оно што државу разликује од осталих субјеката међународних односа јесте територија, чињеница да она заузима одређени део Земље. Људи који је сачињавају називају се њеним становницима или држављанима (становништво), а средиште одлучивања код државе јесте влада".[328] Поред ових минималних обележја државе постоје још нека која су заједничка за већину држава, као што су економски систем, национална култура итд.

Табела 12: Једноставна класификација међувладиних организација[329]

Врста	Обим декларисаних циљева	
Географска распрострањеност чланства	Вишеструки циљеви	Јединствени циљевеи
Глобална	Уједињене нације Светска тровинска организација Организација исламске конференције	Светска здравствена организација Међународна организација рада Светска поштанска унија
Међурегионалне, регионалне, субрегионалне	Европска унија ОЕБС у Европи Организација америчких држава Организација афричког јединства Арапска лига Удружење нација југоисточне Азије (АСЕАН)	Европска свемирска агенција Нордијски савет Организација северноатланског пата Међународни савет за маслиново уље Међународна севернопацифичка организација за кафу Афрички саве за кикирики

Ограничавање контроле држава над економском политиком дошло је кроз економску глобализацију. У време експанзије држава благостања западне

[327] Chandran Kukathas: A Definition of the State, Department of Government, London School of Economics, Presented at a conference on 'Dominations and Powers: The Nature of the State', University of Wisconsin, Madison, March29, 2008.
[328] Димитријевић В, Стојановић Р, *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СРЈ, Београд, 2006, стр. 147.
[329] Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр, 225.

хемисфере вођена је економска политика усаглашавања и компромиса ради обезбеђења запослености, социјалне заштите, потрошње и адекватног економског раста, регулисања колективних уговора, а вршена су улагања у јавне радове и социјалне програме. У односу на то време, данас је потребно да држава привуче стране компаније и друге инвеститоре и стимулише глобални капитал, уз истовремено ускраћивање радничких и синдикалних захтева и других решења која требају да поспеше страна улагања. Економска политика ради остваривања директних користи за неразвијене земље у великој је неизвесности услед недостатка домаћих инвестиција и улагања, као и потенцијалних губитака услед слабе преговарачке позиције у пословима са странцима и њиховим строгим захтевима.[330]

Глобализација у области културе, савремене и нове технологије и "сателитски системи комуникација доносе нове идеје, отежавају цензуру и представљају опасност да националне мреже, које су задужене да допринесу друштвеној кохезивности нација, постану сувишне".[331] Истовремено традиционалне вредности и национална култура налазе се под притиском масовне глобализоване културе западне цивилизације, путем многобројних електронских и штампаних медија, телевизије и интернета, који са собом носе вредности које не морају да одражавају националне, етничке и верске вредности народа одређене државе и под њиховим утицајем постепено их слабе стварајући универзалне унифициране вредности владајућег светског економско-политичког поретка.

Глобализација је релативизовала суверенитет држава који је нарушен и по питању супремације међународног у односу на национално право. У вези са тим постоји начело установљено Нирнбершким судом да "у случају међународних правила у области заштите хуманитарних вредности које су у супротности са државним законима, појединци имају законску и моралну обавезу да одступе од државних закона, уколико су у позицији да остваре "морални избор" као право". У овом случају су права и обавезе појединаца (људи) испред права и обавеза њих као грађана суверених држава, што представља парадокс јер наднационални

[330] Кејт Н, *Савремена Политичка социологија - Глобализација, политика и моћ*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 63.
[331] *Исто*, стр. 66.

правни ауторитет захтева од грађана да игноришу сопствену државу, правећи правни преседан.[332]

За опстанак и развој државе битна је моћ. Моћ државе означава потребан ниво способности ради остваривање националних интереса. Најбитније компоненте моћи држава су економска и војна. Ако се упоређује укупна моћ између држава онда би упоређење вршили на основу њихових капацитета да користе економске и војне ресурсе приликом вршења утицаја. Упоређење држава по овим параметрима би открило хијерархију моћи у глобалном систему и истакло разлику између јаких и слабих, великих и маргиналних.[333] Глобализација је утицала на повећање моћи јаких и великих држава и умањење моћи неразвијених и слабих, првенствено кроз неприлагођене и неадекватне транзиције економско-политичког система, као и дезинтеграције услед унутрашњих слабости и сукоба у процесу прекомпоновања светске моћи и изградње новог светског поретка.

На прелазу из Хладног рата у доба интензивног процеса глобализације дебата о моћи државе добила је на значају по питању односа важности војне и економске моћи у укупној моћи државе. У 21. веку све више се истиче да за националну моћ у условима глобализације пресудан утицај имају економски ресурси.[334] Војна моћ после Хладног рата је делимично релативизована у односу на друге облике моћи, услед промене концепта безбедности од искључиво државоцентричног и војног ка проширеном и продубљеном концепту са много недржавних актера и невојних ризика и претњи. Иако је војна моћ већином пропорционална укупној моћи државе између њих постоји еластична веза. Такође, војна моћ не прејудицира унапред политичку моћ већ и између њих постоји еластичност која може довести до различитих исхода. Дешавало се у историји да мале земље добију рат и одбране независност од много јачег непријатеља. И се мора констатовати да је претња употребом војне силе понекад један од предуслова да се до решења проблема са слабијим државама може доћи без њене

[332] У оквиру политичких институција ЕУ представља изузетак јер поседује ауторитет, у односу на националне државе, да креира законе који ће бити примењени у земљама чланицама - Кејт Н, *исто*, стр. 67.
[333] Кегли Ч, Виткоф Ј, *Светска политика – Тренд и трансформација*, Прометеј, Београд, 2006, стр. 646.
[334] *Исто*, стр. 648.

употребе. Војна моћ представља врсту притиска и утицаја на противника. Она је врло често и фактор притиска и озбиљно дипломатско оружје.

Економија је све битнија са становишта очувања и унапређења националне безбедности за коју је надлежна држава. На то нас врло убедљиво упућују поуке Хладног рата и распадања СССР као једне од највећих војних сила. Економија је основ повећања материјалног благостања једног друштва и јачања политичке моћи дате државе. Припрема војне силе у миру и њена употреба у рату доводи до великих материјалних трошкова за друштво и државу. Државе које су сносиле терете ратова, било да су светски, регионални, локални или неки други, биле су изложене великим трошковима које су трпеле њихове економије након чега су се осећале дуготрајне последице. Због тога је, после Другог светског рата и Хладног рата, створена свест о значају економске и трговинске конкурентности државе као невојних димензија националне безбедности.[335]

Слабљење моћи и утицаја неразвијених и малих земаља у процесу глобализације има своје импликације и на опремање и способност војски за изазове новог доба. Велики војни издаци усмерени за јачање војне моћи могу негативно деловати на животни стандард грађана.[336] Опремање готово свих војски у свету су скупи подухвати, ради се о специфичној опреми која захтева посебне, разнородне и високе стандарде високотехнолошких уређаја и система, који релативно брзо технолошки застаревају. То значи да од времена истраживања, испитивања и производње средстава до стављања у оперативну употребу војске пролази све мање времена што исискује стално преиспитивање наменске употребне вредности, односно замене старе опреме са новом опремом. Свако увођење новије опреме, услед брзих техничко-технолошких промена, чији су носиоци јаки актери у процесу глобализације, проузрокује скраћење времена

[335] После 1945. године само је неколико држава сносило огромне војне издатке, док су остале државе конкурентску снагу стекле инвестирањем у развојна извозна истраживања и конзервирање ресурса ослањајући се на савезнике и глобалне институције ради одбране од потенцијалних претњи. Војни и други везани издаци успоравају економски развој и стварају фискални дефицит. Према ММФ, војни издаци потискују и приватне и јавне инвестиције - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 651.

[336] Ако земља издвоји велики део својих укупних прихода на заштиту, остављајући мање за продуктивна улагања, вероватно ће се видети успоравање њене економске производње, праћено великим импликацијама по њене дуготрајне могућности да издржи и потрошачке захтеве својих грађана и захтеве свог међународног положаја – Gilpin R, War and Change in World politics, Cambidge university press, pp. 158-159.

технолошког века опреме, брже застаревање и већу цену коштања нове опреме. Таква улагања уколико нису избалансирана са финанскијским могућностима државе и реалним пројекцијама економског раста носе са собом дугорочне опасности смањење конкурентске позиције привреде одређене државе на светском тржишту и смањеног економског раста, што у крајњем повратно негативно утиче на њену безбедност и стабилност у систему међународних односа.

Већина држава у свету, на почетку 21. века, постале су угрожене актитвностима деструктивних снага споља или изнутра. Угроженост лежи у осетљивости међународног или геополитичког положаја, хегемонији великих сила, унутардржавној нестабилности, недостатку демократије и демократских институција, сукобима различитих интереса, као и због сецесионистичких аката националних мањина у вешенационалним заједницама, указује Гаћиновић.[337] Карактеристике држава у периоду после Хладног рата је у томе што су и даље способне да држе стране војске под контролом, али идеје, производи и технологије брзо и лако прелазе њихове границе. Истовремено, политичке слободе омогућиле су ослобађање од моћи држава, док је либерализам у свим аспектима живота постао противтежа моћи државе. "Победа либерализма као идеје на глобалном нивоу и успостављање новог економско-политичког поретка нису укинули државе али су се промениле амбиције, права и обавезе, у којима су неке државе постале значајније од других".[338]

На почетку 21. века има око 200 суверених држава у свету које су правно једнаке, иако између њих постоје међусобне разлике. Током Хладног рата у систему међународних односа заснованих на сувереним државама постојало је надметање између држава које су биле у три различите групе: Земље језгра (западне земље), комунистичке земље и земље трећег света. Нестанком комунистичких земаља после Хладног рата, нестаје и идеолошке поделе, свет и земље света се опет деле на земље језгра (центар) и земље периферије. Иако су актери у међународним односима државе, њихов положај одредиће место које заузимају у две наведене категорије, земље језгра које су бројчано мање, а

[337] Гаћиновић Р, *Безбедносна функција државе*, Драслар партнер, Београд, 2005, стр. 98.
[338] Манделбаум М, *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004. стр. 65.

економски и политички јаче означавају "ствараоце, носиоце, финансијере и главну потпору либералним вредностима, начелима и институцијама", док су државе периферије бројчано веће и слабије државе "мање посвећене демократији, слободном тржишту и миру. Језгро је, према томе, место одакле се процес либерализма шири ка региону периферије", указује Манделбаум.[339]

Процес глобализације условио је још оштрије разлике, поделе и противуречности између земаља језгра и периферије. У земљама језгра највећу моћ поседују САД, док највећи број многобројних земаља периферије имају веома малу моћ утицаја ван њихових националних граница. Међутим, периферија укључује и две, веома битне, по много чему карактеристичне државе, Русију и Кину. Манделбаум врши поређење Русије и Кине са Немачком и Јапаном и истиче да су друге две пре Другог светског рата имале експанзионистичке и хегемонистичке намере по питању светског поретка, али су након Другог светског рата прихватиле либералне вредности земаља западне хемисфере, и на основу тога анализира могућности да ли би Русија и Кине по приближно аналогном сценарију могле приступити кругу земаља либералне демократије.[340]

Међутим, поређење ова два пара земаља нема добар основ за анализу због великих разлика традиција, култура, физичких и географских потенцијала моћи, безбедносних изазова, као и других бројних и различитих специфичности. Велике државе имају потребе проналазака сопствених путева развоја у области економије, политике и безбедности заснованих на сопственим интересима који су прилагођени њиховим условима, околностима и цивилизацијском развоју, као и сопственим системима вредности. Историја је показала да када су велике државе покушавале да брзо прихвате и најпрогресивније идеје мањих и развијенијих народа, које нису биле прилагођене њиховим друштвима, у тежњи за напредком и модернизацијом, наступале су веће друштвено-економске и политичке противуречности. Велике државе попут Кине и Русије[341] имају капацитете да трасирају сопствене стратегије и путеве развоја и примене различита

[339] Манделбаум М, *исто*, стр. 68.
[340] *Исто*, стр. 83.
[341] Руска геополитичка концепција ослања се на искуства руског православља, филозофију традиционализма и конзеватине револуције. Она садржи савремену критику либерализма и западноевропске левице и деснице. Русија има сопствену културу и не би требало да покушава да постане део Европе, већ да се самостално развија - Перишић С, *исто*, стр. 20.

алтернативна решења у односу на тренутно доминантан неолиберални економско-политички модел.

Глобализација је за сада неухватљив процес за неразвијене и мале земље, на простору светске периферије, на путу ка постизању економске стабилности у условима неравноправности на светском тржишту на којем су већином неконкурентне. Земље периферије које представљају преко три четвртине светских држава карактерише да су "више потрошачи него произвођачи, увозници а не извозници идеја, институција и производа. Оне су имитатори а не иноватори".[342] И поред међусобних разлика имају углавном заједнички циљ да успоставе економске и политичке стандарде владајућег међународног либерализма, а главна настојања су прилагођавање економском и политичком либерализму.

Након Хладног рата услед смањењења напетости између великих сила настаје период релативног смањења значаја земаља периферије за језгро. Док је у појединим земљама периферије сиромаштво и нестабилност, у непосредној близини у развијеним земљама владају ред и богаство, али та разноликост не дотиче много развијене земље које заузимају повољан положај у међународном економско-политичком поретку. Ипак, "постоје три разлога због којих су земље периферије битне за земље језгра, јер дотичу њихове интересе: нафта, нуклеарно оружје и тероризам".[343] Нафта је основни извор енергије и покретач индустријске производње и развоја и због тога је неопходна развијеним земљама. Нуклеарно оружје је битно јер уколико би неке од земаља периферије освојиле његову производњу могле би услед свог незадовољства постојећим поретком да угрозе земље језгра или да исто доспе преко њих у руке терориста. Тероризам и његова експанзија су везани за поједине државе и терористичке групе, усмерени су према делу развијених земљама, њиховим интересима и системима вредности, услед међусобних разлика и доминације којима су изложени од стране појединих развијених земаља.[344] После Хладног рата Блиски исток представља једно од битних подручја света чије државе су предмет интересовања земаља језгра.

---

[342] Манделбаум М, *исто*, стр. 81-82.
[343] *Исто*, стр. 80-83.
[344] Блиски исток представља место са највећим резервама нафте на свету, са државама које имају жељу за производњом нуклеарног оружја и које су финансијска и логистичка подршка

Подела на земље језгра и земље периферије битна је због разумевања глобалног система у чијем се средишту налази глобална економија заснована на начелима неолибералног економско-политичког поретка и процесу глобализације. У том поретку долази до укрупњавања економских субјеката, повећања броја међународних актера, прерасподеле моћи на глобалном нивоу, слабљења националних држава и релативизације њиховог суверенитета. Земље периферије у процесу глобализације не могу да издрже неравноправну трку са другим актерима моћи, у прерасподели која је нееквивалентна и усмерена у корист развијених и конкурентних држава на светском тржишту.

Земље у развоју припадају групи земаља периферије којима су пропусти глобалне политике нанели велике штете и којима су оне највише биле погођене. Оне су почетком деведесетих биле најзаслужније за глобални раст јер су чиниле преко две трећине БДП.[345] Међутим, ове земље које су јако биле погођене кризом нису имале ресурсе за велику новчану помоћ ради решавања финансијских проблема и реализацију подстицајних мера, изузев Кине. Када су у питању новчане позајмице земљама обухваћених кризом, Стиглиц указује да "они који управљају глобалним економским системом нису толико бринули о заштити живота и егзистенцији народа у државама погођеним кризом, колико да сачувају западне банке које су им позајмиле новац".[346] Иако су САД једна од најразвијених држава света, оне су издвојиле најмање средстава за обезбеђивање помоћи земљама у развоју, мерено критеријумом процента издвајања средстава од националног доходка, и износи мање од четвртине износа средстава које дају развијене европске земље.[347]

Неједнакост расте у већини држава света према концепту нове глобалне економије, а фактор који је допринео оваквом тренду је глобализација. Иако је неједнакост повезана са повећањем сиромаштва и глади, проблем није само етичког и хуманитарног карактера, већ има утицај и на привредни пад. "Растућа неједнакост доприноси проблему недостатка агрегатне тражње. Новац одлази из

терористичким организацијама. У вези са тим је Заливски рат 1991. године и терористички напади на САД 2001. године - Манделбаум М, *исто*, стр. 82.

[345] International Monetary Fund, World Economic Outlook, Washington, DC, April 2008, p. 24.

[346] Стиглиц Ј, *Слободан пад*, Академска књига, Нови Сад, 2013, стр. 11.

[347] Помоћ САД износи 0,18% БДП, Данске 0,82%, Холандије 0,80 %, Норвешке 0,88 %, а Шведске 0,99 % - *Исто*.

руку оних који би га потрошили у руке оних који имају више новца него што је потребно.[348] У таквој прерасподели знатно је повећана могућност да у највећем броју држава периферије економска безбедност појединаца и држава постану проблем. Уколико велики број људи губи посао у условима повећане стопе незапослености и све већи број људи постаје сиромашан и пада испод линије сиромаштва, друштво постаје нестабилно и подложно поремећајима. У осиромашеном друштву институције државе не могу остварити стабилно функционисање без стабилног финансирања њених основних функција, а у условима привредног пада какав је карактеристичан за кризе то постаје реалан сценарио због немогућности привреде да подмири потребе јавног сектора и институција државе. Због тога је стање "интегралне безбедности"[349] одређено положајем државе у глобалној економији, који одређује њену позицију у процесу глобализације и ставља је у ред добитника или губитника глобализације.

Стабилност државе показује да ли одређена држава може да обезбеди реално и стабилно функционисање институција и економску и социјалну сигурност њених грађана, у условима неравноправности и нееквивалнетне размене између земаља центра и периферије, а то није могуће без одрживог економско-финансијског система заснованог на привредном расту. У контексту глобалне економије која одређује све остале области живота, а на основама анализа светских економских криза и улога глобалних и међународних институција и великих и развијених држава, Стиглиц указује шта државе треба да раде како би постигле прогрес и стабилност: "одржавање пуне запослености и стабилне привреде, промовисање иновација, обезбеђивање социјалне заштите и осигурања и спречавање експлоатација".[350] Анализирајући мере он тражи компромис између различитих земаља и њихових искустава и истиче пример Шведске као државе која је један од примера оптималног проналажења равнотежне стабилности између државих потреба, потреба грађана и односа и

[348] Organisation for Economic Co-operation and Development, "Four More Countries Commit to OECD Tax Standards", OECD press release, April 7, 2009.
[349] Интегрална безбедност је свеукупна или целовита безбедност која представља одбрану од свих врста и облика оружаног и неоружаног угрожавања и остваривање потпуне и свестране безбедности на свим нивоима и у свим садржајима живота и деловања човека и друштва – Гаћиновић Р, "Класификација безбедности", у: *Наука безбедност полиција*, Београд, број 2, 2007, стр. 4.
[350] Стиглиц Ј, *исто*, стр. 231.

сарадње са међународним окружењем ради постизања прогреса и просперитета у оквиру интегралне безбедности. Остварена стабилност постигнута је у социјалдемократском типу капитализма који није ослоњен искључиво на тржиште, већ је направљен компромис и рационалност између јавног и приватног, улоге тржишта и државне регулативе, социјалне заштите и одрживе финансијске конструкције итд.[351]

Процес глобализације и неолиберални модел глобалне економије истиснули су улогу државе из економског живота и потиснули друштвену стабилност науштрб економске ефикасности. Превенција глобалних криза у будућности требало би да означи враћање улоге државе, у остваривању економских и социјалних права грађана, а то би значило истовремено функционисање Хајекове тржишне саморегулације, Кејнзовог државног интервенционизма и обезбеђење социјалне стабилности и привредног раста. За то би било неопходно веће и равноправније учешће у одлучивању неразвијених и малих држава у глобалним и другим међународним институцијама у којима се доносе одлуке о управљању глобализацијом и правилима функционисања глобалне економије. За остваривање превенције криза у међународној заједници реалнији модел међународног поретка био би мултиполарни са могућношћу остварења шире равнотеже у међународним односима, а далеко неповољнији је садашњи који реално одражава унимултиполарност и неравнотежу и поред најаве мултиполарности у многим аспектима. Бољи свет за неразвијене и мале државе може се успоставити у мултиполарном међународном поретку у којем би безбедност била подигнута на виши ниво, са мањим могућностима остваривања дуготрајне хегемоније једног пола моћи, смањењем економских неједнакости кроз боље управљањем процесом глобализације, брисањем односа неоколонијализма, империјализма и хегемоније, и већом шансом предупређењу великих светских криза изазваних шпекулацијама и кризама тражње.

[351] Стиглиц Џ, *исто*, стр. 232.

4.3. Недржавни актери

Глобализација као процес економске и политичке интеграције света у глобално друштво релативизовала је значај суверенитета држава и укинула границе како би омогућила несметан и слободан проток свих економских фактора производње и створила услове за повећање њене брзине и интензитета. Због тога се свет данас не може само посматрати као скуп националних држава у коме оне одређују токове светске политике и где у својој територијалној надлежности врше суверену власт и доносе потпуно независне и сопствене одлуке без утицаја других актера. Све већи утицај у креирању одлука имају међувладине и невладине организације. Оне носе назив недржавни актери и обухватају већи број различитих учесника који ће у будућности бити једни од главних претњи националним државама да одрже своју релативну аутономност у доношењу својих одлука и очувају свој утицај. И поред тога државе су и даље један од најбитнијих субјеката међународних односа које "задржавају монопол на коришћење силе принуде у глобалном систему и утичу на транснационалну интеракцију недржавних учесника".[352]

У скупу светских држава постоје велике разлике у њиховој моћи која им одређује позицију у међународним односима, тако велике и јаке државе и велике силе имају већу способност да користе силу принуде у глобалном систему, за разлику од неразвијених држава које и када имају оправданих разлога за њену примену неће бити у стању да исто учине, а још мање да утичу на интеракцију недржавних учесника у транснационалним релацијама. То говори да и положај свих држава према недржавним актерима није исти и да зависи од односа моћи, где ће положај јачих држава бити повољнији и са већим степеном њиховог утицаја у односу на утицај који ће остваривати слабије државе, са већим степеном релативног суверенитета и способности за доношење одлуке у своју корист у сарадњи са актерима глобалних односа.

У таквим односима међузависности између државе и недржавних актера не може се тврдити да искључиво држава има пресудну моћ у све гушћем процесу глобализације или умањити значајна улога недржавних актера. Недржавни актери у ширем смислу могу се поделити на међувладине и невладине организације.

[352] Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 280.

"Међувладине организације су институције које су створиле и у којима учествују владе држава, које им дају власт да доносе колективне одлуке у вези са посебним глобалним проблемима, док су невладине организације транснационалне организације приватних грађана које у односу на УН имају консултативан статус јер укључују професионална удружења, фондације, ТНК или, једноставно, међународно активне групе у различитим државама удружене у раду на заједничким интересима".[353]

Улога међународних организација у процесу глобализације, без обзира да ли су их основале државе или не, веома је значајна за глобално друштво и глобалне односе ради одржања глобалне стабилности, предупређења криза и ратова и других различитих изазова, ризика и претњи националним државама и људима, и представљају допуну система међународних односа заснованог на државоцентричном приступу безбедности. Иза међувладиних организација стоје државе које су им доделиле циљеве у вези са решавањем проблема у одређеним областима, па се стога оне поистовећују са интересима држава које су их овластиле да у њихово име реализују додељене задатке. Мањи број организација су глобалног типа, а најзначајније међу њима су Уједињене нације, ММФ, СБ и СТО, док је далеко већи број њих регионалног типа, као на пример Европска унија. Повећање броја међународних организација створило је мрежу односа међусобне сарадње ради решавања различитих глобалних проблема као што су одбрана, економија, пољопривреда, криминал, хуманитарна помоћ, људска права итд. Положај сваке од тих организација у односу на државе је специфичан и одређен различитим условима, околностима и контекстима. Не постоје јединствено мишљење како оне делују на одређене државе већ се њихови утицаји сагледавају у пракси њиховог функционисања у решавању одређених проблема за које су основане према унапред задатим циљевима.

Уједињене нације као организација глобалног типа у свом саставу има 193 земље, представљајући највећу мултилатералну организацију. Организација Уједињених нација представља јавну службу и јавно добро читаве планете, или грађана света, као што јавне добра или јавне службе постоје у националним

[353] У свету је 1909. године било 37 међувладиних организација и 176 невладиних организација, а 2003. године је било 243 међувладине и 28775 невладиних организација - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 224.

државама. Значај ове организације огроман је у светским размерама, иако се на њу различито гледа у земљама западне хемисфере, нарочито Америци, и остатку света. Ова организација нарочито је битна за неразвијене и мале земље, односно за неразвијени део света, али ништа мање ни за планету у целини. Међутим, део развијенијих земаља схвата да за њих она нема неку битнију улогу и већи значај. Већина грађана САД верује да је систем УН предимензиониран, нема поверење у њега и сматра да нема користи од тог неефикасног бирократског апарата, док већина људи изван западне хемисфере има поверење и схвата значај организације УН.[354] "Мада то никада није објавио као своју политику, запад је, у ствари стратешку вредност видео у слабљењу система УН – што је успешно и чинио. С друге стране главна претња безбедности западу у будућности неће бити војна, већ друге, од илегалног усељавања, опасних вируса, нових облика економске конкуренције, до културне изолације. Због тога постоји све више опасности од подривања система УН",[355] истиче Махбубани.

Данас ниједна земља у глобалном систему није у могућности да се самостално избори са проблемима са којима је суочена планета (тероризам, неконтролисано ширење оружја за масовно уништавање, економске неједнакости, уништавање животне средине итд.). Преко проблема буџета УН уочавају се проблеми ове организације и однос светских држава према организацији која треба да обезбеди јавна добра планете. У току усвајања буџета УН за 2012. и 2013. годину о смањењу буџета УН у износу од 5%, у односу на претходни буџет, изјаснио се део углавном развијених земаља, а притисак за смањење буџета извршиле су САД (смањење средстава у износу од 150 милиона долара). "Запад строгом контролом сваког повећања наменских доприноса, који иначе омогућавају предвидљив начин финансирања УН, настоји да блокира ширење система светске организације. Запад је против тих доприноса зато што не може да контролише програм активности које се из њих финансирају. Знатним смањењем фиксних, наменских доприноса, постоји настојање да се систем УН учини зависним од својих добровољних доприноса, будући да му то омогућава да га

[354] Махбубани К, *Велика конвергенција: Азија, запад и логика једног света*, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој - CIRSD, Београд, 2015, стр. 101.
[355] *Исто*, стр. 101-102.

контролише",[356] указује Махбубани. У периоду од 1960. до 2010. године буџет УН се смањивао, у односу на повећање светске привреде (повећање за 41, односно 47 пута), са 0,005 на 0,004% светске привреде. Овакво смањење буџета УН би значило да се тражња за глобалним јавним добрима смањивала у току претходних пет деценија, па такво понашање према буџету УН који се смањује представља глобалну ирационалност, закључује Махбубани. Права истина је да је тражња за глобалним јавним добрима експоненцијално расла и да ће такав тренд наставити и у будућности, с обзиром да ће се број становника на планети повећавати и да ће притисак за храном, водом, енергијом и животном средином расти.[357]

Светска здравствена организација (СЗО) је глобална здравствена институција намењена за побољшање здравља у свету и борбу против највећих глобалних епидемија. Однос западних земаља према СЗО је такав да се у најмању руку не схвата улога и значај ове организације за глобалну заједницу и глобалне процесе. Није било заинтересованости од стране најразвијенијих западних земаља за јачањем СЗО, а средстава за финансирање су смањена и умањила њену способност за решавање сложених здравствених претњи. Финансирањем је СЗО 1970. године добијала 62% средстава из буџетских фондова али се током времена тај проценат смањио на финансирање из буџетских фондова у 2006-2007. години од само 28%, што је утицало на планирање активности СЗО на дуги рок јер финансирање средствима ванбуџетских фондова западних донатора је несигурно и често усмерено ка контроли активности СЗО у краткорочном периоду. Утицај интереса западних земаља у СЗО изражен је и кроз њене активности које су више усмерене на биомедицину, индивидуално понашање и биологију, а мање за глобални већински интерес социјалне медицине и схватања промена социјалних услова и њиховог утицаја на здравље и болести. Такође, Запад је утицао на смањење значаја СЗО као глобалне здравствене организације. Више средстава за здравствене пројекте за унапређење здравља добијала је СБ у односу на СЗО (два и по пута већа у 1996. години), јер могућности контроле СБ и њених активности од стране најразвијенијих земаља су веће.[358]

---

[356] Махбубани К, *исто*, стр. 104.
[357] *Исто*, стр. 105.
[358] "Дошло је до значајног заобилажења улоге СЗО као водеће здравствене агенције УН", истиче Кен Ли - *Исто*, стр. 108.

Међународна агенција за атомску енергију је глобална међународна организација чија је основна сврха инспекција нуклеарних електрана у складу са међународним стандардима и провера да ли се нуклеарно гориво користи за производњу оружја. Извори финансирања и код ове организације нису у потпуности предвидиви обзиром да се финансира на основу добровољних доприноса, док су наменски доприноси варијабилни и углавном опадајући. Још суморнију стварност представља чињеница да је "запад, посебно Америка, у ту организацију инфлилтрирао своје агенте који прикупљају обавештајне податке", [359] што представља инструментализацију ове међународне организације у корист сопствених интереса појединих земаља. Утврђено је да су службеници међународне организације за атомску енергију били западни обавештајци, приликом контроле у Ираку за време Садама Хусеина.[360]

О међувладиним организацијама, њиховим интересима и односу са државама говори Бжежински који истиче, "мора се узети у обзир као део америчког система и глобална мрежа специјализованих организација, посебно "међународне" финансијске институције. За ММФ и СБ може се рећи да заступају "глобалне" интересе и да је њихово устројство конституисано као светско. Међутим, у стварности они су под јаком америчком доминацијом и њихови корени се могу пратити до америчке иницијативе, посебно Бретонвудске конференције из 1944. године".[361]

Невладине организације (НВО) су "најшира група транснационалних организација у коју спадају све оне организације, у које су непосредно учлањена удружења, установе или појединци из различитих земаља ради остварења заједничких интереса који нису лукративни, тј. не састоје се у имовинској добити"[362], истиче Рачић. Њени чланови су приватна лица из више држава која се удружују ради промовисања заједничких интереса и циљева ради утицаја на политике држава и међународних организација. Циљеви НВО могу бити веома различити, као на пример људска права, животна средина, разоружање итд. Оне

[359] Махбубани К, *исто*, стр. 116.
[360] Види шире у: Wheary J, "The Global Middle Class Is Here: Now What?, *World Policy Journal 26*, no. 4 (decembar 2009), pp. 75-83.
[361] Бжежински З, *исто*, стр. 30.
[362] Димитријевић В, Рачић О, *Међународне организације*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 21.

су бројне и веома различите повезујући глобално друштво у свим областима живота, где се границе бришу и нестају, у политици, економији, одбрани и безбедности, друштвеним односима, историји, култури итд.

У најбитније институције које управљају и усмеравају процес глобализације су ММФ, СБ и СТО. За ове институције може се рећи да је код њих концентрисана моћ и да имају битну улогу у прерасподели моћи јер доносе битне одлуке које утичу на глобална економска кретања. Њихов рад је усмерен на решавање економских проблема, финансијских криза и транзиција социјалистичких земаља у земље тржишних привреда.

ММФ и СБ настале су 1944. године у САД на конференцији у Бретон Вудсу са циљем финансирања обнове Европе након Другог светског рата и превенције будућих великих економских криза, а Светска трговинска организација (СТО) настала је 1995. године. Задатак ММФ је био да обезбеди глобалну економску стабилност као предуслов спречавања светских економских криза које би могле да угрозе међународни економски и политички поредак и доведу до настанка великих и светских ратова. Велике економске кризе доводиле су до великог раста незапослености са импликацијама социјалних проблема.[363]

За усмеравање процеса глобализације највећи значај имало је оснивање ММФ, СБ и СТО који представљају институционалну основу глобалне економије усмерену ка интензивирању транснационалних активности и поспешивању глобалне економске ефикасности транснационалних актера, уз најзначајнију подршку ТНК. Након завршетка Хладног рата дошло је до глобалног макроекономског реструктуирања које је спроведено "у корист глобалних геополитичких интереса, укључујући и спољнополитичке интересе САД", којим су руководили ММФ и СБ. Мере су се спроводиле у оквиру програма структурног прилагођавања и макроекономског реструктуирања. Програм структурног прилагођавања коришћен је и у развијеним и неразвијеним земљама, а мере макроекономског реструктуирања углавном у неразвијеним земљама. Мере из програма структурних прилагођавања које су спровођене у земљама неразвијеног југа и бившим комунистичким земљама источне Европе биле су оштре. Мере

[363] Велика економска криза 1929. године довела је до огромног раста незапослености у САД која је износила и до 25% - Стиглиц Џ, *Противуречности глобализације*, СБМ, Београд, 2002, стр. 25.

економске терапије изражене у програму структурног прилагођавања биле су сурове и постепено су постигле свој циљ разбијања државних привредних субјеката.[364] Ове мере су одражавале процес преласка привреда социјалистичких земаља у капиталистички привредни систем без постепености у прилагођавању привредних система и без размишљања о економским и социјалним последицама у тим земљама. Земље у источној Европи, бивши СССР и Југославија, који су прихватили спровођење програма, погодиле су разорне привредне и социјалне последице. Дошло је до повећања незапослености, пада надница, пада куповне моћи, глади, затварања здравствених установа и школа, ограничења социјалних давања, пропадања малих и средњих предузећа, укидања бенефита социјалне државе, а које прати нагли и драстичан пораст броја сиромашних људи. "Макроекономска стабилизације и програми структурних прилагођавања – које су земљама у развоју (као услов за поново отварање преговора о њиховом спољном дугу) наметнули ММФ[365] и СБ изазвали су сиромашење стотина милиона људи".[366]

Реформе предложене од стране међународних институција као мере подршке процесу глобализације и остварења глобалне економске стабилности нису дале очекиване резултате и довеле су великих социоекономских проблема и ретроградних друштвених појава, нарочито у неразвијеним земљама. У преко 150 земаља чији су буџети оптерећени спољним дугом спровођене су реформе под контролом ММФ које су подразумевале смањења буџета, девалвације валуте, либерализацију трговине и спровођење процеса приватизације, а у процесу реформи земље се одричу сопственог суверенитета и контроле фискалне и монетарне политике. У тим земљама дошло је до трансформације централних банака и министарстава финансија, затворене су многе државне установе, а међународне финансијске институције привремено су формирале упоредну владу

[364] Чосудовски М, *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 19.
[365] "Савет безбедности УН и ММФ функционишу не обраћајући много пажње на на глобалну одговорност, већ се понашају и делују као да су одговорне искључиво неким важним престоницама. У ствари, све глобалне институције би морале да одбаце идеју да да су за свој рад одговорне само појединим владама" - Махбубани К, *Велика конвергенција: Азија, запад и логика једног света*, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој - CIRSD, Београд, 2015, стр. 86.
[366]Чосудовски М, *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 20.

и државну управу. Добровољно прихватање реформи од стране неразвијених земаља схваћено је у духу демократије и добре владавине друштвом, али само спровођење програма структурног прилагођавања носило је са собом јачање снага безбедности и обавештајних служби са повећањем елемената политичке репресије. У земљама у развоју политичка репресија као подршка процесу реформи вршена је у сарадњи са елитама земаља које су имале интерес за њихово спровођење и које су носиоци процеса глобализације и реформи неолибералног типа. У том новом глобалном процесу реформи под контролом међународних институција створена је привилегована друштвена мањина која је акумулирала велико богаство на рачун огромне већине осталог дела становништва. "Такве реформе кад се примењују истовремено у више од 150 земаља погодују глобализацији сиромаштва, процесу који људима ускраћује средства за живот и уништава грађанско друштво на југу, истоку и северу", закључује Чосудовски.[367]

У току источноазијске кризе 1997. године, ММФ и Трезор САД чврсто су се противили пружању новчане помоћи Индонезији и Тајланду за решавање финансијских потешкоћа што је довело до пада банкарског система и дестабилизације привредних активности у тим земљама. ММФ је у прошлости грубо условљавао државе које су тражиле кредите, при чему су услови који су захтевани понекад смањивали вероватноћу враћања дуга, макро (нпр., да централна банка повећа своје каматне стопе или смањи дефицит), структурални (нпр., да држава приватизује своје банке) или политички (нпр., да држава омогући пуну независност централној банци), што је за земље у развоју значило одузимање економског суверенитета.[368]

У току кризе 2009. године група Г20 обезбедила је додатна финансијска средства за ММФ као институцију која ће достављати помоћ, међутим, "ММФ је учинио врло мало како би спречио кризу и погурао политику дерегулације, укључујући либерализацију тржишта капитала и финансијских тржишта, које су допринеле настанку кризе и њеном брзом ширењу по свету". Либерализација тржишта капитала иако у неким случајевима може водити привредном расту углавном је водила ка нестабилности.[369] Становиште ММФ у спровођењу својих

[367]Чосудовски М, *исто*, стр. 21.
[368] Стиглиц Ј, *исто*, стр. 247.
[369] Prasad E, Effects of Financial Globalization on Developing Countries, IMF, 2003, pp. 50-75.

циљева и задатака заснивало се на претпоставци савршености тржишта, односно упрошћеном моделу слободне тржишне економије, у којем се конкурентска равнотежа успоставља постојањем савршене конкурентности и информисаности. Таква полазна основа стајала је на премисама да потпуно слободна и неспутана тржишта доводе до повољних и позитивних резултата, због чега су државне интервенције у економији представљале нарушавање слободе тржишта. Није постојало сазнање да тржишта, конкурентност и информације нису савршени, нарочито у неразвијеним земљама и земљама у транзицији, у којима би поступност реформи и неопходне државне интервенције где је то потребно довеле до побољшања крајњих резултата. Политика примарне улоге тржишта у друштевном животу појединаца и заједница указује да су она решење за све друштвене проблеме. "Неједнакост, незапосленост, загађење животне средине; то су питања у којима влада мора да одигра значајну улогу", истиче Стиглиц.[370]

Улога ММФ као катализатора негативних економских процеса светских држава и подршке замишљеном процесу глобализације није остваривана равноправно већ је често мотивисана политичким захтевима и интересима јаких актера процеса глобализације. Задатак ММФ на спречавању настанка глобалних економских криза спровођен је додељивањем потребних зајмова земљама у кризи ради одржавања ликвидности, чиме је остваривана системска активност ради одржавања економске стабилности на глобалном нивоу. Додела зајмова предвиђала је да одређена земља којој је зајам потребан спроводи одређене економске политике у складу са захтевима ММФ који су се током времена повремено мењали. Захтеви ММФ у вези са давањем кредита земљама са финансијским проблемима обезбеђивали су развијеним државама, које дају зајмове, могућност да добију више новца него што би добиле применом референтних каматних стопа на тржишту, што је у супротности са тежњом да се помогне сиромашним земљама да очувају своју економску моћ. Због тога су строго постављени услови изазивали побуне од стране земаља зајмопримаца, у Индонезији за време источноазијске кризе, као и у Аргентини, Бразилу, Колумбији, Кенији, Јужној Кореји и Зимбабвеу.[371]

---

[370] Стиглиц Ј, *исто,* 13.
[371] *Исто*, стр. 12-16.

Одлуке, позиција и начин управљања ММФ иду у прилог констатације да је то био "мушки клуб богатих индустријских земаља, земаља кредитора, којим су руководили министри финансија и гувернери централних банака тих држава. У ММФ је финансијски сектор формирао ставове по питању економских политика, а они су често у пракси били погрешни. По питању одлучивања право вета имале су само САД на сваку битну одлуку, а слика доброг управљања постојала је само у теорији и реторици док у пракси није довољно добро спровођена".[372] Такође, претпоставка за очување глобалне стабилности, у случају када нека земља дође у стање међународне неликвидности, временом је прерасла своју намену, па се од потребе да се кредитирају развијене земље првенствено кредитирале неразвијене земље, при чему је ММФ штитио интересе земаља кредитора односно развијених земаља.[373] Он је у основи представљао колективну акцију одржавања економске стабилности на глобалном нивоу, у коме само САД имају право вета. Поред тога, транспарентност ММФ није на довољно високом нивоу који се очекује од тако битне јавне институције.

Полазна претпоставка савршености тржишта у неолибералном економском концепту заснованом на глобализацији није показала своје задовољавајуће практичне користи применом мера ММФ и једносмерно усмереним према свим земљама без обзира на степен економске развијености. Теоријско полазиште ММФ било је да је слободна трговина корисна и потребна за све државе у свету без обзира на њихове карактеристике, степен економског развоја и друге специфичности и особености, уз одређене претпоставке и ограничења. "У пракси су искуства показала да је слободна трговина корисна за развијене и моћне државе, а да је штетна за неразвијене и слабе. ММФ је захтевао успостављање слободне трговине, од стране свих земаља, независно од тога да ли су или нису развијене",[374] указује Стиглиц. Развијене земље су изградиле своје привреде захваљујући промишљеној заштити сопствених појединих грана привреде у којима нису биле конкурентне на светском тржишту, за разлику од неразвијених

[372] Stiglic J, *Globalization and Its Discontents*, New York, 2002, p. 55.
[373] Шок терапија је осигуравана великим новцем, где год је била примењивана резултати су били катастрофални, а заснивана је страху капиталистичких земаља "да ако транзиција не буде довољно брза, земље би се могле вратити на командну економију" - Стиглиц Ј, *исто*, стр. 299.
[374] *Исто*, стр. 25-27.

земаља којима међународне организације и наметнута неолиберална начела захтевају уклањање заштитних ограничења.

У многим деловима света, о ММФ и СБ, обзиром на контроверзне одлуке, створена је слика инструмената постколонијалне владавине и контроле, јер су у пракси спроводиле идеју америчког слободног и неспутаног тржишта кроз тржишни фундаментализам, дерегулацију финансијског сектора, приватизацију и трговинску либерализацију. Такве политике и мере спровођене су под изговором добробити за земље у развоју, али је пракса демантовала теорију и "добре намере" кроз резултате. У условима било каквог привредног раста прерасподела добити је била таква да је приход стваран у врху пирамиде богатих, док су широки слојеви људи остајали без добити и егзистенцији, све више сиромашили, а неки постали и гладни. Светске економске кризе и економске кризе у појединачним државама постале су све чешће, за последњих тридесет година било је преко 100 криза.[375]

Захтеви за потпуно слободном трговином са неразвијеним земљама били су и од стране развијених земаља, иако су задржавале своје сопствене трговинска ограничења и улагали велике субвенције у поједине производе, па су неразвијене земље биле онемогућене да извозе сопствене пољопривредне производе. Либерализација трговине за неразвијене земље, у којој оне без ограничења дозвољавају увоз роба из иностранства, где су страни производи далеко конкурентнији у односу на домаће производе, ствара проблеме домаћој привреди и може имати социјално и економски катастрофалне последице. "Одлуке ММФ често су биле доношене без свеобухватније анализе последица које ће уследити након примена таквих политика, посебно на повећање броја сиромашних људи. Нису постојале алтернативе у примени политика дефинисаних од стране ММФ",[376] указује Стиглиц.

---

[375] Laeven L, Valencia F, *Systemic Banking Crises: A New Database*, 2008, IMF Working Papers, pp. 50-60.

[376] "Запад је спроводио циљеве глобализације обезбеђујући за себе акумулацију диспропорционално велике користи на рачун света у развоју. Не само да су индустријски развијене земље избегле да отворе своја тржишта добрима из земаља у развоју задржавајући своје увозне квоте за мноштво производа од текстила до шећера, истовремено инсистирајући да земље у развоју отворе своја тржишта за робу из богатих земаља; и не само да су развијеније земље наставиле да субвенционишу пољопривреду, отежавајући земљама у развоју да у тој области буду конкурентне – већ су истовремено инстистирале да земље у развоју укину своје субвенције за индустријске производе" - Стиглиц Ј, *исто*, стр. 25-30.

Економске реформе усмерене ради укључивања држава на светско тржиште и приступање процесу глобализације, у складу са препорукама ММФ, имале су своје импликације и на просторима бивше Југославије где су сви показатељи круте и универазалне примена правила ММФ дали лоше резултате. ММФ је препоручивао спровођење шок терапије[377] у почетним фазама транзиције, иако није имала никакву теоријски основу. Њена примена истовремено је доводила до великог пада незапослености и производње. У бившим југословенским републикама, "у односу на 1990. годину, друштвени производ био је у 2002. години у Србији и Црној Гори 53%, Русији 72%, Македонији 87%, Хрватској 92,9%, где ни након више од десет година није достигао почетни ниво". Спроведене мере довеле су до високе корупције, повећана је неравномерна расподела доходка, незапосленост и степен сиромаштва. Степен незапослености и привредни развој нису били у приоритету ММФ при разматрању последица економских политика, што је пресудно за опстанак и очување социјалне стабилности неразвијених земаља. После примене од неколико година, ММФ је признао да је примењена стратегија била погрешна.[378]

На почетку 21. века рат и тржиште су саставни делови једног истог садржаја. "Рат у физичком смислу уништава све оно што није разорено кроз дерегулацију, приватизацију или наметањем реформи слободног тржишта" наметнутих од стране међународних организација на челу са ММФ, истиче Чосудовски, који запажа да је "отворену колонизацију ратом сменило давање националног третмана западним банкама и ТНК на свим подручјима делатности".[379] Чосудовски, такође, указује да "спрега западних војнобезбедносних служби са привредним и финансијским круговима обезбеђује заштиту одређених интереса, а војна моћ се користи и за поспешивање и наметање слободне трговине. НАТО координира војно деловање са СБ и усклађује га с интервенционистичким мерама ММФ и обрнуто. Обезбеђујући

[377] Шок терапија односи се на земље у транзицији свог економско-политичког система од којих се тражило спровођење приватизације, превођење државне и друштвене својине у приватно власништво, увођење тржишта и тржишних принципа пословања, отклањање препрека слободној трговини и инвестицијама, без обзира да ли су домаће или стране, и ослобађање од социјалних давања.
[378] Стиглиц Ј, *исто*, стр. 18.
[379] Чосудовски М, *исто*, стр. 12.

услове слободне трговине СТО најачим светским банкама и ТНК даје готово неограничена права истовремено намећући поштовање и спровођење међународних споразума на националном и интернационалном нивоу који често нису донети у оквиру демократског поступка".[380]

Економске интеграције и слободна трговина обезбеђују глобалном предузетништву већу покретљивост и отежавају и често онемогућавају кретање ситног капитала у оквиру локалног нивоа. Политика глобалних међународних институција обезбеђује укрупњавање у глобалној привреди, прекомерна производња је основна карактеристика привређивања, опстају привредни субјекти који поседују најнапредније технологије и који контролишу делове тржишта радне снаге која је спремна да ради за ниске наднице. Низ реформи ММФ, СБ и СТО које су наметнуте у разним деловима света утичу на регулисање трошкова радне снаге у корист капитала великих компанија. Подстицању таквих макроекономских политика придружила је се и група Г7 јер је подстицала и подржавала процес укрупњавања компанија и стечајеве малих и средњих привредних субјеката својим мерама фискалне и монетарне политике. Као резултат макроекономских одлука и подстицаја ових актера настало је сиромаштво.[381]

Политикама и одлукама усмерених ка глобалним гигантима, СБ и ММФ утицали су да низ индустријских грана у земљама у развоју, које су производиле за унутрашња тржишта, пропадне. Низ заната који су кроз историју били битан извор запошљавања локалног становништва је нестало услед слабљења националних валута, либерализације увоза и дампинга[382] робе.[383] За разлику од спровођења шок терапија и спровођења брзих реформи на принципима Вашингтонског консензуса[384] постојале су и реформе које су спроведене

[380] Чосудовски М, *исто*, стр. 13.
[381] *Исто*, стр. 10.
[382] Дампинг је продаја домаћих роба у иностранству по ценама које су испод трошкова производње, ради спречавања конкруренције, остваривање монопола и освајања тржишта.
[383]Као пример уништења локалних заната може послужити нестанак кројачких заната у Субсахарској Африци чији су производи замењени старом и ношеном одећом која се увози из западних земаља по цени од 80 долара по тони - *Исто*, стр.11.
[384] Вашингтонски консензус у себи садржи десет тачака: фискална дисциплина, преусмеравање јавне потрошње, пореску реформа, финансијска либерализација, уједињен и конкурентан девизни курс, либерализација режима трговине, отвореност за стране директне инвестиције, приватизација, дерегулација и заштита својинских права – Rodrik D, "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?", u: *Panoeconomicus*, 2008, 2, pp. 135-156.

постепено, случај Кине, које су дале одличне резултате у пракси, где је степен економског раста и развоја међу највећим у свету. Транзиција у Русији која је била замишљена и изведена од стране међународних економских институција и транзиција у Кини која је спроведена домаћим снагама биле су веома различите са различитим крајњих исходима. О томе говори и податак да је 1990. године БДП Кине износио 60% од онога у Русији, а до краја деценије ове вредности су се преокрунуле у корист Кине, док је у Русији у том периоду веома много порастао број сиромашних, Кина је имала велики пад броја сиромашних. Такође, и САД и Јапан су развиле своје привреде заштитом појединих појединачних индустрија које нису биле довољно конкурентне у односу на иностране фирме.[385]

СБ је била намењена за обезбеђење пројеката и за давање позајмица за њихову реализацију, али је касније њена улога јачала и усмерена на обезбеђење зајмова за структурно прилагођавање. Њене надлежности су се током времена испреплетале са надлежностима ММФ, па су зајмови за структурно прилагођавање били одобравани од СБ само када је ММФ за то дао "одобрење са којима су долазили и услови које је ММФ наметао земљи кориснику". У управљању транзицијом из друштвене у тржишну економију социјалистичких земаља Европе, ММФ је имао пресудну улогу. Његове надлежности су биле из макроекономије одређених земаља (буџетски дефицит, монетарна политика, инфлација, иностране позајмице), а СБ је била задужена за структурна питања (трошење државног новца, финансијске институције, трговинске политике).[386]

Међутим, највећи број структурних питања која су могла да утичу на укупне резултате привреде, државни буџет и трговински дефицит, преузео је у своју надлежност ММФ преко својих редовних ингеренција. Обе институције нису понудиле практичне алтернативе и стратегије земљама у развоју уважавајући њихове нивое развоја и специфичности, већ су биле пресудно под утицајем групе Г-7 која је тежила остварењу својих интереса. Политике "које је ММФ заговарао и фаворизовао, а посебно превремена либерализација тржишта, допринели су глобалној нестабилности...., либерализација тржишта капитала била је форсирана упркос чињеници да не постоје докази да то подстиче економски раст. ММФ није

[385] Стиглиц Ј, *исто*, стр. 20.
[386] *Исто*, стр. 27.

успео да оствари своју улогу унапређења глобалне стабилности, а посебно је неуспешно било вођење транзиције земаља које прелазе из социјалистичке у тржишну економију", закључује Стиглиц.[387]

Промене и конституисање владајућег економско-политичког поретка после Хладног рата знатно су повећали "одговорност влада према страним кредиторима и ММФ него према грађанима", истиче Печујлић и додаје да је прилагођавање строгим захтевима глобалне економије приоритетно питање у реалном животу држава и питање њиховог опстанка, а Вашигтонски консензус и Програм структурног прилагођавања представљали су основу да се ефикасније и брже напредује у глобалну економију. Према националним државама постављене су листе захтева, и то: "спровођење приватизације и дерегулација, укидање заштитних царина, укидање контрола страних инвестиција и њихово изједначавање са домаћим, укидање контрола цена, контрола плата и смањење издатака за социјалну и здравствену заштиту".[388] Отклоњене су баријере транснационалном капиталу и укинута контрола државе како би се створили услови за слободно кретање капитала у потрази за најповољнијим условима његовог пласмана.

Нови међународни поредак као глобални систем и међународне институције као део тог система дефинише Бжежински који САД даје посебан значај и статус и истиче да је "америчка супремација произвела нови међународни поредак који није само пресликао, већ је институционализовао у иностранству многе облике америчког система. Ови основни укључују:

– Заједнички систем безбедности, укључујући заједничке команде и снаге НАТО;
– Регионалну привредну сарадњу (APEK, NAFTA и специјализоване глобалне институције – СБ, ММФ, СТО)".[389]

Идеја стварања међународних економских институција била је прогресивна и имала је основни циљ спречавање великих економских криза, као главне претње међународном миру и безбедности, обезбеђујући стабилност

[387] Стиглиц Ј, *исто*, стр. 28.
[388] Печујлић М, *исто*, стр. 71.
[389] Бжежински З, *исто*, стр. 31-32.

глобалног друштва и онемогућавајући настанак великих ратова. Током времена, а нарочито са убрзавањем и продубљењем процеса глобализације, задаци и надлежности економских институција, и теоријски и практично, су се мењали ширећи своје надлежности и развијајући се у идеју потпуно слободног тржишта, где је тржиште потпуно претпостављено свим осталим областима друштва, мењајући и намећући ред приоритета. Идеја слободног тржишта у огледалу међународних економских институција оличена је у Вашингтонском консензусу, као резултат сагласности ММФ, СБ и Трезора САД око примене економских политика за земље у развоју и означила је радикалну промену приступа економског развоја и стабилизације.[390] "ММФ је спроводио политику тржишног фундаментализма који подразумева да се укину све врсте контрола на слободном тржишту, па је тако нестала и контрола токова капитала. Оличење "наднационалног кентаура" представља ММФ који је економска и политичка институција и носилац је моћи и пројекта глобализације кога обликује".[391]

[390] Стиглиц Ј, *исто*, стр. 28-29.
[391] Печујлић М, *исто*, стр. 70.

4.4. Транснационалне компаније

Процес глобализације био би немогућ без транснационалних компанија (ТНК) које заједно са ММФ, СБ и СТО стварају и усмеравају глобалне економске токове. Главне изворе моћи ТНК чине знања и технологије који им обезбеђују могућност да остварују "контролу тржишта роба и услуга, финансијских тржишта и тржишта информација". Положај који остварују на тржиштима омогућује им да на различитим локалним и регионалним тржиштима контролишу производњу, робне токове, политику цена и инвестиција, али и да остварују ограман идеолошки и политички утицај.[392]

Глобализација се заснива на економској мисли која намеће прилагођавање тржишту у условима конкуренције и најприближнија је америчком екстремном тржишном моделу за разлику од модела социјалне тржишне привреде европског типа. Правила игре заснована на чисто тржишним основама на чему су истрајавале међународне институције на челу са ММФ и принципима Вашингтонског консензуса покренули су повећање ефикасности конкурентних привредних субјеката. Повећањем конкуренције и ефикасности привређивања требало је да омогући изједначавање добити развијених и неразвијених земаља, али је у основи довело до раслојавања унутар земаља и повећања неједнакости између њих.

Мобилност фактора производње довела је до сељења производње у земље јефтине радне снаге. У тим земљама стране компаније остварују високе профите стварајући пресељењем производње незапосленост у развијеним земљама, док плате у земљи домаћина остају ниске повећавајући негативне социјалне ефекте. Остваривање високих профита страних компанија у другим земљама, у условима неравноправног партнерства и неадекватне и несразмерне расподеле између компанија и земаља домаћина, ствара огромну концентрацију новостворених економских моћи која се налази у рукама ТНК развијених земаља увећавајући економске и друге моћи дотичних земаља. Економска глобализација чији су основни

[392] Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 70.

покретачи ТНК представља основу на којој се гради глобално светско друштво кога суштински одређују економски односи. Глобална економија одређена је неолибералним економско-политичким моделом у коме је тржиште приоритетно и надређено друштвеним односима, а ограничење државне интервенције условило је интернационализацију и нову организацију привредних активности. Државе у економској области губе надлежности у регулацији привредних активности и у контроли привредних субјеката.

ТНК су у најопштијем смислу предузећа која производе и продају робу и услуге у више држава, оне су један од носилаца, односно главних актера процеса глобализације, са великим капиталом и бројем запослених људи и са веома разгранатом мрежом пословања. Услед улагања великих средстава у развој науке и технологије веома су прилагодљиве захтевима које намеће тржиште. ТНК су заинтересоване за улагање капитала у друге земље, нарочито неразвијене земље, где постоји слободна трговинска размена (без ограничења слободном тржишту), јефтина радна снага, јефтине сировине, ниски порези, ниски други трошкови пословања, где недостају закони и други прописи о загађењу животне средине који им могу повећати трошкове, а који постоје у државама из којих долазе.

Процес глобализације карактерише развој информационо-комуникационих технологија који је омогућио транснационализацију економских активности које више нису везане за националне границе и национална тржишта, а умањење значаја времена, простора, сировина, тржишта и производње је евидентно у односу на стару економију. Олакшање пословања ТНК омогућила је институционализација међународне економије регулисањем новчаних токова, међународних инвестиција и међународне трговине оснивањем ММФ, СБ, ГАТ[393] и СТО. ТНК учествују на светском тржишту са преко 50% укупне светске производње и преко 50% укупног светског извоза. Годишњи приход 10 највећих светских компанија, сваке појединачно, већи је од збира годишњег бруто производа 80 земаља у свету, међу којима су и неке развијене земље, а поједине компаније имају годишњи приход и преко 450 милијарди долара. Компаније су својом економском снагом јаче од великог

[393] ГАТ је општи споразум о царинама и трговини.

броја држава, о чему најбоље показује податак да само 10 држава на свету има већи бруто национални производ од величине капитала најачих компанија. "Од 50 највећих компанија света њих 20 су из САД (40%), Јапана и Француске по 6 (12%), Немачке 5 (10%), В. Британије 3 (5%), док по 2 (4%), припадају Кини, Италији, Холандији, Белгији и Швајцарској. У групи од 20 највећих компанија, према делатности којима се баве, доминирају нафта, гас и електрична енергија (10), индустрија моторних возила и делова (4), елктронска индустрија (2), трговина (2), банкарство (2) и осигурање (1)" .[394]

Повећање броја недржавних актера у процесу глобализације најбоље осликавају ТНК које поседују огромну економску моћ којом врше утицај широм света, држе под сопственом контролом понуду и тражњу и себи обезбеђују високе зараде и екстрапрофите. Оне су најмоћнији актер у светској трговини и светској привреди. Преко њих се остварује преко 2/3 светске трговине чиме пресудно утичу на обим, структуру и правце међународне трговине. Снага и моћ ТНК којима наступају на тржишту утицали су на маргинализовање значаја великог броја држава које су сада споредни привредни субјекти.[395] "Највећи број компанија има америчко порекло, а са компанијама ЕУ и Јапана чине 90%. Оне не контролишу само привреде земаља у развоју, него и регионалних организација и развијених земаља као што су ЕУ, Јапан, Русија и Кина. У земљама у развоју у облику директних инвестиција, улажу, да би обезбедиле јефтине сировине, радну снагу и ниже порезе".[396]

Економска и политичка моћ држава је инфериорна у односу на ТНК које су конкурентне и веома често у позицији остваривања монополског положаја на тржишту. Основни циљ ТНК је остварење, односно, максимизирање профита. Процес укрупњавања привредних субјеката неразвијених земаља је лимитиран и несразмеран у својој величини и снази наспрам ТНК, због чега националне државе не поседују адекватне економске и политичке инструменте како би им конкурисале у било ком

[394] Унковић М, *Међународна економија*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010, стр 76.
[395] Стојадиновић Јовановић С, "Међународна трговина и транснационалне компаније – супституат или допуна", *Међународна политика*, број 1, 2008, Београд, стр. 93.
[396] Унковић М, *исто*, стр 78.

смислу. Национална тржишта неразвијених земаља веома често су монополисана услед глобализације привредних и управљачких структура од стране ТНК чији се циљеви не поклапају са циљевима привредног развоја одређене државе и њене макроекономске политике. ТНК су присутне на тржиштима где су трошкови мањи а профит већи, при чему им је посебно битно правно регулисана држава без корупције, политичка стабилност, развијена инфраструктура и стабилна монетарна и фискална политика. Пресељење компанија из једне у другу земљу је брзо, а капитал одлази тамо где су могућности за стварање профита највећи и где су ризици најмањи.

Такође, оне нису претерано осетљиве на потребе националне и локалне заједнице, када су у питању степен запослености и еколошки проблеми, јер у неразвијеним земљама често нису успостављени адекватни закони и прописи у вези запошљавања локалног становништва и еколошке заштите. Управљање ТНК се врши ван граница земље у којој послују, а земље у којима послују нису у позицији да адекватно утичу на одговорност компанија када крше закон јер имају могућност да избегну одговорност на основу закона који им дозвољава да пребаце своју компанију или да послују под окриљем других компанија.[397]

Транснационалне компаније су због своје економске супериорности, велике политичке снаге, моћи, знања и високе технологије, у погодној позицији за извлачења капитала, утичући на повећање економских неједнакости и стварање готово експлоататорских односа на територијама неразвијених земаља. У односу према земљама у развоју испољавају односе моћи изражене у нееквивалентној размени, јер у групи наведених земаља, су углавном више или мање неразвијене земље, које су сиромашне капиталом и на ниском технолошком ниову развоја, где у удруживању фактора производње са компанијама имају неповољну позицију у расподели доходка, док земље власнице компанија остварују веома повољно улагање капитала и висок ниво профита. Као пример могу послужити инвестиције америчких фирми у земљама у развоју у периоду од 1980. до 2000. године када је уложено 320 милијарди долара производног капитала, а прилив профита из ових земаља износио

[397] Stephen H, *Efikasnost (pruturjecja) multinacionalnih korporacija*, Globus, Zagreb, 2005, str. 441.

је 620 милијарди долара.[398] "ТНК највише су утицале да 20% становништва у развијеним земљама држи 80% светског богатства, као и да земље у развоју имају нејаке привредне субјекте, слабе преговарачке моћи у светским оквирима".[399] Оне врше огромно извлачење екстрапрофита из земаља у развоју и земаља у транзицији.

Велике ТНК успостављају контролу над разним локалним тржиштима што им конкретно омогућава да успоставе контролу над људским ресурсима, јефтином радном снагом и предузетништвом уопште. Успостављањем контроле тржишта оне присвајају већи део зараде малих локалних предузећа, док највећи део издатака везаних за инвестиције преузимају независни локални произвођачи. Због тога у условима привредних стагнација највеће компаније имају велики раст и повећање свог удела на тржишту. Овај процес одвија се наочиглед националних влада које не могу да поправе овакве трендове и где долази до истискивања производних система произвођача на локалном, националном или регионалном нивоу. Висока профитабилност и даље ширење пословања највећих компаније засновано је на снази јачег и нееквивалентној размени, у крајњем, смањењу куповне моћи на глобалном нивоу и осиромашењу великог дела светског становништва.[400]

Слободна трговина је вредност која је добила снагу цивилизацијске норме и истакнута на највиши пиједестал вредности. Она ипак има посебан значај за развијене земље јер им омогућава да своју моћ, конкурентност и информисаност искористе на прави начин у односу на слабије актере у процесу глобализације. За јаке актере потребно је ширење тржишта без ограничења, а оно губи вредност уколико нема слободне трговине. Слободна трговина обезбеђују увоз и извоз роба, услуга и капитала, без ограничења, укида забране и заштитне мере, брише границе, убрзава процесе и комуникације и оснажује економске односе до неслућених размера. Она је дефинисана у већини светских и регионалних организација као потреба глобалног

[398] Унковић М, *исто*, стр. 80.
[399] ТНК "експлоатишу сировине земаља у развоју, прерађују их у својим развијеним земљама. Цени се да само 15-20% цене од нафте, кафе, руда и других сировина припада земљама у развоју, власницима тих сировина, а остало припада страним компанијама. Компаније тако долазе до сировина по ценама које саме диктирају" - *Исто*, стр. 81.
[400] Чосудовски М, *исто*, стр. 10-11.

друштва и истакнута вредност. ТНК услед огромне снаге и обима производње имају највеће користи од слободне трговине јер нестају националне баријере и отварају се огромне могућности за остварење високих профита на страним тржиштима, првенствено тржиштима неразвијених земаља где су доступни јефтина радна снага, сировине и други повољни фактори привређивања. И поред тога, слободна трговина пружа могућности нееквивалентне размене у којима слаби актери у процесу глобализације немају много користи у односу на ТНК и државе из којих потичу и одражавају односе експлоатације.

Успостављени односи економских активности које креира глобализација у лику ТНК стварају односе несразмерних моћи у којима државе имају незавидну улогу. Концентрација економских моћи ТНК омогућава политичку моћ нарочито у неразвијеним земљама где послују и у односу на које су економски јаче. Између руководстава тих компанија и владајућих елита неразвијених земаља често постоје односи сарадње у којима компаније успевају да придобију њихову наклоност за остваривање политике које су од интереса за њих, а на штету народа тих земаља, при чему се политике компанија односе на уступке у пословању које се одражавају на повећање њиховог профита. У одређеним ситуацијама компаније се могу мешати и у унутрашње политичке прилике у земљи руководећи се сопственим интересима, иако је то у супротности са начелима пословања компанија и законима тих земаља.

Обзиром да су ТНК носиоци процеса глобализације тиме поседују велику одговорност за своју делатност и њен утицај на шире окружење у којем послују, а нарочито за неразвијене земље. У њиховим активностим недостаје им отвореност и одговорност, истиче Стојановић Станислав. Глобализација спроведена на начин управљања ТНК није у довољној мери транспарентна и праведна јер нема установљених јасних правила и институција, а тиме ни система одговорности. [401] Оне нису више само актер у економији већ све већи значај заузимају и у светској политици. Тачан број мултинационалних корпорација у свету се не зна јер се њихов број свакодневно повећава. Подаци говоре да их је око 82.000 са око 810.000

[401] Стојановић С, *исто*, стр. 77.

филијала. Првих 500 највећих компанија контролише 42% светског богатства и остварује приход од 30% светског бруто производа.[402]

Велике ТНК добијају превласт над националним државама, односно њиховим економијама, јер имају изражен интерес у односу на неразвијене земље којима додељују улогу у склањању ограничења слободе кретања капитала. Они који управљају компанијама су светска елита која нема много одговорности према грађанима земље домаћина и која се договара о заједничком деловању, економским интеграцијама и правилима која ће важити за читав свет. У земљама у којима послују оне имају национални идентитет, своје земље из које долазе, како би биле ослобођене од пореза и добиле подршку земље домаћина.[403] Економско богатство многих ТНК превазилази богатство највећег броја земаља света. Само 10 земаља света поседује већи национални доходак од капитала највећих компанија. Инвестиције на светском нивоу ствара 10 земаља света у износу од 90%, а само четири земље чине 2/3 светских инвестиција (САД, В. Британија, Јапан и Немачка). Руковођење компанијама је глобалног карактера, а америчке, европске и јапанске компаније постају бездржавне. Приоритети који одређују понашање и пословање компанија су висина профита и даље ширење пословања. Повећање профита је основни императив којим се компаније руководе и он је апсолутно доминантна категорија у односу на друге ствари попут здравља и социјалног статуса запослених или еколошких стандарда. Раст компанија и њихово ширење су приоритети који се тичу опстанка и јачања компаније.[404]

[402] UNCTAD, "World Investment Report: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development", New York and Geneva, 2009, p. 18.
[403] Печујлић М, *исто*, стр. 68-70.
[404] Mander J, Goldmith E, "The Case Against the Global Economy, and For a Turn Toward the Local", San Francisko, *Sierra Club Books*, 1996, p. 65.

Табела 13: Највеће светске компаније у 2008. години
(профит-милијарди дол.)[405]

Ред. бр.	Компанија	Приход/мил. долара	Профит/мил.долара
1	Royal Dutch Shell, Hol.	458,361	26,277
2	Exxon Mobile, SAD	442,851	45,22
3	Wall-Mart stores, SAD	405,607	13,4
4	BP, Engleska	367,053	21,157
5	Chevron, SAD	263,159	23,931
6	Total, Francuska	234,674	15,5
7	Conoco Philips, SAD	230,764	-16,998
8	ING Group, Holandija	226,577	-1,067
9	Sinopec, Kina	207,814	1,961
10	Toyota Motors, Japan	204,352	-4,349
11	Japan Post Holdings	198,7	4,208
12	General Electric, SAD	183,207	17,41
13	China National Petroleum	181,123	10,271
14	Volkswagen, Nemacka	166,579	6,957
15	State Grid corporation of China	164,136	0,664
16	Dexia Group, Belgija	161,269	-4,868
17	ENI, Italia	159,348	12,917
18	General Motors, SAD	148,979	-30,86
19	Ford Motors, SAD	146,277	-14,272
20	Allianz, Nemacka	142,395	-3,577

Са глобализацијом светских економских токова убрзано се спроводи и глобализација културних образаца и форми оличених у вредностима потрошачког друштва у коме су активни учесници ТНК. Убрзањем процеса глобализације са растом обима производње глобалне економије нарастају потребе за даљом комерцијализацијом културе потрошачког друштва. Отуда се као интерес глобалног друштва које је подређено глобалној економији промовише захтев глобалне економије ка даљем и сталном повећању нивоа потрошње и изнад граница реалних могућности тог друштва. У вези са тим интересом расте и потреба за власништвом и контролом над медијима, телевизијом, интернетом, електронским медијима и комерцијалним агенцијама за рекламе. "Данас су власништво и контрола над

[405] Унковић М, *исто*, стр. 78.

телевизијом, сателитским и кабловским системима, књигама, новинама и часописима концентрисани у рукама само неколико ТНК. То је посебно значајно због чињенице да медији имају велики значај у ширењу посебних образаца потрошње, културе и идеологије конзумеризма на глобалном нивоу".[406]

Када се разматра утицај ТНК на неразвијене земље постоје различита мишљења. Према једнима, критичари из реда заговорника теорије зависности, истичу искоришћавање јефтине радне снаге и природних богастава, експлоатацију која се незадрживо шири у глобалним размерама, повећање сиромаштво и беде, а према другима, заговорницима теорије модернизације, оне су носиоци инвестиција и увођења нових технологија, као и доносиоци развоја и ширења слобода. У пракси оне су често доводиле до одређеног развоја који је за државу и друштво био користан, као што је економско повезивање са светом, трансфер нових технологија, девизни прилив, образовање домаћег кадра, увођење нових индустрија и услуга и повећање управљачких способности. На другој страни јављали су се недостаци, политика ниских плата, производња која није усклађена са потребама локалног становништва, лоши радни услови – дуго радно време и ниска социјална заштита, као и злоупотреба дечјег и женског рада.[407]

Неразвијене земље могу имати користи од пословања ТНК само уколико су способне да искористе економске предности и онемогуће њихов утицај на доношење политичких одлука, а које су шире везане за њихов рад и пословање, или ређе за спровођење специфичних интереса земаља из којих потичу. Иако пословање компанија са неразвијеним земљама представља нееквивалентну размену у којој се извлачи профит из земаља у којима послују, оне ипак не могу да се одрекну инвестиција ТНК, јер су оне веома често услов њиховог опстанка и одржања фискалне стабилности, која омогућује функционисање функција државе и њених институција, без обзира на неравноправан економско-политички систем доминације који се кроз њихов однос рефлектује и спроводи у пракси.

---

[406] Склер Л, "Ривалска схватања глобализације", у: Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 72.
[407] Sclair L, "Sociology of the Global System", *Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf*, 1997, pp. 52-87.

4.5. НАТО

НАТО или северноатлантски савез настао је 4. априла 1949. године, на иницијативу САД, потписивањем уговора којим је формиран савез независних држава (САД, Канада, Велика Британија, Француска, Холандија, Белгија, Луксембург, Италија, Португалија, Данска, Норвешка и Исланд).[408] Основан је као механизам одбране западне Европе од опасности са истока, односно од СССР и његових источноевропских савезника.[409] У време његовог формирања, након Другог светског рата, европске земље су биле исцрпљене, економски и војно ослабљене и полуразрушене, у опасности од комунистичких револуција, услед утицаја СССР чији је углед и утицај знатно порастао због највећег доприноса у победи над фашизмом, док је са друге стране моћ и утицај европских држава био у опадању. Колонијалне тежње европских држава су још увек постојале, а колоније су тежиле да се ослободе њихове доминације.

Операционализацијом Маршаловог плана САД су добиле наклоност европских сила, употребом ресурса економске моћи остварile су утицај меке моћи, стварајући од себе заштитника њихових интереса и везујући их на тај начин за себе. САД су обезбедиле велико европско тржиште за свој капитал, робе и услуге и истовремено су биле једина сила која је реално могла да се супростави СССР и заштити европске земаље од евентуалне агресије, ширења комунизма и обезбеди им слободан економски раст и развој.

САД су из Другог светског рата изашле без рата на сопственој територији, са највећом економском снагом у историји света, са БДП од око 50% светског БДП. Спољна политика САД била је у функцији заштите угрожених интереса европских сила на економском, политичком и војном плану. Један од основних мотива за формирање савеза, што је често и истицано, је одбрана западноевропских земаља од агресије СССР, али се каснијом анализом може закључити да су мотиви везани и за шире економске, геополитичке, геостратегијске и безбедносне аспекте. Након

[408] The North Atlantic Treaty, Washington D.C. – 4 April 1949, Internet, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm, 15/04/09.
[409] Мићовић В, *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 99.

Хладног рата НАТО је "трансформисан од војне или војно-политичке у политичко-војну организацију, са много више задатака и ширим подручјем деловања".[410]

Битни догађаји у геополитичком смислу, на крају двадесетог века, пад Берлинског зида, уједињење Немачке и распад СССР, као и пад комунизма у источној Европи, довели су до значајних геополитичких промена и означили крај Хладног рата. Биполарни модел међународнх односа одједном је нестао из стварности међународног поретка и привремено направио вакум у структури односа моћи на глобалном нивоу. На простору централне, источне, југоисточне Европе и евроазијском простору наступио је геостратегијски вакум, а сфере војностратегијског утицаја на њима засновани интереси сила и блокова и могућности деловања престали су да постоје.[411] Процес економске и политичке интеграција западне Европе је убрзан, њему су постепено приступиле земље централне, источне и југоисточне Европе, а НАТО је постао "главни ослонац европске, евроатлантске а делом и азијске зоне безбедности закорачивши једном ногом и у јужну зону Медитерана".[412] Нестанак једног војнополитичког савеза, промене геополитичког и геостратегијског окружења, условили су промене и прилагођавање НАТО измењеним околностима.

На самом завршетку Хладног рата постојала је конфронтација у оквиру НАТО, првенствено са Немачком и Француском које су предлагале стварање војске западне Европе која би европској заједници дала војну димензију, али је превладао став САД да оне не могу напустити своју зону одговорности, интереса и своје место у Европи.[413] САД су дале подршку за стварање Западноевропске уније као помоћног тела НАТО, а не као алтернативу.[414] Становиште суштинских конфронтација сводило се на питање вођства у Европи након распада СССР, са основном дилемом да ли ће оно бити успостављено од стране саме Европе или заједно са САД. Настанак идеје интеграције Европе произашао је из потребе за ефикаснијим парирањем економској

[410] Мирковић Т, *Стратегије и ратне доктрине суперсила и блокова*, Војноиздавачки завод, Београд, 2003, стр. 237.
[411] Чехулић Вукадиновић Л, *Еуроатлантизам и сувремени међународни односи*, Политичка култура, Загреб, 2003, стр. 89.
[412] Мирковић Т, *исто*, стр. 219.
[413] Аврамов С, *Постхеројски рат запада против Југославије*, Ветерник, Нови Сад, 1998, стр. 90.
[414] Bush Dz, "A Time of Decision for the NATO Alliance", *US Department of State*, Dispatch. v. 2, No. 45, p. 823

доминацији САД и повратак старе Европе на светску сцену у мери који јој је раније припадао, истиче Смиља Аврамов и закључује, "САД су свој доминантни утицај правдале потребом контроле нестабилности у земљама централне и источне Европе и земљама Трећег света, дефинишући своје виталне интересе на читавој планети".[415]

По завршетку Хладног рата, НАТО је промишљао замисао проширења савеза пријемом других држава у свој састав, првенствено земљама централне и источне Европе. Русија је имала негативан став према територијалном ширењу НАТО, нарочито према пријему земаља источне Европе које су њени суседи, тежећи да са САД изгради односе сарадње у којима ће дефинисати границе својих интереса који неће бити угрожени даљим проширењима. "Шира Европа и проширени НАТО могу добро служити и краткотрајним и дуготрајним циљевима америчке политике",[416] указује Бжежински. Он сматра да је за остварење овакве улоге потребна изградња партнерских односа са Европом, Кином и Русијом, а успех развоја стратешких односа са Европом и Кином одредиће контекст за улогу Русије,[417] чиме се значај зоне интереса Русије не сагледава посебно и не даје јој се простор за статус велике силе.

Биполарни систем међународних односа одражавао је принцип непроменљивости граница, где су постојале границе разграничења између блокова, али се са распадом СССР, Чехословачке и Југославије на већи број нових самосталних држава отворило питање граница. У делу тог простора остала су нерешена национална, етничка и верска питања која ће постати прворазредни проблем европске и глобалне безбедности. Посебно неповољан геостратегијски положај Русије постаје након нестанка Варшавског уговора, распада СССР и новим геостратегијским прегруписавањем НАТО. Русија је изгубила подручја геостратешког утицаја у Европи, просторно смањена, без директног приступа топлим морима, са око 23 милиона Руса који су остали да живе ван матичне државе, са бројчано смањеном и ослабљеном војном силом, истиче Арбатов и констатује да су "умеренији посматрачи говорили како се повлачењем руских граница и војних снага

[415] Аврамов С, *исто*, стр. 91.
[416] Бжежински 3, *исто*, стр. 40-41.
[417] *Исто*, стр. 185.

из источне Европе, Русија више не граничи директно с НАТО, да Русији не прети опасност од војне инвазије снага НАТО, те да је у средишњој и централној Европи створена својеврсна buffer-zona између НАТО и Русије",[418] што није реалан одраз стања на терену. Русија мора сагледати, прихватити и подржати и друге важне разлоге ширења НАТО, као што су "ширење демократије, успостављање тржишне привреде и регионалне стабилности", констатује Талбот, оправдавајући и дајући легитимитет ширењу НАТО и његовој улози.[419]

Крај блоковске поделе света, промена улоге и ширење НАТО пратиле су економске промене. Нестанком блоковске поделе наступио је крах социјалистичких земаља Европе и дезинтеграција социјалистичке планске привреде. Либерални економски систем са тржишним моделом привреде показао је своје предности у односу на плански социјалистички економски систем, због чега су социјалистичке земље изразиле тежње за спровођење реформи и прелазак у тржишну привреду. Интеграцију светске привреде убрзао је процес глобализације чиме је омогућено капиталистичким државама да лакше дођу на слободна тржишта социјалистичких земаља.

Предлог Варшавског уговора по завршетку Хладног рата био је да се успостави јединствени европски безбедносни систем, што је било у сагласности са документом о његовом оснивању 1955. године, а у члану 11. уговора о сарадњи и помоћи било је предвиђено да се у случају успостављања система колективне безбедности у Европи и настанку Европског уговора, који би та питања регулисао, НАТО престао постојати конституисањем таквог уговора.[420] Овакав предлог у западној Европи и НАТО, на челу са САД, углавном у почетку је имао неке назнаке приближавања ставова супротстављених блокова, али је након почетних дипломатских реторика показао размимоилажења. Покушаји да се створи јединствен безбедносни систем Европе који би у свој састав апсорбовао земље из оба савеза није

[418] Arbatov A, "NATO and Russia", *Security Dialogue*, no. 2, 1995.
[419] Strobe Talbott, "Why NATO Should Grow," *Review of Books*, New York, 1995.
[420] Предлог Варшавског уговора подржала је већина новоформираних влада земаља источне Европе, а у НАТО предлог су подржали припадници социјалдемократских партија - Вукадиновић Чехулић Л, *исто*, стр. 105-106.

био прихваћен са одобравањем. Међу западним земљама веће разумевање и сагласност за наведени предлог имале су европске земље у односу на САД, који је почетне предлоге прихватио неутралним политичким и дипломатским језиком стварајући себи време за развој и изражавање различитог становишта које је касније и исказано.

Окупљање држава у савез, посредством НАТО, имало је за циљ заједничке интересе ради очувања сопственог мира и безбедности. У времену свог оснивања НАТО је имао одбрамбени карактер чији су основни задаци били одбрана држава чланица и консултације о свим битним питањима чланица савеза. Чланом 51. Повеље УН потврђено је право држава на појединачну и колективну одбрану.[421] Основни циљ НАТО, наведен у оснивачком уговору, је да обезбеди "слободу и безбедност својих чланица политичким и војним средствима, у складу са начелима повеље УН".[422] НАТО у оквиру својих циљева безбедносну политику везује потребом одржавања трансатлантске везе САД и Канаде са Европом у области безбедности. Обезбеђење тако дефинисане безбедносне политике углавном реализује "одржавањем довољних војних капацитета ради ефикасне одбране, способних да управљају кризама које погађају безбедност њених чланица".[423]

Формирањем НАТО као војнополитичке организације глобалног карактера глобализована је војна сила и извршена је концентрација економских и војних извора и облика моћи на планети, тежишно ЕУ и САД. Ресурси моћи "обезбеђују простор за спровођење процеса економске, политичке и медијске глобализације и за изградњу темеља новог светског поретка по моделу америчких стратега", док је са друге стране задатак мега војних структура чување тековина глобализације и стечених стратешких позиција у свим деловима света, истиче Мићовић.[424] Иако је НАТО задржао своју првобитну функцију коју остварује на територији земаља чланица, наступила је

[421] Перишић П, "Превентивна самоодбрана и међународно право", зборник, Правни факултет, Сплит, год. 51, 2/2014, стр. 511.
[422] Стајић Љ, Гаћиновић Р, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 199.
[423] *Исто.*
[424] Мићовић В, *Глобализација или Нова империја "Pax Americana"*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 110.

промена у његовом ангажману,[425] условљена јаким утицајем САД, дата му је у надлежност "кључна улога у изградњи новог и трајног поретка и мира у Европи на основама вредносног система Запада"[426], а новом улогом "НАТО је изашао из својих уговорних обавеза и проширио зону деловања на територију држава, које нису чланице ове организације, што је у супротности са елементарним правилима међународног уговорног права и Повељом УН. У члану 34. Бечке конвенције о уговорном праву потврђено је старо обичајно правило по коме Уговор не рађа ни права ни обавезе за треће државе", истиче Смиља Аврамов.[427]

Успостављањем сфере интереса САД и глобализацијом војне силе ради очувања заједничких вредности земаља западне хемисфере, НАТО постаје средство глобализације, са израженим геостратегијским, геополитичким и геоекономским интересима САД.[428] Промене настале у процесу трансформисања НАТО усаглашене су са новим контекстом безбедности који је сагледаван не само у оквиру војне димензије безбедности већ и у економској, политичкој, социјалној и еколошкој димензији ради обезбеђења потребне стабилности преко сарадње и повезивања НАТО са другим организацијама, при чему је битно да у односу на њих задржи апсолутни примат. Нови концепт НАТО заснован је на другим претпоставкама у односу на период Хладног рата, попуњавајући вакум настао распуштањем Варшавског пакта, заснован на перцепцији о радикалним и непредвидивим променама у свету, повећањима нестабилности које произилазе из економских, политичких, социјалних изазова, етничких сукоба и територијалних спорова,

[425] Нова улога НАТО дефинисана је у неколико тачака и означила је промену у његовом ангажману, а исту је изнео Вернер, генерални секретар НАТО: "инструмент за регулисање криза у новом поретку; камен темељац безбедности на Истоку и Западу; елемент стабилности у Европи, што ће допринети развоју демократије у централној и источној Европи; контролни инструмент разоружања и ослонац ракетне одбране целе Европе уз обавезу да спречи ширење ракетне технологије" – Werner Manfred, "A Vigorous Alliance – Motor for Peaceful Change in Europe", *NATO Review*, V. 40, No. 6/1992, pp. 5-6.
[426] Rome Declaration on Peace and Cooperation. NATO Review V. 39, No. 6/1991, p. 19.
[427] Аврамов С, *исто*, стр. 92.
[428] Изражени интереси САД у евроазијском регину су: нафтне резерве у Каспијском басену, контрола граница милитаризованог ислама од Босне до Кинеског зида и спречавање хегемоније било које силе у Европи која би могла да се супростави интерсима САД - Нишић С, *исто*, стр. 199.

првенствено земаља централне и источне Европе, као и нестабилности у јужној Европи.[429]

Захваљујући својој моћи НАТО је успео да се инкорпорира у структуре УН како би успешније добио легитимитет за спровођење својих интервенција. Он је проширио свој безбедносни опсег деловања и "свео УН на тело које му обезбеђује псеудолегитимитет за интервенције, ван свих правних и уговорних оквира. Од одбрамбеног савеза, какав је замишљен у време његовог оснивања, НАТО је прерастао у офанзивни механизам, без прецизних циљева",[430] констатује Смиља Аврамов и истиче да је такав мандат конституисан због уздржаности Кине и подршке од стране Русије. Војне НАТО интервенције "хуманитарног карактера" биле су селективне и више покренуте геостратешким интересима великих сила него разлозима хуманитарног каракатера. Да би ове интервенције биле хуманитарног карактера морају бити засноване на одређеним принципима: "узрок рата мора да буде праведан, а не алиби за друге циљеве; правно надлежан орган (ОУН) једини може да одлучи о прибегавању употреби силе; сила мора да буде последње средство, када су сва друга исцрпљена; хуманитарне интервенције се примењују универазално, а не селективно; оне почивају на принципу пропорционалности: штета у спречавању зла не може да буде већа од штете која је причињена".[431]

Кључну улогу и задатке НАТО је добио на педесетогодишњицу свог оснивања, 1999. године на самиту у Њујорку, да предупређује кризе у свету и да проширује простор свога деловања у складу са својим проценама, када је званично отворена ера хуманитарног интервенционизма, ради заштите угрожених људских права у другим земљама, чиме је НАТО од своје војне димензије добио и политичку димензију. Поред спречавања рата у Европи, у нове задатке НАТО додати су и управљање кризама, успостављање мира, наметање политичких решења кризе, чиме је "заокружен један систем контроле и превентивних активности у регулисању односа међу државама и својеврсно надзирање политичких процеса од стране

[429] The Alliance's New Strategic Concept, NATO Review, V. 39, No 6/1991, pp. 8-32.
[430] Аврамов С, *исто*, стр. 94.
[431] Waltyer M, "Just and Unjust Wars, A Moral Argument With Historical Illustrations", New York, Basic Books, u: Печујлић М, *Глобализација - два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 151.

супранационалне војнополитичке структуре".[432] Територијалним проширењем НАТО и добијањем нове улоге и задатака ојачана је његова снага ширења нових идеја и вредности западне демократије, "што је омогућило западним ТНК лакшу и безбедну експлоатацију богатих налазишта нафте и контролу њених путева према америчким и западноевропским потрошачима", чиме се битно сужава геостратешки одбрамбени простор Русије и спроводи постепено приближавање границама Индије и Кине.[433]

На политику, позицију и будућност НАТО на крају хладноратовских догађаја и после њих САД су имале пресудну улогу, као глобална сила на крају Другог светског рата утицале су на стварање НАТО сопственом иницијативом и визијом будућности, а његове основе током времена су мењали или припремали за нове промене у складу са променама на глобалном нивоу. Судбина и будућност НАТО, политичка и оперативна улога, несумњиво су везани за моћ САД без које НАТО не би ни приближно могао бити оно што данас јесте. Због тога је његова садашњост и будућност везана за националне интересе САД који се вешто и умешно укрштају са интересима држава западне Европе и других битних чинилаца међународних односа. Као војни савез он омогућује оно без чега данас САД не би била моћна глобална и супериорна сила. Да је величина националне територије и даље важан критеријум за статус и моћ, али је све више присутна спознаја да су за одређење међународне позиције држава у међународним односима битни и други фактори, истиче Бжежински и констатује да што су већа војна, економска и политичка моћ државе то је и веће поље њених геополитичких интереса, указујући на значајну улогу САД у оквиру НАТО.[434]

У геополитичком смислу, у оквиру нове улоге НАТО у промењеним околностима нестанка једног војнополитичког савеза и стварања нове економске, војне и политичке структуре, повећан је значај Евроазије као простора светског копна на коме се налази око 75% светског становништва, око 60% светског бруто

[432] Мићовић В, *исто*, стр. 101.
[433] Мићовић В, *Глобализација или Нова империја "Pax Americana"*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 113.
[434] Бжежински З, *исто*, стр. 40.

националног доходка и око 75% светских извора енергије.[435] Због тога ће прерасподела моћи на копненом простору Европе и Азије, са тежиштем на остварење зоне утицаја и доминације на простору источне Европе и Русије, бити пресудна да се у будућности оствари глобално вођство САД уз помоћ НАТО. Остварење економских, војних и политичких циљева на евроазијском копну дугорочно би обезбедило ресурсе свих облика моћи у корист САД које би било тешко пореметити. САД не би могле остварити своје циљеве без подршке земаља које су у саставу НАТО, а моћ овог савеза обезбеђује да се лако може парирати утицају других јаких актера у међународним односима.

После војне интервенције НАТО на простору бивше Југославије, створене су нове независне државе (Словенија, Хрватска, БиХ, Македонија и Црна Гора), нестала је тампон зона између војнополитичких блокова коју је представљала Југославија, због чега је на Балкану поремећена равнотежа која је настала након Другог светског рата.[436] Распала се федерација која је представљала систем заједничких интегрисаних економских, политичких и других интереса, заснована на међусобној сарадњи и организовању њених федералних јединица у оквиру заједничке државе, а уместо низа заједничких интереса у први план истакнути су парцијалних интереси засебних и независних државица који су онемогућили одржање и развој интеграције. Постављањем својих база на југоистоку Европе, рачунајући снаге у Грчкој, Турској и Блиском истоку, означава "стратешко приближавање копнених снага НАТО простору средње Азије и централних делова евроазијског континента".[437]

Припајање појединих земаља чланица НАТО савезу извршено је од 1949. до 2009. године, и то, 12 земаља 1949. године, две земље 1952. године (Грчка и Турска), једна земља 1955. године (Западна Немачка), једна земља 1982. године (Шпанија), три земље 1999. године (Чешка, Пољска и Мађарска), седам земаља 2004. године

---

[435] "Евроазија је шаховска табла на којој наставља да се води борба за светски примат". По Харолду Макиндеру евроазијска темељна област или средишња земља (цео Сибир и део централне азије) је пресудна за доминацију над континентом, "Ко влада источном Европом тај командује средишњом земљом; Ко влада средишњом земљом тај командује светским острвом; Ко влада светским острвом тај командује светом" - Бжежински 3, *исто*, стр. 40.

[436] Нишић С, *исто*, стр. 26.

[437] НАТО постају интернационалне снаге колективне безбедности, преузимајући улогу снага УН, са том разликом што снагама НАТО доминира једна светска сила – *Исто.*

(Бугарска, Естонија, Летонија, Литванија, Румунија, Словачка и Словенија) и две земља 2009. године (Хрватска и Албанија) што данас чини припадност НАТО укупно 28 земаља. За остварење далекосежних циљева НАТО, проширење савеза било је од виталног интереса и својеврсни мостобран да се стигне до далеке визије доминације евроазијским простором. Земље централне и источне Европе изразиле су жељу за чланством у НАТО и истакле као свој приоритет у спољној политици. Тако су 2004. године у НАТО приступиле Естонија, Летонија и Литванија које су суседи Русије на западу, а дугогодишња настојања за улазак Украјине у НАТО за сада је осујећено и неизвесно насталом кризом и грађанским ратом према скоро виђеним сценаријима из бивше Југославије.

Промена концепта НАТО у досадашњој историји дешавала се у више наврата. У односу на време формирања НАТО, до завршетка Хладног рата, и после Хладног рата до данас уочавају се знатне промене. НАТО данас није само одбрамбени савез који делује у евроатлантском простору већ се проширењем задатака његове снаге ангажују у готово свим деловима света. "Члан 5. северноатланског уговора је од половине деведестих година прошлог века допуњен другим задацима које спроводи НАТО. А те активности свакако нису само одбрамбене чим се спроводе изван оригиналног, и новопроширеног, евроатлантског простора".[438] Атлантски савез, којег институционално представља НАТО, повезује најпродуктивније и најутицајније земље Европе и Америке, стварајући од Америке кључног учесника чак и у унутаревропским пословима.[439]

Догађај који је на најочигледнији начин приказао нову улогу, задатке и измењену природу НАТО је војно ангажовање НАТО снага, извршењем ваздужних напада, на СР Југославију 1999. године, ради наводне "хуманитарне катастрофе". Прва војна интервенција НАТО, у оквиру његове офанзивне стратегије, спроведена је без одлуке Савета безбедности УН, уз кршење члана 51. Повеље УН. Ова војна интервенција показала је нову димензију асиметричног ратовања у коме се против

[438] Орлић Д, "Шездесет година трансформације НАТО", *Годишњак ФПН*, бр. 3, Београд, 2009, стр. 544.
[439] Бжежински 3, *исто*, стр. 30.

суверене државе ангажују недржавни актери. Асиметрију најбоље показују однос снага у корист земаља НАТО коалиције према СР Југославији, однос БДП 860:1, становништва 67:1 и површина 229:1".[440] Уколико би и друге земље или војни савези одступили од међународног права и самостално процењивали хуманитарне и друге разлоге за интервенцијом у другим земљама, онда постоји опасност да се са хуманитарним интервенцијама врше злоупотребе међународног права.

У безбедносном смислу оправдано се поставља питање, да ли ће НАТО на челу са САД као доминантном великом силом, која има одлучујући утицај у овом савезу, бити гаранција остваривања мира и безбедности у глобалном свету, као и да ли ће њен утицај на безбедност појединачних националних држава бити позитиван? Да ли би у свету у коме би се појавио супротан пол моћи и интереса оличен у другој интеграцији имао позитиван утицај на међународни мир и безбедност, насупрот доминантној позицији НАТО савеза и његовој улози у остваривању безбедности? Николиш истиче да "одсуство равнотеже моћи у области безбедности, са доминантним утицајем једне глобалне силе, може бити извор нестабилности у безбедносној архитектури Европе".[441]

[440] http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Godisnjica-NATO-bombardovanja, 12.05.2015.
[441] Николиш Д, *Сад или никад: Од глобализма ка тоталитаризму*, Студио плус, Београд, 1998, стр. 161.

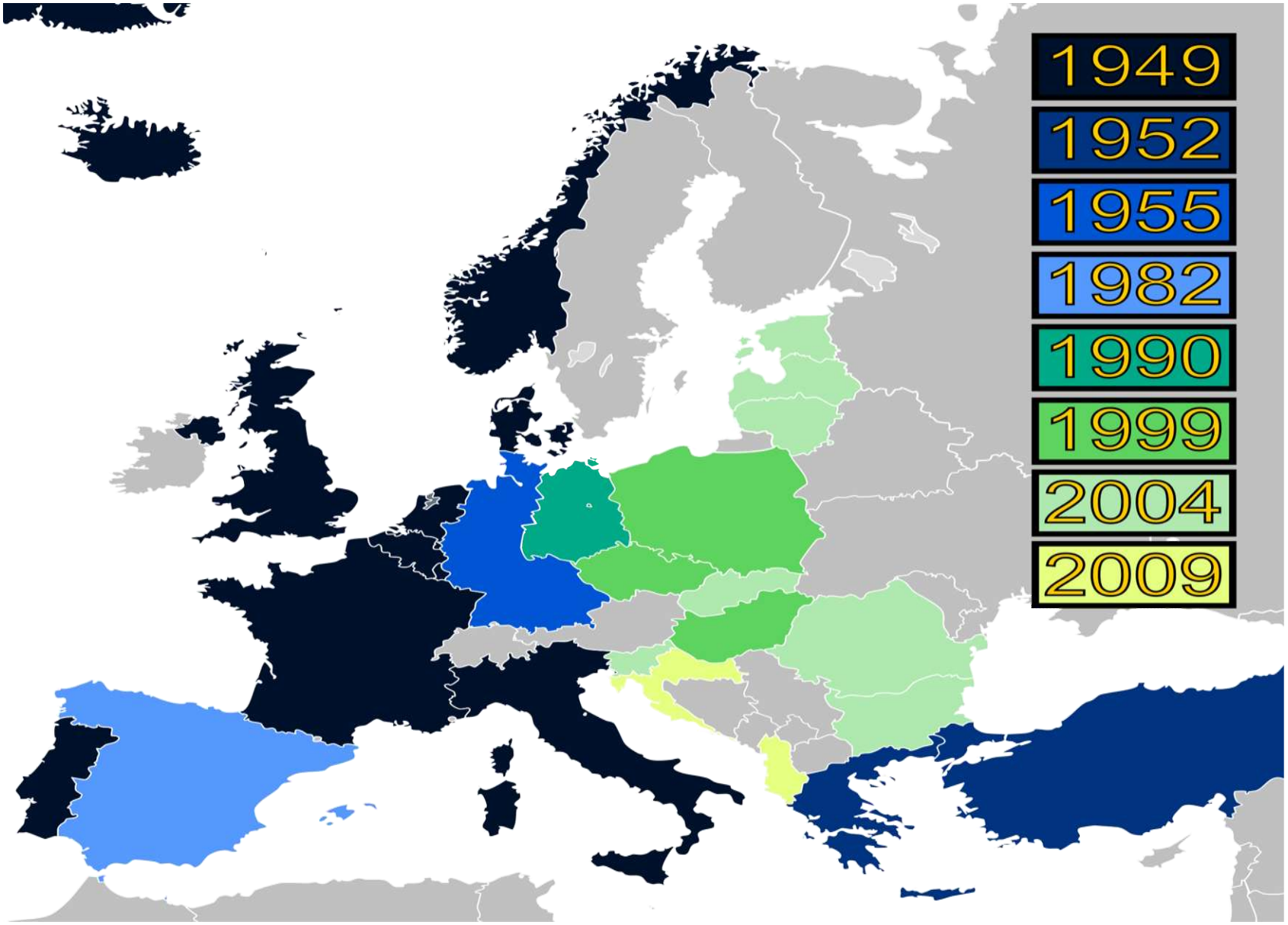

Слика 2: Карта чланица НАТО[442]

[442] http://en.wikipedia.org/wiki/NATO#mediaviewer/File:History_of_NATO_enlargement.svg, 10.09.2015.

4.6. Велике силе

У међународним односима битну улогу имају велике силе као актери у процесу глобализације. Оне поседују елементе свеукупне моћи и као државе заузимају такве позиције. То су државе које својим економским, политичком, војним, техничко-технолошким, информационо-комуникационим, дипломатским, културним, образовним или неким другим елементима моћи остварују позицију велике силе, поседују утицај на међународном и глобалном нивоу и имају користи од процеса глобализације, чиме чувају и унапређују сопствену безбедност. Оне углавном поседују елементе тврде, војне и економске моћи, а највеће силе поседују и значајне капацитете меке моћи. У досадашњој историји међународних односа ниједна велика сила није имала такве капацитете да пројектује своју моћ у глобалним размерама, осим САД на крају 20. века. То говори о драматичној промени односа моћи у људској цивилизацији на крају Хладног рата. Настала промена имала је утицај и на садашње стање односа моћи светских центара у односу на снагу периферије. Укупна моћ светске периферије прерасподељена је у корист центара светске моћи, првенствено евроатлантске заједнице (САД и ЕУ).

Велике силе имају за циљ остварење хегемоније, а средство за њено остварење је стицање моћи на рачун својих ривала. Оне теже да остваре доминантан положај у односу на друге актере и да остваре максималну моћ у укупној расподели. За њих не постоји стање status quo, осим у ретким приликама када нека држава оствари надмоћан положај у односу на друге велике силе, истиче Миршајмер.[443] Познавање односа моћи и великих сила је од битног и пресудног значаја за неразвијене и мале земље, а сазнања о начину функционисања система међународних односа и међународног поретка на њему заснованог, значи правилно одређење места и улоге њихове спољне политике према великим силама и другим центрима моћи, који одлучујуће одређују прерасподелу моћи у систему међународних односа. Праћење промена у систему великих сила и њихових стратегија, структуре система међународних односа и распореда моћи, тренутног стања и тенденција развоја

[443] Миршајмер Џ, *Трагедија политике великих сила*, Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 57.

спољних политика и сектора безбедности, омогућавају слабим актерима у процесу глобализације, да прате и уважавају промене у међународном систему, стицање већих могућности правовременог прилагођавања за доношење адекватних одлука, избор одговарајућих стратегија, као и правилно усмеравање свог спољнополитичког деловања за очување и унапређење сопствене безбедности и свеукупног развоја.

У литератури се поред појма велике силе често појављују и појмови суперсиле, велесиле, регионалне силе и др. Под суперсилом, према Пингвиновом речнику међународних односа, дефинише се сила као "појава нове класе великих сила чија је моћ супериорнија (војно-економски посматрано) у односу на традиционални појам европских великих сила". Према Бузану, постоје суперсиле, велике силе и регионалне силе (на нивоу појединих региона). Да би нека држава била суперсила мора да има "капацитете широког спектра употребљиве у целом међународном систему, поседовати најбоље војне и политичке капацитете (према актуелним стандардима) и економију која може да подржи такве капацитете, поседовати и показивати војни и политички утицај, доживљавати себе као суперсилу и истовремено бити прихваћена од стране осталих у смислу реторике и понашања као такве, активно учествовати у процесима секуритизације и десекуритизације у свим или готово свим деловима међународног система, без обзира да ли имају улогу претње, гаранта безбедности, савезника или интервенционисте. Оне требају бити главни извор универзалних вредности неопходних да подупиру међународно друштво, поседовати летитимитет који суштински зависи од њиховог успеха да обезбеде легитимитет таквих вредности".[444]

У односу на суперсиле, велике силе се разликују према капацитетима које поседују, јер оне не морају поседовати капацитете и бити активни учесници у безбедносним процесима у свим областима глобалног система. Разлика између велике силе и регионалних сила је у том "што их ове друге доживљавају великима само на темељу системског нивоа калкулација тренутне и краткорочне расподеле

[444] Barry Buzan, Regions and Powers: "The structure of International Security", Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2003, pp. 30-39., у: Живојиновић Д, Годишњак ФПН 2009, *Шест разлога због којих Кина неће бити суперсила*, ФПН, 2009, Београд, стр. 453-455.

моћи..., ово значи да се велика сила мери у релацијама са другим силама, где она има јасан економски, војни и политички потенцијал да се бори за статус суперсиле у краткорочној или средњорочној будућности".[445]

Државе као актери процеса глобализације теже да остваре максималан удео у оквиру светске моћи, независно од тога да ли заузимају положај велике силе или не. Борба за прерасподелу моћи у међународном систему постоји код свих држава али је само позиција великих сила таква да оне могу да утичу на токове збивања у светској политици, успевајући најчешће да задрже или увећају своју моћ. Неизвесност великих сила у међународном систему по питању очувања своје моћи и обезбеђења физичког опстанка је много мања него код држава које немају статус велике силе. Велике силе припадају јаким актерима процеса глобализације. Оне поседују довољно свеукупних моћи да могу успешно да решавају изазове, ризике и претње безбедности и проблеме безбедности који негативно утичу на стање у различитим секторима и нивоима безбедности. Поседују механизме да се адекватно супроставе ризицима и претњама, самостално и у сарадњи са другим актерима глобализације, и обезбеде позитивне показатеље стања безбедности. Оне имају користи од процеса глобализације јер су најчешће конкурентне на светском тржишту. За време економских криза могу самостално или у сарадњи са међународним институцијама да се изборе са негативним економским показатељима и да очувају своју интегралну (укупну) безбедност.

Међународни поредак за сада чини шест великих сила: САД, Европска унија, Русија, Кина, Индија и Јапан, и низ других држава, махом средњих сила, углавном у регионалним оквирима. Тренутно је САД најача војна, економска и технолошка сила. БДП у 2014. години износио је 17,35 билиона долара, а БДП по глави становника 55.200 долара.[446] Ниво буџетског дефицита износи 8,9% БДП, спољни дуг је око 69,4% БДП, инфлација 3%, незапосленост 9%, а преко 15% становништва је испод линије сиромаштва. Према величини обима производње су друга сила у свету, а по

[445] Barry Buzan, Regions and Powers: "The structure of International Security", Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2003, pp. 30-39., у: Живојиновић Д, Годишњак ФПН 2009, *Шест разлога због којих Кина неће бити суперсила*, ФПН, 2009, стр, 456.
[446] http://data.worldbank.org, www.cia.gov/library/publications, 22.10.2014.

иновацијама се налазе на шестом месту. Водећа сила су у производњи војне опреме, компјутера, електронској индустрији и фармацији. САД као велика сила бележи пораст неједнакости у друштву и тренд повећања сиромаштва средње класе, а присутне су слабости у занемаривању инфраструктуре, опадању истраживачких капацитета и даљем повећању издатак за војне сврхе. САД и у условима трајања светске финансијске кризе посеудују способност да своју моћ пројектују и употребе готово свуда у свету, али је чињеница да се тај опсег способности постепено смањује због смањења финансијских средстава. Употребу снага на глобалном нивоу обезбеђују им јаке поморске снаге са 12 носача авиона, преко 1,4 милиона војника, нуклеарно оружје, највећи војни буџет у свету, војна инфраструктура са око 700 база и војних инсталација у другим земљама и технологија сателитског осматрања, као и снаге НАТО у којима имају учешће са 77% трошкова.[447]

Процес глобализације одредио је међусобне односе великих сила, у коме су неке ојачале а неке ослабиле, док су неразвијене и мале земље у насталој промени равнотеже снага после Хладног рата мењале своје позиције у међународним односима у зависности од подршке појединих великих сила. Односи између великих сила на међународној позорници све више су одређени геополитичким и геостратегијским аспирацијама и комбинаториком прорачунавања најбољих могућих исхода у променљивом и динамичном глобалном окружењу које се мења и усложава. Највећи извор супарништа, што директно или индиректно, постоји између САД и Русије, и након престанка Хладног рата, у коме у садашњим условима САД диктрирају и стварају пројекције глобалне доминације, а улога Русије која је играла пасивнију улогу у надметању у односу на доба СССР, постепено се завршена са ескалацијом кризе у Украјини и нарочито војним ангажовањем Русије на Блиском истоку у току 2015. године.

[447] Пред почетак светске економске кризе, око 0,1 % домаћинстава на врху скале богатства поседовало је приход који је 220 пута већи од просечног прихода 90% домаћинстава у доњем делу скале богатства, где домаћинства дугују 13 билиона долара. Укупно 1% најбогатијих поседује више од трећине укупног богатства САД - Побулић С, *Границе америчке моћи*, http://www.republika.co.rs/546-547/28.html, 17.03.2015.

Глобални процеси и транснационалне економске активности утицали су и на јачање појединих држава које нису у самом светском језгру иако нису примењивале чист облик реформе неолибералног економско-политичког модела развоја државе и друштва, већ су исти прилагодили својим потребама. То је био случај Кине, као и Русије на почетку 21. века са доласком Владимира Путина на чело. Значај Кине за САД константно расте због њеног великог економског раста и развоја војних потенцијала, а потенцијална сарадња и савез Кине и Русије представља велику опасност за угрожавање хегемоније САД у светским размерама. Уколико се тренд успона Кине настави и расућа агресивност "највећег играча у људској историји",[448] то ће имати велики утицај на међународну стабилност на почетку 21. века, указује Хантингтон и истиче да је појава Кине као доминантне силе у источној и јужној Азији у супротности са историјски формираним америчким интересима.[449]

Велике силе увек теже да се понашају рационално за себе, а њихови поступци знају да значе несигурност и небезбедност за друге мање и слабије државе. Борба за све више моћи иде ка остварењу тежње за остварењем хегемоног положаја у којем "хегемон мења постојећи систем стварањем и наметањем правила којима чува сопствену доминантну позицију, демонстрирајући силу да би очувао поредак у глобалном систему у своју корист.[450] Рат између великих сила није ништа ново у дугој историји међународних односа, напротив, рат је био карактеристика њихових међусобних односа.

Једно од основних питања у теорији светске политике је однос између успона и пада великих сила и глобалне нестабилности. Како истиче Кегли, постоји "теорија дугих циклуса" која је везана за промене у релативној моћи између главних држава, према којој се сваки рат глобалног карактера водио до стварања победничког хегемона који је доминантан и који одређује правила према којим ће се успостављати и градити међународни економски и политички поредак. Остварена позиција моћи

[448] Defense Planning Guidance for the Fiscal Years 1994-1999, New York Times, 8. march 1992, p. 14.
[449] Хантингтон С, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 348.
[450] Хегемон је појединачна држава која је веома моћна и врши надмоћан утицај на глобални систем - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 171.

омогућава хегемонију којом се мења постојећи систем и креирају и постављају правила усмерена ка тежњи за очување сопствене доминантне позиције уз употребу силе ради очувања одговарајућег поретка у глобалном систему и заштите сопствених интереса. Теорију дугих циклуса потврђује период од песто година у коме су се смењивали периоди рата са периодима мира, где се са падом једног хегемона успиње други хегемон.[451]

Теорија дугих циклуса говори да се промене или трансформације светске политике догађају након избијања општег рата после кога се као и у низу претходних циклуса дешавају промене вођства светског поретка. Међутим, ова теорија не даје одговор да ли се тај циклус може променити и истовремено отвара анализу теорије хегемонистичке стабилности разматрајући могућност да доминирајућа светска сила кажњава оне који угрожавају постојећи светски систем и спречавају експлалацију "дуготрајних супарништава" између других великих сила како не би дошло до великог или глобалног рата.[452]

Теорија хегемонистичке стабилности ипак не може дати никакву јачу аргументацију која би ишла у прилог тези да доминирајућа светска сила може да постигне дуготрајни мир спречавајући екскалације опасних дуготрајних супарништава између других великих сила. Доминирајућа сила би морала да буде већи хегемон од сила у теорији дуготрајних циклуса, са вишеструко већим капацитетима моћи у односу на супарнике, како би у динамичном и глобализованом свету могла да оствари такву улогу, а да се у међувремену више великих сила не удружи противе ње како би извршиле уравнотежење и успоставиле равнотежу. Доминација такве силе означава да је она сила глобалних размера и да би њена моћ најмање сразмерно и пропорционално требало да расте у односу на друге евентуалне

[451] Теорија дугих циклуса анализира успоне и падове светских сила које су биле на врху светског престола, при чему су успони и падови централни политички процеси у светском систему јер објашњавају законитости функционисања светског система заснованој на борби за моћ водећих сила. Водећа сила према овој теорији која поставља правила представља хегемона - Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 172-173.

[452] Дуготрајно супарништво представља сталну и "дуготрајну конкуренцију између великих сила или парова других земаља чији непрестано сукобљени интереси често доводе до рата". Као примере дуготрајних супарништава, Кегли наводи сукобе В. Британије и Француске (1066-1904.), Француске и Немачке (1815-1955.) и САД и Јапана (1905-1945.) - *Исто*, стр. 173-174.

или конкурентске силе, али и да истовремено сузбија евентуалне коалиције других сила и држава које би могле нарушити њену моћ.

Табела 14: Велике силе и светски престо у последњих 500 година[453]

Период	Надмоћна држава (е) претендент на хегемонију	Остале силе које се супростављају доминацији	Глобални рат	Нови поредак после глобалног рата
1495-1540.	Португалија	Шпанија, Валоа, Француска, Бургоња, Енглеска, Венеција	Италијански ратови и ратови у Индијском океану	Тордесиљаски уговор 1517.
1560-1609.	Шпанија	Холандија, Француска, Енглеска	Шпанско-Холандски ратови 1580-1608.	Примирје из 1609; Оснивање Евангелистичке уније и Католичке лиге
1610-1648.	Свето римско царство (Хабсбуршка династија у Шпанији и Аустроугарској)	Променљиве ad hoc коалиције претежно протестантских држава (Шведска, Холандија) и немачке кнежевине као и католичка Француска против остатка папске власти	Тридесетогодишњи рат, 1610-1648.	Вестфалски мир, 1648.
1650-1713.	Француска (Луј XIV)	Уједињене провинције, Енглеска, Хабсбуршка монархија, Шпанија, главне немачке државе, Русија	Ратови велике алијансе, 1688-1713.	Утрехтски мир, 1713.
1792-1815.	Француска (Наполеон)	Велика Британија, Пруска, Аустрија, Русија	Наполеонови ратови, 1792-1815.	Бечки конгрес и европски пакт, 1815.
1871-1914.	Немачка, Аустроугарска, Турска	Велика Британија, Француска, Русија, САД	Први светски рат, 1914-1918.	Версајски споразум којим је створена Лига народа, 1919.
1933-1945.	Немачка, Јапан, Италија	Велика Британија, Француска, СССР, САД	Други светски рат, 1939-1945.	Бретон Вудс 1944; УН 1945; Потсдам 1945.
1945-2010.	САД, СССР	Велика Британија, Француска, Кина, Јапан	Хладни рат 1945-1991.	НАТО/ПзМ 1995; СТО 1995.
2010-2015.	САД	Кина, ЕУ, Јапан, Русија	Хладни мир или хегемонистички рат, 2010-2015.	Нови безбедносни режим да би се очувао светски поредак

Промена равнотеже снага на крају Хладног рата и настанак униполарног светског поретка створили су велике глобалне аспирације за успостављање светске хегемоније ради очувања и даљег повећања моћи и утицаја од стране САД. Процес

[453] Кегли Ч, Виткоф Ј, *исто*, стр. 172.

глобализације својом брзином и интензитетом само је допринео глобализацији економских, војних и других ресурса једног пола неуравнотежене моћи. Теорија хегемонистичке стабилности и доминирајуће светске силе не дају довољно рационалности на почетку 21. века за оправдање и прихватање униполарног светског поретка који би био у могућности да обезбеди мир и стабилност. Моћ доминирајуће светске силе морала би стално несразмерно да расте у односу на друге силе како би обезбедила и потребан ниво укупне моћи и моћ за предупређење и превентиву супарничких коалиција сила. Моћ такве доминирајуће силе не би се могла оквалификовати као некаква равнотежа која би постигла дутограјни мир већ би свој раст производила на рачун других актера, скоро до нивоа супериороности и неконтролисаног стања моћи. Раст тако моћне лидерске силе производио би опортунитетни трошак за већину других земаља и вероватно не би водио хуманитарним и другим аспектима живота већине становника на планети, услед сталне заокупљености хегемона за повећањем сопствене моћи. Она не би много водила рачуна и бринула о потребама других земаља због заокупљености собом.

Калкулацијама надметања у стварању моћи и њеној ефикасној употреби заокупљене су најчешће велике силе које стварају разне теорије и разматрају питања рата и мира, у контексту борбе за моћ и супарништво. Међутим, велике силе не воде много рачуна о позицији и статусу неразвијених и малих земаља јер сматрају да је потребно да свака држава треба самостално да се бори за себе у оквиру постојећег система међународних односа и владајућег економско-политичког система. Карактер светског поредка је веома битан за неразвијене земље са становишта стабилности, одрживог развоја, могућности умањења односа доминације и неправедне и нееквивалентне економске размене, као и превенције нестабилности, криза и сукоба.

Подаци о великим силама и њиховим односима тврде и меке моћи дају релативне односе њихових снага и моћи. Тврда моћ се креће у распону од средњег до јаког интензитета, а мека моћ од слабог до јаког интензитета. Евидентна је слаба национална кохезија ЕУ, као једна од њених основних слабости, која често доводи до размимоилажења ставова чланица по одређеним питањима, услед различитих интереса и доводи до потенцијалног смањење укупне моћи.

Табела 15: Велике силе и односи тврде моћи[454]

Извори моћи	САД	Русија	Кина	ЕУ	Јапан	Индија
ОПИПЉИВИ ИЗВОРИ МОЋИ (ТВРДА МОЋ)						
Природна богатства	јако	јако	средње	од јаког ка средњем	средње	средње
Војна моћ	јако	јако	од средњег ка мање јаком	средње	средње	од средњег ка мање јаком
Економска моћ	од јаког ка мање јаком	средње	од средњег ка мање јаком	од јаког ка мање јаком	од јаког ка мање јаком	средње
Наука/Технологија	јако	јако	од мање јаког ка јаком	јако	јако	јако

Табела 16: Велике силе и односи меке моћи[455]

Извори моћи	САД	Русија	Кина	ЕУ	Јапан	Индија
ОПИПЉИВИ ИЗВОРИ МОЋИ (ТВРДА МОЋ)						
Природна богатства	јако	јако	средње	од јаког ка средњем	средње	средње
Војна моћ	јако	јако	од средњег ка мање јаком	средње	средње	од средњег ка мање јаком
Економска моћ	од јаког ка мање јаком	средње	од средњег ка мање јаком	од јаког ка мање јаком	од јаког ка мање јаком	средње
Наука/Технологија	јако	јако	од мање јаког ка јаком	јако	јако	јако

У дугој историји људског друштва и настанка и развоја држава као јединица људског организовања, поред појединачних држава, у међународном систему, налазиле су се и велике силе које су биле предводници. Различите промене које су се дешавале показивале су одређене карактеристике и законитости или правилности у настанку нових и опадању старих великих сила. Веома је актуелна и данас расправа о интеракцији између економије и стратегије коју анализира Кенеди. Победа или нестанак великих сила често су биле последица дуготрајног употребе њених војних потенцијала, односно веће или мање ефикасности коришћења економских ресурса у току вођења рата. Снага великих сила мењала се увек због неједнаких стопа раста и

[454] Живојиновић Д, "Шест разлога због којих Кина неће бити суперсила", *Годишњак ФПН*, 2009, стр. 453.
[455] *Исто*, стр, 454.

технолошког и организационог прогреса, при чему су једне над другима остваривале предност, утичући на промене релативних односа њихових моћи. Држава која је имала већи производни потенцијал, односно привредну снагу, лакше је подмиривала своје војне издатке у миру и рату, њени економски извори моћи били су основа војне моћи, а војна моћ била је основа за очување економске моћи и њено повећање.[456]

Глобална доминација САД у униполарном поретку и потреба ка одржавању таквог стања битна је карактеристика процеса глобализације после Хладног рата која ће одредити и њено ангажовање у будућем времену. Иако је униполарни поредак ушао у стање униполарног са назнакама мултиполарности још увек постоје жеље за остварењем глобалне хегемоније. Међутим, свеприсутно војно ангажовање у свету ради остварења предуслова за контролу светских збивања ради утицаја на распоред односа моћи може имати и своје негативне последице. Као једна од правилности у историји у животу држава и великих сила истиче се да ако се велико национално богаство, уместо у даље оплођавање, преусмери у војне сврхе, онда постоји дугорочна тенденција слабљења моћи државе.[457]

Такође, "ако држава сувише стратешки растегне своје снаге, рецимо освајањем пространих територија, или вођењем скупих ратова – она ризикује да потенцијалне користи од спољне експанзије буду надмашене великом ценом свега тога – што представља дилему која постаје акутна ако је дотична држава ушла у период релативног економског опадања".[458] Економске и технолошке промене, које су обезбеђивале већи економски раст и богаство, биле су повезане са типом организације одређених држава. У државама где је постојао централизовани ауторитет који је захтевао једнобразност ставова, уверења, пракси и послушност, постојале су велике препреке за промене, а самим тим друштвени, економски и научни прогрес су више стагнирали или се спорије кретали, у односу на државе у којима су такве тенденције биле супротне. Отвореније државе са динамичним

[456] Кенеди П, *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица, 2007, стр. 16-17.
[457] *Исто*, стр. 18.
[458] Постоји узрочно-последична веза између производних потенцијала и богаства на једној страни и војне моћи на другој страни, односно "постоји врло јасна веза на дугу стазу између економског успона и пада једне велике силе и њеног успона и опадања као важне војне силе" – *Исто*, стр. 17.

технолошким променама, предузетничком и такмичарском организацијом, сталношћу промена и новим изумима, довели су до већег економског раста и развоја војне моћи развијених држава.

Глобализација економске и других врста моћи извршила је поларизацију земаља које су у стању да прате и иницирају технолошке токове и земаља које су технолошки неразвијене (неразвијене и мале земље). Технолошка инфериорност слабих актера у процесу глобализације доводи до заостајања свих сфера друштва, а највише се рефлектује у економском и војном сектору. Технолошке промене и монопол на коришћење и употребу појединих савремених технологија могу довести, у одређеном временском периоду, до неравнотеже у економским или другим изворима моћи и развијеним државама обезбедити привилегован положај у односима држава или великих сила (употреба парне машине у индустријској производњи у В. Британији и монопол нуклеарног оружја САД до 1949. године).[459] САД своју улогу глобалног хегемона остварују кроз пет монопола, "монопол у области нових технологија, контролом светских финансијских токова, контролом природних ресурса, монополом у ОУН и другим важним међународним институцијама (ММФ, СБ, СТО) и монополом војне силе",[460] истиче Самир Амин. Технолошке промене у комбинацији са различитим стопама раста појединих држава утичу на нестабилност и повећану сложеност међународног система у односу на ранија времена, што је у крајњем манифестовано у повећању трке у наоружању и у стварању војних савеза.

Модернизација као саставни део технолошких промена и повећање технолошког прогреса, поставља захтеве државама за модернизацију наоружања и војне опреме, а уколико оно изостане долази до губитака и пораза оних држава које модернизацију нису успеле да спроведу. Сам процес успостављања разлика у нивоима економског раста и технолошким променама "доводи до промена у глобалној економској равнотежи, што се заузврат постепено одражава на економској и војној равнотежи". Економска и војна моћ државе или велике силе су релативне категорије, а историја потврђује време заостајања релативне економске моћи у

[459] Кенеди П, *исто*, стр. 14.
[460] Федерико М, *Сутра је увек касно*, Југословенска ревија, Београд, 1991, стр. 15.

односу на војни и политички утицај, где "велике силе у релативном опадању инстинктивно реагују већим трошењем на безбедност, а тиме одвраћају потенцијална средства од инвестирања и погоршавају свој дугорочан проблем".[461] Последице економских и технолошких промена у расподели односа моћи, великих сила и држава које то нису су велике и далекосежне у међународном систему.

Уз образложење САД за успостављање контроле глобалне безбедности и одржања стабилности успоставља се светски економско-политички поредак којим се задржава глобална доминација и остварује контрола светских ресурса. Доминација САД успоставља се: "кроз наметање неолибералног модела развоја и транзиције у форми зависне модернизације и неоколонијализма; преко процеса глобализације остварује се детериторизација државног суверенитета националних држава; преко облика културног империјализма (вестернизација као модернизација); преко изазивања, произвођења унутрашњих сукоба (етнички и верски партикуларизам) и њиховом инструментализацијом за своје геостратешке циљеве; путем директне војне интервенције у циљу рушења легалних демократских власти и инсталирања сателитских елита које ће преферирати империјалне интересе новог светског поретка, односно њима вазалски служити".[462]

У постхладноратовском периоду настали вакум моћи у глобалном систему, нестанком Варшавског уговора, прекомпонован је јачањем моћи једног центра моћи на челу са САД, а процеси глобализације само су дали додатни инпут појачавањем настале динамике светске политике и тежњом за ширење интереса и вредности западне хемисфере. У процесу настајања новог светског поретка који тежи јачању једног центра и интеграцији делова периферије под своју контролу, упоредо са процесима глобализације и интеграције, евидентни су процеси фрагментације и дезинтеграције. У насталим процесима улоге су подељене у складу са геополитичким, геостратегијским и геоекономским интересима великих сила на челу са САД.[463] Иако потенцијалних непријатеља није било на видику, неразвијене земље

[461] Кенеди П, *исто*, стр. 18.
[462] Михајлов С, *Закон џунгле*, Графоштампа, стр. 58.
[463] У складу са сопственим интересима САД ће и у будућности имати приоритет да одржи стање релативне хегемоније у међународном поретку. У Стратегији националне безбедности САД из 2015.

најчешће су биле колатерална штета тектонских поремећаја великих сила на размеђу великих цивилизацијских промена, а регионалне силе само својим уздизањем и повећањем своје моћи биле су стављене у арену за одмеравање снага. Поларизација у економској, политичком, војном и другим доменима светског друштва наставиће да производи изазове, ризике и претње на укупну безбедност, са тенденцијом уравнотежења услед нарастања моћи регионалних сила.

5. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

5.1. Глобално безбедносно окружење

Глобално безбедносно окружење открива и дефинише свет промена на прелазу из Хладног рата у постхладноратовски период, у коме је безбедност проширена и продубљена, на нове секторе и нивое, обухватајући широке области у којима постоји мноштво нових актера, где је традиционални концепт безбедности државоцентричног типа радикално измењен у нови савремени концепт безбедности. Проширење безбедности извршено је из војне сфере на "економску, енергетску, социјеталну и еколошку безбедност, укључујући безбедност појединца и друштва у целини".[464] Све више повезан свет са брзим напретком технологије и развојем друштва сигурно ће произвести широко распрострањене и изазовне одбрамбене и безбедносне импликације"[465], истиче се у глобалним стратешким трендовима до 2045. године.

Настанак класичног војног сукоба, на глобалном нивоу, није нестао, али није више у фокусу области безбедности, услед настанка актуелних и нових изазова, ризика и претњи безбедности. Карактеристике савремених изазова, ризика и претњи су непредвидивост, асиметричност и транснационални карактер. Због наглашености наведених карактеристика, у односима сложене међузависности, између самих држава и недржавних актера, које доноси процес глобализације, безбедност на

године у оквиру међународног поретка дефинисани су приоритети на унапређивању ребаланса у Азији и на Пацифику, учвршћивању трајног савезништва са Европом, тежњи ка стабилности и миру на Средњем истоку и северној Африци, улагању у будућност Африке и продубљивању економске и безбедносне сарадње у северној и јужној Америци - Стратегија националне безбедности САД, Вашингтон, 2015.

[464] Стратегија националне безбедности Републике Србије, Министарство одбране, 2009.

[465] Глобални стратешки трендови до 2045. године, Министарство одбране Велике Британије, 2014.

глобалним, регионалним и националним нивоу има преузак оквир за адекватно решавање изазова, ризика, претњи и проблема безбедности. Безбедност све више постаје недељива, због чега је онемогућено решавање проблема безбедности парцијално, у оквирима појединих сектора и нивоа безбедности.

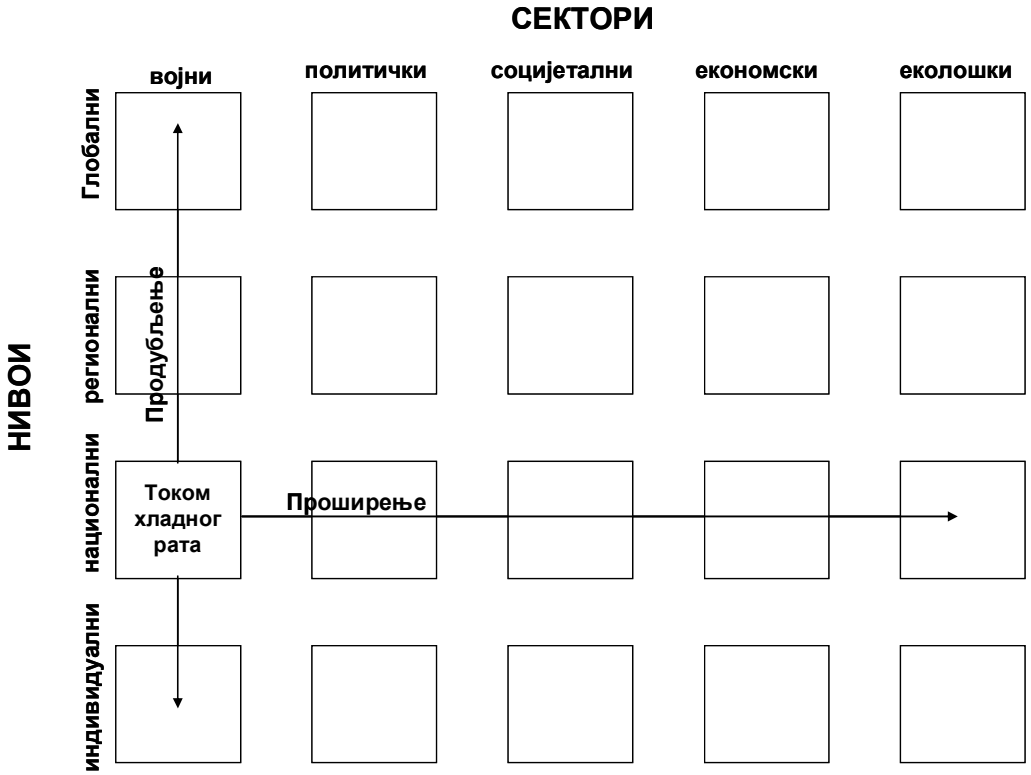

Слика 3: Проширење и продубљење концепта безбедности[466]

Објекте безбедности све више условљавају околности и стање у глобалном окружењу, а све мање њихове конкретне и изоловане активности на плану сопствене безбедности. Начелно, повећање њихове безбедности може се успоставити у односима међузависности, у глобалном окружењу, сарадњом са свим чиниоцима који чине нову безбедносну архитектуру у оквиру промишљених и дефинисаних стратегија. Национална безбедност као тековина вестфалске суверене државе све

[466] Ејдус Ф, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 33.

више је условљена безбедношћу свог окружења, не само регионалног већ и глобалног.

Табела 17: Савремени (проширени) концепт безбедности[467]

Степен проширења	Назив	Чија безбедност (фокус)	Начин проширења Безбедност чега? Вредност	Безбедност од кога или чега? Извор/и претње
Без проширења	Национална безбедност	Држава	Суверенитет Територијална безбедност	Друге државе (поддржавне јединице)
Знатно	Социјетална безбедност	Нације Друштвене групе	Национално јединство Идентитет	Државе Нације Мигранти Друге културе
Радикално	Људска безбедност	Појединци Људска врста	Преживљавање, Квалитет живота	Држава Глобализација Природа
Ултрарадикално	Безбедност животне средине	Екосистем	Одрживост	Људска врста

Једна од најбитнијих околности које утичу на стање безбедности је повећање економских неједнакости на глобалном нивоу, што у крајњем доводи до повећања сиромаштва и социјалне угрожености све већег броја људи. Повећање економских неједнакости није само евидентно између појединаца у оквиру појединачних држава, већ и између држава, између региона, као и на глобалном нивоу. Повећање економских неједнакости које се јавља на различитим нивоима указује да се као генератор неједнакости јавља природа процеса глобализације са начином функционисања глобалне економије, глобалним економско-политичким системом као инструментима регулације неравномерне дистрибуције. Осетљивост на повећане макроекономске нестабилности финансијских тржишта изазваних глобалним или регионалним економским кризама, доводи неразвијене државе у стање беспомоћности, опасности претераног задуживања, немогућности функционисања државе и њених институција услед финансијске неодрживости, превеликог буџетског дефицита, опасности социјалних немира и урушавања правног поретка.

[467] Møller Bjørn, National, Societal and Human Security, Copri, 2000, p. 9.

Табела 18: Проширење традиционалног концепта националне безбедности[468]

Степен проширења	Назив концепта	Начин проширења		
		Чија безбедност?	Безбедност чега? Вредност под ризиком	Безбедност од кога или чега?
Без проширења	национална безбедност	држава	суверенитет територијални интегритет	Друге државе (поддржавне јединице)
Знатно и наниже	социјетална безбедност	нације, друштвене групе	национално јединство, идентитет, преживљавање	државе, нације, мигранти, друге културе
Радикално и наниже	појединачна и људска безбедност	појединци, људска врста	преживљавање, квалитет живота	држава, глобализација, природа
Ултрарадикално	безбедност животне средине	екосистем	одрживост	људска врста
Радикално и навише	међународна безбедност	међународни региони	међународни мир, међународни поредак	држава, међународни савези и организације
Ултрарадикално и навише	глобална безбедност	човечанство, планета	преживљавање, квалитет живота, животна средина	људска врста, природне и технолошке катастрофе

Сложена међузависност држава у процесу глобализације опредељује државе на сарадњу и разумевање ради решавања заједничких проблема који превазилазе могућности појединачних држава и истовремено умањује опасности угрожавања безбедности путем војних претњи на глобалном и регионалном нивоу. Ипак, кризе и различити оружани сукоби на локалном нивоу постају доминантни безбедносни проблеми. Такође, узрок сукоба и конфликата у већем броју држава и региона представља тежња око контроле природних ресурса, првенствено енергетских, услед њиховог дефицита и повећања потреба глобалне економије.[469] Карактер савремених изазова ризика и претњи безбедности наметнули су потребу да државе заједнички интегришу своје снаге на њиховој превенцији и отклањању, због чега се све више успоставља и изграђује кооперативни модел безбедности заснован на сарадњи

[468] Допуњени "савремени (проширени) концепт безбедности (Moller B.)", Мијалковић С, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 113.
[469] Стратегијски преглед одбране, Министарство одбране, 2009.

држава ради унапређења безбедности на свим нивоима, од националног до глобалног.

Табела 19: Савремене безбедносне претње[470]

Претње	Објекти угрожавања			
	појединци	друштвене групе	владе/државе	свет
Од појединаца	криминал, злочини из мржње	ратни злочини, тероризам	тероризам	НХБ тероризам
Од друштвених група	злочини из мржње	тероризам, геноцид, културоцид	тероризам, грађански рат, оружана побуна	НХБ тероризам
Од влада	угрожавање људских права	геноцид, политицид, културоцид	рат, економске санкције	нуклеарни рат
Глобалног домашаја	сиромаштво, индустријски акциденти, загађење	глобално загревање	глобално загревање	
Нељудског порекла	заразе, природне катастрофе		природне катастрофе, индустријски акциденти	астероид, пад комете

Као садржаји нетрадиционалних или савремених изазова, ризика и претњи безбедности на глобалном нивоу, а које истичу све већу условљеност националне безбедности безбедношћу окружења, могу се истаћи економске неједнакости и сиромаштво, глобална финансијска криза, војни интервенционизам, кршење међународног поретка, тероризам, организовани криминал, етнички и верски екстремизам, еколошки проблеми, демографски проблеми, недостатак ресурса, миграције, пандемије заразних болести и др. Наведени изазови, ризици и претње утичу на глобални карактер националне безбедности с обзиром да је она повезана са стањем безбедности у ширем и ужем безбедносном окружењу.[471] У основи нових

[470] Преузето (и измењено и допуњено) из, Hough P, "Understanding Global Security", Routledge, London-New York, 2008, p. 18, у: Мијалковић С, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 179.

[471] САД као највећа светска сила и значајан актер глобалних односа у својој стратегији националне безбедности дефинише у области безбедности више актуелних аспеката, као што су: јачање националне одбране, учвршћивање националне безбедности, борба против терористичке претње, изградња капацитета за превенцију конфликата, превенција ширења и употребе оружја за масовно

безбедносних модела налазе се глобални процеси са све већим степеном међузависности који условљавају повећање осетљивости и рањивости држава на кризе. Услед сложености и диманичности глобалних процеса настају нови приступи остваривању безбедности путем глобалних асоцијација и партнерстава и безбедносних заједница.

У Британској публикацији о глобалним стратешким трендовима до 2045. године истиче се да ће потребе за свим врстама ресурса расти са повећањем броја становника света према броју од девет милијарди људи. Потребе за храном ће се повећати, док ће поједине земље највероватније доживети значајан пад пољопривредне производње. Недостатак воде биће акутан проблем у многим областима при чему ће доћи до погоршања стања услед повећања потреба и утицаја климатских промена. Угаљ и угљоводоник остаће најважнији извори енергије са обновљивом и нуклеарном енергијом која ће вероватно дати већи допринос.[472] Процес глобализације и тренд сталног повећања нивоа производње и потрошње значајно ће утицати на тенденцију све већег несклада између растућих потреба и реалних могућности за њихово задовољење, као и на стање у глобалном безбедносном окружењу.

У процесима трансформације врше се прилагођавања оружаних снага држава према новим савременим стандардима, најчешће НАТО као врхунског стандарда, спровођење професионализације људских ресурса, као и специјализација оружаних снага у складу са развојем или увођењем новог наоружања и војне опреме, и успоставља нова организацијска и формацијска структура. Као последица свеукупних промена настају безбедносне интеграције оружаних снага држава и промена њихове улоге на националном, регионалном и глобалном нивоу, са доделом нових функционалних задатака и проширењем њихових мисија.

уништење, суочавање са проблемима климатских промена, обезбеђење приступа заједничким просторима и сајбер безбедност - Стратегија националне безбедности САД, Вашингтон, 2015.

[472] Глобални стратешки трендови до 2045. године, Министарство одбране Велике Британаније, 2014.

Табела 20: Међународно окружење према виђењу реалиста[473]

Примарни глобални услови:	Анархија или одсуство ауторитативних владајућих институција
Вероватноћа промене/реформе система:	ниска
Најважнији актери:	Државе, и нарочито велике силе
Главни циљеви чинилаца:	Надмоћ над другима, самоодржање и физичка безбедност
Преовлађујућа шема интеракције чинилаца:	Такмичење и конфликт
Прожимајућа брига:	Стицање војних потенцијала
Претежни државни приоритети:	Национална безбедност
Популарна државна пракса:	Употреба државних снага за дипломатију принуде
Политичке препоруке реалиста:	Премиса
Припреми се за рат:	Ако желиш мир, припремај се за рат
Остани будан:	Ниједној се земљи не треба веровати више него што су њени национални интереси.
Избегавајте моралисање:	Стандарди шта је исправно а шта погрешно односе се на појединце а не на државе; у светским пословима аморални поступци понекад су неопходни и могу да донесу позитивне резултате.
Останите укључени и активно интервенишите:	Изолационизам није алтернатива активном глобалном учешћу
Штитите се оружјем:	Настојте да повећате војни потенцијал и боље је да се борите него предате субординацији
Очувајте равнотежу снага:	Не допустите ниједној држави нити коалицији држава да постане надмоћна.
Спречите да трка у наоружавању не прерасте у војну инфериорност у односу на ривале:	Нагодите се са ривалима како би одржали повољну војну равнотежу.

Регионалне организације све више добијају на значају у решавању безбедносних изазова после 2001. године након терористичких напада на САД. Као главние изазове безбедности које дефинише већина најразвијенијих држава представљају тероризам[474], ширење оружја за масовно уништење, сепаратизам и

[473] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Београд, 2004, стр. 756.

[474] Заједничке активности у борби против тероризма дефинисане су од стране регионалних безбедносних организација код НАТО, ОАС, ОАУ и ЕУ, док је АСЕАН спроводио активности

екстремизам, због чега безбедносне институције врше додатна прилагођавања у односу на период завршетка Хладног рата. Уочено је да регионалне безбедносне организације могу успешно пратити и одвраћати терористичке активности. Значај регионалних безбедносних интеграција расте услед потешкоћа УН на усаглашавању заједничких позиција у борби против безбедносних изазова, обзиром да се државе тешко одлучују да своје безбедносне интересе подреде међународним захтевима и интересима. Ипак, и поред настојања адекватног реаговања на нивоу појединих светских региона у борби против претњи тероризма, ширења оружја за масовно уништење и других савремених претњи безбедности, њихову контролу остварују првенствено регионалне силе и међународне институције.[475]

Глобално безбедносно окружење карактерише и пракса војног интервенционизма, са или без економских санкција, чија је нова ера отворена војном интервенцијом НАТО на просторима бивше Југославије, без легитимитета у примени међународног права, чиме су прекршене одредбе Повеље ОУН о суверенитету држава. С обзиром да је ово био својеврстан преседан, чин војног интервенционизма покренуће у будућности и друге међународне организације, велике силе и државе да одреде и наметну приоритете међународној заједници, милом или силом, и ставе их испред међународног права, што је и друго лице измењеног глобалног окружења у коме се такве активности снагом моћи и утицаја могу оправдати у међународном јавном мнењу и међународној заједници.

5.2. Економски и социјални изазови, ризици и претње

Глобализацију као процес обележавају слободна трговина, капитализам и демократија. Подршка слободне трговине према моделу неолибералног капитализма на основама демократије као облика уређења држава представља основу функционисања глобализације. Погонску снагу и мотор глобализације чини неолиберализам као скуп економских политика на којима се заснива глобална

подршке зонама слободним од ширења нуклеарног оружја - Вилијамс П, *Увод у студије безбедности*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 413.
475 *Исто*, стр. 412.

економија[476]. На светском нивоу неолиберализам је добио снагу доктрине коју су другим државама наметнуле велике силе, првенствено САД и снажне међународне институције, ММФ, СБ и СТО, кроз идеје уобличене путем Вашингтонског консензуса.

Глобализација економије и економских токова није нова појава у досадашњој историји људског друштва, али је густина мреже трговинских односа, степен убрзања токова капитала и повећања инвестиција приближило националне економије. На убрзање процеса глобализације утицали су либерализација тржишта роба, капитала и услуга, укидање трговачких ограничења и стварање светских финансијских тржишта, политичке промене и отварање света ка тржишној економији.[477] Економска глобализација допринела је глобализацији свих сфера друштва, а кроз неолиберални економско-политички модел подредила друштво и друштвена питања економији и економским активностима.

У функционисању глобалне економије и њеном утицају на свакодневни живот, у условима процеса сталног и интензивног процеса глобализације, постоји много дилема и противуречности, што захтева научни приступ и аналитичко сагледавање. Систем светских држава данас обележава поларизација на мањи број успешних и већи број неуспешних. У пракси су испољене многобројне и противуречне тенденције у фунционисању тржишног принципа привређива без државног интервенционизма у економској сфери, као и у прихватању готових рецепата који су третирани као универзални у спровођењу реформи датих од стране међународних организација, који су довели до повећања економских неједнакости. Економске неједнакости су повећане у времену доминантне владавине неолибералног капитализма и настављају и даље да се умножавају.

Глобализација је креирала услове у којима се стварају неравнотеже између актера глобалне економије. У оквиру неолибералног економског модела

[476] Глобалну економију на крају 20. и на почетку 21. века карактерише висок раст. У периоду од око 10 година она је се удвостручила, са 31 билион долара у 1999. години на 62 билиона долара у 2008. години, са ниском стопом инфлације - Закарија Ф, *Постамерички свет*, Хеликс, Београд, 2009, стр. 9.
[477] Walwei U, "Ниво запослености и социјална сигурност: парадокси глобализације", Институт за истраживање тржишта рада и професија, Нирнберг (Немачка), у: *Ревија социјалне политике*, год. 8, бр. 1, Загреб, 2001, стр. 65.

карактеристична је тенденција ка повећању богаства развијених и продубљивању сиромаштва неразвијених. Становиште глобалне економије не уочава у довољној мери проблем економске неједнакости и начин расподеле оствареног друштвеног богаства. Заступање неолибералних економских принципа и начина функционисања глобалне економије, без корективних механизама, нарочито је испољено од стране мултинационалних корпорација и финансијских институција чији је један од основних интереса приступ тржиштима земаља у развоју у којима остварују вишеструке предности за остварење високих профита. Развијене капиталистичке државе које су биле засноване на држави благостања свој највећи напредак постигле су педесетих и шездесетих година двадесетог века, када је у њима након рата владао национални консензус и идеје пуне запослености и социјалне сигурности. У том периоду примењени су истовремено механизми државне регулације и планирања у комбинацији с механизмима регулације тржишне привреде, што је у суштини представљао модел комбиноване привреде са идејама социјал-демократије.[478]

Дилема да привредну равнотежу регулише само тржиште или само држава је погрешна, потребно је активно учешће и тржишта и државе, свако у својој области и у одређеној мери. Однос државе и тржишта разматра Унковић и истиче ставове поборника и утемељивача супростављених становишта, "Кејнз је давао значај тражњи: јавни радови, смањење пореза, јачање инвестиција, чак и из емисије, ако оне узрокују реструктурирање, пуну запосленост и просперитет. Касније су Хајек и Фридман, уместо државе, били искључиво за дејство тржишних сила, одбацујући дефицитно финансирање, из емисије, као ставку привредног прогреса".[479] У условима равнотеже улоге тржишта и државе синдикати су остварили равноправан положај у преговорима с послодавцима, а законска регулатива створила је социјалну сигурност у оквиру институција система државне власти, без обзира на политичке промене на изборима. Оваква социјална решења за раднике уско су била повезана са идејом пуне запослености која је примењивана, а истовремено је била остварена потрошачка моћ

[478] Јевтић Д, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, Београд, лето/2014, стр. 115-116.
[479] Унковић М, *Међународна економија*, универзитет Сингидунум, Београд, 2010, стр. 4.

становништва оличена у високом стандарду. Држава је на тржишту предузимала корективне мере, па је било мање економских неједнакости.

Држава благостања по Кејнзовом моделу имала је својих слабости, при чему се показала као нерационална, повлачећи за собом све веће расходе, укључујући социјална давања. У одређеном периоду у развијеним капиталистичким земљама истовремено су функционисали тржишно привређивање и приватно предузетништво с ограниченим утицајем државног интервенционизма, оличеним у капиталистичкој држави социјал-демократског типа, па је и у таквим условима дошло до најбржег развоја најразвијенијих капиталистичких земаља са мањим економским неједнакостима, што је доприносило већој људској безбедности појединаца и мањим бројем људи испод границе сиромаштва.

Процес глобализације је путем модела глобалне економије тежио потпуном отварању националних економија према светском тржишту, а претпоставке међународних организација засноване на изведеним принципима говориле су да ће доћи до изједначавања националних економија на тржишту и постизања благостања свих. Првобитне промене националних политика најразвијенијих земаља требало је применом неолибералног економског модела да доведу и до промена националних политика недовољно развијених земаља, с циљем увођења тржишне економије, отварању националних економија ка међународној економији и стварању глобалног тржишта. Примена политике ММФ базирана је била на претпоставци да ће увођење приватног власништва и слободног тржишта довести земље у транзицији на ниво државе благостања, али она није уважила разлике у привредним структурама појединих земаља, као и њихово социјално стање и искуства других земаља. Основна претпоставка примене неолибералног економског модела била је да ће његовом применом доћи до економског развоја недовољно развијених земаља, при чему ће степен раста њихових економија бити већи него код развијених земаља, укључујући постепено повећање степена запослености путем ширења ефеката интегрисане тржишне економије. На тај начин дошло би до смањивања разлика (приближавања) у стандарду грађана између недовољно развијених и развијених земаља, што би надаље

довело до такве расподеле оствареног друштвеног богаства у којој би сви имали користи.

Приватизација, дерегулација и приватна предузимљивост знатно су повећали економску ефикасност али су и ослабили улогу социјалне државе и сузили економску помоћ због чега су наступиле економске неједнакости и социјалне последице. Насупрот капитализму социјалдемократског типа (капитализам "државе благостања") који је повећавао богаство и ширио добит на шире социјалне слојеве, неолиберални економски модел све брже увећава богаство елите али истовремено повећава социјалне проблеме.

Светској економији и привредном развоју својствене су привредне кризе капитализма које су се више пута понављале током 20. и почетком 21. века са све краћим периодима (циклусима) понављања и оштријим и специфичнијим последицама. Највећа криза десила се сломом кредитног и финансијског тржишта од 1929. до 1933. године, која је уздрмала светску привреду, опоравак је био дуг и тежак, а сматра се да је њен продужени ефекат био један од разлога за настанак Другог светског рата. Кризе су се понављале и у периодима од 1970. до 1980. године, на крају 20. века, као и 2007. године са тенденцијом даљег реалног наставка кризе, коју је изазвала криза некретнина у САД ширећи се на читав свет. Основне карактеристике биле су пад производње, запослености и трговине, банкроти предузећа и банака, пад зарада и социјалне напетости, раст цена, рецесија и инфлација, те дефицити платних биланса и смањење девизних резерви услед чега се јављају кризе јавног дуга многих земаља.

Доношењем Вашингтонског консензуса 1990. године, ММФ и СБ, условили су одобравање кредита земљама у транзицији прихватањем и спровођењем рестриктивне макроекономске политике праћене потпуном приватизацијом. Таква неолиберална политика дала је у земљама у развоју лоше резултате.[480] Дошло је до опадања стопе привредног раста, повећања незапослености, обарање потрошње и стандарда, одлива капитала по систему отплата и камата на спољни дуг, социјалних напетости, продубљивања кризе, повећања стопе инфлације, погоршање конкурентне

[480] Стојановић И, *Држава и привредне реформе*, Прометеј, Београд, 2000, стр. 110.

способности привреда земаља у развоју и слабљењу девизних курсева и девизних резерви.[481] Није се остварило испуњење претпоставки да ће мање развијене земље отварањем сопствених тржишта приходовати, већ је дошло до пада привредног раста са повећањем броја сиромашних људи.

Повећање сиромаштва нарочито је изражено на крају двадесетог века, указује Стиглиц, и поред "обећања о смањењу сиромаштва понављаном током последње деценије двадесетог века, стварни број људи који живе у сиромаштву је у том периоду порастао за скоро сто милиона. То се десило са просечним годишњим растом светског доходка од око 2,5%".[482] На светском економском форуму у Давосу 2011. године истакнуто је да је успостављена екстремна концентрација богаства у рукама малог броја људи, наступило убрзано осиромашење и губитак имовине већине становништва и да је то "најозбиљнији изазов са којим је свет суочен, који доприноси порасту нестабилности на светском нивоу и већој опасности од грађанских ратова".[483] Транснационални капитал као продукт брзе глобализације, створио је огромни акумулирани суфицит и не може да пронађе канал за његов одлив, односно даље убрзано инвестирање, због чега настају глобалне неједнакости и осиромашење огромне већине становништва.

Степен економске развијености држава у свету је неравномеран. Од укупно 6,8 милијарди становника у свету у 2008. години, 5 милијарди људи живи у земљама у развоју и транзицији, око 1,5 милијарду људи има дневне приходе за потрошњу мање од 1 долара, око 3 милијарде људи у свету живи са недовољно воде и нема канализацију. До 2050. године требало би дуплирати производњу хране како би се становништво света прехранило. Према проценама о броју људи у свету до 2025. године биће око 7,5 милијарди људи, а сваке секунде губи се пола хектара пошумљеног земљишта на планети у последњих 30 година. Човекова околина је загађена, као и веома често вода и храна. Насупрот томе, према подацима о светској потрошњи за наоружање, у 2007. године је потрошено 1350 милијарди долара за

[481] Милашиновић Р, *Увод у теорије конфликата*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 397.
[482] Стиглиц Ј, *исто*, стр. 19.
[483]Робинсон В, *Подстицање полиархије: глобализација, интервенција САД и хегемонија*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 13.

наоружање, или 211 долара по становнику, од чега само САД троше половину суме. Проблем светског развоја је и то што у градовима живи око 60% укупног становништва, који су већином загађени и без довољно прехрамбених ресурса, воде и канализације.[484]

Глобализација путем транснационалних економских активности повећава економску ефикасност алокацијом ресурса који доносе највећи профит, али истовремено неравномерно расподређује друштвено богаство и појачава социјалне проблеме. Социјална неједнакост између и унутар држава постаје све већа. У 90 земаља света економска ситуација је гора него пре десет или двадесет година, преко 1,5 милијарди људи живи са мање од 1 долара дневно. На другој страни 255 светских милијардера контролише више богаства него што износи годишњи доходак[485] земаља у којима живи 45% светског становништва. Диспаритет у приходима између најбогатијих и најсиромашнијих земаља износио је шездесетих година 20. века 1:30, деведесетих година 1:60, а после само 7 година 1:74, а потом 1:84. У земљама најбржег економског развоја забележене су истовремено високе стопе раста (5-6,5%) и драстично повећање социјалних неједнакости за 15-20%.[486]

Сиромаштво је као проблем посебно изражен у земљама у развоју. Према подацима Програма УН за развој око 1,5 милијарди људи у земљама у развоју зарађује мање од једног долара дневно. Према томе, сиромаштво није само израз незапослености већ и ниских прихода. Проблем сиромаштва се увећава јер се не реализује програм УН за помоћ земљама у развоју. Обавезе развијених земаља за помоћ је 0,7% БДП али је тај износ испод 0,2% и ниједна земља из групе Г8 није испоштовала одредбе из програма.[487] Сиромаштво земаља Африке, Азије и Латинске Америке се повећава јер се повећавају дугови према страним повериоцима, а највећи део прихода иде на отплату дугова који не могу да се покрију страним

[484] Унковић М, *исто*, стр.6.
[485] Све док доходци различитих класа савременог друштва остају изван домашаја истраживања науке, неће бити могуће стварање економске и социјалне историје, истиче Бувије Жан – Пикети Т, *Капитал у 21. веку*, Академска књига, Нови Сад, 2015, стр. 629.
[486] Council, Global Business Policy. "Globalization Ledger." *AT Kearney) April* (2000).
[487] Кочовић Д, "Сиромаштво - светски проблем", *Социјална мисао*, вол. 15, бр. 4, 2008, Београд, стр. 37.

инвестицијама. Глад је врло распорострањена и од глади трпи око 600 милиона људи у свету, а од њених последица сваке године умре око 25 милиона људи у земљама у развоју. Последице глади највише погађају децу. Половина деце у земљама у развоју је неухрањена, 90 милиона деце је изложено суровој глади, што годишње доводи до смрти око 7 милиона деце у земљама у развоју. У земљама у развоју живи преко 80% светске популације, па се тежина сиромаштва може сагледати и кроз следеће податке: 2,6 милијарди људи нема основне санитарне услове, 1,1 милијарди је без одговарајућег стана, 1,4 милијарди нема воде за пиће, 880 милиона нема здравствену заштиту, а половина деце школског узраста је ван система образовања.[488] И поред повећања животног стандарда у развијеним земљама, сиромаштво показује тренд раста. Број сиромашних је у САД 14,4%, В. Британији 10,8%, Јапану 9,5%, Француској 12,1%, Немачкој 8,3%, Холандији 7,3%, Шведској 6,5%, Норвешкој 6,4%, Финској 6,4%. Према подацима СБ о богаству и сиромаштву у свету уочава се да се сиромаштво у развијеним и неразвијеним државама света не само одржава већ се и повећава.[489]

Повећање економских неједнакости догађа се и у најразвијенијим земљама света. Економске неједнакости увећавају се и у САД која је главни заговорник неолибералног економско-политичког модела. О томе говоре подаци да је у САД 1960. године просечна плата руководилаца највећих америчких корпорација након одбијених пореза и доприноса била већа 12 пута од просечне плате фабричких радника. До 1974. године плате и бонуси директора били су 35 пута већи од просечне плате радника у компанији. До 1980. године директор је зарађивао 42 пута више од просечног радника, што се десет година касније удвостручило на 84 пута више. Након тога дошло је до наглог убрзања неједнакости па је средином деведесетих, према часопису Business Week, тај фактор био 135, 1999. године дошао је до 400, а 2000. године директор је зарађивао 531 пут више од радника.[490] О повећању неједнакости у САД говори и Бжежински и истиче: "Америка је дозволила повећање

[488]Кочовић Д, *исто*, стр. 37.
[489] *Исто*, стр. 38-39.
[490] Stewart Lansey, *The Cost of Inequality*, Gibson Square, 2012, p. 288.

социјалне неједнакости. Ако је 1990. директорска плата у компанији била 70 пута већа од просечне америчке, сад је већа 325 пута. Омаловажена је праведност у друштву, што је темељ стабилности државе".[491]

Повећање економских неједнакости, као последица начина управљања глобализацијом, повећава нестабилност друштва. Стиглиц о стању у америчком друштву у својој књизи, "Цена неједнакости: како данашње подељено друштво угрожава нашу будућност", истиче да се наставља продужење политике неједнакости, у којој 1% Американаца контролише 40% богатства и да такво стање поткопава економски раст, води у ерозију демократије и доводи до пораста нестабилности америчког друштва. У последњих неколико деценија у САД је драматично повећана неједнакост у приходима и богатству, указује Стиглиц, и као пример наводи да је 2011. шесторо наследника империје "Вол Март" управљало богатством од близу 70 милијарди долара, што одговара имовини свих најсиромашнијих 30 одсто америчког друштва.[492] Број милијардера у САД се за 25 година увећао четрдесет пута до 2007. године - док је укупна имовина најбогатијих 400 Американаца порасла са 169 милијарди на 1500 милијарди долара. После 2007. године, током година кредитног колапса праћеног економском депресијом и растућом незапосленошћу тренд повећања економских неједанкости је експоненцијално убрзан и уместо да погоди једнаком мером богате и сиромашне како се очекивало и представљало, криза је била константно селективна у неједнакој расподели. Број милијардера у САД достигао је 2011. године историјску цифру од 1210, док је њихова укупна имовина скочила са 3500 милијарди 2007. на 4500 милијарди долара у 2010. години.[493]

---

[491] Бжежински 3, Америка-Кина и судбина света: Стратешка визија, Албатрос Плус, Београд, 2013, стр. 87.

[492] "Америчка доходовна неједнакост представља застрашујућу сабласт за глобалну привреду. Ризик је да ће средња класа бити све теже и теже погођена и да ће просперитет бити само за неколицину на врху.Средња класа је важна за стабилан раст и јаку демократију" - http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/americas/united-states/121226/joseph-stiglitz-us-income-inequality, 28.09.2015.

[493] *Исто.*

Табела 21: Најбогатије и најсиромашније земље у свету (по критеријуму бруто национални доходак по становнику/долари)[494]

Земље са високим per capita доходком (најбогатије)/US долари		Земље са ниским per capita доходком (најсиромашније)/US долари	
1. Норвешка	87.340	1. Конго	328
2. Луксембург	69.390	2. Бурунди	383
3. Данска	58.800	3. Либерија	388
4. Швајцарска	55.510	4. Гвинеја Бисао	538
5. Шведска	50.910	5. Еритреја	637
6. Ирска	49.770	6. Нигер	684
7. Холандија	49.340	7. ЦАР	736
8. САД	47.730	8. Сијера Леоне	766
9. Финска	47.600	9. Источни Тимор	801
10. В. Британија	46.040	10. Того	829
11. Аустрија	45.900	11. Малави	837
12. Белгија	44.570	12. Етиопија	868
13. Канада	43.640	13. Мозамбик	897
14. Немачка	42.710	14. Руанда	1.022
15. Француска	42.100	15. Мадагаскар	1.080
16. Исланд	40.450	16. Непал	1.112
17. Аустралија	40.240	17. Мали	1.128
18. Јапан	38.130	18. Буркина Фасо	1.161
19. Италија	35.460	19. Уганда	1.165
20. Сингапур	34.760	20. Комори	1.168
21. Шпанија	31.930	21. Хаити	1.177
22. Хонг Конг	31.420	22. Гвинеја	1.204
23. Грчка	28.400	23. Танзанија	1.263
24. Нови Зеланд	27.830	24. Бангладеш	1.334
25. Израел	24.720	25. Замбија	1.356

Природа функционисања глобалне економије на овом степену интеграције светске привреде исказује везу између убрзања раста и повећања неједнакости, чиме се повећава ризик од повећања сиромаштва, нарочито у државама са смањеном улогом државе у економији. Укупан БДП и БДП по глави становника говоре да су привредни раст и богаство у свету неправедно распоређени. Високоразвијене земље имају привреду којом доминирају услуге и производи високоиндустријске прераде, а недостају им сировине (пољопривреда, рударство, шумарство, енергетика).[495] "На

[494] World Bank, World developments Indicators, 2009.
[495] Унковић М, *исто*, стр. 5

светском нивоу испољила се прилично јасна емпиријска правилност према којој се убрзањем раста убрзава и ритам продубљивања неједнакости".[496] Подаци указују да је сиромаштвом захваћен највећи број земаља света насупрот којих је мали број земаља у којима је сконцентрисано огромно богаство у којима живи свега 11% светске популације. Ризик повећања сиромаштва изражен је у готово свим земљама које су у процесу приступања слободном тржишту без веће улоге државе и са ограниченим ингеренцијама у економском животу. Тренутно у свету око 2,5 милијарди људи живи у сиромаштву (мање од два долара дневно по глави становника), а чак 1,4 милијарде људи живи у екстремном сиромаштву (мање од 1,25 долара дневно).[497]

У формирању друштвеног производа света у 2008. години, земље ЕУ учествују са 30,8% са 7,2% светског становништва (имају високу технологију, врхунски менаџмент, продуктивност рада, али и агресиван наступ у светском маркетингу). САД учествују са 23,4%, (4,5% светског станонвиштва), Јапан 8,1% (1,8% светског станоништва), Кина 7,1% (19,7% светског становништва), земље Азије без Јапана и Кине 10,7% (36,7% светског становништва), земље Латинске Америке 4,2% (5,5% светског становништва), земље Африке 2,5% (13,6% светског становништва), европске земље у транзицији 3,5%, а све остале земље 7,6%.[498]

На почетку 21. века динамику развоја у свету носе четири земље тзв. БРИК (Бразил, Русија, Индија и Кина) које пондеришу преко 50% светског раста. У 2008. години раст БДП износио је у САД 0,4%, Јапану -0,7%, ЕУ 0,1%, док је у Кини износио 9%, Индији 6,1%, Русији 5,6% (пресудан утицај на раст остварили су повећање цена нафте и гаса на светском тржишту), Бразилу 5,1%, у свим земљама у

[496] Мађар Љ, *Ризици негативне синергије развојних поремећаја*, Економски анали, Београд, 2005, стр. 16.
[497] Јевтић Д, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, лето/2014, стр. 119.
[498] Унковић М, *исто*.

развоју (ЗУР) 3,5%. Стопа незапослености износи 5% у САД, 10% у ЕУ, док у појединим ЗУР износи и преко 50%.[499]

Табела 22: Најбогатије и најсиромашније земље у свету
(по критеријуму укупног БДП)[500]

Најбогатије земље /укупан БДП/ милијарде долара		Најсиромашније земље /укупан БДП/ милиони долара	
1. САД	14.093,31	1. Кирибати	137
2. Јапан	4.910,84	2. Маршалска острва	158
3. Кина	4.326,99	3. Сао Томе и Принципе	175
4. Немачка	3.649,49	4. Палау	181
5. Француска	2.856,55	5. Микронезија	258
6. В. Британија	2.674,06	6. Тонга	278
7. Италија	2.303,09	7. Доминика	357
8. Русија	1.679,48	8. Гвинеја Бисао	430
9. Шпанија	1.604,23	9. Тимор Лесте	496
10. Бразил	1.575,15	10. Самоа	523
11. Канада	1.501,33	11. Комори	530
12. Индија	1.159,17	12. Ст Китс и Невис	543
13. Мексико	1.088,13	13. Вануату	590
14. Аустралија	1.015,22	14. Ст Винсент и Грен.	598
15. Република Кореја	929,12	15. Гренада	638
16. Холандија	871	16. Соломонска острва	645
17. Турска	734,85	17. Гамбија	811
18. Пољска	527,86	18. Сејшели	833
19. Индонезија	510,73	19. Либерија	843
20. Белгија	929,12	20. Џибути	875
21. Швајцарска	491.95	21. Ст Луција	996
22. Шведска	478.96	22. Гвајана	1.155
23. Саудијска Арабија	468.80	23. Бурунди	1.163
24. Норвешка	451.83	24. Антигва и Барбуда	1.217
25. Аустрија	413.50	25. Малдиви	1.261

Глобализација је донела висок развој светске привреде. Стопа привредног раста у појединим земљама износила је пре кризе и до 10%, а светски просек је 3,5%. Веома добре резултате бележе и земље у развоју, Кина до 10%, Индија 5-8%, Русија

[499] "Укупни друштвени производ света у 2008. години износио је 60.000 милијарди САД долара, а део који проистиче из привредне сарадње са светом око 20.000 милијарди долара или 1/3 бруто друштвеног производа света потиче из међународне економије" - Унковић М, *исто*, стр. 5.
[500] World Bank, World developments Indicators, 2009.

6-8%, Бразил 3-5% и земље Азијски тигрови (Јужна Кореја, Хог Конг, Тајван и Сингапур) и неке земље у транзицији као Чешка, Словачка и Словенија.[501]

Међутим, раст које је постигао део развијених и великих земаља и неке земље у транзицији, остварен је на рачун повећања економских неједнакости, а у нарочито неповољном положају су земље у транзицији у којима реформе нису дале жељене резултате. "Распони у развоју између развијених и неразвијених земаља стално се погоршавају. Разлика између богатих и сиромашних земаља на почетку 20. века износила је 3:1, а на крају истог века 72:1. Сада 20% светског становништва ужива 86% светског богаства".[502]

Поред неравномерне расподеле ресурса у процесу глобализације долази и до повећања незапослености услед цикличних криза капитализма, при чему су неразвијене земље у посебно неповољном положају. Међународна организација рада (МОР) процењује да тренутно три милијарде људи живи испод линије сиромаштва, која је постављена на два долара дневно. У предговору за Извештај о људском развоју УН из 1998. године, Џон Галјбрајт је показао да 20% светске популације троши 86% свих произведених роба и услуга, док најсиромашнијих 20% троши 1,3%. Данас ове цифре су још лошије: најбогатијих 20% становништва троши 90% произведене робе, док најсиромашнијих 20% троши 1%. Такође се процењује да се 40% светског богаства налази у поседу 1% популације, док најбогатијих 20 људи има ресурсе једнаке као милијарда најсиромашнијих људи.[503]

Када је у питању запосленост МОР је упозорила да мере строге штедње које спроводи низ земаља погађају тржишта рада широм света и прогнозира пораст незапослених. У извештају МОР о светском тржишту рада у 2012. указано је да су строге фискалне мере штедње и реформе тржишта рада имале "катастрофалне последице" по запошљавање, док истовремено углавном нису смањени дефицити. Упозорено је да владе ризикују да подстакну немире, сем уколико не буду

[501] Унковић М, *исто*, стр. 62.
[502] *Исто*, стр. 63.
[503] Davies J, "The world distribution of household wealth", *Center for Global, International and Regional Studie*, 2007.

комбиновале смањење издатака са отварањем нових радних места. У извештају, објављеном уочи међународног Дана рада, наведено је да је од финансијске кризе 2007. године у свету изгубљено 50 милиона радних места, стопа незапослености у 2012. години достигла је 6,1 одсто, што значи да је без посла остало 202 милиона људи, три одсто више од прелиминарно процењених 196 милиона у 2011.[504]

Анализе повећања неједнакости говоре да је она евидентна на свим нивоима глобалном друштва, како на глобалном нивоу тако и на нивоу националних држава, а смањење социјалне улоге државе у глобализацији има посебно наглашен утицај. Неједнакост на нивоу држава и на глобалном нивоу достигла је историјски највиши ниво. Економска неједнакост на државном нивоу већа је за трећину у односу на прошли век, истиче Цуверовић, и указује да је "у појединим случајевима (земље бившег СССР), она удвостручена током претходне три деценије, док је у најдрастичнијим примерима (Кина) чак три пута виша. Слична ситуација је и на глобалном нивоу где се однос најбогатијих и најсиромашнијих (њих 20%) у последњих пола века погоршао за четири пута (са 1:20 на 1:80)".[505] Смањење регулаторне улоге државе у социоекономској сфери допринело је повећању раста неједнакости.

Проблем економских криза капитализма све више кулминира скраћујући време трајања од једне до друге кризе, понуда све чешће премашује тражњу, па се јавља проблем недовољне потрошње услед чега наступају све чешће и дубље рецесије са дужим временом опоравка и изласка из њих. Проблем недостатка потрошње настаје "када се превише новца концентрише на врху друштва", тада просечан грађанин мање троши, "или ће престати мање да троши у недостатку неког вештачког подстицаја да то чини", истиче Стиглиц и указује да је "премештање новца од дна ка врху, карактеристично када се повећавају неједнакости, смањује се укупна

[504] Јевтић М. Драган, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, Београд, лето/2014, стр. 120.
[505] Цуверовић Н, *Економски фактори оружаних сукоба*, Службени гласник и Југоисток XXI, Београд, 2013, стр. 16.

потрошњу јер богате особе потроше, као део свог богаства, мање него што би потрошили они са мањим примањима (да је тај део богаства пренесен на њих)".[506]

У условима глобалне економије претпостављало се да ће слободан проток капитала, роба, услуга и радне снаге довести до пораста стопа раста у свету, а посебно у сиромашним земаљама. Основна претпоставка овог предвиђања била је заснована на ставу да ће највећи добитак од интеграције у светску привреду остварити сиромашне земље, јер ће брже и лакше доћи до потребног капитала за развој, као и до технолошких достигнућа развијених земаља, али разлике између просечних доходака богатих и сиромашних земаља су се повећале, а не смањиле. У овим анализама значајан допринос дају теорије неразвијености које указују на неизвесност економских користи и добитака неразвијених земаља услед неравномерности расподеле у глобалној економији.[507]

У смислу економских политика основу глобалне економије чине владавина тржишта, смањење улоге државе, дерегулација, приватизација и елеминисање концепта јавног добра или друштва и увођење индивидуалне одговорности. Владавином тржишта цене се формирају на тржишту без утицаја државе, а смањење улоге државе подразумева и постепено смањење државних издатака за социјалне програме за незапослене, као и смањење издатака за здравствену заштиту и образовни систем. Приватизација успоставља већу ефикасност, али доноси и другачију прерасподелу богаства и његово повећање у корист богатих док трошкови друштва за измирење основних потреба постепено расту (образовање, здравствена заштита, јавна добра[508] и услуге...). Елеминисањем концепта јавног добра и увођењем

[506] Друштвена неједнакост је једна од највећих проблема савремене цивилизације, а коју подстиче и условљава повећање економских неједнакости. Копирање решења САД од стране Европе у примени економско-политичког модела и на њему заснованој економској политици може је довести до још већих неједнакости и иницирајућих криза. Због тога је потребно, како предлаже Стиглиц, примењивати политику скандинавских земаља које су друштва једнакости и једнаких могућности. Подстицање економског раста може се извршити инвестирањем државе у инфраструктуру, технологије и образовање, чему се противе богати, они који највише профитирају у друштву, јер кад нема потражње нема ни економског раста, вредност плата опада, а социјална давања се смањују – Стиглиц Ј, www.rts.rs, 17. септембар 2012. године.

[507] Lewellen Ted, *Dependency and development: an introduction to the Third World*, London, Praeger Pub Text, 1995.

[508] Јавна добра представљају основу цивилизације. Јавна добра су и сама "привредна стабилност, безбедност, наука, чиста животна средина, поверење, поштена администрација и слобода говора. То је

индивидуалне одговорности проблем сиромаштва све више се пребацује на сиромашне.[509]

Услед притиска крупног капитала долази до слабљења основних функција социјалне државе. У савременој глобалној економији дуго је владало мишљење да се економска равнотежа на тржишту може остварити уколико нема државног мешања, државних закона и регулатива у економској области, чиме се омогућава да се економски актери понашају рационално и да се могу прилагодити свакој ситуацији.[510] "Међутим, постојеће економске кризе демантовале су овакво становиште. На ову дилему упућује нас криза јавног дуга, као проблем кризе из 2007. године. Последња криза показује и један нови проблем који је повезан са тржиштима која не функционишу на високом степену интеграције и развијености глобалног тржишта. Услед насталог проблема немогућности функционисања тржишта према неолибералним принципима дошло се до ситуације да државе интервенишу на тржишту спасавајући највеће компаније, што је у супротности са неолибералним принципима. У таквим условима број сиромашних наставио је да расте".[511]

Глобализација као процес производи проблем управљања који је превише усмерен из једног центра у којем САД имају хегемонистичку и доминантну позицију, а неразвијене земље не могу битније да утичу на доношење одлука у међународним организацијама како би поправиле свој положај у прерасподели добити и моћи у светском систему. Доминантан положај САД[512] остварују преко надмоћне војне силе, најаче светске привреде и долара као светске валуте преко које се обавља преко 60% светског платног промета. Ради побољшања положаја малих и неразвијених земаља,

---

важно стога што је тешко обезбедити одговарајућу понуду. Што су јавна добра глобалнија ово се теже постиже. Што више нудимо приватна добра и постајемо богатији, потребна јавна добра постају сложенија. Напори човечанства да одговори на овај изазов могли би да постану оно што дефинише овај век", истиче Волф - Махбубани К, *исто*, стр. 105.

[509] Martinez Elizabeth, "What is neoliberalism", Nation Network for immigrant and Refugee Rigts, 1997, p. 1.

[510] Јевтић Д, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, Београд, лето/2014, стр. 122.

[511] *Исто*.

[512] У Стратегији националне безбедности САД у оквиру поглавља које говори о просперитету област економије има огроман значај и дефинише питања подстицања економије, унапређења енергетске безбедности, остварења водеће улоге у науци, технологији и иновацијама, уобличавања глобалног економског поретка и решавања економског сиромаштва - Стратегија националне безбедности САД, Вашингтон, 2015.

слабих актера процеса глобализације, неопходно је постојање мултиполарног система уз учешће свих земаља у свету сразмерно њиховој укупној снази.[513]

С обзиром да је изазов безбедности усмерен ка безбедности појединца, он се дефинише као вредност, при чему се прави диференцијација у избору субјекта безбедности од државе ка појединцу, како истиче Љубомир Стајић: "Тиме долазимо до новог приступа безбедности (насупрот одређењу безбедности као одсуства угрожавања), тј. до одређивања садржаја безбедности која полази од тога да је безбедност уствари вредност (државна, национална, политичка, економска, лична итд.) и то инструментална вредност која објашњава начин да се нешто постигне, а не само појава (стање) само за себе".[514] Људска безбедност третира вредности човека (појединца), као вредности које представљају предмет безбедносне заштите. Она у средиште поставља човека (појединца).

У свом извештају о људском развоју, UNDP је 1993. године, дао основе за промену концепта безбедности: "Концепт безбедности мора да се промени од искључивог нагласка на националној безбедности ка много већем значају безбедности људи, од безбедности која се постиже уз помоћ наоружања до безбедности која се постиже путем људског развоја, од безбедности територије до безбедности хране, запослења и животне околине".[515] Овај извештај представљао је увод у развој концепта људске безбедности, кога су касније преузеле одређене државе (Канада и Јапан), као једно од опредељења сопствене спољне политике.

Процес глобализације довео је до проширења концепта безбедносне претње, па су дефинисане претње у седам области, и то: економска безбедност (претње назапослености, несигурност радног места, неједнакости у приходима, лошим услови рада, инфлација, слабо развијен систем социјалног осигурања), безбедност у погледу хране, здравствена безбедност, безбедност животне средине, лична безбедност, безбедност заједнице и политичка безбедност.

[513] Унковић М, *исто*, стр. 62.
[514] Стајић Љ, *Основи безбедности*, Факултет цивилне одбране, Драганић, Београд 2005, стр. 23.
[515] Human Development Report 1994, www.undp.org/hdro/c94over.htm, 12.09.2012.

Разумевање мира по Галтунгу разликује се од "негативног мира" који представља одсуство рата који је само једна врста директног насиља. Мир као инструментална вредност, може да почива искључиво на одсуству онога што Галтунг назива "структурним насиљем", односно лишености великог броја људи нормалних услова за живот.[516] "Економске, политичке и друштвене структуре могу имати разорније последице од пушака и бомби".[517]

Табела 23: Људска безбедност - приступи[518]

Схватање људске безбедности	Кључни елементи	Стратегије и средства	Предмет безбедности
Људска безбедност/владавина права	Основна људска права, законска права, политичка и грађанска права	Санкције, кооптација, срамоћење, гоњење и осуда (кривични судови и Међународни кривични суд)	Појединци
Безбеднос народа (хуманитарно схватање)	Основна лична права, укључујући право на опстанак	Војна интервенција, хуманитарна помоћ и помоћ у ванредним ситуацијама, изградња мира и спречавање сукоба	Појединци
Одрживи људски развој	Економска и социјална права, као и права на животну средину	Мере прерасподеле које се односе на неједнакост у богаству и приходима између богатих и сиромашних, нове партиципаторне структуре власти на нивоу испод државног, на државном и глобалном нивоу	Појединци

Структурне неједнакости могу створити масовне осећаје депримираности људи, опши пораст несигурности и страха од губитка животних шанси и друштвене маргинализације. Најтежи облици криминала, попут организованог и насилничког, најприсутнији су у друштвима са великим социјалним разликама, као и друштвима са високом стопом сиромаштва и незапослености. Неједнакост у приступу политичкој и свакој другој моћи, образовању, здравственој нези и правној заштити, карактеристични су облици структурног насиља које је обично невидљиво и извире

[516] Galtung Johan, "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, 1990, pp. 295-298.
[517] *Исто*, стр. 299-305
[518] Møller Bjørn, National, Societal and Human Security, Copri, 2000, p.11

из саме друштвене структуре која предодређује положај људи сходно њиховим економским, етничким, полним, културолошким или политичким обележјима.[519]

Пораст економских неједнакости, сиромаштва и незапослености умањује солидарност између људи, разара социјалну кохезију и нормативни систем. Стање друштвене дезорганизације карактерише не само распад неформалног система вредности, већ и слабљење формалног система, што ствара услове за настанак још веће дезорганизације која исходи све већим стопама криминала и укупног нивоа насиља у друштву. То је насиље које настаје као последица материјалне осујећености, друштвене инфериорности, осећаја личне неадекватности појединаца, лоше социјалне промоције широких слојева и група становништва.[520]

Угрожена људска безбедност, односно безбедност појединца (димензије економска и социјална безбедност),[521] конкретно угрожена животна егзистенција појединца, са становишта Галтунга је угрожавање основних људских потреба. С тим, она се манифестује уочавањем повећања броја људи (појединаца) који живе испод границе сиромаштва, услед сталног повећања економских неједнакости. Тенденција повећања економских неједнакости и у будућем времену неминовно повећава ризик да део људи који се налази мало изнад границе сиромаштва пређе у категорију сиромашних. Тако се повећање економских неједнакости рефлектује у два правца, и то: угрожавање људске безбедности је наступило код свих људи који су постали сиромашни, а ризик за људску безбедност се повећао за део људи који у будућем периоду могу постати сиромашни услед постајања таквог статистичког тренда, узрокованог одређеним структурним чиниоцима глобалне економије.[522]

Државе са напредном, стабилном економијом и релативно праведном расподелом добара међу становницима мање су подложне социјалним и политичким потресима од сиромашних држава, у којима су изражене друштвена неједнакост и

[519] Јевтић Д, *исто*, стр. 124.
[520] Југовић А, Бркић М, Симеуновић-Патић Б, "Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала", *Годишњак 2008*, Факултет политичких наука, Београд стр. 458.
[521] Дулић Д, *Индикатори људске безбедности у Србији – извештај за 2004. годину*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005, стр. 21.
[522] Јевтић Д, *исто*.

економска нестабилност. "Драматичан пораст економске и социјалне неједнакости у земљама и између земаља смањиће могућност мира. Правда чува мир".[523]

О могућим последицама економских неједнакости крајем 2008. године ММФ је упозорио владе држава да постоји могућност насилних излива гнева, што се и догодило протестима широм света због замрзавања плата, повећања пореза, продужења радног века и смањења одређених права услед покушаја стабилизације и смањења проблема јавног дуга. "Захтеви су се такође односили и против повећања цена хране и других производа које угрожавају животни стандард обичних људи. Протести у Тунису и Египту претворили су се у Арапско пролеће, а у Европи се протестовало у великом броју земаља. У Израелу је протест био због веома високих цена. Пад стандарда средње класе и неповољан положај младих били су основ за демонстрације у Шпанији, Грчкој, Израелу и Чилеу. Већи део ових држава прихватиле су неједнакост као замену за економски раст. Разлике[524] између све богатијих и све већег броја сиромашних су постале очигледне због чега се гнев испољио на улицама. У основи протеста било је сазнање да осиромашење милиона људи се врши насупрот интернационално повезане елите која и у кризи остварује профит".[525]

У насталим условима дошло је до битне промене окружења, с обзиром да је у великом броју држава у свету дошло до протеста и испољавања гнева средње класе, што говори о степену раслојавања и повећања сиромаштва. Разлике у богаству постаће све очигледније, а повећање сиромаштва подстакнуће сазнање неправде међу онима чија очекивања нису испуњена, повећавајући напетости и нестабилности, како унутар једног друштва, тако и међу различитим друштвима, што може и надаље изазивати нереде, пораст криминала, тероризам и побуне. О томе говори и извештај британског министарства одбране из 2007. године, у коме се каже: "Светске средње

---

[523] Кајтез И, *Да ли је глобализација крива за све несреће садашњег света*, Годишњак 2010, Факултет безбедности, стр. 167.

[524] У члану 1, Декларације о правима човека и грађанина из 1789. године истиче се да постојање друштвених разлика може бити засновано само на заједничким користима – Пикети Т, *Капитал у 21. веку*, Академска књига, Нови Сад, 2015, стр. 11.

[525] Савић Д, *Година планетарног гнева*, Вечерње новости, 03.09.2011.

класе могле би да се уједине, користећи приступ знањима, изворима и вештинама, како би уобличиле транснационалне процесе у интересима сопствене класе".[526]

Први пут у историји већи део планете је политички активирано и повезано путем друштвених мрежа. "Млади трећег света су посебно нестрпљиви и одлучни. Пореклом углавном из социјално нестабилне ниже средње класе, подстакнути осећајем социјалног беса, милиони студената су револуционари већ упола мобилисани, повезани интернетом."[527] Њихова физичка енергија и фрустрација само чекају да их подстакне нека идеја, вера или мржња, истиче Бжежински.[528] "Растуће незадовољство услед неједнакости проширће се из света у развоју на друге земље, иако је буђење маса још у повоју, јер је суочено са многим препрекама, од којих главне стижу од оних који поседују моћ и теже да задрже статус кво, али ће оно подстакнуто економском кризом и политичким притисцима бити све теже контролисати", указује Маршал.[529]

Велике економске неједнакости, су највећи изазов за данашњи свет и, могу довести до озбиљних поремећаја у оквиру држава и између њих, уз могући пораст насиља и непредвидивих сценарија, наводи се у студији Светског економског форума о развоју у 2013. години. "Финансијска криза 2007. године темељно је изменила улогу и приоритете влада света које имају све мање маневарских могућности да смање јаз између оних који имају и свих других", уочава Милановић Бранко.[530]

Поларизација и разлике између глобалног севера и глобалног југа се повећавају, чиме проблем економских неједнакости добија политичку димензију. "Драстично повећање неједнакости у последње три деценије првенствено је последица деловања неолибералног економског система чија структура и начин функционисања су погодни за високе стопе неједнакости", указује Џуверовић и истиче да пораст неједнакости као последица глобализације и доминантног неолибералног модела има за последицу и увећање могућности избијања различитих

[526] *Исто*.
[527] Чосудовски М, Маршал Е, *Глобална економска криза – Велика криза 21. века*, Центар за истраживање глобализације, Канада, 2011, стр. 59.
[528] Бжежински 3, *исто*, стр. 131
[529] Чосудовски Мишел, *исто*, стр. 58.
[530] Вујић Т, *Давос: растућа неједнакост угрожава свет*, Политика, 23.1.2013.

конфликата. Доминација неолиберализма као економске и политичке доктрине довело је државе до стања у коме се оне ослобађају своје традиционалне улоге регулације економских односа и редистрибуције економских добара и препуштају тржишним односима. Због тога је потребно да државе превентивно делују по питању смањења социјалних неједнакости.[531]

Функционисање аутоматског механизма тржишта довело до стварања огромних материјалних богастава, истиче Полањи, и указује, да је дошло до оштећења друштвеног ткива и структурног слома и хаоса, ратова и општег пропадања. Објашњавајући феномен стогодишњег мира 19. века он је узроке стања одсуства сукоба у међународним односима видео у цивилизацији 19. века која је имала је своје основе у институционалним механизмима, а као резултат институционалних механизама било је очување мира, тј. економско и политичко устројство света које је обезбедило међународни мир, насупрот саморегулишућој економској равнотежи оствареној деловањем потпуно слободног тржишта.[532] Улога државе у обављању контроле у социјалној и економској сфери је минимална, а уместо државе као главног субјекти међународних односа јављају се ТНК и међународне организације.[533]

Због глобалне међузависности дошло је до преструктуирања света и преношења ауторитета са националних држава на супранационалне ауторитете. Скуп мегакорпорација које су повезане савезом држава које управљају економијом често се ослањају на моћ државе у циљу смањења ризика.[534] Суверене државе морају се навићи да живе са губитком своје економске моћи.[535]

Повећање економских неједнакости повећава број људи који се налазе испод границе сиромаштва умањујући могућности приступа тих људи облицима моћи, како политичких, тако образовању, здравственој заштити и остваривању правне заштите.

---

[531] Ђуверовић Н, *Економски фактори оружаних сукоба*, Службени гласник и Југоисток XXI, Београд, 2013, стр. 194-195.
[532] Полањи К, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр.28.
[533] Јевтић Д, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, Београд, лето/2014, стр. 126.
[534] Чомски Н, *Светски поредак стари и нови*, СКЦ, Београд, 1998, стр. 112.
[535] Аврамов С, *Трилатерална комисија*, Светска влада или светска тиранија, Идиј-Ветерник, Бања Лука, 2000, стр. 74.

Повећање броја незапослених и пораст сиромаштва доводе до слабљења друштвене стабилности и система вредности. Нови облици друштвене организације потиснули су националну државу као примарну економску и политичку јединицу, при чему се држава релативне једнакости и благостања преобразила у државу конкуренције и неједнакости, а држава од сервиса грађана претворила у сервис елита и појединих центара моћи. Нема аутоматске везе између неједнакости и политичке реакције, али прва даје подстицај другој, нарочито када је неједнакост комбинована са нестабилношћу када су финансијске кризе и рецесије које људе остављају без посла.[536]

Процес глобализације повећава економске и социјалне изазове, ризике и претње, нарочито за неразвијене земље, а њихова последица може бити избијање грађанских ратова, етничких, верских и других конфликата. Такође, измештање производње у земље у којима се може наћи радник за плату мању од једног долара дневно, доприноси порасту незапослености и то пре свега у развијеном свету, као и повећање сиромаштва и мржње у неразвијеном свету. Неједнакост и сиромаштво су моћан фактор генерисања етничких сукоба, а центар таквих сукоба налази се на тлу сиромашних земаља.[537]

У друштву створених структурних неједнакости на економској основи и повећањем сиромаштва угрожена је људска безбедност појединаца, али је на тај начин створен и шири контекст и амбијент за есклацију насиља према појединцима и институцијама на државном и глобалном нивоу, уколико дође до спонтане или планске мобилизације и подстицаја маса. Од угрожене људске безбедности ескалацијом насиља и употребом силе може доћи и до угрожавања друштвене безбедности, безбедности државе и њених институција. Тако створене економске неједнакости и беспомоћност спонтаних и организованих маса, у одређеним

[536] Нај Џ, *исто,* стр. 192.
[537] Печујлић М, *Глобализација - два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 137.

околностима, могу довести до опасности за опстанак постојећег друштвено-политичког и економског система.[538]

Повећање сиромаштва као један од показатеља повећања економских неједнакости је највећа систематска претња безбедности. Глобализација са неолибералним економско-политичким моделом продубљује јаз између богатих и сиромашних, ширећи сиромаштво, чиме се актуализује и заоштрава неједнакост као општи амбијент и окружење за нестабилност, сукобе и конфликте, доносећи бројне и све веће опасности.[539]

5.3. Политички изазови, ризици и претње

Глобализација демократије је један од изражених аспеката процеса глобализације после Хладног рата, у условима промене равнотеже снага у свету и нове прерасподеле моћи у међународним односима. Постојећи вакум моћи, настао након нестанка Варшавског уговора и СССР, није се могао једноставно прекомпоновати. Настале промене у Евроазији, у вези са распадом СССР, иницирале су процесе ширења демократије у Европи и на ширем глобалном нивоу, у складу геополитичким концепијама САД и тежњи ка остварењу глобалне доминације.

Глобалне политичке промене настале падом комунизма и нестанком блоковске равнотеже су захтевале и промене политичких концепата. Свет је у Хладном рату био дефинисан поделом и сукобом између слободног света и тоталитаризма, док ће на основама глобализације демократије после Хладног рата бити подељен између два супростављена пола, између демократских и недемократских држава.

О променама у политичким системима држава у јужној Европи, Латинској Америци, Азији и источној Европи, Хантингтон је истакао да "упркос отпорима и померањима уназад, као у Кини 1989. године, покрет за демократију[540] задобио је

[538] Јевтић Д, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности", *Војно дело*, Београд, лето/2014, стр. 127.
[539] *Исто*.
[540] Постоји шест структуралистичких аргумената који наглашавају нужне услове за демократију: "демократија претпоставља постојање демоса, демократија је могућа само у држави, демократија захтева културу која је подржава, економски просперитет је предуслов за демократију, међународни

карактеристике готово незадрживог глобалног тока који се креће од једног тријумфа ка другом".[541] Када је реч о тријумфима Хантингтон вероватно мисли о победи капитализма у односу на комунизам коју је објаснио у својој тези о крају историје, а када говори о другом тријумфу мисли о глобалном току који ће на крају резултирати променама политичких система из недемократских у демократске политичке системе.

Идеја о крају историје после преломних хладноратовских догађаја постепено је добијала свој умеренији тон о крајњем, идеалном и универзалном економско-политичком систему и глобалном поретку за сва времена. Проблеми екологије, војних интервенција, тероризма, насиља, економске и социјалне противуречности и економске кризе довели су почетну еуфорију у стање реалности, у каснијој фази, у свету који се све више поларизује и конфронтира.

На крају 20. века наступила је економска криза која је довела до кризе хиперпродукције, што је за последицу имало раслојавање великог броја људи и високу концентрацију светског богатства. Као одговор на ту кризу и системске проблеме у функционисању савременог капитализма успостављено је неколико механизама ради очувања глобалне акумулације и могућности даље акумулације профита.

За очување глобалног капитализма и спречавање његовог пада постоје три механизма, истиче Робинсон. Први механизам представљају војне интервенције и ратови којима се подстичу циклуси оживљавања глобалног тржишта и привреде и омогућава стварање профита за све јаче војне, индустријске, безбедносне и финансијске секторе. Други механизам је продор и преузимање јавних буџета држава од стране ТНК, јер транснационални капитал користи своју моћ да преузме контролу над државним финансијама и утиче на смањења давања за раднике, што доводи до још већих друштвених неједнакости и проблема, утичући на тај начин на социјална

контекст олакшава или ограничава демократију у свакој датој земљи и демократија претпоставља систем јавних комуникација који свима омогућава слободну расправу - Krisi H, "Демократија као покретни циљ", у зборнику: *Демократија у ери глобализације и медијатизације*, Албатрос плус, Београд, 2013, стр. 35.

[541] Хантингтон С, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 21.

давања и социјалну заштиту. Трећи механизам су финансијске шпекулације на глобалном тржишту које спроводе ТНК улажући огроман новац у шпекулативне послове на тржишту некретнина, хране, енергије, као и у трговини хартијама од вредности у читавом свету. Пропаст глобалног финансијског система 2008. године су условиле такве активности које су систем довеле до крајњих граница издржљивости након чега је дошло до пуцања.[542]

Последње економска криза капитализма из 2007. године је специфична и различита у односу на претходне. Свет се са експанзијом производње и трошењем ресурса приближава еколошкој граници немогућности њене даље репродукције, односно еколошкој регресији или суноврату. У време информатичко-комуникационих и других високих технологија увећана је употреба насилних средстава и различитих видова друштвене контроле која угрожава приватност и квалитет живота људи и њихова основна људска права. Експанзија капитализма доводи до ограничења величине тржишта, а значајније светске територије на природан или вештачки начин већ су интегрисане у светски капиталистички систем, узимајући у обзир досадашњи обим светског капиталистичког тржишта.

Повећање сиромаштва и сиротињских четврти у свету који су искључени из свих цивилизацијских токова и добробити процеса глобализације[543] су потенцијални извор деструкције због друштвене искључености и неправде. Однос између глобалне економије и политичког система који је успостављен на државном нивоу представља проблем због тога што државе немају моћи да стабилизују међународни систем, а глобалне наднационалне институције још увек немају изграђено своје место у

[542] Циклично или периодично понављање криза капитализма означава само њихову временску категорију, али је стварно присутна структурна криза капитализма, за коју је потребно да се изврши реструкруирање система како не би прерасла у системски проблем и системску кризу која би подразумевала промену, односно, замену самог система. Успешност превазилажења кризе реструктуирањем система зависи од главних актера који одлучују о томе и могућих непредвидивих околности - Робинсон В, *исто*, стр. 14.

[543] Изазов глобализације огледа се у вертикалној трансформацији демократије и хоризонталном ширењу демократије. Вертикална трансформација демократије представља процес ширења и преусмеравања одређених демократских политика изван националних држава ка наднационалним политикама, а хоризонтално ширење демократије представља процес успостављања демократије у другим државама - Laveneks S, "Глобализација и вертикални изазов демократији", у зборнику: *Демократија у ери глобализације и медијатизације*, Албатрос плус, Београд, 2013, стр. 134.

одигравању те важне улоге.[544] Дакле, свет је без господара, а државе као основне јединице система су немоћне, јер нема врховног ауторитета ван државе у међународном систему.

Ширење демократије политичким путем представља политичку димензију глобализације, јер је ширење демократије[545] у директној вези са глобализацијом. Успостављање демократије је део ширег процеса успостављања хегемоније између држава, а полиархија је, како указује Робинсон, "демократија ниског интензитета, као структурна одлика новог светског поретка: реч је о глобалном политичком систему коме одговара глобална економија под хегемонијом транснационалне елите која је покретач транснационалног капитала".[546]

Талас демонстрација, протеста и побуна који је захватио Блиски исток и Север Африке у 2010. и 2011. години, познат је под називом "Арапско пролеће". САД су прикупиле пакет помоћи Египту намењен подстицању демократије,[547] али су пре тридесет година подржавале репресију египатске државе, свесрдно помагале њену војску и пружале милијарде долара помоћи, што је очигледно системска промена политике САД. Подршку омладинском покрету Египта 2008. године пружио је српски омладински покрет "Отпор" што су омогућили оперативци САД који су ову огранизацију повезали са омладинским покретом Египта, којој су пружили своје савете и искуства у организовању свргавања Слободана Милошевића 2000. године. И у Србији и у Египту домаће снаге учествовале су у промени, брижљиво вођеним

[544] Робинсон В, *исто*, стр. 14.

[545] Глобализација представља изазов демократији јер утиче на просторно преобликовање политичких система и стварање проблема усклађености, односно долази до неусклађености између оних који су на власти и којима се влада. Обзиром да демократија означава суштински самоуправу народа, проблем се јавља услед неусклађености између владе и народа, а "интернационализација као пренос политичких овлашћења на наднационалне институције превазилази територијалне границе националних демоса – Laveneks S, *исто* стр. 145.

[546] Робинсон В, *исто*, стр. 28.

[547] Постоје противуречности када је у питању промоција демократије на глобалном нивоу и на нивоу појединих националних заједница, где се у иностранству истиче њена универзална вредност као светске норме док се у сопственом "дворишту" редукују и ограничавају њене темељне вредности и начела. Процес демократизације представља дилему између ефикасности и партиципације и може се представити као "способност грађана да врше демократску контролу над одлукама политичке заједнице насупрот способности система за одговарајућу реакцију на колективне преференције својих грађана" – Dahl R, "A democratic dilemma: system effectiveness versus citizen participation", *Political science quarterly* 109.1, 1994, pp. 23-34.

политичким операцијама САД, које су подстицали и помагали саветодавно и финансијски. Суштина политичких операција била је сарадња различитих организација цивилног друштва, и њихово повезивање и покушај наметања и управљања политичким процесима у смеру које су планирале.[548]

Политичке интервенције САД у различитим деловима света обухватале су прелаз из диктаторских режима у демократске земље и транзиције из некапиталистичких у капиталистичке системе. Ови процеси подразумевали су улазак у тржишне демократије и интеграције у глобални систем. Обзиром да је већина земаља била неразвијена, односно земље у развоју, њихово укључење у капиталистички привредни систем довело је до нестабилности и сукоба, смањења животног стандарда и настанка социјалних проблема. Такви процеси догодили су се у бившем СССР и Југославији, земљама источне Европе, као и на Блиском истоку у току "Арапског пролећа".

Сам процес глобализације доноси неолиберализам као економско-политички модел у којем постоје услови за глобалну покретљивост капитала, производње и дистрибуције, а демократски политички модели обезбеђује бољу контролу економских процеса, нарочито политичких, него у диктаторским политичким моделима. Основ за глобално повезивање представљају транснационалне елите удружене у политичким партијама, пословним удружењима, грађанским и другим организованим групама, које деле вредности и интересе САД и држава у непосредном окружењу и региону ради усмеравања свих друштвених процеса ка процесу глобализације.

Промена политичке гарнитуре у Србији представљала је политичку интервенцију САД и означила је нови модел ангажовања САД у другим револуцијама у свету, у Грузији, Чеченији и Украјини. Оно што није успео да уради НАТО 1999. године успела је политичка интервенција, што на врло очигледан начин говори о промени насталој у постхладноратовској ери, о релативној нерационалности употребе војне силе и о огромним могућностима употребе меке моћи комбиновањем

[548] Робинсон В, *исто*, стр. 29.

са елементима тврде моћи. Изведеном политичком операцијом на власт није дошла демократскија гарнитура али је била ближе неолибералној визији за Балкан.[549] Војна кампања НАТО, економска несигурност, социјалне слабости, пропаст предузећа и обећања брзог напредка ка друштву развијеног запада утицали су на формирање наде за брз и лак просперитет након спровођења реформи, као и на само опредељење ка избору економско-политичког модела развоја друштва.

Политичке интервенције САД у СССР и бившим источноевропским земљама су биле усмерене ради спречавања политичког отпора транзицији ка неолиберализму и приступању глобалном капитализму због чега су за долазак на власт подржаване елите са транснационалном орјентацијом које ће бити способне да спроводе процес глобализације и успостављање неолибералног економско-политичког модела. Политичке интервенције подстицања демократије у себи садрже поред политичких операција без примене војне силе и употребу војне силе, економске санкције, принудну дипломатију, специјалне операције (психолошке, пропагандне, информатино-медијске итд.), а све заједно су интегрисане у јединствену стратегију.

САД су у својој спољној политици подржавале диктаторске режиме што су показале на примерима Чилеа, Никарагве, Хаитија, Филипина, Панаме и Јужне Африке. Прелазак са подстицања диктатура на подстицање демократија трајао је деценијама и подразумевао је усаглашавање низа друштвених питања. Програми војне и економске помоћи коришћени су за учвршћивање политичког утицаја САД и омогућавали су бржу интеграцију дотичних земаља у међународну економију, али и за преобликовање светског поретка и мешање САД[550] у унутардржавне послове других земаља. Политичка помоћ успостављена је као ново средство у спољној

[549] https://zcomm.org/znetarticle/promoting-polyarchy-in-serbia-by-michael-barker/, 21.02.2014.

[550] Џорџ Буш је о развоју демократије у другим земљама, у једном од својих говора, рекао да "САД спроводе политику којом захтевају и подржавају развој демократских кретања и институција у свакој земљи и култури, с крајњим циљем окончавања тиранije у свету". Када су демократски процеси у Пакистану, Саудијској Арабији и на Тајвану прекинути САД нису реаговале говорећи да се ради о посебним случајевима, истиче Закарија, и указује да би САД требало да признају да своје изузетке имају и друге земље, или би оне могле да се одрекну својих изузетака - Закарија Ф, *исто*, стр. 237.

политици САД у оквиру примене политичких операција, у процесу подршке подстицања демократија.[551]

Политичка помоћ подразумевала је изградњу институција политичког и цивилног друштва у одређеним земљама ради стварања структуре која је у стању да ублажи друштвене тензије, очува друштвену контролу и води друштво ка транснационалним интересима и интересима САД. "Народима трећег света потребно је туторство, дисциплина, друштвена контрола и демократија који могу допринети остварењу циљева САД ефикасније него ауторитаризам..., треба порицати потребу за организовањем структура помоћу којих ће модернизована елита спроводити туторство. Ипак, из искуства знамо да је, када се очекује добро понашање од својеглаве мазге, својеглавог детета или својеглавог сељака, кључно пронаћи равнотежу између штапа и шаргарепе", истиче Даглас.[552] "Стратегија политичке помоћи САД... која је сада у почетној фази, могла би временом својим значајем превазићи војну и економску помоћ као основне програме иностране помоћи".[553]

У политичку интервенцију САД улази и изборна интервенција која подразумева утицај на изборне процесе у другим земљама или успостављање контроле изборног процеса. Сама интервенција не односи се само на изборни процес већ обухвата активности пре и после изборног процеса. Ове интервенције се спроводе у складу са општом интересима САД чијим активностима координира NED (Национална задужбина за демократију). САД су опредељене према демократији у складу са спољном политиком после Хладног рата, али то није увек универзални принцип. У случају када је успостављање демократије нереално и високоризичан задатак онда је принцип да се такви режими не дирају. "Нису сви ауторитарни режими једнаки, неки су од тако изузетног стратешног значаја (на пример Саудијска

[551] У спољној политици САД два главна средства између Другог светског рата и деведесетих година су војни и економски програми помоћи на које су потрошиле преко 1.000 милијарди долара, према вредностима из 1990. године - Bandow D, "Economic and military aid", *Intervention into the 1990s, US Foreign Policy in the Third World, Second Edition, Boulder & London: Lynne Rienner Publishers,* 1992, p. 63.
[552] Douglas W, Developing Democracy *(*Washington DC*:* Heldref *Publications,* 1972, pp. 12-43.
[553] Goldman R, Douglas W, *Promoting Democracy: Opportunities and Issues*. Praeger Publishers, 1988, p. 19.

Арабија) да нам је вероватно најбољи савет да се не мешамо у њихове унутрашње политичке структуре".[554]

Спољнополитичка оријентација САД је подстицање демократије[555] и супростављање диктатури ако се на тај начин не угрожава владајућа елита. Супростављање или подржавање демократије или диктатуре није само по себи циљ већ је искључиво везано за интерес да дотична земља без обзира на тип политичког система буде транснационално оријентисана јер само тада реално може бити под контролом и доминацијом САД јер тада најбоље служи њеним интересима.[556]

И поред залагања САД за изборну демократију, слободне и поштене изборе, оне су се концентрисале на обезбеђење процедура за чисте изборе само када су околности и крајњи резултати ишли у прилог њиховим интересима. Међутим, у пракси су такви ставови веома често напуштани и бивали двоструки у зависности од тога да ли су изборе добили представници које је подржала САД. Такви случајеви су се догодили на пример у Анголи 1992. године, у Салвадору и Доминиканској Републици 1994. године, а пре деведесетих и у Никарагви, Панами и Мексику. САД су неку државу проглашавале да је демократска када су њихови кандидати долазили на власт путем слободних и поштених избора, истовремено у случајевима када су

---

[554] Подршка политичким гарнитурама у Кенији, Алжиру, Нигерији, неколико земаља Блиског истока и Азије је настављена уз пређутну подршку иако нису поштовале демократске процедуре на изборима јер је постојала опасност да не дају подршку транснационалним активностима и повезивању – Wiarda H, *The democratic revolution in Latin America: history, politics, and US Policy*. Holmes & Meier, 1990.

[555] Глобализација као процес представља изазов данашњим демократијама, али је истовремено покретач демократизације ван граница западних либералних демократија. Успостављање демократија почело је са усвајањем демократских устава од стране појединих земаља на крају 18. и почетку 19. века, и одвијало се у три таласа. "Први талас настао је на почетку 19. века са добијањем права гласа великог дела мушког становништва у САД, па све до друге деценије 20. века. Други талас започео је након завршетка Другог светског рата и захватио је западну Европу и Јапан. Трећи талас је наступио седамдесетих година 20. века са крајем диктатура у Португалији и Шпанији, потом се осамдесетих година 20. века проширио на Латинску Америку, деведесетих година на источну Европу и неке афричке и азијске нације, укључујући и јужну Африку и Индонезију, а у најскорије време, револуционарне покрете у северној Африци" - Laveneks S, *исто*, стр. 169.

[556] У већини земаља, иностарно финансирање активности изборних кампања сматра се екстремним видом мешања у унутрашње послове. Ни донаторима ни корисницима средстава није у интересу да се за финансирање сазна. "Уобичајено је да се средства каналишу преко обавештајних агенција страних влада... Иронија је, међутим, што је, често, политички много делотворније новац уплатити на отворени рачун. Најочигледнија предност отворених трансакција је у томе што, када неко ништа не крије, не може ни бити изложен скандалу обелодањивањем тајни... Тајност процедуре (би требало) чувати само у случајевима када корисници средстава раде тајно - Goldman M. Ralph, "The Donor-Recipient Relation in Political Aid Programs: u Goldman I Douglas (ur), Promoting Democracy, pp. 59, 66-69.

њихови кандидати дошли на власт након избора који нису слободни и поштени, прихватани су њихови резултати због виших политичких циљева.[557] У пракси се показало да је за САД битан исход избора, а не процес слободних и поштених избора како се често истиче. Због тога се у пракси спровођења избора може закључити да циљеви политичких интервенција нису организација слободних и поштених избора већ да се елите организују, и затим наметну одређеној држави кроз контролисани изборни процес.

САД нису спроводиле директно активности са циљем који је првенствено био рушење комунистичког режима, иако се томе тежило, већ ради убрзања процеса његовог урушавања, а затим кроз изборе и друге програме створени су услови за јачање прокапиталистичких снага које ће касније са великом вероватноћом прихватити транснационално становиште и стварање транснационалне елите. О распаду СССР известио је Вашингтон пост и написао: "Тријумф од прошлог месеца припремала је мрежа јавних оперативаца који су протеклих десет година тихо мењали правила међународне политике. Радили су оно што је ЦИА радила у тајности – обезбеђивали моралну и новчану подршку продемократским групама, обучавали борце покрета отпора, радили на субверзији комунистичке власти".[558]

САД су интервенисале и у источној Европи и организовале мале групе које су могле брзо да продру у комунистичке режиме. Такође, вршено је снадбевање опремом, а обезбеђена су средства комуникације и програми обуке у СССР, источној Немачкој, Румунији, Бугарској, Југославији, Мађарској, Чекословачкој и Естонији. Политичка помоћ САД као нова врста политичких интервенција обезбедила је да се елите Истока и Запада зближе и дефинишу заједничке интресе.[559]

Када је дошло до пада комунистичких режима, САД су у име транснационалне елите, наставиле пројекат интеграције држава у глобалну економију и подстицање транснационалне оријентације. У економском смислу подржана је приватизација, уклањање трговинских ограничења, реформа правног система и

[557] Робинсон В, *исто*, стр. 128.
[558] Ignautis D, "Spyless Coups", *Washington Post*, 22. septembar 1991.
[559] Bellant R, Louis W, "The free congress foundation goes East", *Covert Action Information Bulletin,* 1990.

његово прилагођавање приватној својини и институцијама капиталистичког система, као и стварање услова транснационалном капиталу за приступ природним ресурсима и радној снази одређене земље, односно региона. Пројекат је подразумевао стварање демократских структура и формирање елите које ће подстицати транснационалну орјентацију у својим земљама, оснаживање елита са глобалистичким (интернационалним, транснационалним) погледом на свет, али и подршку у супростављању националистичким стремљењима у државама, које су тежиле остваривању националних интереса противно транснационалним оријентацијама и активностима.

Процес ширења и подстицања демократије узима се за цивилизацијски пројекат у којем ће све државе и сви људи имати користи од таквих демократских политичких система, према мишљењу и настојању САД. У процесу подстицања демократија битан циљ је очување друштвене стабилности. Међутим, како истиче Робинсон, претходно нас води у противуречност која је карактеристична за транснационални неолиберални пројекат и демократију, "по питању наглог раста друштвено-економских неједнакости и сиромаштва под утицајем глобализације у готово свим државама и регионима на планети и застрашујућег продубљивања јаза између богатих и сиромашних у новом светском поретку". Он такође констатује да је сиромаштво и поред светског изобиља последица операција транснационалног капитала и оно је стога глобални проблем. "Постоји тенденција да се богаство концентрише у рукама привилегованих сталежа који обухватају око 20% светске популације, при чему се јаз између богатих и сиромашних продубљује унутар сваке земље, како на југу тако и на северу, паралелно са наглим порастом неједнакости између севера и југа", указује Робинсон.[560]

Од политичких интервенција САД, војних и невојних, подстицања и ширења демократије у свету, успостављања неолибералног економско-политичког модела и демократских политичких система, јачања транснационалне свести и формирања транснационалних елита, из сфере политичких изазова, ризика и претњи, настају економски изазови, ризици и претње изражени у повећању друштвено-економских

[560] Робинсон В, *исто,* стр. 349.

неједнакости и сиромаштва у процесу глобализације, где су ова повећања изражена на свим нивоима и свим релацијама мерења са тенденцијом да и даље расту. "Паралелно са продубљивањем раскола између севера и југа, увећавао је се јаз између богатих и сиромашних у САД и другим развијеним земљама, а тиме и друштвена поларизација и политичке тензије".[561]

Између неолиберализма и подстицања демократије постоји противуречност, политички систем је одвојен од социоекономских основа друштва, док неолиберални економско-политички модел ствара друштвене нестабилности и услове који воде колапсу демократије, истиче Робинсон и указује да "подстицање демократије је, заправо, покушај политичког инжињеринга и поигравања са политичким механизмима друштвене контроле, који истовремено друштвено-економске основе политичке нестабилности оставља нетакнутим, шта више, додатно их поспешује уклањањем слободне баријере слободним операцијама капитала. У питању је контрадикција унутар самог пројекта транснационалне елите". Повећање економских неједнакости и социјалне слабости не дају довољно перспектива за будућност глобалног система и повећавају несклад између демократских политичких система и неједнакости у друштвено-економском систему.[562]

Растуће неједнакости су структурне природе и у супротности су са представама о демократији, све већим ограничењима, смањеним шансама за подизањем животних могућности, при чему "формално правна једнакост и политичка права постоје паралелно са огромним друштвеноекономским неједнакостима и тенденцијом ка екстремној концентрацији капитала и стварне политичке моћи", где постојеће стање и дискурс демократије "представља дубок парадокс, фундаменталну и вероватно непомирљиву супротност између капитализма и његове политичке

[561] Branun D, The Rich Get Richer: The Rice of Income Inequlity in the United States and the World, Chicago, Nelson-Hall, 1991.
[562] Стабилност политичког система не одређују само политичке вредности и политичка култура, већ је тежишно одређује друштвено-економски систем који је у стању да задовољи потребе већине људи у друштву - Робинсон В, *исто,* стр. 355.

формуле и моралног принципа са једне стране и супротности које се експоненцијално увећавају под утицајем глобалне економије са друге стране".[563]

У контексту капитализма и демократије раздвајање економске и друштвене сфере од политичке је готово немогуће, а политичка сфера је успостављена интересима који су засновани на користима од асиметричне економске и друштвене структуре глобалног система. У преткапиталистичким друштвима економски односи су уграђени у друштвену структуру, натурална економија је обједињавала економску и друштвену (укључујући и политичку) сферу, истиче Полањи, док у процесу ширења капитализма на нове територије, економски односи се раздвајају од друштвених односа, "тржиште постаје детерминанта свих аспеката друштвеног и политичког живота, укључујући и нови тип државе, у коме се јавна и приватна сфера сједињују, иако са формалног аспекта остају раздвојене",[564] закључује Полањи.

Робинсон анализира узајамни однос капитализма, демократије, економске и политичке сфере и доноси следећи закључак: "Однос између капитализма и демократије је контрадикторан, јер демократија подразумева постављање захтева у политичкој сфери, пренетих из економске сфере, које демократија не може да реши, а да не наруши капитализам, јер... достизање слободе, једнакости и братства може се у потпуности остварити једино демократизацијом друштвеног и економског живота".[565] Он истиче да се противуречности могу превазићи само путем трансформације друштвеног поретка.

Терборна у свом истраживању у делу "Владавина капитала и успон демократије" проучава однос између капитализма и демократије који садржи парадоксе. "Како је дошло до тога да, у највећим и најнапреднијим капиталистичким земљама, незнатна мањинска класа, буржоазија, влада уз помоћ демократских форми".[566] Становишта претходних аутора не значи испољавање сумњи према

---

[563] Полањи К, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 143.
[564] *Исто*, стр. 156.
[565] *Исто*, стр. 364.
[566] "Марксистички парадокс" изражава се кроз питање, како незнатна мањина може владати демократским средствима?, "буржоаски парадокс" питањем, како заштитити приватно власништво и владавину мањине у демократији? – Therborn G, "The rule of capital and the rise of democracy." *Classes and Elites in Democracy and Democratization,* 1997, p. 134.

демократији, већ се може истаћи противуречност између капитализма и демократије, ако се као полазиште узму демократске форме политичког живота насупрот демократског садржаја друштвеног живота.

За процес увођења демократије у већини неразвијених држава и за успостављање институција које ће га подржати пресудно утичу активности великих сила и развијених држава којима је то у интересу. Превремени и брз процес демократизације[567] без постизања одређеног нивоа економског и политичког развоја, а који се често дешава под утицајем спољних фактора, може довести до супротних процеса и различитих видова конфликата, побуна, немира и других облика оружаних и неоружаних сукобљавања. Процес демократизације неке државе управо је сразмеран њеној моћи, а познато је да је са јачањем најразвијенијих држава процес демократизације у њима растао управо сразмерно њиховој снази и испуњености потребних услова. У таквим друштвима се за такав постепен и припремљен процес може рећи да је последица природног стања ствари и одраз друштвено-економског и политичког развоја.

Насупрот томе, процес демократизације у неразвијеним и неприпремљеним земљама, уколико је наметнут споља, може бити успорен или довести до деградације тих друштава јер нису створени потребни услови као што је то случај био у развијеним земљама. Уколико је снага спољних фактора за ширењем и увођењем демократизације у неразвијеним земљама велика и поред познатих чињеница и показатеља како би он требао тећи, оправдано се може поставити питање, да ли постоји граница у диктирању и управљању ширењем демократије политичким интервенцијама и који су њени стварни циљеви, уколико је пракса показала сасвим опречне резултате?

Прилагођавање неразвијених земаља глобалном систему увођењем демократских политичких система омогућило је тим земљама интеграцију у глобалну

[567] Испоставило се да је процес демократских промена ван граница Запада далеко тежи задатак него што се првобитно мислило, а очекивани и најављивани "крај историје" као потпуне и коначне победе либералне демократије у целом свету као илузија, при чему су демократски режими данас у директном суочавању са сопственом легитимношћу – Krisi H, "Увод – нови изазови демократији", у зборнику: *Демократија у ери глобализације и медијатизације*, Албатрос плус, Београд, 2013, стр. 15.

економију која рефлектује односе између држава по питању економске и политичке моћи. То прилагођавање често је било науштрб повећања економских неједнакости и социјалних слабости и у складу са јачањем елита у тим земљама које су транснационално орјентисане. Што је земља неразвијенија и економски слабија то су веће неравномерности испољене у економској и социјалној сфери са импликацијама повећања сиромаштва, незапослености и смањења социјалне правде. То доводи у питање праксу да се демократија може уводити и наметати силом или тражити разлози за њено увођење од стране других држава и међународних фактора.

Модел демократије америчког типа, људских права и слободних тржишта (Pax Americana) не би требало да постане универзална вредност на глобалном нивоу, указују Чомски, Бодријар и други, јер би дошло до смањења културне разноликости света и њено поједностављење на материјално богаство, куповину и продају, чиме би вредности духовног и емотивног живота постале прошлост.[568] Последице по западно друштво настале услед слома комунизма огледају се у нестанку идеолошке опозиције либералној демократији која означава нестанак алтернативе, а без алтернативе нема стварне демократије.[569] О нестанку опозиције либералној демократији говори Бауман и указује да "западно друштво више нема активних унутрашњих непријатеља, нити варвара пред вратима, оно само има ласкавце и имитаторе".[570] Промоција културе насиља и принципа по коме је јачи увек у праву доводе до смањења легитимитета глобализације и смањења моћи Запада у односу на остатак света.[571]

Феномен глобалног политичког буђења је појава савременог доба у свету интерактивне међузависности и глобализације свих области живота људи, држава и глобалног система, повезаних информатичко-комуникационим и другим савременим технологијама. Оно је резултат релативне мобилизације популација у свим деловима света које до сада нису биле политичке активне. Политичко буђење представља стицање спознаја о свету око себе и формирање свести о сопственој улози и

---

[568] Покрајац С, *Технологија, транзиција и глобализација*, Савез научних стваралаца Србије, Београд, 2002, стр. 228.
[569] *Исто*, стр. 227.
[570] Bauman Z, "Intimations of Postmodernity", *Routledge*, London, 1992.
[571] Гиденс Е, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 57.

перспективама у савременом свету и у основи изражава бунт млађих популација у мање развијеним државама у којима су мобилисане шире друштвене групе људи, од радника и незапослених до студената и универзитетских професора.

Отпор политичко-економском устројству света које одражава социјалне и друштвено-економске неједнакости, привилегије, ауторитете, доминације, недостатак друштвеног консензуса и неправде, представља укратко глобално политичко буђење. Интернет и глобално умрежавање који су донели неслућени материјално-технички прогрес и убрзали процесе производње, размене и потрошње, допринели су и стварању представа и знања људи о свету око себе и себи, као и о безнадежности и беспомоћности створених повећаним неједнакостима, осиромашењем и ускраћивањем друштвених и животних шанси. Свакодневни живот великог броја људи усмерен је на преживљавање. Огроман напредак у "масовним комуникацијама и постепеном ширењу писмености, посебно међу све већом концентрацијом урбаног становништва, индивидуално политичко буђење претворило се у масовни феномен", истиче Бжежински.[572]

Телевизија и интернет повезали су све делове света, посебно популације које су биле изоловане и повећале способност политичке мобилизације милиона људи. Порасла је политичка свест, а разговори о националној, регионалној и глобалној политици постали су свакодневица људи из свих друштвених слојева. Доступност знања постало је опште добре, надохват руке сваког човека, путем масовних и електронских медија, са великим капацитетом и протоком информација, тренутном аудио и визуелном комуникацијом о догађајима који се дешавају у различитим деловима света, а коришћење интернета и мобилних телефона одвојили су људе од локалне заједнице и створили нова интересовања, навике и политичку свест.

Огромне популације младих људи широм света масовно су суочене са тешкоћама социјалне и економске природе, а коришћење информатичко-комуникационих технологија повезује их и удружује, повећава њихово сазнање и свест о неправди у прерасподели укупне моћи и прихода на глобалном нивоу. У младој популационој групи има доста високообразованих људи, незапослених,

[572] Бжежински 3, *исто*, стр. 36.

незадовољних и исфрустрираних својим статусом и назадовањем, а такво стање води отуђењу и ниској емотивној и социјалној толеранцији и чини их погодним за мобилизацију у екстремизам и милитаризам.

Највећи број младих људи налази се на Блиском истоку и ширем простору муслиманског света, нарочито у Ираку, Авганистану, палестинским територијама, Саудијској Арабији и Пакистану, где њихове економије нису у стању да их упосле што представља погодно тло за незадовољство манифестовано радикализмом и милитаризмом. "То је демографско буре барута", истиче Бжежински, "у том региону, од Египта на истоку до Кине на западу, убрзано политичко буђење има највећи потенцијал за насилне побуне". Популације младих људи код којих је активно присутно политичко буђење и које представљају демографски потенцијал насилних екскалација и сукоба представљају и простори Африке и Латинске Америке.[573]

Побуне и немири у северној Африци и на Блиском истоку 2011. године говоре о последицама политичког буђења младих људи, повезаних средствима масовних комуникација, испољавању незадовољства и мржње према политичким лидерима, услед незапослености и политичке искључености повређено је њихово достојанство због чега они појачавају супростављање спољашњој сили преко истицања националног, етничког и верског идентитета.

Ново политичко буђење има колонијално историјско наслеђе данашњег постколонијалног света, примећује Бжежински, и говори "о пролонгираној спољној доминацији, о оспоравању његовог достојанства и о континуираној персоналној депривилегованости као колективном наслеђу западне доминације. Оштрица постколонијалног света уперена је ка Западу и она се храни живим сећањем на британски, француски, португалски, шпански, белгијски, холандски, италијански и немачки колонијализам. У муслиманским земљама Блиског истока, упркос фасцинираношћу многих младих људи америчком масовном културом, постоји интензивна мржња против америчког војног присуства на Блиском истоку и против америчке подршке Израелу: те ствари се посматрају као наставак западног

[573] Млади су били учесници у 80% грађанских сукоба између 1970. и 1999. године на основу извештаја Интернационалне популационе акције - Бжежински 3, *исто*, стр. 36.

империјализма и отуда главни извор осећања лишености код тамошње популације".[574]

Антиимперијалистичко, антиколонијално и антихегемонистичко расположење глобално пробуђене масовне популације најчешће неразвијеног дела света показује своја нова релативна ограничења у настајућем глобалном светском систему. Прво ограничење представља завршетак јефтиних војних интервенција Запада против слабих противника који потичу из неразвијеног дела света. Друго ограничење представља супремација националног утицаја и избалансиране спољне политике изражене кроз елементе меке моћи у односу на примену елемената тврде моћи у остваривању циљева субјеката међународних односа, првенствено војних сила и војнополитичких савеза. Надмоћност Запада на глобалном нивоу је завршена, али је од суштинског значаја пресудна "зависност Запада од Америке, од њеног унутрашњег виталитета и од историјске релевантности њене спољне политике".[575]

Глобално политичко буђење као феномен новог времена има капацитете да произведе геополитичке прекомпозиције на ширем регионалном и глобалном нивоу. Такви процеси својом динамиком и географском ширином подстакнути радијом, телевизијом, интернетом и другим видовима комуникација могли би да поприме карактере непредвидљивих неповезаних и повезаних догађаја који би потенцијално могли да произведу безбедносна нестабилна стања у различитим деловима планете. У различитим сценаријима Бжежински истиче да би "Запад као целина био угрожен" и изражава бојазан да би амерички евентуални пад смањио политички утицај Европе која би услед својих унутрашњих слабости и нејединства била остављена на милост и немилост у хаотичном свету, у коме ниједна држава не би могла да преузме улогу велике силе и замени Америку у њеној садашњој мисији.[576]

---

[574] Бжежински З, *исто*, стр. 38-39.

[575] Политичко буђење створило је осећање заједништва, воље, морала и патриотизма који знатно повећавају трошкове ратовања, као нпр. ратови у Вијетнаму, Алжиру, Чеченији и Авганистану, против страних противника и њихове доминације. У њима није превладало правило да техничко-технолошки развијенија страна добија рат - Бжежински З, *исто*, стр. 40.

[576] *Исто*, стр. 41.

5.4. Војни изазови, ризици и претње

На крају Хладног рата са нестанком поделе света на блокове, наступило је ново доба транснационализованих глобалних међународних односа, заснованих на доминацији САД као једине глобалне суперсиле,"који условљавају хроничан мањак безбедности на глобалном и националном нивоу".[577] На таласима процеса глобализације и распадима и дезинтеграцијама држава централне и источне Европе, изазваних ратовима и сломом социјалистичког економско-политичког модела, изронила је нова расподела моћи у међународним односима, попуњавајући вакум настао нестанком једног војнополитичког савеза. Иако је опасност од војног сукоба на глобалном нивоу умањена, у свету су и даље присутни стари и традиционални изазови, ризици и претње, али и нетрадиционални и нови, међу којима значајно место заузимају изазови, ризици и претње из војног сектора безбедности, који су по много чему модификованији и специфичнији у односу на време пре Хладног рата.[578] Основу за разумевање војних изазова, ризика и претњи представљају геополитичке, геостратегијске и геоекономске промене и прегруписавања великих сила и међународних организација у систему међународних односа.

Постхладноратовски период је препознатљив по "радикалним, готово тектонским, међународним променама које су из темеља уздрмале и измениле геополитичку и војностратешку конфигурацију света.[579] Распад СССР и реалсоцијализма у источној Европи, хладноратовског биполарног система геостратешке равнотеже и међународних односа, уступио је место неким новим

---

[577] Нетрадиционални облици угрожавања безбедности постају све више нова реалност и испољени су у тероризму, етничком и верском екстремизму, пролиферацији оружја за масовно уништавање, војном интервенционизму и регионалним конфликтима - Стојановић С, *исто*, стр. 172.

[578] "У данашњем глобалном свету ми већ можемо говорити о планетарном грађанском рату, делом врућем, а већим делом-хладном. Он је вишезначан и слојевит. Супростављају се елита и масе, модерна и постмодерна, центар и периферија, култура и инстинкт, национално и анационално, садашњост и будућност, економска власт и политичка власт, култура и варварство, глобално и локално тржиште и др." - Нишић С, *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2002, стр. 228.

[579] У ред најрадикалнијих геополитичких промена спадају нестајања старих и настајања нових држава, а десиле су се у три државе, и то у: Југославији, Чехословачкој и СССР. Промене су се десиле и у Закавказју (Азербејџан, Јерменија и Чеченија). Рат и деструкција били су основни инструменти стварања и уобличавања светског поретка - Николиш Д, *Сад или никад: Од глобализма ка тоталитаризму*, Студио плус, Београд, 1998, стр. 147-148.

процесима и тенденцијама".[580] У току 1990. године настала је идеја у САД о повезивању на глобалном нивоу са Европом, Русијом, Кином и Јапаном и дефинисана политика превентивне дипломатије у УН, а америчке амбиције су засноване на процени процеса трансформације светске моћи изражене кроз слабљење класичних и настанак нових извора моћи. Пресудан утицај САД имају у поседовању кооптивне моћи као суперсила која остварује доминантан утицај системом културних вредности и институционалним политичким поретком за опстанак, јачање и ширење капитализма у свету, највећим уделом светског богаства, информационим и другим новим технологијама.[581]

Глобална надмоћ САД као глобалне суперсиле испољава се кроз непрекидне дијалоге и преговоре и кроз захтеве за формалним консензусима, где у позадини стоји супериорна снага и стратегија војног притиска или претње. У центру спољнополитичког деловања САД и геополитичких тежњи јесте Евроазија[582] као највећа копнена маса света, са највећим енергетским и економским потенцијалима, па се глобално вођство САД сагледава као дугорочно и ефикасно остварење доминације на том простору као предуслов обезбеђења светског примата. Геополитички и геостратегијски циљеви САД имају велики значај у одређивању улоге војног фактора и утицају на природу војних изазова, ризика и претње по неразвијене земље.

Значај геополитике је прешао са регионалног на глобални ниво или димензију, истиче Бжежински, и констатује да "цео евроазијски континент служи као истинска основа за светски примат. САД, неевроазијска сила, данас поседују међународни примат, тако што је њихова моћ директно раздељена на три периферије евроазијског континента, одакле се њихов моћни утицај шири на државе које заузимају

[580] Кооптивна моћ је "способност да се, у другим земљама развијају приоритети или дефинишу интереси аналогни или слични сопственим интересима" - Опачић Милан, *Глобализам – пресудан чинилац безбедности СР Југославије*, Војно-издавачки завод, Београд, 2003, стр. 9

[581] *Исто*, стр. 9-10.

[582] "САД су из Другог светског рата извукле поуку да њихов амерички континент једино може бити безбедан уколико ниједна велика сила не доминира европским континентом, или, далеко шире, евроазијском копненом масом" – Kurth J, "Americas Grand Strategy a Patern of History", The National Interest, No. 43, Spring, 1996, p.6.

евроазијско залеђе".[583] У тој геополитичкој игри која иницира догађаје анализира се који су могући ривали америчкој моћи који се налазе на том простору, при чему је анализа основа за предвиђање и пројекцију дугорочних циљева америчке спољне политике усмерене на остварење глобалне надмоћи и супремације.

Геополитика и геостратегија великих сила, првенствено САД и НАТО, у значајној мери одредиће природу војних изазова, ризика и претњи безбедности и начин војног ангажовања у различитим деловима света. Нова безбедносна архитектура успоставља се на глобалном нивоу где водећу улогу заузимају САД као суперсила, као и у оквиру НАТО у коме имају пресудан утицај. САД као кључни актер процеса глобализације[584] и међународних односа добијају улогу оснажену победом у Хладном рату, потребом очувања монолитности евроатлантског простора на коме су изграђене вредности неолибералног економско-политичког модела, засновани на односима доминације, при чему је заштита економских и политичких вредности у узајамно пропорционалном односу према заштити интереса у области безбедности.

Основни циљеви америчке спољнополитичке стратегије усмерени су на учвршћивање геополитичких и геостратегијских предности и остваривање глобалне доминације и утицаја у светској политици. Она тежи да превентивно предупреди, и онемогући, пораст империјалних и хегемонистичких амбиција других сила и држава и изврши расподелу светске моћи међу актерима међународних и глобалних односа, која би успостављени систем униполарне структуре задржала и онемогућила успостављање система мултиполарне структуре, односно обезбедила глобалну доминацију и управљање из једног центра. Због тога је детаљна геополитичка анализа за процену потенцијалних најопаснијих сценарија и противничких коалиција

---

[583] Бжежински З, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 41.

[584] Ради остваривања америчке доминације креиране су идеје и планови о геополитичкој глобализацији на чијем челу ће бити САД, који су трајали пола прошлог века. Пројекат о геополитичкој доминацији заснован је на аспирацијама САД за стварање нове империје освајањем нових простора, првенствено евроазијских, који би се учинили зависним и потчињеним у економском, политичком, културном и војном смислу. Американац Ричард Фолк истиче да су амерички планови империјалне хегемоније постојали пре терористичког напада 2001. године и односили су се на два аспекта геополитичке глобализације: обликовање светске економије по препорукама ММФ, СБ и СТО, и политичко-војна доминација заснована на демонстрацији војне доминације, развоју нових врста нуклеарних оружја и реализацији пројекта милитаризације космоса - Мићовић В, *исто*, стр. 196.

које угрожавају доминацију САД, веома битна, у остваривњу њених глобалних интереса.

Америчка доминација светом као глобалне суперсиле одражава њену потребу да се такав статус краткорочно и средњорочно одржи, а да се дугорочно институционализује сарадња на глобалном нивоу, са партнерским државама и међународним организацијама која ће обезбедити примат остваривања америчких националних интереса, као интереса опште безбедности света и одржавања мира и стабилности. Ради остварења њеног глобалног вођства потребно је одржати јединствену Европу у складу са спољнополитичком орјентацијом САД и спречити удруживање држава евроазијског простора у коалицију која ће бити непријатељски расположена према њој, а која би желела да уравнотежи моћ САД и спречи њен утицај и доминацију на том простору.

У остварењу глобалне супериорности САД као водеће суперсиле, како истиче Бжежински, битну улогу играју геостратешки играчи и геополитички стожери. Он у групу геостратешких играча сврстава Француску, Немачку, Русију, Кину и Индију, они су главни и активни играчи, а у групу геополитичких стожера сврстава Украјину, Азербејџан, Јужну Кореју, Турску и Иран. У Европском делу Евроазије су Француска и Немачка пресудно битни за одигравање главне улоге уједињења Европе према заједничким евроатлантским интересима и вредностима због чега имају и посебну улогу. У азијском делу Евроазије најбитнији играчи су Русија, Кина и Индија, земље са огромним потенцијалима моћи због своје величине и укупних капацитета, са могућностима остварења статуса регионалних сила и пројекције моћи и утицаја у свом регионалном окружењу, што представља проблем САД, које теже неутралисању настанка евентуалних коалиција држава, посебно са аспекта њихове огромне појединачне моћи и потенцијалне опасности њиховог окупљања око заједничких интереса.[585]

[585] Под геостратешким играчима подразумевају се оне државе које имају способност и националне снаге да своју моћ и утицај спроведу и ван својих граница како би променили, у степену који је битан за америчке интересе, постојеће геополитичко стање ствари и имају потенцијал за брзо геополитичко маневрисање. Под геополитичким стожерима подразумевају се оне државе чији значај се не изводи из њихове моћи и мотивације већ пре из њиховог осетљивог положаја, због чега њихово потенцијално

Простор средње Евроазије је потенцијално најнестабилнији и најнеизвеснији регион у безбедносном смислу, који насељава око 400 милиона људи, у 25 држава, које су етнички и верски хетерогене и политички нестабилне, са огромним природним богаствима, од којих су неке нуклеарне силе а неке теже да то постану, где постоји вакум моћи који је потребно попунити, због чега се овај простор назива и "Евроазијски Балкан", у коме САД имају своје специфичне амбиције и интресе. Ово подручје налази се испод јужних граница Русије што је веома битно за САД и НАТО који остварењем контроле над овим простором обезбеђују геополитичко и геостратегијско окружење[586], опкољавање и изолацију Русије. Посебну опасност у том региону представљало би повезивање и јачање веза Русије са својим бившим републикама и другим државама тог простора, чиме би били оснажени њени економске, војни и политички интереси на штету САД јер је она главни ривал у Еврозији и заузима централно место у оквиру стратегије о Евроазији. На простору средње Евроазије постоји више критичних тачака јер постоје супростављени интереси више држава, сукоб интреса Русије, Турске и Ирана, сукоб на релацији Индије и Пакистана, као и потенцијална Кинеска интересна сфера, што према проценама САД може бити препрека остварењу њених интереса на том простору.

Потенцијално највећа опасност по интересе САД у спровођењу њихове мисије представља Русија[587] због своје величине и огромних потенцијала, као и своје империјалне прошлости која се у садашњости везује са њеном аспирацијом за рестаурацијом свог империјалног положаја. Отежавајућа околност је и њена војна и нуклеарна способност која може да угрози било ког противника на планети, због чега

рањиво стање може изазвати последице на понашање геостратешких играча. Они су одређени на основу свог географског положаја који им одређује посебну улогу и значај, због приступа важним областима или због одбијања приступа ресурсима значајним играчима – Бжежински З, *исто*, стр. 50.

[586] Кисинџер говори о односу НАТО према Русији у контексту његовог проширења на исток и истиче, "геополитички гледано, ширење НАТО је акција чија је намена, прво, да се спречи евентуална експанзија Русије, у случају да се она једног дана извуче из садашњег стања слабости, и друго, ширење НАТО је покушај консолидације западног света" - Кисинџер Х, *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд, 2003, стр. 49.

[587] Опције укључења Русије у НАТО значиле би његов нестанак у садашњем облику. САД би се морале одрећи своје лидерске улоге и немогућности доминације Европом и Евроазијом. Са друге стране, успостављање система равнотеже силе је немогуће без равноправног учешћа Русије - Нишић С, *исто*, стр. 163-164.

је директно војно ангажовање против ње готово искључена могућност. Завршетак Хладног рата још увек даје свежа сећања на околности урушавања СССР, па се по систему научених лекција очекује да би евентуално урушавање Русије[588] услед унутрашњих слабости политичког, нарочито економског система, била најрационалнија варијанта сузбијања утицаја Русије и њеног слабљења и дезинтеграције.

По мишљењу Бжежинског, најопаснији развој догађаја био би стварањем велике коалиције Кине, Русије и можда Ирана, чиме би била створена антихегемонистичка коалиција која не би била састављена на основу заједничке идеологије, већ на основу заједничких проблема. Једног од највећих стратега и креатора америчке спољне политике, поред актуелних изазова стварања антиамеричких коалиција држава, такође муче и друге бриге наизглед безазлене природе у вези са евентуалним тајним споразумима немачко-руским или француско-руским. Постоји изражени страх да би на тај начин јединство Европе[589] било пољуљано јер су Немачка и Француска главни геостратешки играчи који могу да држе под контролом остале државе Европе, у сузбијању непријатељских економских, војних и политичких коалиција и утичу на нарушавање евроатлантског јединства, а онда би изгледи САД за доминацијом Евроазијом били под знаком питања.[590]

Кина је постала значајна регионална сила, али се обзиром на њен вртоглави успех у економском расту и свеукупном развоју претпоставља да су њени регионални оквири постали преуски и да постаје значајан актер на глобалном нивоу, јер прерасподела моћи у Азији и на светском нивоу убрзано јој иде у прилог. Према подацима које је изнео Џефри Сакс листу Фајненшел Тајмс 2012. године, удео САД у

[588] У војној доктрини Руске Федерације као једна од главних спољних војних опасности наводи се: "потенцијални капацитети НАТО-а и додељивање глобалних функција тој организацији које спроводи кршењем међународног права, приближавањем војне инфрастуруктуре држава – чланица НАТО-а границама Руске Федерације, укључујући даље ширење блока" - Војна доктрина Руске Федерације, Министарство одбране Руске Федерације, 2014.

[589] "Америка је показала да је против осамостаљивања Европе и стога је приступила опробаној мудрости „подели па владај“ . Успоставили су специјалне односе са Немачком у региону немачких интереса , али не одбацујући провереног савезника Енглеску (која је амерички дурбин за надгледање континенталне Европе, тј. Немачке). САД не дозвољавају ни савезницима Немачкој и Јапану да се претворе у ривале у нежељеном мултиполарном свету" - Нишић С, *исто*, стр. 222.

[590] Бжежински З, *исто*, стр. 55

светском доходку 1980. године (мерено паритетом куповне моћи) износио је 24,6% наспрам Кине 2,2%, док је предвиђање да ће тај однос у 2016. години износити 17,6 % за САД и 18% за Кину. Оваква промена односа економске моћи може проузроковати озбиљну кризу у америчко-кинеским односима, истиче Махбубани.[591] Промена снага у економској моћи која је основа свих облика појединачне и укупне моћи може проузроковати промене у односима војне моћи на регионалном и глобалном нивоу.

Посебан значај у процесу прерасподеле моћи у међународним односима за САД игра НАТО који је инструмент за спровођење америчког интереса у Европи и основа за америчко војно присуство на том простору које је од пресудног политичког значаја. Питање односа држава Европе, европског уједињења, европских предводника у оквиру евроатлантског партнерства су од посебног значаја и осетљива за положај САД у Евроазији и представљају приоритет америчке спољне политике и претпоставку за остварење глобалне доминације у Евроазији. Без стабилне подршке уједињене Европе интереси САД у Евроазији би били угрожени и без већих шанси за било какву пројекцију глобалне геополитичке расподеле моћи и утицаја. Однос САД према Евроазији у геополитичким плановима њене спољне политике усмерен је ка очувању и унапређењу дугорочног америчког интереса глобалне доминације светом, као у време античких империја, и изражен је кроз три императива империјалне геостратегије – "спречавати завере и сачувати безбедносну зависност међу вазалима, одржавати зависне територије покорним и заштићеним и пазити да се варвари не удруже".[592]

Глобализација војне силе земаља евроатлантског простора даје упечатљиву слику промена светске политике после Хладног рата и указује на даље правце деловања светског центра у обликовању глобалног економско-политичког поретка, са израженим тежњама САД и НАТО. Интервенцијом НАТО у бившој Југославији и начином решавање кризе изражена је намера САД за обезбеђење "трајног политичког

[591] Махбубани К, *Велика конвергенција: Азија, запад и логика једног света*, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој - CIRSD, Београд, 2015, стр. 173.
[592] Бжежински З, *исто*, стр. 40-41.

и војног утицаја на том простору ради стварања стратегијске основице за наступање ка Истоку, односно Русији, Закавказју и Каспијском басену",[593] а доминацијом на политичком и војном плану на простору Европе и Балкана, САД умањују улогу ЕУ, при чему агресија НАТО на представља део шире стратегије окруживања Русије, и истовремено стављање под контролу утицаја Европе као економског и политичког ривала САД. Оне умешним и вештим коришћењем и комбиновањем елемената моћи остварују свој утицај обликујући глобални поредак и геополитичку конфигурацију света на униполарној основи. Свој утицај у глобалном систему остварују наметањем и институционализацијом облика и вредности америчког система.[594]

Нестанком једног војнополитичког савеза и једне суперсиле са светске сцене већи део света је одахнуо, јер су очекивања била да ће се доминација силе и супарничког надметања прекинути и завладати мир. Таквом схватању нарочито су доприносила либерална схватања о економском повезивању света у којем ће војна сила бити маргинализована успоном мира, демократије и тржишта. Уместо очекивања о миру, наступио је даљи процес ширења једног војнополитичког савеза, јачање војнотехнолошких потенцијала и милитаризације у међународним односима, тежишно са позиција најразвијенијих и најбогатијих држава, нарочито држава евроатлантског простора.

Безбедност и војна моћ се глобализују на највишем интернационалном ниво, у оквиру промењеног концепта безбедности насупрот државноцентричном концепту

---

[593] Доминацијом на простору Балкана НАТО повећава своју стратегијску дубину према простору Русије у односу на коју је увек имао комплекс - Нишић С, *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2002, стр.10.

[594] Глобални амерички утицај садржи: инсистирање на механизму кооптирања; предоминантни утицај на систем глобалних мас-медија, популарну забаву и масовну културу; раширено респектовање америчке врхунске ратне технике, технологије и глобалне војне силе; привлачност америчког политичког система и предузетничког економског модела као идеализованих стандарда; фаворизовање концепта регионалне привредне сарадње и упоредо развијање разгранатог и кохерентног система савеза и коалиција широм планете; агресивно самопромовисање и идентификација регионалног евроатлантског система одбране и безбедности (са НАТО као центром система) као универзалног модела мира и међународне безбедности; настојања да се обезбеде демократски идентитет чланства унутар кључних савеза и механизам консензуса у доношењу одлука тих савеза; покушаји формирања рудиментарне глобалне структуре (у виду светске владе преко Групе најразвијенијих држава – Г-8, ЕУ, ОЕБС, ММФ, НАТО, па све до Светског суда или специјалних судских трибунала) - Опачић М, *Глобализам – пресудан чинилац безбедности СР Југославије*, Војноиздавачки завод, Београд, 2003, стр. 11.

безбедности из Хладног рата, а све већу улогу у новом концепту безбедности заузима невојни и недржавни сектори безбедности са наглашеном улогом економске безбедности и безбедности у области људских права. Нови светски поредак, после Хладног рата, праћен је изградњом и интеграцијом оружаних снага држава евроатлантске заједнице. Настаје "глобализација војне силе"[595] кроз формирање војних организација регионалног и глобалног типа. У НАТО су интегрисани и концентрисани највећи војни ресурси земаља ЕУ и САД. Војске земаља чланица НАТО учествују у различитим сукобима и војним интервенцијама у разним деловима света, "под изговором очувања мира, заштите људских права, гашења ратних жаришта, али првенствено ради заштите америчких националних интереса", истиче Мићовић.[596]

Глобализација је довела и до повећања концентрације војне моћи у најразвијенијим земљама. Насупрот неразвијеним и малим земљама које постају техничко-технолошки заостале у савременом наоружању и војним технологијама, глобални процеси ојачавају војну моћ најразвијенијих земаља, првенствено евроатлантског простора. Јачање војне силе на глобалном нивоу је тренд који ће наставити да расте, што наглашава "јачање милитаристичког приступа међународним односима, чиме се значајно појачавају неизвесност и нестабилности светског поретка".[597] И поред постојања релативне унимултиполарности у међународном поретку САД ће као глобална суперсила са својом доминацијом у политичкој, војној, економској и технолошкој сфери наставити да учвршћује економски и политички поредак у складу са својим интересима. У новом концепту безбедности изражене су интернационализација, детериторијализација, глобализација војне моћи, а САД су кључан актер глобалне безбедности. Безбедност се у таквим околностима

[595] Глобализацијом војне силе извршена је највећа концентрација војних ресурса САД и земаља ЕУ која представља највећу и најмоћнију војску у историји. Једина заједничка војна акција НАТО спроведена је приликом извршења агресије на СРЈ 1999. године, чиме је озваничена нова измењена улога НАТО у постхладноратовској ери – Мићовић В, *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 85.
[596] Мићовић В, *Глобализација или Нова империја "Pax Americana"*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 107-108.
[597] Стојановић С, *исто*, стр. 173.

"конструише на глобалном нивоу и преводи у невојну сферу, тј. у економску сферу и сферу људских права".[598]

Процеси милитаризације у свету су све више изражени кроз производњу и промет оружја. Производња оружја у свету никада до сада није била на вишем нивоу и поред обећања о миру, стабилности и демократији, где је развој индустријских грана које се баве производњом оружја у сталној експанзији уз остваривање високих профита. Производња оружја и њена трговине постали су уносни за велики број држава, а развијене државе предњаче у експанзији производње и трговине оружјем. Раст производње и продаје оружја изражени су у повезаности крупног капитала, политике и високих војних структура и представљају карактеристике високоразвијених држава на челу са САД. Укупни војни трошкови расту из године у годину, а у развијеним земљама водећу индустријску грану представља војна индустрија. Војно-индустријски комплекс је веома значајан за привреде високоразвијених држава, где се по правилу наоружање и војна опрема праве по специфичним и високотехнолошким захтевима због чега су веома скупи, док на прелазу са старих на новије технолошке генерације добијају цену која је неколико пута већа од опреме претходне генерације.[599]

Глобализација у војном сектору производи на једној страни слабљење или стагнацију војне моћи, а на другој страни се војна моћ глобализује и даље повећава. Између актера у међународним односима успостављају се односи асиметричности у односима војне моћи, а у преклапању инфериорности војне силе, проблема међународних односа и безбедности и интереса великих сила лежи могућност конфликта између јаких и слабих актера глобализације и асиметрични сукоби. У условима промене концепта безбедности евидентне су промене и у начину вођења ратова, где су у све већој мери актуелни асиметрични ратови. Под асиметричним ратовима подразумевају се сукоби у којима је противник са својом војном и другим облицима моћи несразмеран, односно, апсолутно слабији од актера који је изазивач. САД су држава која је водила највише асиметричних ратова у свету и пре и после

[598] Стојановић С, *исто*, стр. 173..
[599] Милашиновић Р, *Увод у теорије конфликата*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр. 358.

Хладног рата. Као примере таквих асиметричних ратове можемо навести ратове у Ираку, Авганистану и на просторима бивше Југославије. Процена је војних аналитичара САД да ће оне такве ратове водити и у будућности у највећој могућој мери где год буду уочене "претње које непосредно или посредно угрожавају мир и безбедност САД и њихове националне интересе".[600] То су углавном конвенционални ратови где се углавном користе конвенционална средстава у која спадају и најсавременије војне технологије.

Глобални процеси доводе до поларизације глобалног система између произвођача-извозника и купаца оружја. Главни снадбевачи оружјем и опремом земаља у развоју су најразвијеније земље света, које остварују високе профите на њиховом извозу, док су земље у развоју принуђене да их купују иако су далеко економски слабије. Како истиче Печујлић, рат није више само последица, "он постаје и узрок, активна сила која обликује економску структуру, представља кључ за подизање профитне стопе, моторну снагу водећих технолошких грана, он обликује темељне вредности и идеологије".[601] Када не би било ратова, или када би ратова било у мањем броју, онда би се знатно смањила производња и трговина оружјем и опремом коју производе најразвијене земље што би утицало на редукцију њихових производних грана и знатно смањење профита, а смањила би се економска и укупна моћ земаља које то оружје производе.

Милитаризација је нарочито изражена у САД, која је присутна и у цивилном америчком друштву. Војни трошкови ове државе највећи су на свету, а посебно су нарасли након терористичког напада[602] 2001. године. Војска је у САД највећи

[600] "Увођење асиметричног рата, како је наглашено у стратегији националне безбедности САД, све се више уводе „снаге“ других (невојних) институција – департмана, агенција, па чак и приватних фирми које су за ту сврху нарочито организоване и оспособљене. У том смислу повећану улогу, како у превенцији (одвраћању), тако и у вођењу асиметричног рата имају политика, дипломатија, обавештајна делатност и друге специјалне службе" – Мирковић Т, "Војна стратегија администрације председника Обаме", *Војно дело*, зима/2010, стр. 97.

[601] Печујлић М, "Рат и мир патологија моћи или нова солидарност", у: *НАТО пакт као инструмент спољне политике САД* (Милашиновић Р.), Безбедносни форум, Евроазијски безбедносни форум, бр. 2, 2016, Београд, стр. 33.

602 Терористички напад на САД 2001. године створио је страх по земље светског центра од три врсте опасности: прекид снадбевања света нафтом, ширење нуклеарног оружја и тероризам. Све три претње долазе из региона Блиског истока - Манделбаум М, *исто*, стр. 159.

послодавац крупне индустрије и огромног броја научних институција. Производња сложене војне технике је веома велики и уносан посао за привреду земље, где је у производњу тих средстава често упослено неколико хиљада различитих фирми из веома великог броја индустријских грана. Интегрисањем индустријских грана и војних комплекса стварају се монополи који превазилазе границе државе и остварују брз продор на страна тржишта. Укрупњавање монопола врши се посредством ТНК ради очувања услова за опстанак монополског положаја и ради држања страних партнера зависним од својих привреда.[603] Према подацима о светском промету оружја у периоду од 1998. до 2001. године више од 68% "продато је или дато неразвијеном свету, што је утицало на интензивирање конфликата и насиља у тим земљама".[604]

Шведски институт за мир (Sipri) истиче да је првих десет највећих компанија у производњи оружја из САД и западне Европе, док је Русија на трећем месту. У 2012. години, Кина је на петом месту у свету по извозу оружја, при чему је обим извоза у односу на претходне четири године порастао за 162%. Највећи увозници Кинеског оружја су Пакистан (55%), Мјанмар (8%) и Бангладеш (7%). Око две трећине светског оружја је из САД и земаља НАТО. Подаци о производњи оружја за 2013. годину говоре да је она била лошија у односу на 2012. годину, али је криза у Украјини и рат против Исламске државе поново подигао продају на виши ниво. На производњу оружја утичу кризна жаришта у свету, па су америчке фирме 2014. године изгубиле 4,5% прихода јер су смањиле поруџбине после повлачења из Ирака и због планова за повлачење из Авганистана, док је продужетак ангажовања у Ираку, Авганистану и у Сирији повећало приходе од оружја. Такође, промет оружја у Европи повећао се након кризе у Украјини и анексије Крима од стране Русије.[605]

Повећање безбедносних проблема узрокује повећање промета оружја и повећање прихода земаља извозница. Највећи светски извозници оружја су САД

[603] Милашиновић Р, *Увод у теорије конфликата*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004, стр.361.
[604] Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 181.
[605] Бојић С, http://www.dw.com/sr/oru%C5%BEje-cenjena-kineska-roba/a-16680919, 10.04.2014.

(29%), Русија (27%), Немачка (7%), а Уједињени Арапски Емирати и Саудијска Арабија четврти су и пети највећи увозници на свету, који оружје набављају из САД. Највећи снабдевачи Блиског истока оружјем су САД (са 45%). Промет оружја значајно је порастао након настанка кризе изазване "Арапским пролећем" и Сиријског грађанског рата. Немачка највише оружја извози у САД, Грчку и Израел, Русија у Индију која је највећи увозник наоружања, а на другом и трећем месту по увозу наоружања налазе се Пакистан и Кина. Приходи војне индустрије су 2013. године износили 402 милијарде долара, што је пад за два одсто у односу на 2012. Последњих година у ред највећих произвођача оружја сврставају се Бразил, Индија, Јужна Кореја, Сингапур и Турска.[606]

Процес глобализације после Хладног рата је осим највеће глобализације војне силе на планети, услед неравнотеже моћи и немогућности остваривања њене контроле, довео и до новог облика међународних војних интервенција. Посебан проблем за међународну безбедност има пракса војног интервенционизма усмерена према сувереним државама света. Са појавом суверене државе (после Вестфалског споразума 1648. године)[607] развила се нова врста оружаног сукоба у облику војне интервенције. Војна интервенција као облик примене силе у међународним односима имала је за циљ мешање у унутрашње ствари суверених држава ради подређивања дотичне државе својим интересима. Војни савези и велике силе увек су желели да

[606] "Индија као највећи увозник оружја купује три пута више оружја него заједно други и трећи увозник на свету, Пакистан и Кина; Индија је повећала увоз од 2009. до 2013. године, тенкова, бомби и пушака за 111% у односу на период 2004–2008. године. Русија обезбеђују 75% потреба увоза оружја Индији и 54% Пакистану. Наведени подаци о промету оружја приказују легалну продају оружја са дозволама влада држава, а не илегалан промет оружја" – *Русија повећала производњу оружја*, Политика, 15.12.2014.

[607] Вестфалски споразум представља серију споразума, којима је завршен тридесетогодишњи рат. Вестфалски споразум сматра се почетком модерне ере у међународним односима. "Тим споразумом створена је основа међународног система суверених држава. Вестфалски међународни поредак заснован је на три начела: краљ је император на својој територији; ова норма каже да суверен не може бити предмет неког вишег ауторитета укључујући ту и хришћанску цркву; сваки краљ је независан и једнак сваком другом краљу; владалац одређује која ће религија бити присутна на територији где је он суверен; ова норма налаже да споља нико нема права да интервенише на нечијој сувереној територији па чак и ако се полаже право на интервенцију из религиозних разлога; треће начело односи се на равнотежу сила, а циљ му је спречавање успостављања хегемона који би доминирао свим осталим државама" - Baylis i Smith, ed., "Globalization of World Politics", Oxford University Press, 1997, стр. 41. у: Ступар М, *Светски поредак, глобализација и питање суверенитета*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2008, стр. 274.

свој утицај прошире на друге државе ради заштитите властитих интереса, наметања своје воље и промовисања сопственог система вредности осталим субјектима на међународној сцени. Војне интервенције биле су и остале један од инструмената моћних за наметање своје воље непослушним и слабим државама. И поред своје ограничености по циљу, интервенције су према употреби снага, нивоу разарања и жртвама, имале све карактеристике класичних ратова.

Глобалне процесе све више карактерише, али и угрожава, неконтролисана примена моћи и силе, који су усмерени на задовољење интереса и вредности једног малог броја високоразвијених земаља. Војни интервенционизам и оружани сукоби на крају 20. и почетку 21.века, првенствено се односе на војне интервенције САД и НАТО-а, исламски тероризам, сукобе са "насилним" или "непослушним" државама, диктаторским режимима, специфичним и недефинисаним оружаним групацијама итд. Приликом разматрања проблема мора се неизоставно посматрати генеза догађаја на светској политичкој сцени која је имала пресудан утицај на ток активности у последњих двадесет година. Пад Берлинског зида и уједињење Немачке, распад Совјетског савеза и Варшавског уговора означили су крај биполарне поделе света. Догађаји почетком деведесетих година прошлог века су битно нарушили равнотежу снага на глобалном нивоу и довели до значајних промена у међународним односима.

Основне карактеристике постхладноратовског периода огледају се у следећем: биполарни друштвено-политички систем заменио је униполаризам западних вредности (интереса) предвођен САД; расподела богатства од стране светских моћника, проузроковала је сиромаштво тзв. трећег света; супростављање униполарности и тежња ка мултиполарности од појединих центара моћи; демографска "експлозија" појединих региона; инструментализација ОУН у име једине преостале суперсиле и војно-политичког блока; укрштање процеса националног и наднационалног у светским и регионалним размерама и друго.[608]

САД су управљале процесима интеграција и дезинтеграција настојећи да за себе и своје савезнике изборе што повољније позиције у расподели и контроли

[608] Ковач М, Форца Б, *Историја ратне вештине*, *1920-2000. године*, Војноиздавачки завод, Београд, 2000, стр. 228.

светског богатства. Своје прорачуне и прохтеве заснивале су на укупној моћи чији битан чинилац представља војна моћ изражена кроз претњу и примену војне силе.[609] Велике силе, међународне организације и НАТО војном интервенционизму прилазе као средству за решавање унутрашњих сукоба унутар суверених држава или против глобалног тероризма, у виду хуманитарних и превентивних интервенција, специјалних операција, операција наметања и одржавања мира, мировних операција итд. Повод који се истиче ради предузимања интервенција често не изражава њихову суштину, где иза предузетих интервенција стоје интереси великих сила за контролом и доминацијом у регионима који имају значајан географски положај или имају ресурсе који су од "значаја за свет", без обзира на последице тих интервенција. Такво становиште представља опасност по глобалну безбедност и представља проблем у међународним односима.[610]

Нестанком биполарног света умањена је опасност да војна претња произведе општи рат, при чему су САД остале без видљивог непријатеља. Нови приступ безбедности не произилази из реалних видова планетарне угрожености већ је заснован на нереалним пројекцијама угрожавања мира,[611] безбедност се успоставља у социјално-политичкој сфери, преводи у невојну сферу у област економије и људских права, интернационализује се безбедност држава укључујући област унутрашње безбедности и остварује "могућност да доктрина заштите људских права и интервенција однесу превагу над вестфалским принципима суверених држава"[612], што је по процени многих аналитичара увод у јачање основа војног интервенционизма. Низ повезаних процеса довели су нове глобално усмерене политике интервенционизма, док је "промоција демократије, распростирање људских права и снажна подршка и каналисање демократског друштвеног тока, као и довођење на власт прихватљиве политичке гарнитуре, препознатљива пракса интервенционистичке политике",[613] истиче Стојановић Станислав.

---

[609] Ковач М, Форца Б, *исто*, стр. 234.
[610] *Исто*, стр. 235.
[611] Аврамов С, "Безбедност у 21. веку" у: Стојановић С, *исто*, стр. 186.
[612] Стојановић С, *исто, стр*. 193.
[613] *Исто.*

Војне интервенције су свој замах достигле током Хладног рата, када САД (Грчка, Кореја, Куба, Вијетнам, Гренада) и Совјетски Савез (Мађарска, Чехословачка, Пољска, Авганистан) успостављају право да уз помоћ војне силе врше промене власти у земљама које припадају њиховој интересној сфери (доктрина ограниченог суверенитета). По завршетку Хладног рата, САД су практично монополизовале праксу интервенционизма, спроводећи војне интервенције у Ираку, Сомалији, бившој Југославији, Авганистану итд, углавном их правдајући спречавањем хуманитарне катастрофе или борбом против тероризма.[614]

Војним интервенцијама претходили су политички, економски и дипломатски притисци према земљи која је предмет интервенције од стране носиоца интервенције уз примену јаке информативно-медијске камапање, чиме се припрема међународно јавно мнење да се интервенција прихвати као оправдана и употреба силе прикаже као једино преостало решење које даје резултат. Политички и дипломатски притисци имају за циљ да предложе решење које често задире у суверенитет дотичне државе и представља мешање у унутрашњу политику земље против које се спроводи интервенција, а политички притисак је често језик ултиматума који изражава захтев да се решење прихвати или да дође до извесне примене војне силе.[615]

Глобализацију ресурса војне моћи и употребу војне силе против слабијих противника, као меру асиметричног односа снага, прате и примене економских санкција. Економске мере у виду економских санкција и ембарга су део мера политичких и дипломатских притисака. Као мера економског притиска оне прате успостављање политичких услова које држава треба да испуни. Карактеристика економских санкција у Хладном рату је да су оне најчешће биле унилатералне природе, док су у постхладноратовском периоду све више биле мултилатералног карактера. САД су након Хладног рата највише примењивале економске санкције као меру притиска на друге земље у облику ембарга на увоз оружја, замрзавање

[614] Каравидић З, *Утицај глобализације на развој војних стратегија великих сила почетком 21. века*, мастер рад, Београд, 2014, стр. 20.
[615] Аврамов С, *Трилатерална комисија, Светска влада или светска тиранија*, Идиј-Ветерник, Бања Лука, 2000, стр. 108.

средстава у иностранству, забрану путовања ван граница земље и разним другим активностима ради смањења економских активности земље жртве и слабљења њених одбрамбених способности. Основни циљ економских санкција је слабљење дотичне земље и појачавање унутрашњих тензије услед настанка последица које усложавају и редукују услове живота људи. Истовремено са применом политичких и дипломатских притисака и економских санкција спроводе се обавештајне активности и припреме снага за војну интервенцију, чија се динамика повећава приближавањем времена за извршење интервенције.

Пре спровођења војне интервенције информативно-медијским камапањама врши се припрема јавног мнења, прво грађана своје земље, а након тога међународне заједнице, са циљем да се јавност увери и убеди да је интервенција оправдана и придобије подршка за њено извршење. Интензитет информативно-медијске кампање расте како се приближава време за извршење интервенције, при чему су електронски медији веома значајни јер испољавају аудио-визуелни ефекат приказивањем видеа, слике и тона остварујући готово непосредан утицај на заузимање става о неопходности и оправданости војне интервенције.

Почетак офанзивних дејстава, по земљи која је предмет војне интервенције, означава почетак војне интервенције чије је трајање у периоду после Хладног рата најчешће било од неколико дана до неколико месеци и подразумевало је ваздушне ударе са велике удаљености, а најчешћи први, приоритетни и витални циљеви били су системи противваздушне одбране, командна места, аеродроми и системи телекомуникација. Први удари са дистанце спровођени су комбинованим ударима крстарећим ракетама и авио пројектилима, након чега је спровођено бомбардовање пројектилима са великих висина ради уништења војних потенцијала и објеката инфраструктуре намењених за одбрану. Спровођењу копнених операција, уколико се изводе, претходе интензивно бомбардовање и ватрени удари по приоритетним и одабраним циљевима.

Копнене операције подржавају се употребом оклопно-механизованих јединица, диверзантско-терористичким акцијама, оружаном побуном сепаратистичких, терористичких и побуњеничких снага, што може да буде увод у

почетак грађанског рата. Циљ употребе копнених снага је уништење снага и ефектива противника и успостављање контроле територије, чиме се стварају услови за остварење интереса снага које спроводе војну интервенцију. Остварење интереса државе или савеза који врши војну интервенцију над неком земљом спроводи се реализацијом планираних циљева због којих је она и покренута. У земљи над којом је спроведена војна интервенција често се на власт поставља политичка гарнитура која одговара држави која је предузела војну интервенцију или се стварају услови за спровођење демократских избора у будућем времену. У земљи у којој се спроводи интервенција долази до изградње новог система вредности и пружа подршка успостављеној политичкој гарнитури, а по потреби снаге носиоца интервенције остају у дотичној земљи ради стабилизације и подршке успостављеној политичкој гарнитури и владавини права.

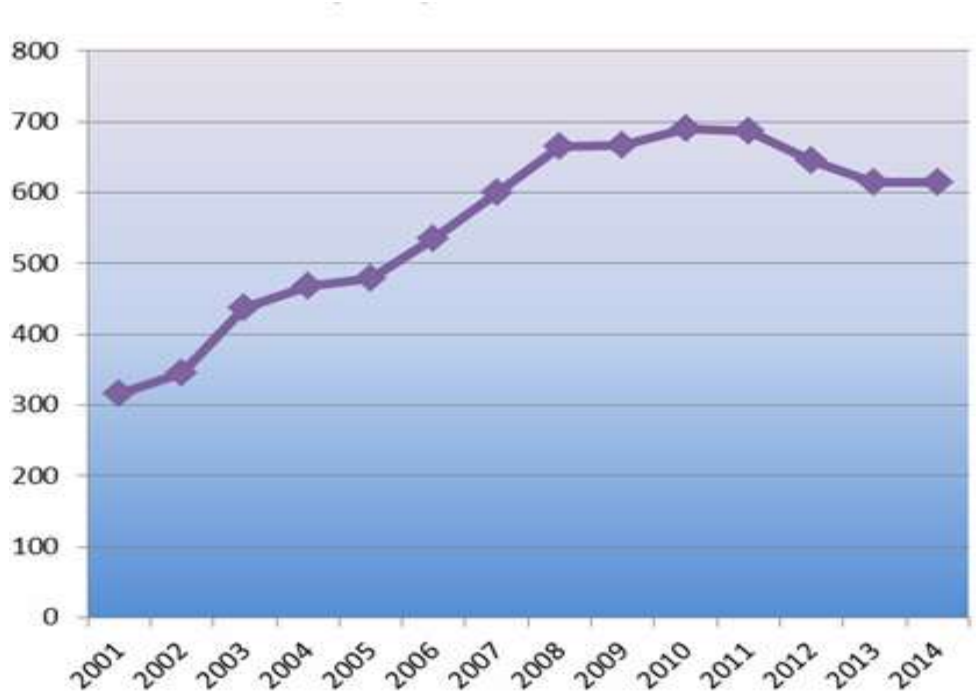

Графикон 1: Кретање војног буџета САД од 2001. до 2014. године у милијардама долара[616]

[616] Светска војна потрошња, http://www.globalissues.org/article/75/world-military-spending, 30.06.2013.

Табела 24: Преглед првих пет земаља према висини војног буџета у 2015. години и процентом учешћа у бруто друштвеном производу[617]

Ранг	Земља		Војни буџет 2015. године у доларима	% од БДП
1		САД	596.000.000.000	3.3%
2		Кина	215.000.000.000	1.9%
5		Русија	66.400.000.000	5.4%
4		Велика Британија	55.500.000.000	2%
3		Француска	50.900.000.000	2.1%

Број војних интервенција после Хладног рата повећан је у односу на период пре Хладног рата. После Хладног рата САД су постале глобална суперсила, а прерасподела светске моћи извршена је у њену корист. Америчко глобално вођство и лидерска позиција захтевају од САД, у много изречених реторичких тонова, да утиче да свет постане бољи и стабилнији са више мира, хуманизма и демократије. Истицана је неопходност и неизбежност вођства америке као услов да свет не би потонуо у неред и хаос услед пробуђених страсти. Међутим, изгледа да су пристрасност и заљубљеност у себе и своју мисију, одређене сопственом хегемонијом и доминациојом, засноване на огромној укупној моћи, утицали ирационално и идеалистички на улогу САД, па уместо безбедности произведено је доста небезбедности и поремећаја. "САД су после Хладног рата биле земља која је имала највећу моћ да изазове глобалне поремећаје. Више од било које друге земље, САД су имале моћ и одговорност да подстичу и одржавају правила и институције. Америчке војне снаге су одржавале безбедност у Европи, војну стабилност у

[617]Stockholm International Peace Research Institute, https://en.wikipedia.org/wiki/List_ of_countries_by_ military_expenditures, 25.12.2015.

источној Азији и служиле су као гарант да ће земље нуклеуса имати приступ нафти у Персијском заливу", истиче Манделбаум.[618]

Табела 25: Преглед војних интервенција у периоду од 1989. до 2011. године[619]

Земља против које је предузета интервенција	Носилац интервенције	Година извођења
Панама	САД	1989.
Ирак	САД, Велика Бриратија и Француска	1991.
Сомалија	САД	1992.
Ирак	САД	1993.
Хаити	САД	1994.
Ирак	САД	1995.
Република Српска	НАТО (САД)	1995.
Ирак	САД	1996.
Сомалија	САД	1998.
Авганистан	САД	1998.
Ирак	САД, Велика Британија	1998.
Ирак	САД, Велика Британија	1999.
СР Југославија	НАТО (САД)	1999.
Авганистан	САД	2001.
Ирак	САД, Велика Британија	2003.
Грузија	Русија	2008.
Либија	НАТО (В. Британија, Француска, САД)	2011.

Две врсте војних интервенција, хуманитарне и превентивне, карактеришу свет после Хладног рата. Као хуманитарне војне интервенције означене су интервенције на Хаитију 1994., Републици Српској 1995., Сомалији 1998. и СРЈ[620] 1999. године. Оружане војне интервенције под називом хуманитарне интервенције имају циљ стварно или наводно спасавање људи из животне угрожености коју страна влада угњетава. Хуманитарне интервенције се веома често доста разликују од хуманитарних акција помоћи жртвама које су учесници рата од стране хуманитарних

[618] Манделбаум М, *исто*, стр. 155.
[619] Преузето (и измењено и допуњено) из, Симић М, "Савремени међународни односи", Војно дело бр.4-5/91, 3/95; Б. Форца, "Сила у међународним односима", Војска од 19.03.1998; С. Радишић, "Ирачка криза", Војска од 26.03.1988; Military Balance 2005/2006. у: Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 197.
[620] НАТО је поседањем Косова и Метохије 1999. године и изградњом америчке војне базе Бондстил (Урошевац), у сарадњи са својим снагама у Турској, Грчкој, Македонији и Албанији остварио свој трајни геополитички циљ на простору југоисточне Европе - Нишић С, *исто*, стр. 23.

организација. Оправданост примене хуманитарних интервенција је под великим знаком питања и огромним моралним дилемама због тога што иза хуманитарне-војне интервенције сакривају агресивни мотиви и намере.[621] Под маском хуманитарне војне интервенције 1999. године је извршена агресија НАТО на Србију под изговором спречавања хуманитарне катастрофе албанске заједнице, а као последица такве интервенције било је "нарушавање суверенитета и територијалне целовитости Републике Србије и стално присуство САД и НАТО на Балкану", указује Бајагић.[622]

Прекретницу у војним интервенцијама означава 11. септембар 2001. године, када је извршена највећа терористичка акција на свету. Након ове терористичке акције САД су предузеле војну интервенцију против Авганистана 2001. године, касније и прву превентивну интервенцију против Ирака 2003. године, а 2011. године су учествовале и у мисији НАТО у Либији ради свргавања режима Моамера Гадафија. Велике силе и даље су носиоци употребе силе као начина решавања проблема у међународним односима са циљем заштите својих интереса и наметања своје воље непослушнима. Није успела тежња међународних организација да се војни интервенционизам великих сила стави под контролу. Основно обележје војног интервенционизма као једног од облика демонстрације моћи у међународним односима јесте мешање у унутрашње ствари суверених држава. Поводи за коришћење војног интервенционизма различито се објашњавају. Већином се истичу разлози за заштиту безбедности у одређеној земљи или региону, као и шире, у очувању глобалне безбедности у свету. Суштина је да се увек иза војног интервенционизма налазе замаскирани интереси кључних актера у међународним односима.

Главни поседници моћи у међународним односима су велике силе, међународне организације и војни савези због чега имају највећу одговорност за стање глобалне безбедности, односно њихова одговорност мора бити већа од осталих држава у међународном систему, а нарочито неразвијених и слабих. Међутим,

[621] Viotti P, Kauppi M, International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity. New Jersey: Simon & Schuster, 2002, p. 155.
[622] Бајагић М, *Међународна безбедност*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 73.

теоријом и праксом спровођења досадашњих војних интервенција уочава се да су управо међународне организације, велике силе и моћни војни савези били носиоци војног интервенционизма. Демократски надзор, односно међународно правна контрола предузетих интервенција готово увек је била спорна, а посебно у постхладноратовском периоду, што сигурно представља претњу по стање глобалне безбедности.

Глобализација и концентрација моћи у једном центру, на рачун већег броја светских држава, умањили су значај и улогу УН, као глобалне међународне мултилатералне организације, са најбројнијим чланством држава, која би требала да буде форум за глобалне процесе и највише допринесе светском миру и безбедности. Војни интервенционизам у међународним односима остао је привилегија моћних држава и савеза у остваривању својих интереса, а са друге стране, шира међународна заједница и њене организације на челу са Уједињеним нацијама нису успеле да војни интервенционизам ставе под контролу. Велике силе су предводници војних савеза, они имају значајну и пресудну улогу у међународним институцијама ради очувања стања безбедности на међународном и глобалном нивоу. У готово свим значајним војним интервенцијама учествовала је нека од великих сила, било самостално, на челу неког војног савеза, или на основу мандата Уједињених нација.

Војне интервенције су постале пракса после Хладног рата, истиче Манделбаум, и указује да се "образац за постхладноратовске интервенције манифестовао кроз три упечатљиве карактеристике - прва је регионална пристрасност, друга карактеристика је недоследност и трећа - предузете интервенције нису сасвим испуниле прокламоване циљеве."[623] Прва карактеристика

[623] "Иако се и даље придржавао прописа о забрани слања војних снага у друге земље, Јапан је почетком деведесетих година уложио знатна финансијска средства у операције Уједињених нација у Камбоџи. Крајем те исте деценије, Аустралија је предводила контигент Уједињених нација у Источном Тимору непосредно након предузимања насилних мера индонежанске армије после гласања становника Тимора у корист независности. Русија је, такође, слала или држала трупе у бившим совјетским јужним републикама и после њиховог стицања независности, као и на Кавказу и у централниј Азији. Интервенција на Балкану је за становнике западне Европе представљала покушај да се заустави најезда избеглица у њихове земље из тог региона, а америчке снаге, које су се искрцале на Хаитију да би смениле владу, у доброј су мери допринеле таквом економском и политичком стању да су на хиљаде Хаићана биле приморане да напусте Карипска острва и оду на Флориду. Америчка влада је желела да их задржи код куће" – Манделбаум М, *исто*, стр. 155.

војних интервенција је да су се силе често мешале у послове земаља које су им биле у суседству. За потврду ове карактеристике постоје очити примери у Камбоџи, Источном Тимору, Кавказу, бившим совјетским републикама, Балкану и Хаитију. Примене војне силе у међународним односима на овај начин приказује само стару тенденцију из времена пре Хладног рата да су се велике силе стално мешале у унутрашње ствари држава које су им представљале проблем по њихове интересе или по интересе међународне заједнице.

Друга одлика интервенција после Хладног рата била је недоследност, јер најтежа насиља нису изазивала и највећу пажњу. Тако на пример, у само два напада Руса на Чеченију губици су били преко 100.000 људи, али није било реакције нити војне интервенције САД и међународне заједнице. Такође, Савет безбедности Уједињених нација није реаговао и није спречио страдање Тутса од стране Хута у Руанди. Непредузимање мера и необраћање пажње на страдање невиних жртава догодила се и у другим афричким земљама.[624] Процењује се да је у Африци, односно у Судану, умрло око милион и по људи; у Руанди један милион; преко 500.000 у Анголи; 150.000 у Либерији; 80.000 у Алжиру и у Сијера Леонеу.[625]

Пракса употребе војних интервенција говори да се она не примењује без неког одређеног правила и неселективно. Она се првенствено спроводи на слабим државама које не могу да се адекватно супроставе носиоцу интервенције и задају неприхватљиве губитке, као и над војно и технолошки недовољно развијеним земљама. "У пракси се показало да се ново универзално спровођење операција такозване хуманитарне интервенције може применити само на Србију и шачицу других земаља; оне морају да буду довољно слабе да би се лако могле поразити, али и довољно развијене да би биле мета бомбардовања без жртава. Тешко да се може доказати да је НАТО напао Савезну Републику Југославију (СРЈ) 1999. године због кршења људских права на Косову и да је била на првом месту у свету по кршењу људских права. У тој конкуренцији Србија је била много ниже на листи."[626]

---

[624] Манделбаум М, *исто,* стр. 156.
[625] Quenrin Peel, *"*Forgootten wars*", Financikal Times*, May 6, 1999, p.14.
[626] Edward Luttwak, *"No – score war," TLS,* July 14, 2000, p.11, у: Манделбаум М, *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 341.

Као примери недоследности у спровођењу војних интервенција могу послужити примери Косова и Метохије, Чеченије и Грузије. САД и НАТО нису ушли у сукоб са Русијом због Чеченије спровођењем војне интервенције иако су се десила страдања. У обадва случаја, Србија и Русија, желеле су да задрже контролу над делом своје територије где је постојала друга етничка и верска група коришћењем војног притиска. Недоследност је и по питању третирања и примене стандарда о статусу неке организације, првенствено по критеријуму да ли је терористичка или не, где су присутни двоструки стандарди. Ослободилачка војска Косова је постојала на Косову и Метохији, третирана је у евроатлантском простору као "борци за слободу", а устаници у Чеченији иако нису третирани као "борци за слободу" али ни као терористи. Такође, проблем Чеченије сматран је унутрашњом ствари Русије и поред много интензивније употребе силе у односу на употребу силе на Косову и Метохији. Интервенција Русије у Грузији (2008) такође није била унутрашња ствар Русије јер је Грузија суверена држава, али ниједна велика сила није интервенисала. Ови примери показују да САД и њени западни савезници не улазе у директан сукоб и конфронтирају са великим силама већ користе војне интервенције само против слабих држава које не могу адекватно да им се супроставе и које немају моћног савезника који ће бити спреман да их брани у случају интервенције.[627]

Трећа карактеристика предузетих војних интервенција после Хладног рата је да "предузете интервенције нису сасвим испуниле прокламоване циљеве. Влада која је успостављена у Камбоџи није била нимало демократска, а ни посебно ефикасна. Такође, ни Сомалија није пацификована. Упркос обећањима окупатора да ће стање које су затекли променити, Хаити је и даље остао сиромашан, а Босна подељена. На Косову је и даље настављено са етничким размирицама и чишћењем, али у измењеним улогама: овога пута Срби су били жртве, а Албанци прогониоци", истиче Манделбаум.[628] Војне интервенције на подручју Балкану нису обезбедиле један од основних циљева због којих су спроведене, а то је изградња мултиетничког друштва у Босни и Херцеговини, односно на Косову и Метохији. Такође, циљеви нису

[627] Манделбаум М, *исто*, стр. 341-342.
[628] *Исто*, стр. 156.

испуњени ни у Ираку и Авганистану, након спроведених интервенција стање у овим земљама је тешко и несигурно, а тероризам је постао свакодневница ових земаља. Стање у Либији након војне интервенције је оптерећено великим проблемима изазваним разарањима, као и ескалацијом сукоба и насиља.

Све три карактеристике војних интервенција после Хладног рата имају заједнички узрок. У свим случајевима биле су повезане интересом. "Тамо где је географски положај створио услов за интерес и где је погоршано стање претило да се прошири преко граница, моћ међународног система била је вољна да интервенишу. Међутим, тамо где није било интереса, није било ни интервенције", истиче Манделбаум.[629] Постојећи међународно правни поредак је заснован на суверенитету и територијалном интегритету држава где је употреба силе забрањена осим у случају самоодбране (Повеља УН, члан 51.) и у случају одобрене употребе силе од стране Савета безбедности УН у ситуацији нарушавања међународног мира и безбедности (Повеља УН, члан 42.). Одредбама Повеље УН дефинисан је релативно широк простор за тумачење стварног значења чиме су остављене могућности за спровођење војних интервенција у складу са доктрином праведног рата.[630] После Хладног рата злоупотребљено је тумачење доктрине праведног рата, првенствено од стране САД за предузимање војних интервенција у СРЈ и Ираку.

Приликом анализа војних интервенција поставља се питање легалитета и легитимитета, односно права и правде, јер мешање у унутрашње ствари суверених држава употребом оружане силе је спорно према међународном праву.[631] Легалитет као карактеристика означава заснованост војне интервенције на праву, односно њена примена мора бити у складу правним актима која је регулишу. Легитимитет као

[629] Манделбаум М, *исто,* стр. 157.

[630] Доктрине о праведном рату, има три, и односе се на деколонизацију и ратове за независност, хуманитарне интервенције после распада биполарне равнотеже снага и рат против тероризма. У расправи која је вођена између америчких и европских експерата о правној утемљености војне силе, одржана после 11.09.2001. године, тежиште аргументације америчке стране било на категорији праведног рата, док је европска страна указивала на значај и нужност даљег развоја међународног права. Пут од доктрине о праведном рату ка доктрини о праведном миру са међународним правним поретком била је њихова гранична линија аргументације - Baumann D, "Military ethics: a task for armies", *Military medicine* 172, 2007, pp. 34-38.

[631] Легалитет значи законитост која је заснована на праву и усклађена са законом, а Легитимитет означава заснованост на правди и праведности.

карактеристика означава заснованост на правди и праведности, али таква категорија у случају војних интервенција мора бити у складу са легалитетом да би имала своју снагу, јер, у супротном, не може једна морална категорија добити правну снагу уколико није садржана у самом важећем правном акту.

Војна интервенција на СРЈ према мерилима САД и њених савезника припада хуманитарним интервенцијама, иако је била нелегална јер није одобрена од стране Савета безбедности УН, а предузета је једнострано од стране НАТО са образложењем заштите људских права на Косову и Метохији. САД су легитимитет овој хуманитарној интервенцији дали са образложењем угрожености људских права Албанаца јер се користи непропорционална сила и врши етничко чишћење. Чињенице о угрожености људских права Албанаца нису у потпуности одговарале истини и стању на територији и нису добиле подршку од свих сталних чланица Савета безбедности УН. Такође, чак и да су наведене чињенице биле тачне, НАТО није смео да интервенише без сагласности Савета безбедности, јер је таквим поступком прекршио Повељу УН и међународно право.[632]

Војна интервенција на Ирак припада другој групи војних интервенција, превентивна војна интервенција, а извршиле су је САД и Велика Британија, због борбе против центра подршке терористичкој организацији Ал Каида и производње оружје за масовно уништавање. САД су образложиле ову војну интервенцију својим правом првог превентивног напада на државу од које очекује непосредну агресију. Одлука САД о превентивној војној интервенцији није добила подршку у Савету безбедности УН због чега је била нелегална, а у Ираку није пронађено оружје за масовно уништавање што је ову интервенцију учинило и нелегитимном. Превентивна војна интервенција и употреба силе ако добију оправдање и изговор за извршење агресије на било коју земљу у свету, нарушавају међународни правни поредак и

[632] "Интервенционизам, да би био хуманитаран, мора да се утемељује на потпуно различитим принципима: узрок рата мора да буде праведан, а не алиби за друге циљеве; правно надлежан орган (ОУН) једини може да одлучи о прибегавању употреби силе; сила мора да буде последње средство, када су сва друга исцрпљена; хуманитарне интервенције се примењују универзално а не селективно, оне почивају на принципу пропорционалности: штета у спречавању зла не може да буде већа од штете која ја причињена." – Печујлић М, *Глобализација - два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр.151.

стварају хаос и безвлашће са неограниченим могућностима доминације и употребе права силе у односу на право права. Стратегија националне безбедности САД из 2002. године озваничила је превентивну војну интервенцију као облик заштите националних интереса САД, на основу које је извршена војна интервенција у Ираку.[633]

Неравнотежа моћи у процесу глобализације након Хладног рата утицала је и на релативизацију међународних закона и међународног правног поретка. Тражећи оправдање у природи промена међународног система, велике силе, нарочито САД, унилатерално су деловале заобилазећи систем Организације УН. Војне интервенције после Хладног рата означиле су доминацију САД у међународним односима по питању одлука о извођењу војних интервенција, веома спорних по питању легалитета и легитимитета, као и услед немоћи међународних организација да се супроставе таквој пракси, у првом реду УН. Због тога су САД и биле иницијатори и извођачи највећег броја интервенција ради остваривања својих хегемонистичких интереса, истовремено их представљајући као интересе од значаја опште међународне безбедности, при чему је међународни правни поредак стављен у други ред приоритета у односу на проблематичне превентивне и хуманитарне војне интервенције. Интервенције које су спроводиле САД после Хладног рата имале су интерес као заједнички именитељ, где се интерес јавља као суштина либералне идеологије, а моћ као рационална и динамичка контрола света и представља обележје западне традиције.[634]

Глобализација и неолиберални економско-политички модел успостављају потребе за великим тржиштима, без ограничења, ради акумулације профита, где основ за функционисање јаких привреда представља енергетска стабилност. Због тога између енергије и геополитике постоји симбиотички однос, јер је "историја међународних односа, између осталог, борба за освајање и господарење енергетским ресурсима".[635] За освајање подручја богатих ресурсима, нарочито енергетским,

[633] Манделбаум М, *Треба ли свету голијат*, Филип Вишњић, Београд, 2006, стр. 60-64.
[634] Радојчић М, "Дебата о глобализацији", *Нова српска политичка мисао*, www.nspm.org.yu/debate.
[635] Николиш Д, *Сад или никад: Од глобализма ка тоталитаризму*, Студио плус, Београд, 1998, стр. 193.

вођени су многобројни ратови и разна освајања, иако су укупне потребе за њима много мање него данас, а са високотехнолошким развојем света ресурси због обима њихове експлоатације и све већих потреба постају свакога дана све оскуднији. У таквим условима знатно бива измењен значај геополитике, а геоекономска и геоенергетска питања постају веома битна и значајна. Извори и резерве нафте и обезбеђење њиховом приступу представљају највиталнији национални интерес САД, који ће условљавати глобалну политику усмерену ка интервенционизму. На основу налазишта светских резерви нафте, како истиче Николиш, та подручја ће бити и "магистрални правци глобалног деловања и експанзионизма САД у наредним деценијама и у наредном веку".[636]

Анализом предузетих војних интервенције после Хладног рата може се истаћи да су оне често биле нелегалне са позиције међународног права. Оне у већини нису задовољиле критеријум права и правичности због тога што су биле покренуте ради остваривања сопствених интереса држава које су их покренуле или интереса једне или више држава НАТО. У случају угрожавања глобалне безбедности (терористички напади), договор је лако постигнут у Савету безбедности УН и те војне интервенције су биле легалне и легитимне по питању употреба силе.

У асиметричним ратовима удружују се различите снаге у складу са проценом најмањих ризика и трошкова, по људе и материјалнотехнички фактор, у односу на конкретну операцију. Могу их водити копнене снаге, ваздухопловне снаге, поморске снаге појединично или се могу употребити различите комбинације наведених снага, уз подршку одређених специјализованих снага за конкретан задатак или мисију. Вођење асиметричних ратова често подразумева ударе са дистанце по одабраним циљевима на територији противника, без блиског борбеног додира, са асиметричним односом снага између надмоћне снаге и инфериорног противника и подразумева минималне људске и техничке губитке офанзивне стране. У вођењу асиметричног рата значајну улогу добијају политика, дипломатија, обавештајни рад и друге

[636] Поседници светских резерви нафте: Саудијска Арабија 25%, Ирак 11%, Средњи исток 38%. Значајне светске резерве нафте налазе се и у Каспијско-црноморском басену и Сибиру – Николиш Д, "Сад или никад" у: Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 201.

специјалне службе на припреми, планирању, организовању и извођењу рата као подршка оперативним снагама на терену. Као један од стратегијских циљева САД након Хладног рата истиче се да "САД не смеју дозволити да у свету настане нова војна сила или група земаља која може парирати САД као што су то били СССР и Варшавски уговор".[637]

Међутим, иако је војна моћ и даље битна у систему међународних односа, информатичка револуција омогућила је да неки облици употребе силе иду у прилог неразвијеним и малим земљама, пре свега када је реч о доступности и могућности набавке савремених војних технологија, чијим коришћењем поједине јаке државе могу бити рањиве од стране малих држава и недржавних актера. Низ напредних технологија доступно је на комерцијалном тржишту, попут сателитских технологија за снимање терена, као и другог савременог војног наоружања и опреме. Ипак, могућности остварења пресудне предности остају у рукама великих сила и других јаких држава које поседују напредне системе који имају способност интеграције различитих моћних подсистема у јединствен систем.[638]

Нови концепт безбедности заснован је на глобализацији војне моћи више актера, а војна моћ се укрупњава у оквиру колективног система безбедности који се успоставља. На тој основи глобализована је војна моћ у оквиру НАТО на иницијативу и водећу улогу САД као светске суперсиле. Улога НАТО је промењена. "САД су у последњих 50 година, реализујући политику сталног притиска, оружано интервенисале где год су то могле у условима Хладног рата, а ради доминације. САД су оружано интервенисале у Кини (1945.), Кореји (1946-1950.), Грчкој (1947-1949.), Ирану (1953.), Гватемали (1954.), Куби (1961.), Доминиканској републици (1963. и 1965.), Бразилу (1964.), Вијетнаму, Лаосу и Камбоџи (1963-1975.), Чилеу (1973.),

---

[637] Амерички аналитичари Бари Поскон и Ендрју Рос о америчкој послехладноратовској стратегији написали су, поред осталог, да је та стратегија мотивисана како силом тако и миром. "Само надмоћна америчка моћ може да обезбеди мир. То значи да за САД није довољно да буду само први међу једнаким; оне једино морају бити прве. Тако, светски поредак и национална безбедност захтевају да САД задрже примат с којим су изашле из Хладног рата. Колапс биполарности не сме дозволити настајање мултиполарности; униполарност је најбоља"- Barry R. Poscon & Abdrew L. Ross, "Competing Visions for U.S. Grand Strategy", u: Strategy and Force Planning, U.S. Naval War College, Newport, RI.2004, pp. 153–185., у: Мирковић Т, "Војна стратегија председника Обаме", *Војно дело*, 2010, стр. 97.
[638] Нај Џ, *исто,* стр. 227.

Никарагви (1979.), Ел Салвадору (1980.), Гренади (1983.), Панами (1989.), Ираку (1990.), Сомалији (1993.), Хаитију и Босни и Херцеговини (1994. и 1995.), СРЈ (1999.)".[639] Војне интервенције наставиле су се на почетку 21. века, у Авганистану 2001. године, у Ираку 2003. године и у Либији 2011. године.

У средишту војних изазова, ризика и претњи налазе се војне интервенције хуманитарног карактера. САД заузимају хегемонистичку позицију у систему међународни односа и са те основе наступају у обликовању света, при чему је све већа улога војне силе и изражена тенденција њене глобализације.[640] Захваљујући економској, војној и другим облицима експанзије, САД су изместиле своје одбрамбене границе ка другим континентима, тј, "излиле" су се у свет, истиче Николиш, и указује да су "интериоризација и американизација" света постале глобализација.[641]

Пракса превентивне употребе силе и велика концентрација војне моћи која наставља да се и даље глобализује у једном центру не могу дати велики оптимизам и наду у глобалну безбедност у будућности. Непостојање равнотеже моћи представља увек опасност за друге актере који је не поседују. Покушај успостављања трајне доминације и надмоћи, обезбеђења контроле тржишта и битних ресурса, експанзија војног присуства и селективне и једностране војне интервенције без мандата УН и ван међународних правних норми стварају опасне неизвесности за укупну светску безбедност, а нарочито слабе актере процеса глобализације, првенствено неразвијене и мале земље.

5.5. Техничко-технолошки проблеми

Последица развоја модерне технологије је смањење удаљености која раздваја државе и људе. Технолошки полет ослободио је транспорт и комуникације од покретачке енергије људи и природних сила. Електронске комуникације довеле су до

[639] Стајић Љ, Гаћиновић Р, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 260.
[640] Стојановић С, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 174.
[641] Николиш Д, *Сад или никад: Од глобализма ка тоталитаризму*, Студио плус, Београд, 1998, стр. 193.

укидања режима простора и времена обезбеђујући непрекидно повезивање људи широм света.[642] Основ глобалне економије представљају електронске комуникације које омогућују глобализацију производних процеса, и представљају "инструмент тренутног комуницирања транснационалних корпорација, с пауковом мрежом својих филијала на свим меридијанима света".[643]

Употребом савремених технологија ствара се глобални поредак и наступа тренутно смањење свих врста раздаљина (физичких, економски, духовних итд.), као и ширење сличних технолошких форми, путем индустријализације и постиндустријализације, на све делове света. Различита друштва постепено добијају слична обележја кроз облике производње, технолошке, професионалне и социјалне структуре, слободне животне стилове и односе полова и генерација, те демократски политички живот.[644] "Технологија је драматично променила природу човекове интеракције која сада прелази националне границе. Ми данас постајемо свесни да живимо у једном свету. Ако та свест буде и даље јачала, услед брзих технолошких промена, за наредних неколико деценија појавиће се нови глобални идентитет", указује Махбубани.[645]

У центру технолошких промена налазе се нови облици моћи оличени кроз компјутер и информацију, а стварање нових вредности не врши се првенствено физичким радом већ знањем и иновацијама. Новим гранама информатичких технологија основна вредност је знање као извор компаративних предности и новостворене вредности које је су и највећи извор профита.[646] "Информатичке технологије[647] су знатно више од других не само отвориле могућност већ и практично доприносе реализовању идеја о повезивању људи и народа и о процесу

[642] Печујлић М, *исто*, стр. 55.
[643] Castells M, The information Age: Economy society and culture, Volume I, The Rise of Network Society, Second edition, Oxford, Blackwell, 2000.
[644] Печујлић М, *исто*, стр. 57.
[645] Махбубани К, *исто*, стр. 80.
[646] Печујлић М, *исто*, стр. 58-59.
[647] Раст глобалне економије произвела је информатичка револуција која је условила драстично смањење цена комуникација, повећање опште доступности информација и несметан и олакшан процес интеграција - Закарија Ф, *исто*, стр. 11.

глобализације са оне њене светлије стране", указује Мићовић.[648] Развој комуникационих технологија омогућио је економски јаким и технолошки развијеним земљама (САД, земље западне Европе и земље Далеког истока) да створе "мултинационалне компаније у области радија, телевизије, штампе и новина чија је делатност добила глобалне размере и носи са собом огромну моћ и утицај на светско јавно мнење, на пренос система вредности и производа културе".[649]

Глобализацију светског тржишта карактерише и глобализација технологије. У процесу глобализације капитал представља основну константу крећући се између различитих земаља и тражећи увећање профита сходно закону тржишта. Либерализација економских односа створила је предуслове за убрзање процеса глобализације, брз технолошки развој и настанак ТНК. Развој технике и технологије довео је до модернизације техничких уређаја, унапређења технолошких процеса и поступака и општег техничко-технолошког прогреса у различитим областима. Унапређење техничко-технолошког фактора допринело је укупном порасту материјалног богаства и успоставило различите стандарде у увођењу и примени техничко-технолошких достигнућа у различитим земљама. Научна и технолошка унапређења у великој мери подстакла су и процесе друштвених промена.

Напредак у науци и технологији прокрчили су пут новим индустријским гранама, а значајно је смањено време од неког изума до његове примене у пракси. Употреба високих технологија замењује данас радну снагу и утиче на смањење броја радних места, што потенцијално утиче на повећање броја незапослених и појаве других социјалних проблема, док научно-технолошки развој ствара економске, политичке, војне и безбедносне последице. Технолшко заостајање има битан утицај на економско заостајање, спор раст животног стандарда, губитак поверења у сопствене могућности, слабљење мотивације и жеље за напретком. Оно може оставити велике последице и на државу и друштво у целини и може произвести деструкцију и слом одређеног друштвеног модела, а такав пример представља СССР

[648] Мићовић В, *Глобализација или Нова империја "Pax Americana"*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005, стр. 90-94.
[649] Мићовић В, *исто*, стр. 96.

на крају Хладног рата.[650] Са трећом технолошком револуцијом (почетак 70-тих година 20. века)[651] у већини транзицијских земаља уочено је озбиљно технолошко заостајање са повећањем јаза између развијених и неразвијених земаља.

Технологија, знање и информације постали су најбитнији извор економске и других облика моћи у светској политици и добили значајно место у оквиру структуре вредности роба. Почетна технолошка предност у току технолошке револуције преточена је у снагу војне надмоћи у процесу глобализације од стране јаких актера процеса глобализације. Униполарна надмоћ САД, нова улога НАТО и стварање глобалних међународних организација и глобалних институција ишле су у прилог томе. Миграције високообразовних људи и стручњака из неразвијених у развијене земље допринеле су између осталих и подели света на технолошки развијене и неразвијене земље.[652]

Оптимизам технолошке револуције заснован на мишљењу да ће технолошки бум постати цивилизацијска тековина која је свима једнако доступна се распршио у реалном сагледавању стварности, а монопол у коришћењу нових технологија ради доминације је веома повећан. Транзицијске земље све више уочавају проблем техничко-технолошког заостајања, јер ће без технолошког напредка доживети и шири цивилизацијски заостатак. Знање, техника и технологија постају најбитније одреднице савремене државе и друштва и мера реалних могућности.[653]

Значај технологије за неразвијене земље је у повећању ниске продуктивности рада, квалитета производа, обима производа и услуга, што се на крају одражава

---

[650] Технолошко заостајање у неким битним секторима државе је веома опасно (информатички, телекомуникациони, нови материјали итд.) јер има велики утицај на динамику привредног раста и општи друштвени прогрес - Покрајац С, *Технологија, транзиција и глобализација*, Савез научних стваралаца Србије, Београд, 2002, стр. 59.

[651] Трећу технолошку револуцију чини 10 најважнијих технолошких токова: телекомуникације, електроника, компјутери, нови материјали, оптоелектроника, биотехнологија, енергија, роботика, генетичко инжењерство и свемир, означени акронимом "Текноберкс" - Покрајац С, *исто*, стр. 63.

[652] Мали број најбогатијих земаља је у стању да финансира скупе истраживачке пројекте који повећавају предност у појединим областима знања, које су предуслов за повећање конкурентности привреде - *Исто*, стр. 79.

[653] "Савремена техничко-технолошка револуција најбоље потврђује да су техника и технологија исувише озбиљне ствари да бисмо смели допустити да о њима воде рачуна само техничари, инжењери и научници. Ипак, горе од тога може бити само ако о техници и технологији воде рачуна превасходно – политичари" - *Исто*, стр. 80.

конкурентношћу на светском тржишту. Ниска конкурентност у глобалној тржишној економији узрокује инфлацију, смањење вредности националне валуте, спољнотрговински дефицит, задуживање на страном тржишту и друге негативне ефекте. Основе оваквог узрочно-последичног слабљења економије неразвијених земаља представља управо технолошко заостајање и зависност, док на другој страни постоји технолошка надмоћност и супериорност јаких актера процеса глобализације. Због тога земље у транзицији морају повећати своје напоре на стварања нових знања и технологија ради стварања и одбране могућности за сопствене путеве развоја и кретању ка полицентричној глобализацији насупрот тежњи великих центара моћи ка глобалној хегемонији и очувању униполарног или унимултиполарног светског поретка.

Развој савремених технологија довео је и до угрожавања животне средине, па и самог човека, што је очигледно кроз изградњу нуклеарних електрана, деградацију биљног и животињског света, производњу и продају ГМО хране, злоупотребу генетског инжењеринга, киселе кише, ефекат стаклене баште, промену климе и трку у наоружању. Глобална информациона мрежа интернет као технологија савременог доба омогућила је дигиталну интеграцију подељеног и супростављеног света оптерећеног конфликтима и сукобима, као средство виртуелног повезивања, без изгледних могућности социјалне интеграције планете. Радикални напредак у области генетског инжењеринга направио је продор у дубину људског живота, у сферу креирања физичких, менталних и емоционалних особина, али је са собом донео и страх од злоупотребе ове технологије и остварења скривених нехуманих циљева. И поред тога што је за сада ограничено истраживање на биљкама и животињама, напредак на пољу генских трансфера отворило је могућност примене рекомбинације ДНК и на човека.[654]

Техничко-технолошки фактор процеса глобализације није све земље ставио у равноправан положај већ је као и у другим сферама створио односе раслојавања и зависности, у односу на позицију одређене земље на технолошком тржишту.

[654] Покрајац С, *исто*, стр. 72.

Развијене земље у овој сфери теже да искористе своје компаративне предности у односу на неразвијене земље и освоје страна тржишта користећи високе технологије за успостављање монополских положаја и односа доминације у економском, политичком, војном или неком другом аспекту међународних односа, стварајући на тај начин односе зависности. Неразвијене земље поседују значајан део укупних ниских технологија и производна добра нижег степена обраде, па стога имају релативно мали број производа за извоз.

Развијене земље имају висок техничко-технолошки ниво развоја изражен увођењем и употребом високих технологија које обезбеђују конкурентске предности тим земљама у односу на друге земље, путем мањих трошкова пословања, веће продуктивности, повећања привредног раста и укупног материјалног богатства. Неразвијене земље за разлику од развијених земаља имају низак техничко-технолошки ниво развоја, користе ниске и средње технологија које условљавају неконкурентност тих земаља које су изражене преко већих трошкова пословања, мање продуктивности, успоренијег и нестабилног привредног раста и мањег укупног материјалног богатства у односу на развијене земље.

У једном од образложења позитивних ефеката процеса глобализације истиче се да технолошки развој може дати врло добре шансе неразвијеним земљама за убрзан економски развој, али већина неразвијених земаља нема потребне људске и материјалне потенцијале за управљањем процесом глобализације ради максимизирања предности и минимизирања негативних последица. Технолошки напредак који доноси процес глобализације не утиче само на економију већ и на екологију, друштво, културу и људе, доводећи и до техничко-технолошких проблема.

Проблеми техничко-технолошке природе произилазе из неколико аспеката међусобних односа и релација, као зависност неразвијених од развијених земаља у трансферу технологија, превеликог исцрпљивања ресурса условљених огромним технолошким развојем и коришћења прљавих технологија. Пренос технологије[655]

[655] Трансфер (пренос) технологије представља процес преноса технологије путем купопродајних лиценци и опреме и пословно-техничке сарадње. Он се најчешће одвија између развијених земаља које поседују напредне технологије и неразвијених земаља, често путем транснационалних компанија. Увоз старих технологија може представљати проблем, док транснационалне компаније настоје

врши се најчешће између развијених земаља, где се интензивно примењују, и неразвијених земаља где су њихови носиоци, првенствено, транснационалне компаније. Иако је пренос технологија са развијених земаља на неразвијене земље један од начина за остварење бржег раста, њихов увоз може изазвати многобројне проблеме уколико су неадекватне и старе. То је додатно изражено актима транснационалних компанија које често преносе прљаве технологије које не испуњавају потребне стандарде у екологији у земље у којима се користе. Њихово коришћење и примена често су повезани са интензивним трошењем природних ресурса и образоване радне снаге и могу довести до повећања увозне зависности привреде, дефицита и успоравања привредног раста.

За старе технологије (прљаве технологије) карактеристично је да у производњи користе велику количину људског рада, велики утрошак сировина и енергије. Последица њиховог коришћења је повећано загађење животне средине и нарушавање природне равнотеже. За разлику од прљавих технологија, чисте технологије обезбеђују производњу уз мању потрошњу сировина и енергије, повољније радне услове и мање загађују животну средину.[656] Интензивна индустријализација увек је била везана са техничко-технолошким и еколошким проблемима који су међусобно повезани. Употреба прљавих технологија (ниске технологије) карактеристична је за неразвијене земље које немају развијено истраживање, развој и образовање, као и могућности да самостално развијају средње и високе технологије.

Неразвијене земље заостају у нивоу технолошког развоја и оне теже да технолошки заостатак за развијеним земљама смање за што краће време и са што мањим трошковима. Могућност увоза технологија за њих је значајна јер може да значи мање трошкове у односу на трошкове истраживања и развоја на сопственом развоју нових технологија. Претпоставка да неразвијене земље могу куповином напредних технологија на тржишту да сустигну технолошки развијене земље је под

пренети старе технологије које не задовољавају еколошке стандарде у њиховим матичним државама - http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62027, 15.03.2015.

[656] Ђурић Ж, *Модернизација и друштвене промене*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 15-16.

знаком питања, јер развијене земље технологије продају онда када су оне постале старе, у моменту производње нових технологија, док технолошка тржишта имају проблем "асиметричне информисаности (продавац познаје технологију коју продаје боље од купца)".[657]

Дакле, трансфер технологија у неразвијене земље из развијених земаља није једностран процес и мора створити одређене предуслове одрживог привредног раста. За стварање укупних и дугорочних ефеката увоза технологија неопходан је истраживачки и развојни потенцијал земље, као и потенцијал хуманог капитала. И поред увоза потребних технологија неразвијене земље и даље немогу да надоместе своје постојеће недостатке изражене у ниској продуктивности, недостатку стручних знања, политичкој и монетарној нестабилности и недостатку правне регулативе. Покушаји постизања економске стабилности и раста путем увоза технологија увек су повезани са достигнутим нивоом развоја одређене земље.

Развој технологије и технолошке промене допринели су повећању производње и њених могућности, где се уз исте величине капитала и рада производи више производа, уз настанак нових квалитетних производа. Значајне технолошке промене догодиле су се у електроници, информатици (информационе технологије) те области телекомуникација и саобраћаја (тежиште на комуникацијама и транспорту). Највеће промене остварене су у војно-индустријском комплексу, а готово ништа мање у цивилном сектору где тече један непрекидни ток усавршавања технологија које се примењују и у индустрији и у друштву.

Неразвијене земље поседују неадекватан техничко-технолошки ниво развоја који им онемогућава стабилан привредни раст и развој, као и стабилност у области одбране и безбедности. Модерне технологије су им потребне ради повећања продуктивности и акумулације богаства. Међутим, проблем употребе нових технологија код неразвијених земаља често представља и недовољан технички ниво који отежава њихову примену јер немогу да их на адекватан начин искористе.

[657] Akerlof, G. 1970. "The Market for Lemons: Quality, Uncertainty and the Market Mechanism" *Quarterly Journal of Economics*, No 84, pp. 480-500.

Техничко-технолошка достигнућа су најзаступљенија и прва налазе примену у сфери одбране и безбедности, првенствено код економски и војно најразвијенијих држава света. Техничко-технолошки фактор као одредница различитих облика моћи веома је заступљен код земаља милитаристичког карактера, са израженом потребом јачања самосталног војно-индустријског комплекса и доминације употребом војне силе у међународним односима. У делу тих земаља стратегија технолошког развоја је јако усмерена ка индустрији наоружања и војне опреме, за потребе својих оружаних снага и извоза у друге земље ради остваривања високих профита, као и утицаја на економију сопствене државе.

Највећи извозници високих технологија у свету су најразвијеније земље и региони, и то САД, ЕУ, Кина и Јапан, који остварују највеће приходе на основу високоакумулираног знања, високих улагања у истраживање и развој, што повратно позитивно утиче на економски раст и даље могућности улагања у комплексе са високим степеном остварења профита. Технолошки најразвијеније земље остварују веома строгу контролу над високим и најважнијим технологијама. Моћ политике најбоље се сагледава у подручју трансфера технологије где се она користи као моћно средство политичког утицаја. Путем условљавања испоруке или права коришћења појединих технологија често се у пракси тежи остваривању уступака који понекад улазе у област националне суверености земаља примаоца технологије. Поседници технологија имају свој интерес да је у што краћем року продају новом кориснику истичући да је то нешто најновије, иако је то застарела технологија. Испоручилац тиме остварује низ повољних исхода за себе, ослобађа се старе технологије, прикупља новац за даља истраживања, даје "повољну" услугу новом кориснику технологије од кога може тражити и неку додатну услугу, често политичке природе.[658]

Однос великих сила у технолошкој размени према неразвијеним земљама, постављен кроз метод "штапа и шаргарепе", доводи неразвијене земље у позицију да је боље имати своју технологију, макар и нижих перформанси, него прихватати неповољне услове ради добијања приступа савременијој технологији која ипак није

[658] Покрајац С, *исто*, стр. 133.

најновија. Технолошки најразвијеније земље теже стварању и очувању монополског положаја у области примене и развоја најсавременијих и најважнијих технологија, спречавају трансфер и онемогућавају друге у таквим настојањима. И поред тога свет тежи ка полицентричном технолошком развоју са стварањем више технолошких центара.

Велики утицај који техничко-технолошки фактор има на укупну моћ развијених земаља омогућава им остварење компаративних предности у односу на неразвијене земље, у условима процеса глобализације и повећања економских неједнакости, и ствара односе асиметрије и на нивоу економских и војних односа моћи. Асиметрија у односима између развијених и неразвијених земаља је веома изражена, а у војним изазовима, ризицима и претњама карактеристични су асиметрични сукоби, као одлика глобализације војне моћи, коју поред разлика у различитим параметрима моћи изражавају и разлике у технолошкој супериорности и тенденцији коришћења високософистицираних врста оружја против слабих и техничко-технолошки заосталих земаља.

У свету постоји све већа опасност од пролиферације оружја за масовно уништење. Основу опасности за претњу овом врстом оружја представља комбинација "радикализма и технологије, односно политичког и верског екстремизма којима се придружује расположивост оружја за масовно уништење."[659] Са процесом убрзане глобализације и технолошког прогреса велики број неразвијених и слабих држава, као и мањих група терориста, добија могућност да угрози веће државе, путем ширења хемијског, биолошког и нуклеарног оружја и технологије балистичких ракета.[660]

Техничко-технолошка супериорност и асиметрија војне моћи су резултат високих издвајања развијених држава у образовање, истраживање и развој у економском сектору и техничко-технолошкој сфери. Техничко-технолошка достигнућа у војном сектору у делу најразвијенијих земаља света имају примат у

[659] The National Security Strategy of The United States of America, White House Washington, Septembar 2002.
[660] Стојановић С, *исто*, стр, 208.

приоритету и примени коришћења у односу на цивилни сектор и истовремно су интегрисани у јединствени систем, ради остваривања максималних резултата у војном и цивилном сектору друштва одређене државе и прилагођени специфичним потребама одређених корисника.

Највећи број оружаних сукоба дешава се управо на територијама неразвијених земаља, уз испољавање великог насиља, док токови продаје и кријумчарења наоружања и војне опреме иду ка земљама и просторима извођења борбених дејстава. Због тога је, готово као правило, тежња тих земаља за куповином наоружања и војне опреме новије генерације, ради стицања војне предности у односу на противника. И у случају оружаних сукоба у грађанским ратовима, на територији једне земље између етничких и верских група, набавка и дотур наоружања из иностранства често стиже и из неразвијених и развијених земаља света у зависности од потреба и могућности оних које то оружје набављају.

Неразвијене земље немају потребан техничко-технолошки ниво развоја за самосталну производњу наоружања и војне опреме новије генерације, високотехнолошког нивоа развоја, у складу са физиономијом и захтевима савремених ратова, због чега је њихова потражња готово увек усмерена ка развијеним земљама које капацитете за такву производњу поседују и могу испоручити захтевани квантитет и квалитет наоружања и опреме.

Модерно наоружање и опрема усаглашени су са захтевима вођења савремених ратова и има високу цену, уложено је велико знање, дугогодишње истраживање, висока технологија и рад, а стандарде у области производње наоружања и опреме успостављају високоразвијене земље које утичу на стално померање захтева у тој области производећи и усмеравајући потребе учесника ратова који су у највећом мери неразвијене земље. То неразвијене земље доводи у стање сталне зависности од развијених земаља које такво оружје испоручују, не само у набавци већ и у одржавању, сервисирању и употреби, обуци кадра, покретајући читав спектар додатних активности и захтева, што повећава цену набавке и оперативне функционалности наведених средстава.

Улазак неразвијених земаља у безбедносне интеграције данас представља израз њихове нужде и потребе, ради опстанка у области безбедности и одбране, за остварење мира, стабилности и свеукупног економског и друштвеног развоја. Оне немају капацитете да ефикасно самостално организују свој одбрамбено-безбедносни систем јер су за то потребна висока финансијска средства која они немају или су недовољна. Организација одбрамбено-безбедносног система према стандардима данашњих војнополитичких савеза (нпр. НАТО) захтева високе стандарде у свим областима војног и политичког сектора за која су потребна велика финансијска средства (наоружање и војна опрема, персонал, логистике, обука, организација, војна инфраструктрура итд.). Усаглашавање стандарда у тој области и постизање интероперабилности намеће високе трошкове неразвијеним земљама, нарочито уколико су принуђени да набављају опрему и технологије са стране, а не из домаћих извора.

Недостатак дугорочне визије развоја система одбране неразвијених земаља, услед унутрашњих проблема и слабости, води ове земље у техничко-технолошке проблеме који условљавају дисфункционалност и немогућност остваривања одбрамбено-безбедносних потреба. Са друге стране, немогућност одређивања техничко-технолошке орјентације за сопствену техничко-технолошку производњу или куповину технике и технологија из иностранства често доводи до лутања и погрешних избора. Сарадња са више партнера из више различитих земаља у условима краткорочног сагледавања и решавања насталих техничко-технолошких проблема доводи до гомилања непотребних средстава, неусаглашености и некомпатибилности делова система и опреме, недостатака у потпуном увезивању и функционисању делова подсистема и читавих система, чиме се намећу додатни захтеви партнерима који нису били дефинисани у уговорима и који знатно повећавају цене додатних аранжмана на комплетирању и увезивању система.

Стратегија технолошког развоја је битан документ који је неопходан за све неразвијене земље које теже економском и технолошком развоју. Стратегија дефинише смернице за вођење економске политике чији је саставни и нераздвојни део политика технолошког развоја. Као једно од главних питања која се у њој намећу

јесте, да ли дотична држава треба да тежиште има на истраживању и развоју ради постизања технолошког развоја или да купује стране технологије? Дугорочна визија развоја система одбране неразвијених земаља треба да садржи техничко-технолошку оријентацију усмерену ка стабилном техничко-технолошком развоју и треба да понуди одговор о оправданости и економској заснованости модалитета развоја у овој области, у складу са опредељењем државе, по питању правца и развоја одбрамбено-безбедносног система.

Уколико изостане глобална транзиција која ће уважити потребе људског друштва у коме ће сви имати релативно подједнаке шансе за опстанак и развој, човечанство ће кренути ка повећаном ризику од могућег краја. Постоје четири групе фактора за које се претпоставља да могу смањити ризике и сачувати људску заједницу од уништења услед технолошких опасности: "Култура, компетентност, капитал и контрола (управљање)".[661] Култура омогућава да се очува разноликост на глобалном нивоу, компетентност означава истовремено и равноправно разумевања знања и технологије, капитал означава економске и финансијске предуслове развоја, а управљање представља најпроблематичније питање које се односи на обезбеђење демократског и ефикасног управљање светом, без диктата, уцена, претњи и сваког другог тоталитаризма, указује Покрајац.[662]

У земљама у транзицији неће бити дубинских промена уколико изостане промена односа према технологији и знању, односно према интелектуалном капиталу. То подразумева предузимање мера на очувању научног, истраживачког и других креативних потенцијала, унапређењу образовног система, спречавању одлива мозгова и обезбеђењу демографских потенцијала. За складно функционисање технологије и глобализације веома је битно у будућности да користи такве повезаности остварују сви, а не само поседници високих технологија који у глобализацији виде шансу за проширење тржишта, односно да на основу супериорности поседовања високих технологија остваре и друге економске и

[661] Покрајац С, *Технологија, транзиција и глобализација*, Савез научних стваралаца Србије, Београд, 2002, стр. 185-186.
[662] *Исто*.

политичке користи. Технолошка супериорност малог броја земаља, на основу којих се остварују огромне технолошке и друге добити, не сме остати трајно већ се мора прерасподелити и на неравијене и мале земље као слабе актере процеса глобализације.

5.6. Еколошки проблеми

Еколошки проблеми или проблеми у вези са животном средином представљају једну од најважнијих области глобализације.[663] Повећање броја становника на земљи и економски раст у току 20. века довели су до драматичних промена у еколошкој сфери. Животна средина до тада је посматрана неутрално и представљала је само радни простор човека у спровођењу његових делатности или оквир у коме се задовољавају потребе и остварују унапред дефинисани циљеви.

Почетком другог миленијума на свету је живело око 200 милиона људи, почетком 20. века око 1,65 милијарди, а већ крајем 2011. године 7 милијарди. Светски бруто производ порастао је са 102 милиона долара, почетком другог миленијума, на 694 милиона долара 1820. године, а 2009. године на 57.800 милијарди долара.[664] Повећање броја становника и убрзан економски развој изазван процесом глобализације доводе до исцрпљивања и несташице ресурса, климатских промена и нарушавања животне средине. Негативни процеси у еколошкој сфери доводе до повећања свести о еколошким проблемима и њиховим последицама, при чему долази до њиховог довођења на политички ниво разматрања и третирања као безбедносних проблема.

Ниво економских активности у другој половини 20. века, нарочито на крају 20. века, са интензивним процесом глобализације, високо је порастао и створио огромно и концентрисано богаство истовремено нарушавајући животну средину. Веома брзо ресурси се троше, шуме и обрадива земљишта се смањују, пустиње се

[663] Поред еколошких проблема, брз развој телекомуникација и повећање покретљивости фактора производње, првенствено, добара и услуга, представљају најважније области глобализације – Kegli C, Rajmond G, *Exorcising the ghost of Westphalia: building world order in the new millennium*, Pearson, 2002.
[664] Ејдус Ф, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012, стр.193.

проширују, озонски омотач око земље се тањи, а у атмосферу се испуштају огромне количине угљен-диоксида и повећава темпаратура на земљи повећавајући ризике опстанка биљног и животињског света, као и самог човека.[665] Оштећење озонског омотача (озонска рупа) је изражено изнад Антартика, по површини је веће од површине САД, нарочито је опасно по здравље људи јер изазива здравствене проблеме и утиче на друге биљне и животињске врсте у води и на земљи.

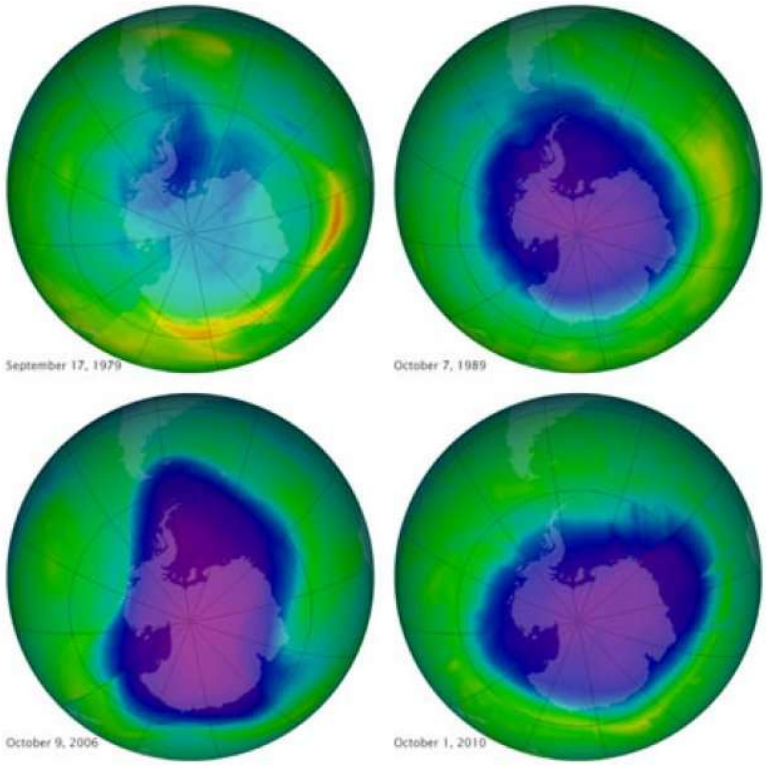

Слика 4: Озонска рупа изнад Антартика (1979., 1989., 2006. и 2010. године)[666]

Индустријализацију прати загађење воде и ваздуха, а у посебно лошој ситуацији налазе се велики градови услед индустријског и саобраћајног загађења. Велика индустријска загађења утичу на смањење дебљине озонског омотача,[667]

[665] Озон је заштитни омотач земље који је штити од штетности сунчевог ултравиолетног зрачења.
[666] http://www.nasa.gov/vision/earth/lookingatearth/ozone_record.html, 27.08.2013.
[667] Смањење дебљине озонског омотача настаје услед емисије ултраљубичастих зрака, а намена озонског омотача је да штити жива бића на земљи од штетних утицаја зрачења. Смањење овог омотача

његово пробијање и настајање отвора који се шири стварајући озонске рупе које проузрокују појачано зрачење сунца, повећани ефекат стаклене баште и повећање просечне темпаратуре на земљи. Услед таквог развоја догађаја настало је отапање леда на Антартику и нестанак великих водених резервоара испод леда, што постепено доводи до повећања нивоа мора и океана света, даљег повећања темпаратуре, промене кретања топлих и хладних водених струја светских океана, настанка екстремних климатских прилика са великим амплитудама и осцилацијама у већем делу света. Сазнања о глобалном загревању доприносе повећању свести на глобалном нивоу за уједињавање човечанства. Нагло се повећава број невладиних организација на националном и глобалном нивоу које се баве питањима глобалног загревања. Међутим, услед светске финансијске кризе 2007. године, државе су и даље далеко од проналажења заједничког решења за глобално загревање.[668]

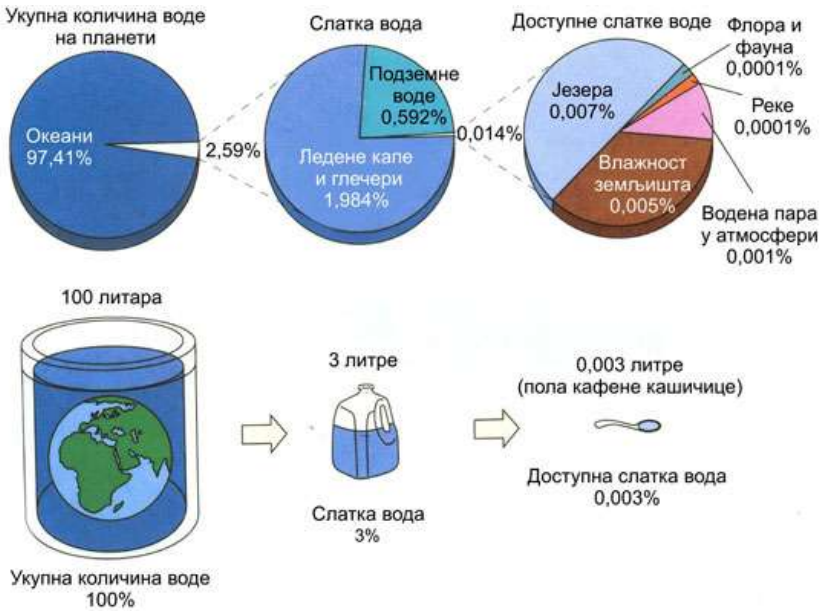

Слика 5: Расподела воде на земљи[669]

видљиво је на подручју изнад Антартика (јужног пола), површине је од око 13 милиона квадратних километара – Мандер Џ, Голдсмит Е, *Глобализација*, Клио, Београд, 2003, стр. 212.

[668] Махбубани К, *исто*, стр. 60.

[669] http://www.casparcenter.org/voda/voda22.jpg, 15.09.2012.

На планети има довољно воде, али проблем представља то што има мало воде коју човек може да користи у условима сталног пораста светског становништва. Свету понестаје слатких вода које представљају свега око 3% свих вода на планети. Највећи део вода на земљи налази се у глечерима и поларном леду који нису погодни за њено искоришћење, а површинске воде погодне за употребу представљају свега 1% свих светских вода од којих више од половине људи већ користе. Највеће количине текућих вода налази се испод површине земље, а мање количине су у рекама и језерима. Потребе за водом стално расту обзиром на пораст светског становништва и обим светских привредних активности. У периоду од 1950. до 1990. године потребе су повећане за три пута, а достигнути ниво потрошње воде у многим деловима света превазилазе природне могућности обнављања залиха. Пројекције будућих потреба потрошње воде надмашиће могућности снадбевања водом за 56% око 2025. године.[670]

Табела 26: Еколошке претње[671]

Мањак ресурса	Уништавање ресурса	Демографске промене	Шокови/катастрофе
крчење шума	климатске промене	раст становништва	природне катастрофе
уништавање ресурса	уништавање озонског омотача	рапидна урбанизација	индустријске несреће (рук. опасним и отп. мат.)
ерозија тла	загађење ваздуха	пораст младих и старих	пропале инфраструктуре
губитак обрадивог земљишта	пораст акцидената	глобализација	пандемије
уништење рибљег фонда	загађивање вода	миграције становништва	сукоби/ратови
(не)доступност воде	еутрофикација	лет популације	
губитак мочвара	коришћење пестицида		
губитак биодиверзитета	чврсти отпад		
појава инванзивних биљних врста	токсични отпад		

До средине 20. века сматрало се да је загађење животне средине био само локални проблем, а тек почетком осамдесетих година 20. века "први пут су

[670] Finnegan W, "Leasing the Rain", *The New Yorker*, 18. april 2002, p. 44.
[671] Бајагић М, *исто*, стр. 296.

регистроване значајније промене и оштећења животне средине као последица експлозивног пораста људске популације, интензивног економског развоја и заоштравања проблема које изазивају глобализација и неолиберални концепт привређивања", уочава Стојановић.[672] Демографски раст пратио је процес индустријализације уз велику потрошњу свих врста енергената и других сировина у процесу производње, а неолиберални интензивни процес производње прати процес интензивне потрошње као саставни део утицаја на економију раста и друштвеног модела живота појединаца у неолибералном економско-политичком моделу. Насупрот експанзивне амбиције неограниченог повећања профита економских субјеката, првенствено ТНК, стоји економски и политички наметнути, друштвено популарни и подстицани стил масовне потрошње свих добара, игноришући последице деградације животне средине који је овај модел успоставио.

Графикон 2: Пораст укупне количине топлоте и темпаратуре на глобалном нивоу од 1960-2010[673]

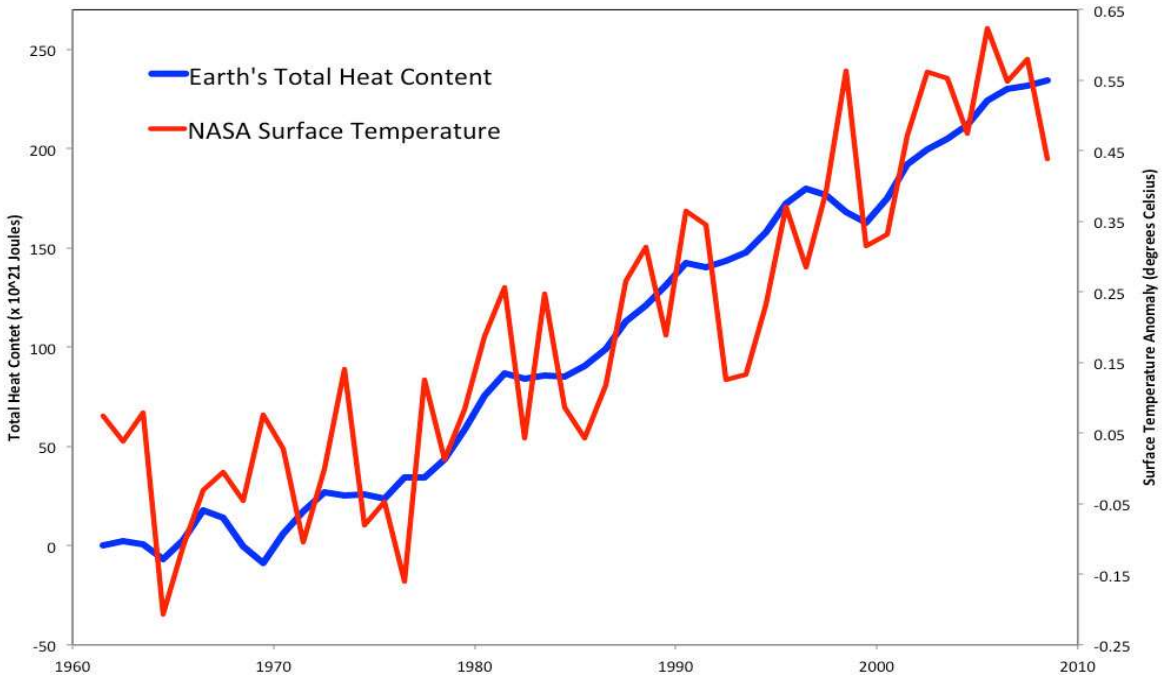

[672] Стојановић С, *исто*, стр. 156.
[673] https://static.skepticalscience.com/graphics/Heat_vs_Temp.jpg, 22.06.2014.

Повећање просечних темпаратура на земљи сматра се последицом човекових активности, услед повећања гасова које производе привредне активности и који погоршавају карактеристике атмосфере као изолатора земље. Од гасова који утичу на поремећаје атмосфере доминирају угљен-диоксид[674] и хлорофлуороугљеник, задржавају се у атмосфери, иако би требало да оду у свемир и стварају ефекат стаклене баште. Пораст просечних темпаратура на глобалном нивоу износи од 0,3 до 0,6 степени од 1880. године, а до 2100. године предвиђа се раст од 3,6 степени. Поред угљен-диоксида као основног гаса који производи ефекат стаклене баште, повећање концентрације метана у атмосфери додатно ће повећати овај ефекат.[675]

Поремећаји климе доводе свет у "период климатске нестабилности која може да изазове веома распрострањене економске, социјалне и енвиронменталне поремећаје у 21. веку" јер државе нису на овај проблем реаговале адекватном брзином. Услед топљења леда и ширења воде због загревања, нивои мора ће се повећавати. То ће изазвати поплаве приобалних појаса, плажа, ушћа река, острва и других отворених и нижих појасева океана и мора. Периоди топлог времена у различитим годишњим добима постаће чешћи и интензивнији, зиме ће постајати топлије, повећаће се кишне падавине, екстремне климатске појаве са обилним падавинама и олујним и орканским ветровима постаће чешће и са већим интензитетом испољавања, а у областима у којима постоје суше клима ће постати још сувља. Као последице насталих екстремних временских прилика доћи ће до нестанка појединих екосистема и премештања неких биљних врста на веће надморске висине, а потребе наводњавања и промена узгајања појединих културних врста постаће уобичајене. Сталне појаве поплава и суша проузоковаће настанак

[674] Постоји систематска веза између повећаних вредности угљен-диоксида и повећања темпаратура на земљи. При ниској концентрацији угљен-диоксида земља се хлади, а при високој се загрева. Повећање концентрације угљен-диоксида у атмосфери је главни извор климатских промена - Сакс Ц, *Доба одрживог развоја*, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој - ЦИРСД, Београд, 2014, стр. 36-37.

[675] Стварање метана у атмосфери настаје од "стоке, узгајања пиринча, експлоатације нафте и гаса, и депонија". Највећа концентрација метана налази се у замрзнутом леду и тлу, па би топљење глечера и ледника додатно ослободило још веће концентрације овог гаса у атмосферу - Кегли Ч. и Виткоф Ј, *исто*, стр. 554.

појединих тропских болести, маларије и грознице, у умереним климатским областима у којима их до тада услед нижих темпаратура није било.[676]

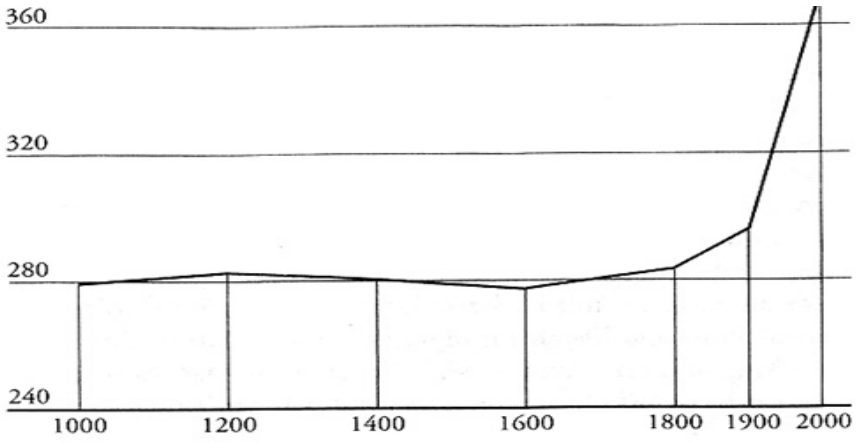

Графикон 3: Концентрација угљен диоксида у атмосфери (ppm)[677]

Глобално загревање и промена климе услед убрзања процеса неконтролисане глобализације економских активности којима човек утиче на ефекат стаклене баште умањиће способност многих држава у прилагођавању настанку брзих промена у животној средини. Немогућност брзог прилагођавања променама може довести до сукоба и утицати на избијање ратова због "недостатка хране услед смањења нето глобалне пољопривредне производње, смањења расположивих количина и квалитета свеже воде у кључним регионима због измењених образаца предвиђања времена, чешћих поплава и суша, поремећаја приступа снадбевања енергијом због огромних морских ледених површина и олујног времена".[678] Сиромашни делови света биће рањивији на климатске промене са мањом способношћу прилагођавања у односу на богате делове света. У оквиру различитих могућих сценарија постоји опасност великих миграција људи који би покушали да мигрирају у богатији део света, али

[676] Енвиронментална безбедност је концепција која признаје да су енвиронменталне претње глобалним животним системима исто тако значајне као и опасност од оружаних сукоба. Она помера дефиницију националне безбедности изван граница и њихове заштите. Претње од глобалног загревања, уништавање озона и нестанак тропских шума могу угрозити будућност планете исто као и нуклеарно оружје - Кегли Ч. и Виткоф Ј, *исто*, стр. 541, 555.
[677] American Institute for Physics, www.aip.org/pr/vol-55/iss-8/captions/p30cap2.html.
[678] Schwartz Peter, Doug Randall, *An abrupt climate change scenario and its implications for United States national security*, California inst of technology pasadena ca jet propulsion lab, 2003.

такође постоји могућност да богате земље употребом војне силе покушају да спрече те миграције што може довести до војног и политичког насиља. Рат може бити реални сценарио уколико у будућности наступе изненадне климатске промене.[679]

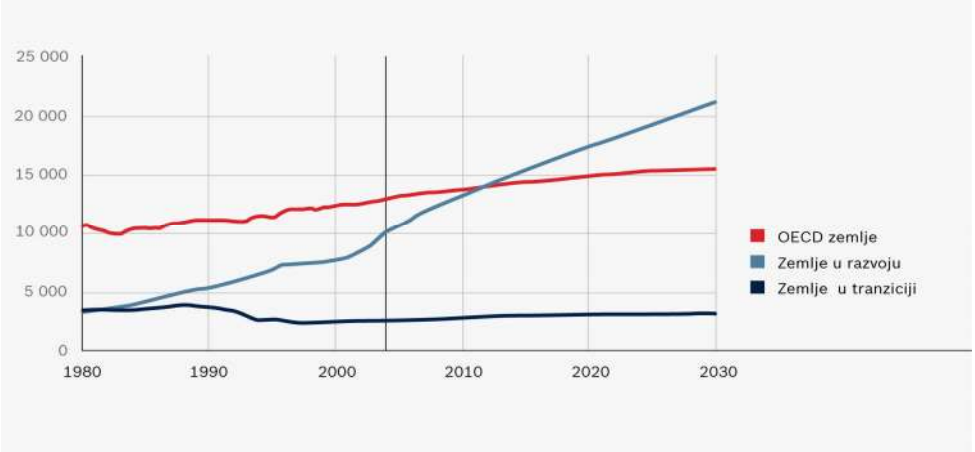

Графикон 4: Пораст емисије угљен-диоксида у свету[680]

Повећање степена загађења услед емисије угљен-диоксида због сагоревања фосилних горива наставља да расте и повећана је четири пута у односу на 1950. годину. Највећи загађивачи су развијене земље глобалног севера које су одговорне за 75% емисије угљен диоксида у атмосферу, на чијем су челу САД по степену загађења. Њихова емисија овога гаса је пет пута већа у односу на светски просек. У структури укупног загађења Кина има удео од 10% у емисији гасова који повећавају ефекат стаклене баште, а посебно је код ње забрињавајуће то што у њеној економији 75% енергије долази од угља који ствара већи степен загађења у односу на загађење других фосилних горива и који је основни узрочник појаве сумпорних и азотних оксида у атмосфери. Њихов настанак у атмосфери условљава затворени циклични процес у коме услед ваздушних струјања и облака путем киселих киша[681] доспевају на земљу повећавајући киселост површинских вода и поремећаје екосистема. Поред

[679] *Исто*.
[680] American Institute for Physics, www.aip.org/pr/vol-55/iss-8/captions/p30cap2.html.
[681] Азотни и сумпорни оксиди услед повећане емисије спајају се са капљицама водене паре у атмосфери и формирају капљице киселине – Илић М, *Quo vadis света*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 78.

Кине и Индија је велики загађивач и у великој мери користи угаљ као енергент, обадве земље имају велика налазишта, а потребе њиховог развоја у будућности захтеваће даље повећање потрошње угља и загађење угљен диоксидом уз даље повећања ефекта стаклене баште.[682]

Повећање броја становника на земљи, нарочито у неразвијеним земљама, условило је веће искоришћавање природних ресурса и појачало даљи процес индустријализације у земљама Азије, Африке, Латинске Америке и других делова света. Повећање броја објеката различитих намена и инфраструктуре постепено смањује површину искористиве земље и повећава потребе за енергијом. Све већи број површинских стајаћих и текућих вода бива загађено, ваздух садржи све веће концентрације смога, индустријски отпад се повећава, ерозије тла постају интензивније, а шуме нестају. Од средине 20. века у свету је изгубљена једна петина површинског слоја земљишта са обрадивих површина, око петина шума, као и десетине хиљада биљних и животињских врста. Ово је последица све већег притиска активности људи на свет природе.[683] Према испитивању Светске уније за очување биљних врста, од око 242.000 биљних врста постоји опасност за нестанак за 33.000 врста (14%), због крчења шума за изградњу кућа, путева и индустрије, а према подацима УН сваке године нестане око 50.000 биљних и животињских врста.[684]

Пораст становништва и процеси индустријализације и урбанизације утичу на стање шума. У свету је све више изражена непланска сеча и крчење шума који доводе до ширења пустиња. Шуме имају велики значај за очување биљне и животињске разноврсности, заштиту тла, атмосфере и природних ресурса. Веома је интензивно нестајање тропских шума, нарочито у Латинској Америци, Индонезији и Малезији које садрже највећи број светских биљних и животињских врста. Даље смањивање површина под шумама води даљој редукцији способности глобалне пољопривреде ка обнављању и могућности снадбевања повећаног броја становника изазваног демографским порастом.[685] Значај шума за апсорпцију угљен-диоксида је огроман јер

[682] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *исто*, стр. 556.
[683] World resources institute, New York, *World Resources 1990-91*, Oxford University, 1990.
[684] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *исто*, стр. 563-565.
[685] У свету сваког минута нестаје у просеку око 30 хектара шума, Time, 13. april, 1998.

оне у процесу фотосинтезе смањују ефекте стаклене баште умањујући гасове из атмосфере. "Оно што је природа створила током милиона година биће од нас уништено за мало више од четрдесет година".[686]

Светска зависност од необновљивих и ограничених залиха фосилних горива постаје све већа јер нафта, гас и угаљ чине преко 90% енергије индустријализованих земаља и 75% енергије читавог света. Проблем енергетских потреба настаје због неравномерне концентрације њених налазишта која се налазе у поседу малог броја земаља. Процене будућих енергетских потреба говоре о њеном удвостручавању у наредних неколико деценија услед свеукупног техничко-технолошког и економског прогреса. Највеће резерве нафте поседује Саудијска Арабија са четвртином светског удела, а њен удео са чланицама OPEC достиже 75% светских залиха.[687]

Концентрација главних резерви нафте налази се у региону Блиског истока и земљама поседницама нафте обезбеђује моћну позицију у међународним односима. Оваква везаност света за енергетске изворе земаља Блиског истока, извора необновљивих фосилних горива, повећава политичку позицију и осетљивост односа овога региона са светским центрима моћи и великим силама. Посебно је изражена потреба САД за увоз нафте са тог нестабилног подручја, као највеће економске силе света, чије потребе за увозом нафте достижу и до 60%. Позиција САД на Блиском истоку је значајно промењена након низа догађаја у ближој прошлости, терористичког акта 11. септембра 2001. године, рата у Ираку и Либији и формирања Исламске државе, којима је ограничен несметан приступ изворима нафте.

Проблеми енергетске зависности су присутни и у Европи чије су земље највећи увозници нафте и гаса којим обезбеђују 50% потреба, а процена њене зависности до 2030. године је на око 70% услед растућих економских активности и немогућности ослањања на сопствене алтернативне изворе.[688] Повећање економске зависности од несметаног и стабилног увоза енергената, од стране земаља које их не поседују и великих сила, повећаће могућности избијања конфликата и оружаних

[686] A Latin American Ecological Alliance, New York Times, 22. jul 1991.
[687] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *исто*, стр. 546-547.
[688] Европска стратегија безбедности, Исак фонд, Београд, 2006.

сукоба у будућности. У вези са проблемима енергетске зависности, Стојановић Станислав истиче да је "узрочна веза између ресурса и могућности избијања оружаних конфликата навела регионалне и велике силе да развију својеврстан екоцентрични приступ интересима националне безбедности. Наиме, регионалне силе су видно повећале концентрацију трупа у подручјима у којима су главна налазишта енергената, нарочито нафте, ... енергетски ресурси добили су приоритет у односу на остале геополитичке аспекте".[689]

О односу еколошких проблема и безбедности Каплан истиче да је животна средина кључни проблем националне безбедности у 21. веку, због чега ће само мали број људи бити "заштићен технологијом и просперитетом, а велика већина живеће у пренасељеним и нехигјенским дивљим насељима". Могућности да се превазиђу сиромаштво, културни проблеми и етнички немири биће обезвређени услед недостатка пијаће воде, обрадивог земљишта и животног простора. Поларизација планете и постојеће разлике условиће сасвим различите позиције људи у свету, где ће већи део света бити осуђено на "сиромашан, гадан, бруталан и кратак живот, а мањи део света представљаће економско-социјално и технолошки збринути људи. Услед еколошких проблема и деградације животне средине само ће мањи део људи у свету имати могућност да се адекватно одупре негативним последицама".[690]

Нарастајуће потребе глобалне економије условиће повећање потреба за енергентима што ће средњорочно, пре него дугорочно, доћи у сукоб са залихама необновљивих фосилних горива. Према неким проценама садашњих налазишта необновљивих фосилних горива њихов капацитет обезбедиће потребе света до краја 21. века. Добијање енергије из обновљивих извора и употребом нових технологија представља будућност светских потреба за енергентима. За сада се као извесне сагледавају могућности добијања енергије помоћу сунца, воде и ветра. Добијање енергије из обновљивих извора има своје предности изражене кроз низак степен опасности по оштећење животне средине. Као алтернатива ограничењу употребе фосилних горива дуго је истицана нуклеарна енергија, али су безбедност и

[689] Стојановић С, *исто,* стр. 170.
[690] Kaplan R, "The Coming Anarchy", The Atlantic Monthly 273, 1994, pp 58-60.

финансијски издаци били ограничења која су многе земље одвратиле од намере за њеном употребом, чиме су умногоме допринеле последице хаварија нуклеарних електрана у разним деловима света.

Неконтролисано коришћење енегије настаје као последица настојања држава за повећањем економске моћи. Смањење и исцрпљивање енергената и смањење површина земљишта за обрађивање условили су настанак насилних сукоба. Сукоби око нафте на Блиском истоку, око земљишта и шума у Африци, очигледни су примери борби за ресурсе (Заливски рат, сукоби у Авганистану и Ираку). "Сукобе су по правилу иницирале поједине светске силе настављајући политику неоколонијализма, с крајњим циљем успостављања контроле над природним ресурсима других земаља", истиче Бајагић.[691]

Међународна сарадња је потребнија више него икада како би се планета заштитила од деградирајућих ефеката еколошких претњи. За разлику од традиционалних претњи, еколошке претње имају капацитет да буду дифузне, посредне и међународне, извирући унутар и изван држава. Еколошке деградације представљају процесе дугог трајања, углавном случајног карактера, и проистичу из сталних економских активности. Постоји вероватноћа да ће еколошке претње[692] довести до политика геополитички усмерених које ће "покушати да ограниче миграције или да употребе насилне мере да би се контролисале промене, пре него што ће захватити корен узрока сиромаштва и глобалних поремећаја природних система", указује Вилијамс.[693]

На међународном нивоу постоји одређени ниво консензуса о потреби успостављања одговорности држава у еколошкој сфери и механизмима за стављање под контролу неконтролисаног коришћења ресурса. На постизање овакве сагласности

---

[691] Бајагић М, *исто*, стр. 60.

[692] "Време је да се животна средина разуме према ономе што јесте: питање националне безбедности на почетку 21. века. Политички и стратешки утицај таласања становништва, ширења болести, уништавања прашума и ерозије земљишта, потрошње воде, загађења ваздуха и, могуће, подизања нивоа мора у критично пренасељеним регионима као што су делта Нила и Бангладеш, што ће подстаћи масовне миграције и запалити искру групних сукоба, представљаће језгро спољнополитичког изазова из којег ће већина других настати, распаљујући разне јавне и уједињујуће интересе који су преостали од Хладног рата", указује Каплан у својој "наступајућој анархији" – Kaplan R, "The coming anarchy, *The Atlantic Monthly*, 1994, p. 58.

[693] Вилијамс П, *исто*, стр. 349.

умногоме утиче природа глобалне економије засноване на одржавању и повећавању високог раста и потрошње од стране најразвијених држава, док на другој страни неразвијене државе оскудевају у ресурсима. Развијене државе теже сталној економској и технолошкој експанзији и немају довољно осећаја за дефиците реурса и неразвијеност у другим деловима света, при чему често себично штите своје интересе који су понекад прожети настојањима за хегемонијом и експанзијом.

У условима интензивног процеса глобализације и непостојања довољно сагласности држава о односу одржања еколошке равнотеже и различитих потреба, постоји конастантна опасност од међусобних сукоба држава у вези ресурса. Да би се одржала еколошка равнотежа на земљи ради хуманог и људског развоја човечанства државе морају, прихватити међузависност глобалног света и ускладити своје прохтеве за увећањем своје моћи на штету других држава и животне средине.

5.7. Демографски проблеми

Повећање броја становника на земљи је карактеристичан феномен новијег доба историје људског друштва и он је посебно изражен на крају 20. и почетком 21. века, а та тенденција биће настављена и у наставку 21. века. Брз пораст броја становника и његов неравномеран раст доводи до неравнотеже демографских и економских могућности богатих и сиромашних, недостатка ресурса (вода, храна, енергија), миграција људи и настанка разних болести.[694] Повећање броја становника утиче на стање безбедности у глобалним размерама. "Проблеми везани за светско становништво после Хладног рата односе се, пре свега, на његов економски и социјални статус, убрзани раст, насилне и ненасилне миграције и квалитет живота и здравља",[695] истиче Бајагић.

Демографски трендови нису исти у различитим деловима света. Демографски бум дешава се у Африци, Азији и Латинској америци, док је демографско старење карактеристично у Европи, северној Америци и Аустралији. Број становника у току једне деценије у свету повећава се за око једну милијарду и утиче на стање и заштиту

[694] Бајагић М, *исто*, Београд, 2012, стр. 51.
[695] *Исто*, стр. 49.

животне средине, искорењивање глади и сиромаштва, политичке напетости и сукобе, односно утиче на повећање изазова за опстанак будућих генерација.[696] Раст становништва тежишно се мора сагледавати у односу према смањењу ресурса и могућностима привредног развоја у будућности.[697] Овакав тренд раста становништва може изазвати проблеме, "као што су недостатак воде и основних животних намирница, а у крајњем случају и глад, затим убрзано трошење традиционалних енергената, као и економску стагнацију бројних неразвијених држава и читавих региона", истиче Стојановић.[698]

Повећање демографских проблема изражава се кроз демографске противуречности, убрзан раст броја становника у неразвијеним земљама и регионима света, док у развијеним деловима света долази до стагнације броја становника и демографског старења. Миграције се првенствено дешавају из неразвијених у развијене земље, где постоје бољи услови и перспективе за живот и рад. Овакви демографски аспекти погоршавају стање безбедности јер у процесу глобализације до изражаја долазе супротни трендови изражени чињеницом да се повећање броја становника дешава се у неразвијеним земљама и на светској периферији у којима су социоекономске неједнакости израженије и осетљивије у односу на земље светског центра.

Број становника на планети није се увек повећавао у истој мери у току историје. Пораст броја становника у дугом историјском трајању био је веома мали у односу на данашњи раст који представља демограску експлозију. На планети је 1650. године живело 500 милиона становника, а током 20. века број становника повећан је за преко четири милијарде становника. У последњој деценији 20. века број становника достигао је 5,7 милијарди, а почетком 21. века око 6,5 милијарди људи.[699]

---

[696] Спасовски М, Шантић Д,"Седам милијардити становник света – поларизованост демографског развитка на почетку 21. века", прегледни чланак, у: *Демографија*, Београд, 2011, стр. 7.
[697] Кенеди П, *исто*, стр. 37.
[698] Због огромног пораста броја становника неразвијених држава и региона, које у стопи повећања учествују са 97% са тенденцијом повећања до 100% у будућности, реално је очекивати да се настави тренд "продубљивања јаза између сиромашних и пренасељених држава и развијених постиндустријских држава" - Стојановић С, *исто*, стр. 122.
[699] *Исто,* стр. 121.

Према проценама демографа и економиста на планети постоје услови за опстанак до 14 милијарди људи.[700]

Графикон 5: Пораст становништва у свету од 1800. до 2050. године[701]

Демографи УН су вршили процену динамике повећања броја становника на земљи и истакли да је 1804. године достигнута прва милијарда становника, за достизање друге милијарде становника било је потребно 123 године (1927. године), треће милијарде 33 године (1960. године), четврте милијарде 14 година (1974. године), пете милијарде 13 година (1987. године), шесте милијарде 12 година (1999. године), седме милијарде 12 година (2011. године).[702] За последња два повећања броја становника за једну милијарду било је потребно по 12 година, а за следећа се предвиђа скраћење и овог временског интервала на око 10 година, што говори о

[700] Илић М, *Quo vadis свете*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 251.
[701] United ations (1995b); U.S. Census Bureau, International Programs Center, International Data Base and unpublished tables
[702] United ations (1995b); U.S. Census Bureau, International Programs Center, International Data Base and unpublished tables

очигледном и релативно брзом достизању горње границе капацитета и издржљивости планете за опстанак и одрживи развој људи.[703]

Табела 27: Демографски аспекти и негативни процеси глобализације[704]

Феномени	Политике које промовишу раст, али:
Раст незапослених	Пада производња пропорционално расту запослених (незапосленост, несигурност запослења и борба за посао)
Повећање броја обесправљених	Гуше се заједничка и људска права (политичко тлачење и одсуство демократије)
Раст окрутности	Недостају инвестиције у градовима и правична расподела добара (сиромаштво и мали приходи)
Губљење свести о пореклу	Маргинализују се или елиминишу културне различитости (хомогенизација)
Јачање свести о неизвесној будућности	Смањење или уништавање животне средине

Процес урбанизације[705] у неразвијеним земљама довео је до гомилања великог броја људи у градским срединама где непостоје капацитети за стамбено збрињавање, саобраћај, инфраструктуру, санитарне услове и производњу довољних количина хране. Притисак становништва на градове додатно је погоршан неправедном прерасподелом друштвеног богаства које је концентрисано код елита, а нарастајуће потребе повећаног градског становништва у условима ограниченог богаства повећаће притиске ради праведније расподеле. Проблем демографског раста утицаће на повећање притиска за здравственом заштитом, образовањем и запослењем, где немогућност адекватног решавања ових проблема води у протесте, бунтове и социјалне немире.[706]

---

[703] Сакс истиче да ће 2025. године планета имати 8 милијарди становника, а да ће 2040. године достићи 9 милијарди становника - Сакс Ј, *исто,* стр. 52.

704 Мијалковић С, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 51.

[705] Процес урбанизације представља светски тренд. Повећање броја светског становништва биће уствари раст урбаног становништва које ће повећати своје учешће у укупном светском становништву са 53% у 2013. години на 67% до 2050. године, док ће број руралног становништва бележити благи пад ка средини века - Сакс Ј, *исто*, стр. 52-53.

706 Радна снага неразвијених земаља износи око 1,76 милијарди људи, а процене за 2025. годину говоре о 3,1 милијарди људи, са годишњом потребом од око 38-40 милиона нових радних места. Проблем густине насељености становништва у градовима ће се посебно актуелизовати услед лоших

Глобализација је донела економски раст на светском нивоу али је прерасподела прихода између појединих региона и земаља продубила јаз, повећала економску стагнацију и сиромаштво. "Са све убрзанијим економским пропадањем и незадовољство се повећава, док ће сиромашни слојеви друштва показивати веће разочарење од осталих, јер ће елите учинити све да би одржале постојећи животни стандард, упркос чињеници да се привредни колач смањује. Незадовољство и бес појединих група могли би бити усмерени против група које сматрају узрочницима своје беде или против оних за које мисле да уживају корист неправедне расподеле у друштву".[707]

Проблем повећања потрошње у вези са утицајем на природу и ресурсе евидентан је и код развијених и код неразвијених земаља. У неразвијеним земљама огромно повећање броја становника утицаће на повећано трошење ресурса, у развијеним земљама повећано трошење ресурса долази због много веће потрошње ресурса по становнику тих земаља, јер развијени троше много више него неразвијени. Кенеди истиче да је "земља нападнута са две стране од људских бића – претераним захтевима и расипничким навикама утицајног становништва развијених земаља, као и милијардама нових гладних уста рођених у земљама у развоју која (сасвим природно) теже да повећају сопствени ниво потрошње".[708]

Глобализација је снажно повећала транснационалне економске активности и број транснационалних актера, што је утицало на повећање глобалног економског раста и убразаног и неконтролисаног трошења светских ресурса. Са становишта ограничености ресурса које планета поседује постаје проблематично настојање сталног повећања економског раста као показатеља привредног и материјалног успеха. Те тежње воде ка убрзаном трошењу ресурса и сталном повећању људске потрошње која далеко превазилази границе физичких и друштвених потреба људи и која је усмерена ка претераном материјалном конзумеризму, хедонизму и уживању

животних услова и немогућности обезбеђења основних потреба због ограниченог и неправедно распоређеног друштвеног богатства неразвијених земаља - Кенеди П, *исто*, стр. 43.

[707] Бајагић М, *исто*, стр. 50.

[708] "Људска врста у целини би могла више да трпи због нехатне потере за економским растом, него што би могла да изгуби прилагођавајући своје садашње навике" - Кенеди П, *исто*, стр. 50.

без граница. Такве тенденције настоје даље да прошире границе потрошачких друштава путем ширења слободних тржишта и демократије ради даљег повећавања могућности, услова и амбијента за стварања инфраструре економско-политичких система који ће подстаћи потрошачку експанзију и у неразвијеним деловима света.

Табела 28: Број становника и просечна годишње стопе пораста становништва по континентима, 1950–2100.[709]

	Број становника (у милијардама)					Просечне годишње стопе пораста		
	1950.	2000.	2011.	2050.	2100.	1950-2000.	2000-2050.	2050-2100.
Свет	2,5	6,1	7	9,3	10,1	1,8	0,8	0,2
Африка	0,2	0,8	1	2,2	3,6	2,5	2	1
Азија	1,4	3,7	4,2	5,1	4,6	1,9	0,6	-0,2
Европа	0,5	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0	-0,1
Л. Америка	0,2	0,5	0,6	0,8	0,7	2,3	0,7	-0,2
С. Америка	0,2	0,3	0,3	0,4	0,5	1,2	0,7	0,3

Постоје све већи број уверљивих ставова да ће глобална експлозија становништва имати утицај на првенствено на људску и националну безбедност, а на даље и на друге нивое безбедности. Смањење броја младих људи у деловима света којима прети демографско старење, првенствено на Западу, имаће утицај на смањење капацитета војне силе услед повећања просечне старости становништва. Последице демографског старења имаће и друге друштвене последице. Пензијски систем ће бити оптерећенији, мањи број запослених издржаваће све већи број старих и радно неактивних људи, док мањи број радно способних људи означава мањи напредак[710] у области технологије, науке и менаџерства, а даљим старењем популације штедња ће се смањивати у корист потрошње што ће утицати на стопу националне штедње и улагања.[711]

[709] David B, 7 Billion and Counting, Population, American Association for the Advancement of Science, vol 333, July 2011, www.sciencemag.org.

[710] У старосном добу од 30 до 44 године долази до највећих и најбитнијих открића, па је стога процес демографског старења негативан јер утиче на научни и технолошки напредак. Према негативним европским демографским трендовома, САД има уравнотежену демографску слику где је имиграција њено тајно оружје. "Имиграција даје Америци особености које се ретко везују за богату земљу – глад и енергију. Како се земље богате, порив за напредовањем и успехом слаби" - Закарија Ф, *исто*, стр. 195.

[711] "За напредне индустријске земље чије становништво већ лагодно живи, задовољно и мање склоно напорном раду, лоша демографска слика смртоносна је болест" - *Исто*, стр. 196.

Са друге стране демографско бујање младих људи у земљама неразвијеног света имаће утицај на повећање бројног стања потенцијалних легалних војних и паравојних састава и формација, без обзира да ли се ради о војсци, терористима или другим категоријама деструктивних група. Оријентацију младих неразвијеног света умногоме ће одредити њихова економска и социјална позиција, сиромаштво и неперспективност и подстаћи њихове осећаје неправде. Демографски бум подстаћиће друштвене немире, политичке нестабилности и повећаће могућности унутрашњих, локалних и регионалних сукоба и ратова. У свим регионима и земљама у којима убрзано расте становништво постоје пригушена економска и социјална очекивања. Постојеће супротности идеолошког карактера, верска, етничка и расна мржња и други специфични локални узроци могу да доведу до грађанских и верских ратова. Социјално стање које одређује, између осталих фактора, и демографски раст пресудно ће утицати на стварање услова и околности који доприносе ескалацији насиља, а како демографско бујање расте истовремено ће расти и социјалне напетости и могућности сукоба.

Демографски проблеми изражени демографском експлозијом "у чијој су основи низак степен едукације и крајње ограничен животни стандард, су реална основа за настајање социјалне нестабилности, политичких фрустрација и друштвених преврата", истиче Стојановић, и сматра да демографски бум са својим ширим импликацијама може представљати увод у светске социјалне експлозије услед негативних ефеката везаних за проблеме економског раста и укупног развоја земаља, региона и света у целини.[712]

У најтежој ситуацији налазе се неразвијене земље које оскудевају у храни, производима широке потрошње намењених одржању основне животне егзистенције људи и важним ресурсима. Демографски проблеми повезани са другим проблемима економског и друштвеног развоја и постојеће социјалне слабости могу бити окидач за повећање етничких и верских тензија, терористичких и других врста аката и

[712] Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 125.

размирица унутардржавног и међудржавног типа, уз могућност њиховог прерастања у различите врсте сукоба и ширење на регионални ниво.[713]

Повећано старење[714] становништва са повећањем броја људи у старосној групи преко 65 година живота и повећање животног века људи у развијеним земљама доводи до другачијих проблема у односу на неразвијене земље, повећавају се издвајања за пензијско и здравствено осигурање. У условима смањења стопе рађања проблем се још више појачава јер долази до још веће диспропорције, смањује се број радноспособног и запосленог становништва и повећава број пензионера.

Табела 29: Демографско старење Европе[715]

Еуростат сценарио, ЕУ-25 до 2050. год. (у хиљадама)	**2005-2050**	**2005-2010**	**2010-2030**	**2030-2050**
Укупна популација	**-2.1% (-9642)**	**+1.2% (+5444)**	**+1.1% (+4980)**	**-4.3% (-20066)**
Деца (0-14)	-19.4% (-14415)	-3.2% (-2391)	-8.9% (-6411)	-8.6% (-5612)
Млади (14-24)	-25.0% (-14441)	-4.3% (-2488)	-12.3% (-6815)	-10.6% (-5139)
Млади одрасли (25-39)	-25.8% (-25683)	-4.1% (-4037)	-16.0% (-15271)	-8.0% (-6375)
Одрасли (40-54)	-19.5% (+19125)	+4.2% (+4170)	-10.0% (+10267)	-14.1% (-13027)
Старији запослени (55-64)	+8.7% (+4538)	+9.6% (+5024)	+15.5% (+8832)	-14.1% (+9318)
Стари (65-79)	+44.1% (+25458)	+3.4% (+1938)	+37.4% (+22301)	+1.5% (+1219)
Јако стари (80+)	+180.5% (+34026)	+17.1% (+3229)	+57.1% (+12610)	+52.4% (18187)

У демографским тенденцијама развијених и неразвијених земаља света уочавамо проблеме који су изражени у расподели ресурса који су у развијеним

[713] *Исто.*
[714] У Европи ће до 2030. године, услед демографског старења, бити двапут више становника старијих од 65 година у односу на број деце испод 15 година. Однос радно способног и старог становништва имаће тренд погоршања у западној Европи и смањиће се са 3,8:1 на 2,4:1 до 2030. године, а у САД ће се смањити са 5,4:1 на 3,1:1. Тренд демографског опадања Европе у будућности може се смањити и уравнотежити само приливом и прихватањем већег броја досељеника - Закарија Ф, *исто*, стр. 195.
[715] Eurostat, Demographic Projections (Baseline scenario), 2004.

земљама усмерени и концентрисани према старијем делу популације преко 65 година, а у неразвијеним земљама према деци и млађем делу популације. Проблем развијених земаља у будућности може се изразити потрошњом издржаваног дела становништва преко 65 година које ће доминирати и које може представљати "кочницу за укупан раст производње, слабећи га у поређењу са друштвима са већим уделом радно активних људи и већим инвестирањем ресурса у производњу". Земље које имају више старих вероватно ће имати мање криминала и могу имати мање склоности ка рату, али истовремено и мањи регрутни потенцијал за потребе војне силе, што је потенцијални проблем.[716] Према одређеним проценама доћи ће до даљег повећања броја становника преко 65 година старости. У 2010. години, по први пут у људској историји, број људи старијих од 60 година премашио је број деце млађе од 15 година и представља поуздан знак старења светског становништва.[717]

У земљама са разноврсним и хетерогеним саставом становништва где постоји више етничких заједница различити нивои повећања становништва по појединим заједницима могу изазвати демографске неравномерности које касније могу имати своје импликације на друштвену равнотежу и представљати политички изазов. У случају када једна или више етничких заједница има већи природни прираштај у односу на становништво етничке заједнице чија је постојбина матична национална држава, која тренутно има већину укупног броја становника земље, може доћи до измене демографска структуре у коме ће преовладати једна или више етничких заједница у односу на народ националне државе. Највећа демографска експлозија догодила се у другој половини 20. века, а таква тенденција наставиће се и у првој половини 21. века. Највеће стопе раста становништва бележе неразвијене земље и региони света, и то у Азији, Африци и Латинској америци, а најмање у Европи, Северној Америци, Аустралији, Новом Зеланду и Јапану.

[716] Кенеди П, *исто*, стр. 54.
[717] Тодоровић С, *Земља старих: у Србији свака друга особа има 65 година*, Блиц, 01.10.2013.

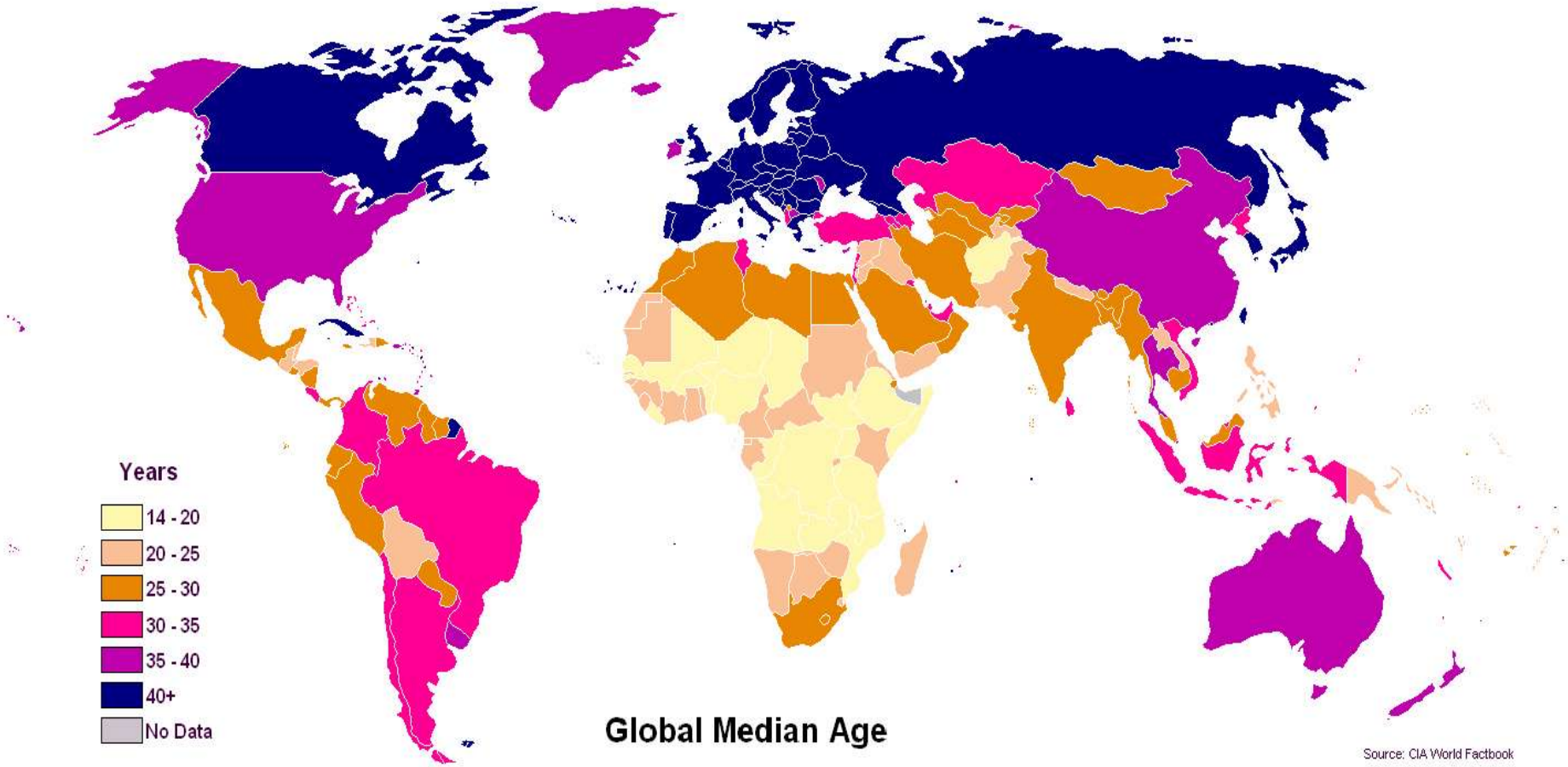

Слика 6: Просечна старост светског становништва[718]

[718] http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_the_world, 28.11.2014. године.

Миграције представљају кретање становништва из села у градове услед индустрализације и урбанизације. У градовима услед тога долази до гомилања становништва, великих густина насељености, недостатка животног простора и недовољних економских и социјалних услова за живот. Положај мигранта у градовима бива тежи услед немогућности запослења и лоших материјалних услова живота у складу са широким потребама данашњег човека. То погоршава њихове услове живота у односу на услове на селу одакле су дошли и где су природни ресурси за физички опстанак на дохват руке људи.

Миграције људи из сеоских подручја у милионске градове у неразвијеним земљама због брзих техничко-технолошких и других позитивних друштвених промена доводе до неконтролисаних прилива људи. "Велики градови и мегалополиси, који су нарочити карактеристични за Латинску Америку и Азију, због убразног прилива великог броја становника претварају се у хаотичне средине сиромашних, гладних, озлојеђених и болесних људи који живе на граници социјалне издржљивости. Експлозивни раст становништва уз смањење ресурса у неразвијеним земљама и земљама у развоју, поред опасности од унутрашњих миграција и различитих ненасилних и насилних сукоба, довео је до масовних миграција[719] у друге државе и регионе. Назначајнији разлози великих миграција становништва су економско пропадање и деградација животне средине, затим културни, етнички и верски антагонизми и сукоби, као и политичке несугласице, нестабилности и ратови".[720]

Највећи изазови 21. века биће проблеми демографске природе у вези са нарастајућим потребама одржања животне егзистенције огромног броја људи и перспективама будућности која не пружа извесност. Више кумулативно повезаних различитих врста проблема довешће до сложених економско-социјалних и политичких захтева према владама земаља и интитуцијама глобалног поретка ради проналаска одрживих решења. "Највећи тест за људско друштво у 21. веку биће како

[719] Миграције се на основу мотивације мигрирања могу поделити на: недобровољне или принудне (кретања избеглица) и добровољна и слободна (економске миграције) - Вилијамс П, *исто*, стр. 588.
[720] Стојановић С, *исто*, стр. 127.

да нађе ефикасно решење за три четвртине најсиромашнијег човечанства: растућу потхрањеност, глад, потрошњу ресурса, немире, принудне миграције и оружане сукобе – несреће које могу да погоде и богате земље, мада не толико директно", правилно уочава Манделбаум .[721]

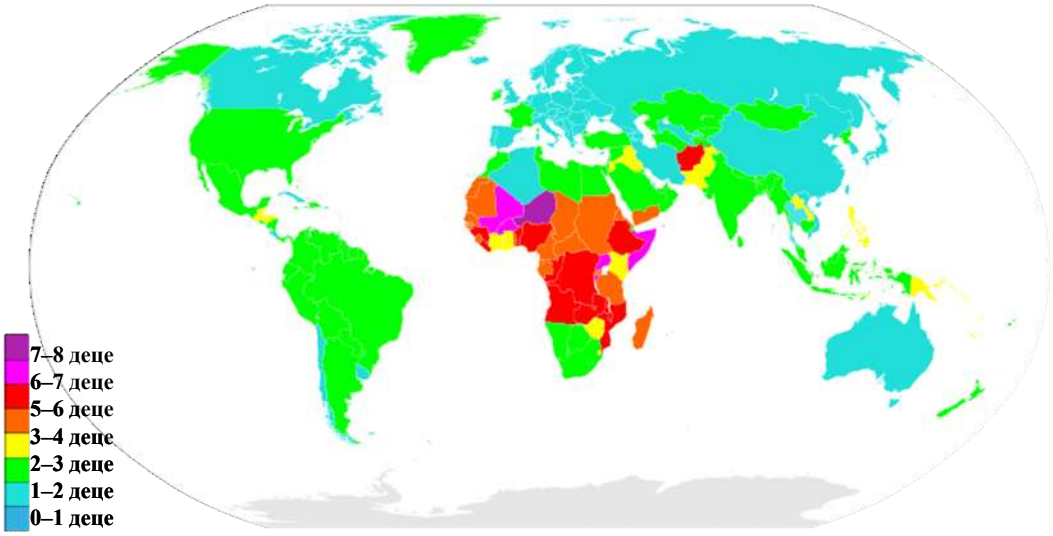

Слика 7: Стопа плодности у свету[722]

Други облик миграција представља кретање људи из једне у другу земљу, најчешће, у потрази за бољим условима живота. Дуги низ година од половине 20. века велики број миграната из различитих делова Европе стремио је одласку у земље западне и средње Европе ради посла и бољих животних перспектива. Већином су одлазили људи нижег образовног и стручног нивоа квалификација за којима су та тржишта исказивала потребе и омогућавала њихово апсорбовање у економски и политички систем тих земаља. Миграције су се дешавале и у другим деловима света са истим или приближно сличним разлозима, такође, првенствено материјалне природе (северна Америка и Аустралија). Људи су се селили тамо где је било више ресурса.

Међутим, миграције у савременим условима почињу да представљају проблем за развијене земље севера. Досељавање имиграната захтева ангажовање и ново

[721] Манделбаум М, *исто*, стр. 378.
[722] CIA World Factbook 2012.

распоређивање ограничених ресурса развијених држава које улазе све више у проблеме привредних криза као проблема функционисања капитализма. Повећана незапосленост у развијеним држава доласком миграната повећава потребе за новим радним местима и ствара проблем већинског националног становништва за радним местима која између осталог попуњавају мигранти. Истовремено, повећава се опрезност националних држава и настаје страх од смањења контроле граница и суверенитета земље, сумња у могућност промене структуре националног састава путем склапања мешовитих бракова, страх од страних верских и културних различитости, као и животних вредности и њихових сопствених навика. Уколико одређене земље у којима је повећан прилив миграната уведу оштрије мере ради контроле прилива, ограничавања уласка или протеривања миграната може доћи до избијања сукоба и мигрантске кризе, са већим последицама по општу безбедност, у зависности од обима и величине кризе и броја миграната.[723] Проблеми масовних миграција изражени су у Европи, САД и Аустралији.

Повећање броја становника повезано са повећањем броја сиромашних људи и еколошким проблемима доводи до настанка загађења, експанзије заразних болести и утицаја на здравствено стање становништва. На основу података СЗО приближно једна четвртина људи света болује од инфективних хроничних болести, а око 20 милиона умре од заразних болести. У свету је у 1991. години било око осам милиона смртних случајева од туберкулозе, а процена је да је овим вирусом заражена око трећине становника света. Болести као што су куга и маларија поново су се појавиле у Индији, у Латинској америци појавила се колера, док је жута грозница захватила Индију, Бразил, Венецуелу и Аустралију.[724] У највеће болести са смртним исходом су туберкулоза, маларија и сида, које се и даље шире, а процена је да ће оне бити носиоци највећег броја смртних случајева у свету до 2020. године.[725] Ширење вируса сиде је веома евидентно у јужној, југоисточној и источној Азији са проценом да ће

[723] Michael K, Chandrani Y, World Security: Challenges for a New Century, New York: Martin Press, 1998, pp. 62-74.
[724] Мандер Г, *Глобализација*, Клио, Београд, 2003, стр. 179.
[725] Strategy in the Contemporary World: An Introducyion to Strategic Studies, New York: Oxford University Press.

број заражених у овим регионима превазићи Африку, док је на подручјима бившег СССР и у источној Европи дошло до појаве дизентерије, дифтерије, колере, хепатитиса Б и Ц, услед слабљења здравствене заштите и економских проблема.[726] Проблемима западне Европе са инфективним болестима у значајној мери доприноси прилив миграната из других делова света, а најизраженије болести су туберкулоза, хепатитис Б и Ц и сида.[727] Повећање и убрзање процеса глобализације утицало је на брже ширење и преношење појединих врста болести на просторима читаве планете.

Традиционална подела земаља света на земље сиромашног Југа и богатог Севера услед убрзаног процеса глобализације и нових промена добили су нову поделу по линији сиромашног Истока и богатог Запада. "Економска неједнакост је узрок и последица глобализације неједнаке моћи земаља", истиче Бајагић, и указује на "неуравнотеженост улагања у привредни развој, негативне последице либерализације трговине, појачане међузависности националних економија које доводе неразвијене земље у још потчињенији положај".[728] Глобална економска диспропорција појачаће демографске изазове у будућности.

Пораст броја становника планете има утицај и на еколошку средину, где повећање броја људи није одрживо са садашњим нивоом потрошње и доминантном културом потрошачког друштва, коју подстиче глобализација и неолиберални модел, са сталним ширењем и прихватањем западних цивилизацијских вредности.

Процес убрзане глобализације у односу на насељеност планете на овом степену демографског раста, раста економских активности и трошења ресурса представља сложен проблем и захтева научна и оперативна (практична) решења услед различитих демографских изазова који производе проблеме безбедности на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу.

---

[726] Бајагић М, *исто*, стр. 56.
[727] Pirages D, "Demographic change and ecological security", *Environmental Change and Security Project Report* 3, 1997, pp. 37-46.
[728] Бајагић М, *исто*, стр. 48.

5.8. Тероризам

Глобализација је учврстила и појачала процес нове прерасподеле моћи у међународним односима по завршетку Хладног рата. Јачање моћи униполарног центра успоставља се новим неолибералним економско-политичким поретком и процесом успостављања и ширења демократије на светским просторима. Транснационализација економских и других активности у процесу глобализације и масовна употреба савремених информатичко-комуникационих технологија омогућили су терористичким организацијама лакшу комуникацију и већу мобилност на простору читавог света.

У глобализованом и све мањем свету са низом противуречности и неједнакости повећава се антагонизам различитих фрустрираних и обесправљених појединаца и група. Домети савремених технологија повећали су могућности држава и недржавних актера, организација, група и појединаца. Порасла је способност за лак и несметан пренос порука у односу на пренос путем традиционалних медија. Терористи данас масовно користе интернет за комуникацију са свим доступним сервисима. Компјутерске комуникационе мреже су погодне за комуникације терориста које се не могу се лако ограничити, цензурисати, контролисати њихов садржај и истовремено дозвољавају несметан приступ свакоме. Када се нека интернет адреса или виртуелни учесник искључе могу се отворити нови за исте намене.[729]

Безбедност држава, региона и света у целини данас је посебно угрожена тероризмом који поприма нови облик у виду транснационалних претећих и неконтролисаних активности. Тероризам је стара појава у историји са својим активностима у најразличитијим деловима света, заснован на идеолошким, националистичким и религијским схватањима и уверењима. Без обзира на опредељеност и настројеност традиционалних терориста може се истаћи да су

[729] Зиројевић Фатић М, "Злоупотреба интернета у сврхе тероризма", *Међународна политика*, 3/2011, Београд, стр. 417-420.

исказивали више ограничења по питању случајних и насумичних убистава људи у односу на нове форме деловања транснационалних терориста.

Традиционални или стари тероризам углавном са хијерархијском организацијом, већином национално одређен, разликује се у односу на нови мрежни тип организације тероризма. Нови тип тероризма је по свом деловању и организацији транснационалног карактера, без централизоване организације, употребљава нове стратегије, доктрине и тактике. Његови циљеви су високи и достижу крајње намере постизања паралисања функција одређене државе, блокаде постојећег система међународних односа, постизања великих и масовних жртава, уз коришћење свих врста оружја, закључно са могућношћу употребе нуклеарног оружја уколико би дошли у његов посед. У предузимању превентивних мера против тероризма, као сложене појаве, постоје одређена ограничења која онемогућују и усложавају постизање резултата. Непотпуност веза и односа у организационој структури глобалног тероризма, неодређеност класификације ко је терориста односно терористичка организација, а ко није, динамичност успостављених веза у флексибилној организацији које су у сталним променама отежавају анализу и превентивно предузимање мера ради предупређења терористичких аката.[730]

Терористичке организације нису војне формације против којих се могу водити класични ратови. Оне представљају невидљивог, жилавог, непредвидивог непријатеља чије су снаге дисперзиране на многим невидљивим местима. Мрежни облик организације без познате и извесне хијерархије омогућава њихово деловање на било ком месту и потенцијално свуда без унапред прецизно одређене локације. Непријатељ код кога нема фронта, позадине, тачне локације, невидљив и опасан. Терористи нападе најчешће спроводе над цивилима[731] из политичких разлога. Циљеви њиховог дејства углавном нису војни циљеви и остварење контроле територије, већ су чешће психолошке природе.

[730] Mayntz R, "Organizational Forms of Terrorism.Hierarchy, Network, or a Type sui generis?", p. 3.
[731] Цивили су мете терористичких група и представљају симболичне мете, а крајњи циљеви су сасвим дубљи и већи – Robertson E, Terrorism and Global Security, New York: Facts On File, Inc, 2007, p. 7.

Терористичким активностима скреће се пажња, истиче присуство и објављују виши политички циљеви.[732] Постоји тежња придобијања људи и уједињавања око циљева терориста, спроводе се активности промовисања и пропаганде и покушаји укључивања оних који их прихвате. Упоредо са активностима придобијања присталица извршавају се акта којим се подстичу и изазивају страх, паника и спроводи терор. Поред активности према становништу поруке су усмерене и према органима власти, владама, тежећи да се испровоцирају неодмерене и радикалне реакције, да се утиче на покушај поларизације јавног мнења и привлачења неутралних и других незаитересованих људи.[733] Иако су традиционални облици тероризма у својим изведеним терористичким актима првенствено тражили публицитет и пажњу за промоцију и прихватање својих идеја и представљали врсту позоришта, глобални тероризам има нове циљеве и тежи да промени политику и уништи противника, стварајући услове за настанак великог број жртава.

Нови транснационални или глобални тероризам одликује нови флексибилни и децентрализовани тип организације у којој је мрежна организација претежна одлика и разлика у односу на традиционални тип, а нехијерахијска природа супротна формализованом устројству типова организација. Не постоји правилно одређена расподела моћи као у формализованим типовима организација, она је неједнако расподељена у мрежној структури, а такође не постоје ни устројене линије управљања и руковођења. Терористичке организације према начину свога организовања, односно структури, могу се поделити у четири групе, које се разликују према нивоу безбедности и ефикасности: конвенцијално-хијерархијски, ћелијски, мрежни и отпор без вођства.[734] Најефикаснији је конвенционално-хијерахијски али истовремно и најмање безбедан, за разлику од групе "отпор без вођства" која је најбезбеднија, али најмање ефикасна, односно стихијско-децентрализована.

Природа глобалног транснационалног тероризма поприма у процесу глобализације своје ново обележје у виду усмерености против вредности и моћи

[732] Тероризам је политички мотивисан насилни акт, верски или етнички, увек политичког карактера – Cronin K, "Behind the curve: Globalization and international terrorism", 2006, p. 33.
[733] Манделбаум М, *исто*, стр. 179.
[734] Mayntz, R, „Organizational Forms of Terrorism.Hierarchy, Network, or a Type sui generis?“, p. 8.

западне цивилизације. Један од кључних момената оживљавања и јачања радикалног исламског тероризма после Хладног рата, представља војна интервенција САД у Кувајту 1991. године после које су америчке снаге остариле своје присуство у региону, рачунајући и Саудијску Арабију. Као главни и дугорочни циљ активирања радикалног исламског тероризма био је оживљавање истинског ислама кроз ослобађање од искварене западне културе и успостављање свеисламског халифата на простору Средњег истока, са циљем његовог проширења на остале делове света, а које је спроводио покрет Ал Каида.[735] Постојало је шест краткорочних циљева којима је тежио овај покрет: "протеривање снага САД из Саудијске Арабије, протеривање страних сила из исламског света, замена краљевске породице Сауд правим исламским режимом, замена других корумпираних, елитистичких и прозападних режима широм региона, подршка Палестинској држави насупрот ционистичке државе Израел и подршка другим исламским покретима", истиче Вилијамс.[736]

Употребна вредност војне моћи у процесу глобализације је релативизована услед нарастања снаге јавног мнења држава заснованог на доступности информација и стању асиметричних односа моћи јаких и слабих актера. За разлику од тероризма који спроводе недржавни актери, у пракси постоји и државни тероризам. Не постоји јединствена и прихваћена дефиниција шта је то државни тероризам. У случају државног тероризма држава је та која је спонзор тероризма, односно терористичких активности. Државни тероризам постоји у случајевима када је "појединa држава одговорна за смрт недужних људи, или активно финансира, или на друге начине помаже оне који су за то одговорни",[737] при чему се овакве активности користи као акти спољне политике.[738] Државни тероризам, дакле, тежи да постигне политичке циљеве, без вођења рата, иако се може рећи да он у суштини означава употребу силе државе која га спроводи, али иста не достиже квалификацију рата по својим карактеристикама. Он представља својеврстан сукоб ниског интензитета. Дотична држава која га користи избегава нерационалне трошкове вођења конвенцијалног рата

[735] Вилијамс П, *исто*, стр. 245-246.
[736] *Исто*, стр. 246.
[737] Pettiford L, Harding D, *Terorizam - Novi svetski rat*, Mozaik knjiga, Zagreb, str. 127.
[738] Wilkinson P, *Terorizam protiv demokratije*, Golden Marketing, Zagreb, str. 59.

и осуду међународне јавности у којој би постала одговорна за његово избијање, вођење и последице.

Терористичка акта која се спроводе су данас најчешће у функцији притисака и претњи, оружаних активности, које спроводе државе према својим ривалима са тежњом остваривања одређених циљева. Ради се о међународном тероризму држава коме се нико за сада није покушао званично супроставити. "Тероризам, иако данас није прихваћен као легитиман облик ратовања, могао би у будућности постати прихваћена форма ратовања",[739] истиче Вилкинсон. Терористичке организације, групе и појединци могли би бити употребљени за нападе на противнике појединих држава или би уз подршку влада дотичних држава развијале сасвим нове формације према њиховој намени.

Државе које желе да спонзоришу тероризам могу на различите начине да помажу терористичке организације и појединце ради извођења терористичких акција због којих дотична држава може имати користи у унутрашњој или спољној политици. Ганор истиче следеће облике помоћи или подршке: идеолошка, финансијска, војна (опремање оружјем, обука, вежбе итд.), оперативна (обезбеђење лажних докумената, опреме, смештаја итд.), избор објеката терористичких напада, укљученост дотичне државе у терористичке нападе (учешће припадника обавештајних служби и снага безбедности или њихових сарадника).[740] "Тероризам добија нове димензије и постаје део система државне политике", истиче Стојановић и "очигледно, државни тероризам постаје легалан, односно користи се за јавни чин кажњавања појединих држава".[741]

Као прекретница у новом тероризму узима се 11.септембар 2001. године, када се догодио терористички напад у САД, крај Хладног рата и интензивирање процеса глобализације са великом променом економско-политичког устројства света, као и настанак нове расподеле моћи у међународним односима. Традиционални тероризам тежио је ка конкретнијим и разумнијим, и начелно остваривијим циљевима, док савремени тероризам тражи и захтева свеобухватне, генералне и радикалне циљеве.

[739] Wilkinson P, *isto*, p. 63.
[740] Ganor B, "Defining Terrorism." Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter, 1998.
[741] Стојановић С, *исто*, стр. 216.

Данашњи терористички напади теже страдању што већег броја људи, о чему сведочи напад[742] 2001. године на Светски трговински центар и Пентагон, симболе економске и војне моћи САД, када је погинуло око 3.000 људи. О степену радикалности сведоче и изјава Осама Бин Ладена који је одговоран за највећи терористички напад у историји и који је изјавио "да је не само дозвољено већ је и религиозна обавеза да сваки американац буде убијен кад год и где год је то могуће", указује Манделбаум.[743]

Број самоубилачких терористичких напада од 1981. до 2011.[744]

ред. број	Садржаји тероризма	Број аката, погинулих и рањених
1.	Укупан број терористичких аката	2297
2.	Укупан број смртно страдалих	29951
3.	Укупан број рањених	76332
4.	Број смртно страдалих по једном акту	13.1
5.	Број рањених по једном акту	33.3

Нови облик транснационалног тероризма представља тероризам уз могућу употребу нуклеарног, хемијског и биолошко оружаја (оружје за масовно уништење), за који се са правом говори да представља највећу опасност по свет и истиче да представља тероризам будућности. Могућност набавке и употребе хемијског и биолошког оружја је повећана јер је оно све доступније за набавку на светског тржишту, док би употреба нуклеарних средстава била могућа само уколико би се дошло у његов посед. Терористичке организације немају могућности производње нуклеарних средстава, иако их није тешко набавити. Обзиром на радикални карактер терористичких организација и самих терориста логично је да би им циљ била употреба оружја са највећим и несагледивим последицама по друштвене заједнице. Такве могућности и сазнања о опасностима које носи глобални тероризам производи страх људи у свету од примене и употребе оружја за масовна уништење која могу

[742] Напади на СТО и Пентагон извршени су са идејом која симболизује и тежи да означи крај економске и војне моћи САД, а са њима и западних цивилизацијских вредности и начина живота, док Вилијамс истиче да су "напади 11. септембра смишљени да покажу способност да се нападне удаљени непријатељ САД, али и да се пружи већа подршка покрету Ал Каида" - Вилијамс П, *исто*, стр. 246.
[743] Манделбаум М, *исто*, стр. 179.
[744] Chicago Project on Security and Terrorism - CPOST, http://cpost.uchicago.edu/search_results.php

произвести катастрофалне последице. Нуклеарне пролиферација и тероризам не могу се потпуно елеминисати, али се могу држати под контролом.[745]

У условима страха и неизвесности углавном је постигнут консензус и сагласност држава у борби против глобалног тероризма, без обзира на друге супростављене интересе, јер таква опасност захтева глобалну свест и способност деловања. Обзиром на проблеме тероризма са којима су се суочавале велике силе и друге државе (САД, Русија, Кина, Индија, Велика Британија итд.), сећања на терористичка дејства у блиској прошлости изазвала су интерес за сузбијање тероризма као појаве угрожавања безбедност људи, држава и глобалног друштва. Он је много већа опасност у 21. веку него традиционални тероризам због све веће доступности разорних и деструктивних средстава која су на располагању терористима.

Тероризам је данас глобалног карактера јер границе нису препрека тероризму, а глобализацијом тероризма растојања су знатно смањена. Његово разарање је огромно по обиму и ефектима, присутно је високо планирање и координација, цивили су терористи и жртве, а између тероризма и објављеног рата између држава нестаје класичне границе. Глобални тероризам организују "транснационалне недржавне организације преко глобалних терористичких мрежа[746] и завереничких ћелија које се налазе у многим земљама, ангажујући притом невиђене нивое комуникације и координације", истиче Кегли.[747]

Глобални тероризам је "последица неједнакости, сиромаштва, нестабилности и беде које изазива процес глобализације", указује Стојановић и истиче да су узроци тероризма социјално незадовољство и безнађе које је производ социо-економског и друштвеног статуса.[748] Узроци тероризма су нагомилане противуречности, неприхватљиви услови живота и разочарења одређених друштвених група животним

---

[745] *Исто*, стр. 182.
[746] Постоји велика опасност од повезивања терористичких група и њихових мрежа са појединим државама које их подржавају, услед већих могућности ширења оружја за масовно уништење, стварајући јаке противнике од неразвијених и слабих држава и појединаца - The National Security Strategy of The United States of America, White House Washington, Septembar 2002.
[747] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *исто*, стр. 632.
[748] Стојановић С, *исто*, стр. 216.

перспективама, истиче Гаћиновић.[749] Тероризам у свету ствара "неподношљива моћ светског хегемона, одбрана виталних интереса свим средствима и тежња ка потирању свих посебности", констатује Накарада.[750] Ал-Каида је саопштила циљеве своје терористичке активности, окончање војне доминације западних земаља у исламским земљама, западне оружане интервенције у Ираку[751] и Авганистану и безусловне америчке подршке Израелу.[752]

Концентрација највећих терористичких активности на почетку 21. века потиче са Блиског истока одакле је и извршен највећи терористички напад у новијој историји. Ал Каида је била главна терористичка организација са базом у Авганистану, а њену доминантну снагу представљао је арапски свет претежно муслиманске вероисповести. Процес глобализације и модернизација нису интегрисали Блиски исток у складу са позитивним политичким и економским променама у развијеним деловима света. Напротив, глобализација са неолибералним економско-политичким моделом и начином прерасподеле економских користи донела је економско-социјалне неједнакости и сиромаштво. Манделбаум наглашава да су неуспеси од процеса глобализације и начина функционисања економије утицали да Блиски исток далеко изостане у богаству и моћи у односу на Европу и северну Америку и закључује да су "политичке институције Запада донеле тиранију, а чак је и западни начин ратовања донео пораз", па отуда постоји огорченост према доминацији Запада и циљ истискивања Запада и САД са Блиског истока.[753]

Глобални индекс тероризма, повећање броја терористичких аката и броја жртава указује на глобални тренд заоштравања и појачања противуречности у

---

[749] Гаћиновић Р, Стајић Љ, *Увод у студије безбедности,* Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 375.
[750] Накарада Р, Предавање "Ратни сукоби, стратегија мира и начини решавања конфликата", Коларчева, Институт за европске студије, Београд, 2004.
[751] САД су спроводиле рат против терора извршењем превентивних војних акција. Режим Садама Хусеина срушен је брзо, али је после тога дошло до сложеног сукоба са нестабилношћу и великим насиљем. За четири године након рушења режима убијено је око 100.000 цивила, а око четири милиона људи су постали избеглице. Губици САД су 3.000 убијених и 25.000 рањених војника. Снаге САД нису могле да спрече насиље. Употреба огромне ватрене моћи САД била је оправдана са њихове стране, али са позиције противника она је представљала терор - Вилијамс П, *Увод у студије безбедности*, Службени гласник, 2012, стр. 247.
[752] Primorac I, "Suvremeni terorizam kao filozofska tema", *Polemos,* 10/2007, str. 11-12.
[753] Манделбаум М, *исто*, стр. 180.

глобалном друштву и милитаризацији у глобалним односима. Активности појединих терористичких организација јасно говоре о њиховој концентрацији на простору Блиског истока и локацијама њихових напада.

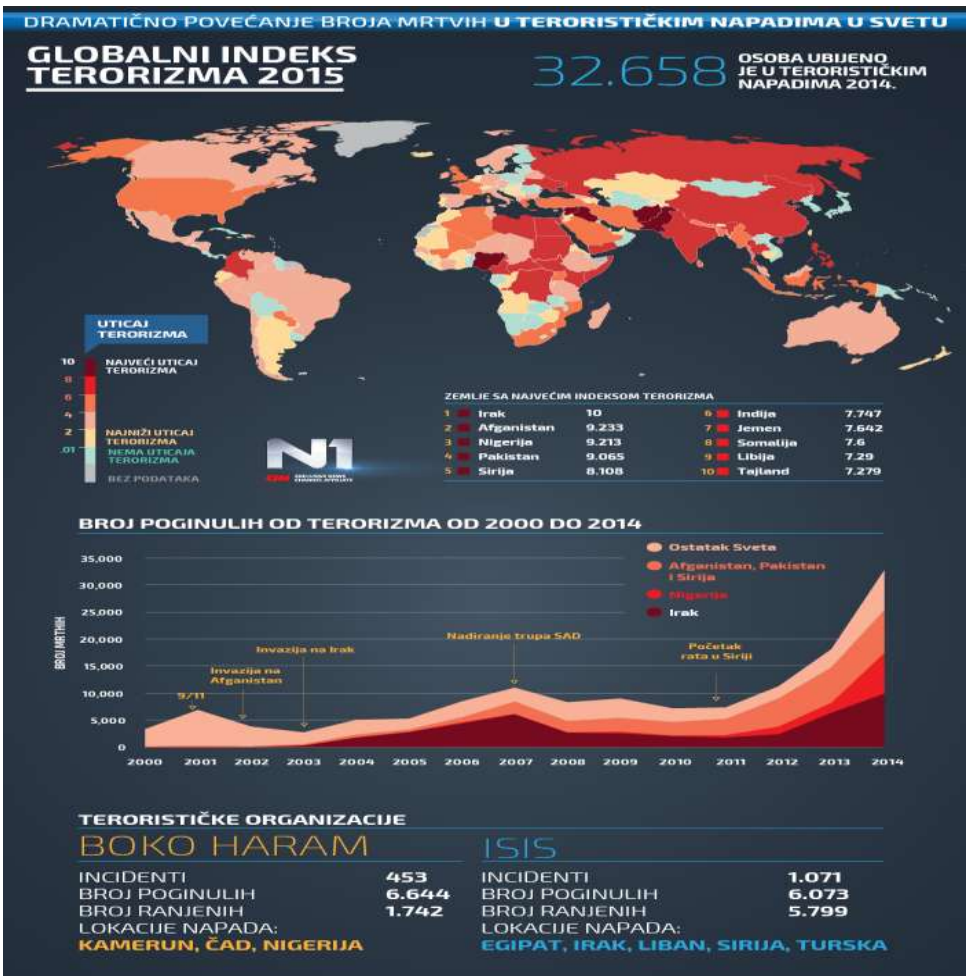

Слика 8: Глобални индекс тероризма и повећање броја жртава[754]

Исламски фундаментализам је данас носилац националних, верских и културних осећања и не прихвата вредности западних држава изнад исламских вредности, отворено исказујући антизападно расположење, одбацујући глобализацију као процес наметања економске, политичке, војне и културне доминације Запада. Порука упућена креаторима процеса глобализације је гласила: "Ми имамо своју

[754] http://rs.n1info.com/a109915/Svet/Svet/Terorizam-sve-jaci-zrtava-drasticno-vise-INFOGRAFIKA.html, 21.12.2015.

традицију, припадамо другачијим цивилизацијама, верујемо у друге идеале, разликујемо се по верској припадности, и нећемо позападњачење", истиче Бајагић.[755] Наметање сопствених вредности и идеја као универзалног цивилизацијског достигнућа од стране носиоца новог светског поретка представља један од основних узрока експанзије екстремних религијских и других политичких идеја у свету, указује Бајагић.[756]

Узимајући у обзир карактеристике савременог (новог, транснационалног, глобалног) тероризма и опасности које својим циљевима и дометима представља он више не није само сукоб између супарника већ глобални рат који тежи да обухвати све и свакога. Узимајући у обзир САД као глобалну суперсилу и предводника у светским пословима не могу да се врло озбиљно не узму у обзир креатори њене политике и носиоци највише државне власти. Терористички акт 11. септембра 2001. године остварио је пресудан утицај на даљи ток борбе против тероризма. Рамсфелд је истакао, "пронашли смо своју мисију и тренутак..., сматрам да се боримо против зла и не видим у томе никакве сенке сивог". У дефинисању борбе против тероризма дефинисао је да је то "први рат у 21. веку", а за непријатеље у будућем рату истакао је да је "наш непријатељ радикална мрежа терориста и свака влада која их подржава".... неће се окончати док свака терористичка група са глобалним дејствима не буде пронађена, заустављена и поражена".[757] На тај начин објављен је глобални рат према тероризму (Рамсфелд, "Америка је у рату") у којем би због добробити света требало да узму учешће све државе, "свака нација у свом региону сада мора да донесе одлуку..., или сте уз нас, или сте уз терористе".[758] На овај начин дата је порука свим земљама у свету да је глобални тероризам највећа опасност за читав свет и да у рату против њега треба да учествују и дају допринос све земље света, а неучешће у тој борби може да значи подршку терористима.

Супростављање тероризму или рат против тероризма отвара многобројна питања и проблеме са којима се савремени свет сусреће. Питања узрока тероризма и

[755] Бајагић М, *исто*, стр. 79.
[756] *Исто*, стр. 80.
[757] Национална стратегија безбедности САД, март 2006.
[758] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *исто*, стр. 632, 633.

последица тероризма тежишна су питања на која се требају пронаћи одговори пре него што се одреде мере супростављања тероризму као појави. Да ли би борба против тероризма дала резултате, а да се при томе не уклоне узроци који су то зло изазвали, пита Мићовић, и констатује да "тероризам није самоникла појава и има дубоких корена и узрока који се налазе у друштвеном устројству нашег времена".[759] Уколико се не отклоне основни узроци тероризма који су скоцентрисани у "економској и социјалној сфери савременог света, у беди и сиромаштву највећег дела човечанства и у изобиљу и богаству мањине, у разним облицима експолоатације људи и земаља, у многим видовима националне и културне неравноправности и дискриминације",без озбиљних напора да се направе помаци у решавању тешких проблема савременог света, не може бити ефикасне борбе против тероризма као најекстремније појаве незадовољства, протеста и безнађа због стања у коме се свет налази, закључује Мићовић.[760]

Глобализација тероризма је последица система глобалне доминације у коме је тај систем створио услове за казну у облику терористичког акта. Тероризам је појава која је и изнад Ислама и изнад САД, сматра Бодријар и истиче да он "није нити цивилизацијски нити религијски удар, већ се ради о фундаменталним супротностима о којима се може говорити као о четвртом светском рату". У основи супротности су отпори свакој доминацији неког хегемона. Сукоб САД као центра доминације и хегемона и Ислама као главног носиоца тероризма је уствари "покушај локализације сукоба, али када би Ислам доминирао светом, тероризам би се дигао против њега", примећује Бодријар.[761]

И поред велике одлучности у борби против тероризма у току је дискусија о томе које је мере потребно предузети, односно шта даље радити. Талбот истиче да одговор на ову дилему првенствено зависи од претходног одговора на следеће питање: "Шта се догодило 11. септембра и због чега"? У основи дилеме и постојећих

[759] Мићовић В, *исто*, стр. 124.
[760] *Исто*.
[761] Ратови четврe генерације су недржавни - асиметрични насилни сукоби на почетку 21.века (тзв. Муслимански ратови, према Хантингтону) - Бодријар Ж, "Дух тероризма", *Нова српска политичка мисао*, Београд, vol. VII no. 3-4, стр. 153-164.

расправа постоје два становишта борбе против тероризма. По једном становишту решење представља репресија или примена силе на терористе како би им се задао смртоносни ударац, а по другом је суочавање са његовим узроцима, метафорички названо помирењем. Они који су за репресију сматрају да је тероризам рационална одлука терориста да посегну за насиљем, из чега и произилази закључак да су потребни превентивни удари на терористе ради њиховог уништења. Проучавање узрока тероризма и његових корена сеже у суштину положаја немоћних, тероризам је тактика коју спроводе немоћни против моћних, а садржани су у незадовољству, немоћи, разочарењу и беспомоћности. За реаговање по овим узроцима предлажу се дугорочне реформе и политика помирења која ће бити примењена одмах, истиче Кегли.[762]

Процес глобализације произвео је још брже богаћење богатих и сиромашење сиромашних. Земље периферије све више заостају за земљама центра, нарочито неразвијене и мале земље. Настанак процеса буђења глобалне политичке свести повећава изгледе за још више протеста, незадовољстава и сукоба због неједнакости и наметања универзалних образаца промена који у основи теже очувању доминације. Због тога постоји могућност да се повећава обим разних облика тероризама и борби против глобалног тероризма. Примена репресије и вођења глобалног рата до потпуног истребљења терориста и смањења безбедносних претњи може да означи вођење рата без краја, без могућих и релевантних показатеља да ли је тероризам као појава побеђен или не, односно без објективних критеријума да ли су постигнути задовољавајући резултати. Могућности да се успоставе критеријуми на основу којих би се пратило извршење тог циља и остварење планираних ефеката су веома ограничене, магловите и готово немогуће. Такође је проблем и ко би такве критеријуме поставио и како би контролисао њихово испуњење. То би отприлике значило као увођење ванредног или ратног стања на територији суверене државе са неограниченим трајањем, у којем би сви грађани морали да учествују у рату, без јасних назнака ко је непријатељ и где се налази, а уколико неки грађанин не би

[762] Кегли Ч. и Виткоф Ј, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Београд, 2006, стр. 633.

прихватио ту обавезу могао би бити проглашен за издајника и било би му суђено. На опасност несагледавања узрока тероризма и првенствене употребе војне силе за његово сузбијање, правилно указује Стојановић и истиче да све више "јача илузија да се прекомерним војним ангажовањем може сузбити тероризам, а да при томе његови социјални корени остану нетакнути".[763]

Такође, супростављање тероризму путем употребе војне силе је неадекватно, сагласан је Фатић и указује да "војни одговор на мегатерористичку претњу управо производи њену ескалацију, односно претерано агресивни одговори на класичне терористичке претње делимично су изазвали мегатероризам... Највећа грешка у одговору на мегатероризам (САД, али и других утицајних сила) јесте прихватање ратујућег модела војне агресије, што терористима прибавља легитимитет који раније нису имали".[764]

Као пример ескалације сукоба путем употребе војне силе свакако је и формирање исламске државе (ИСИЛ), као непризнате терористичке државе, која под својом контролом држи велики део Ирака и Сирије, створене почетком 2014. године. САД су оптужиле Ирак као отпадничку државу која која развија оружје за масовно уништење и представља опасност за свет чиме су отпочели војну акцију 2003. године. Са власти је свргнут Садам Хусеин који је две године након почетка рата осуђен на смрт и обешен. Подаци о проналаску трагова оружја за масовно уништење нису пронађени. И поред стабилизације ирачке војске није постигнут успех у успостављању мира у друштву које је имало дубоке етничке и верске поделе. Забрањен је рад свим припадницима БАС партије који ће касније чинити окосницу тероризма и створити исламску државу. Наступио је грађански рат и терористички напади са огромним материјалним разарањима и људским жртвама. Америчка војска повукла је се из Ирака крајем 2011. године и иза себе оставила опустошену и разорену земљу у којој влада тероризам, хаос и безакоње истовремено са економском

[763] Стојановић С, *исто*, стр. 214.
[764] Мегатероризам је тероризам после 11. септембра 2001. године када су изведени терористички напади у САД. Он је повезан са великим асиметријама и диспропорцијама у сили којом поједине стране у сукобу располажу - Фатић А, "Тероризам и организовани криминал", *Војно дело*, 3/2004, стр. 45.

и социјалном бедом и сиромаштвом. Избијањем рата у Сирији проширене су активности ИСИЛ који је склопио савез са другим исламистичким групама. ИСИЛ је у јуну 2014. године извео војну офанзиву у Ираку и освојио стратешки важне градове у северном и централном делу Ирака. Исламска држава проглашена је калифатом 29. јуна 2014. године.[765]

Овако је серијом погрешних потеза САД дошло до дестабилизације Ирака, у коме нису остварени циљеви рата који је покренут, осим ако рачунамо постигнуту победу над ирачком војском која сама по себи није била суштина покренуте кампање. Дестабилизацијом Ирака створени су погодни услови за стварање и повезивање милитантних и екстремних група терориста и стварање исламске државе.

Стварни циљеви борбе против глобалног тероризма су замаскирани, истиче Мићовић, а "иза димне завесе рата против глобалног тероризма лежи ранији и фундаменталнији амерички пројекат глобалне доминације..., стварни циљ је проширење војне доминације".[766] Фолк указује да "ако би се овај пројекат који циља ка остваривању глобалне доминације извео до краја ..., то би читав свет суочило са претњом новог вида потчињавања и учврстило у уверењу оне који сматрају да су циклуси мегатероризма једино могућа и поуздана стратегија отпора", што наводи на закључак да би се супротности још више појачале и добиле легитимитет на обе стране уместо да се смањују.[767]

Глобални процеси и његове последице истакнути првенствено путем управљања глобализацијом остављају свој печат на слику света. Оно ствара две слике света у којима она друга страна тражи да друга личи на њу. Иако приоритете држава и међународне заједнице представља борба против тероризма, глобални тероризам не може се искоренити употребом војне силе концентрисане око НАТО и војске САД. Употреба насиља ради искорењивања тероризма као израза дубинских супротности, неправди, неједнакости, сиромаштва, беде, као и верских и идеолошких разлика, представља безуспешан покушај интервенције над последицама без уласка у основне

[765] http://nsportal.info/forum/index.php?/topic/3029-islamska-dr%C5%BEava/, 20.01.2015.
[766] Мићовић В, *исто*, стр. 128.
[767] *Исто*, стр. 129.

узроке његовог настанка. Обзиром да су основни узроци настанка тероризма повезани са глобалном доминацијом САД и наметањем система вредности западне хемисфере, то захтева потребу да борба против тероризма обухвати шири међународни и глобални карактер и учешће више мултиполарних сила и центара моћи ван западне хемисфере, ради постизања ширег консензуса, легалитета и легитимитета, као и одговарајућих стратегија које ће дати суштинске и дугорочне резултате. Искључивање и изолација Русије из учешћа у решавању проблема међународних односа и глобалне безбедности не може допринети остваривању мира и безбедности на светском нивоу и не уважава настојање за добрим управљањем глобалним процесима као стварању стратегије мира, насупрот стратегијама глобализације тероризма.

5.9. Организовани криминал

У периоду након завршетка Хладног рата, долази до глобализације организованог криминала као последице свеукупних сфера глобализације света, а он добија на интензитету и почиње да представља опасност већу него икада у светској историји. На то су утицали информатичко-телекомуникационе технологије, повећање обима, начина и цене транспорта, повећање мобилности људи, роба и капитала путем слободне и неограничене светске трговине, слабости и недостаци политичког и економског система, неадекватна правна регулатива, ниска техничко-технолошка опремљеност, слабе границе и сл. Настале промене омогућиле су да се криминалне и терористичке групе брже, лакше и ефикасније крећу и повезују остварујући веће профите, тако да уместо ранијих утицаја на безбедност локалних заједница сада они представљају опасност за националну и међународну безбедност.

Организовани криминал као безбедносни проблем означава угрожавање функционисања појединаца, друштвених група, држава и међународног система. Са релативним слабљењем улоге државе у процесу глобализације и транзицијом економско-политичког система, проблем борбе против организованог криминала добија на значају, а појава организованог криминала постаје препрека очувању и унапређењу економског развоја и стабилности политичког поретка. Организовани

криминал се данас све више дефинише као транснационални јер се тежи истакнути његов међународни карактер, који добија на значају са интензивирањем и убрзавањем процеса глобализације, јер криминалне групе[768] делују истовремено у најмање две или у више држава и имају транснационални карактер[769].

Организовани криминал према димензији просторног деловања криминалних организација не може се ограничити на неку државу или регион, независно од њене величине или друштвеног уређења, јер постоје одређени услови који омогућавају његов раст, а нарочито "глобализација трговине, саобраћаја, технологије, интернета и других облика комуникација, финансијске трансакције, нерегуларне миграције и етнички колективитети".[770] Организовани криминал као појава је веома штетан за све земље, а нарочито за земље које се налазе у транзицији економског и политичког система. Са собом носи негативне последице на све области друштвеног живота, наноси материјалну штету друштву и смањује људску безбедност, ствара страх, несигурност и повећава осећај безнађа људи, смањује кредибилитет државе и њених институција и смањује поверење људи у државу. Он представља једну од највећих проблема развоја друштва и државе.

Организовани криминал је активност која је усмерена на прибављање финансијске и друге материјалне користи за појединце, групе, организације, а понекад и за државе. Криминалне организације су умешане у облике различитих врста криминала. Организовани криминал обликује контекст економског и политичког окружења, а карактер државе и њених институција су његова најбитнија одредница. Организовани криминал постоји у следећим облицима:

– илегална трговина оружјем и муницијом,

---

[768] Постоји пет типова криминалних група према истраживању ОУН: "стандардна, регионална, групна, језгровита и мрежна" - Стајић Љ, *Основи безбедности*, Драганић, Београд, 2005, стр. 169-175.

[769] Транснационални карактер организованог криминала подразумева испуњеност одређених услова учињеног кривичног дела: "да је учињено у више држава; да је учињено у једној држави, а да је већи део планирања, руковођења или контроле обављен у другој држави; да је учињено у једној држави, али је у њега укључена група за организовани криминал која се бави криминалним активностима у више држава или је учињено у једној држави али су последице наступиле у другој држави" – Конвенција ОУН у: Службени лист СРЈ, број 6 од 27. 06. 2001. године.

[770] Шкулић М, *Организовани криминалитет, појам и кривичноправни аспекти*, Досије, Београд, 2003, стр. 82.

– илегална трговина оружјем за масовно уништавање,
– трговина људима и људским органима,
– илегална производња и промет опојних дрога,
– различити облици привредног криминала и сл.[771]

Актери организованог криминала су "појединци или више удружених појединаца који, руковођени политичким, материјалним и другим мотивима, свесно предузимају конкретне антисоцијалне делатности ради постизања својих циљева, угрожавајући тиме права и слободе других (већине) чланова друштва".[772] Организовани криминал је негативна друштвена појава и противзаконита делатност чије димензије зависе од воље и способности политичких елита држава да се ангажују на њеном пресецању и сузбијању.[773]

У најнеповољнијем положају нашле су се земље које су биле у процесу транзиције након Хладног рата, које су од организованих држава својим распадом постале слабе државе и, у којима је услед транзиционог вакума наступило време неадекватних и неодговарајућих закона и прописа, што су брзо искористиле криминалне групе за брзо и нагло богаћење на рачун грађана и друштва у целини. Најпогоднија подручја за организовани криминал су сиромашне земље и транзиционе земље у којима је са слабљењем државе и интензивирањем социјалних проблема дошло до криминализације друштва, првенствено политичких структура, правосуђа, органа државне управе, али и тоталитета друштва, односно друштвених слојева, истиче Мијалковић.[774]

Промене у глобалној политици које су омогућиле транснационализацију економских активности и актера, истовремено су олакшале стварање недозвољене транснационалне политичке економије и криминалних група.[775] У дефинисању

[771] Поред набројаних облика организованог криминала у класификацију можемо уврстити и неке друге који нису конкретно наведени, а јављају се литератури, као прање новца, високотехнолошки криминал, корупција, пиратство, еколошки криминал, преваре и злоупотребе, http://bezbednosnikonsultant.com/organizovani-kriminal-pojam-i-definicija/, 12.02.2015.
[772] Мијалковски М, Марић П, Томић Д, Шаљић Е, *Тероризам и организовани криминал*, Пи-пресс, Пирот, 2012, стр. 137.
[773] *Исто*, стр. 138.
[774] Мијалковић С, *исто*, стр. 200.
[775] Вилијамс П, *Увод у студије безбедности*, Службени гласник, 2012, стр. 577.

односа и повезаности процеса глобализације и транснационалног организованог криминала постоје два приступа. Према првом приступу, Мителман истиче да је ширење транснационалних економских активности повезано са последњом фазом глобализације. Овај однос изражен је кроз два кретања. Прво кретање представља ширење економске либерализације и закона тржишта кроз глобализацију, а друго кретање је ширење транснационалних криминалних група и недозвољене економије и представља облик отпора. У овом случају транснационални криминал је средство или начин да припадници друштва заобиђу правила глобализације кроз недозвољене активности.[776] Према другом приступу, процес глобализације остварује утицај на појединце усмеравајући их ка активностима транснационалног криминала. Употребом модела аномије глобализација се посматра у форми глобалног повећања потрошње и концентрације капитала код малог броја актера глобализације. Последица таквог односа је глобална аномија, односно, "фрустрација која се ствара услед немогућности већине људи да остваре потребе своје потрошње због недостатка средстава, а већина људи губи поверење у државу и одлази у област криминалних активности".[777]

Највећи степен деструкције организовани криминал испољава у сфери економске и финансијске безбедности државе. Огромне штете по привредне системе државе имају због сиве економије, прања новца и утаје пореза, чиме се ствара социјална слабост, политичка нестабилност и дефицит буџета. Криминалне групе и појединци учествују и у приватизацијама предузећа угрожавајући социо-економску безбедност људи запослених у њима и њихових породица.[778]

Организовани криминал дефинисан је кроз појам криминалне организације[779] и усвојен од стране ЕУ. Појам је усвојен као заједничка акција, није ратификован и представља најстарији појам мултинационалног карактера. "Криминална организација је организована група (удружење), која постоји одређено време, коју

[776] Mittelman J, The Globalization Syndrome, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.
[777] Passas N, "Globalization, criminogenic asymmetries, and economic crime", *European Journal of Law Reform*, 1999, pp. 399-423.
[778] Мијалковић С, *исто*, стр. 205-206.
[779] Извештај о стању организованог и привредног криминала у ЈИ Европи, Стразбур, 2006.

чине две или више особа, делујући на усклађен начин у циљу вршења кривичних дела за која се може изрећи највећа казна затвора од најмање четири године или тежа казна, без обзира да ли су та кривична дела циљ сама за себе или су средство за стицање материјалне користи и, ако се може применити, за непримерено вршење утицаја на рад јавних органа". Основне карактеристике:

- "сваки члан криминалне организације има унапред одређене, односно очигледно одредиви задатак или улогу,
- делатност криминалне организације планирана је на дуже време или за неограничени временски период,
- делатност организације заснива се на примени одређених правила унутрашње контроле и дисциплине чланова,
- делатност организације планира се и врши у међународним размерама,
- у вршењу делатности примењује се насиље, застрашивање или постоји спремност за њихову примену,
- у вршењу делатности користе се привредне или пословне структуре, прање новца и незаконито стечене добити".[780]

Према конвенцији УН о транснационалном организованом криминалу дошло је до усаглашавања концепта организованог криминала. Ова конвенција се односи на тежа кривична дела, корупцију, прање новца и ометање правосуђа, уколико је транснационално кривично дело и организована криминална група. Према члану 2. конвенције дефинисано је следеће:

- "Злочиначка организација је организована група људи од најмање три особе, која постоји неко време, делујући у циљу вршења једног или више кривичних дела утврђених конвенцијом, ради стицања, директно или индиректно, финансијске или друге материјалне користи;

[780] Извештај о стању у области организованог и привредног криминала у Југоисточној Европи, Стразбур, 2006.

- Тешки облик кривичног дела је понашање које представља кривично дело за које се може изрећи највећа казна затвора у трајању од најмање четири године или тежа казна;
- Организована група је група људи која је формирана а није спонтано настала ради непосредног следећег вршења кривичног дела и чији чланови не морају имати формално дефинисане улоге, која не мора имати континуитет чланства ни развијену организацију".[781]

Организовани криминал према дефиницији ЕУ је оно кривично дело које задовољава четири обавезне карактеристике и најмање две карактеристике од изборних (опционих) седам карактеристика.

Обавезне карактеристике су:

- кривично дело је резултат активности више од два починиоца,
- криминална активност о којој је реч се одвија у дужем временском периоду, што сугерише стабилност криминалне групе,
- реч је о тешким кривичним делима, при чему се под тешким кривичним делом подразумева свако кривично дело за које је у националном законодавству државе на чијој територији је почињено предвиђена максимална затворска казна од четири године и више,
- основни мотив дела је незаконито стицање добити или преузимање политичке власти.

Опционе карактеристике су:

- "постојање специјалистичке поделе рада и задатака између учесника у криминалној активности,
- постојање приметних механизама дисциплиновања и контроле у оквиру криминалне групе,
- употреба или претња употребом насиља при чињењу кривичних дела,

[781] Извештај о стању у области организованог и привредног криминала у Југоисточној Европи, Стразбур, 2006.

- употреба структура комерцијалног или пословног типа при чињењу кривичних дела,
- активности у операцијама прања новца,
- прекогранична или међународна димензија криминалне активности,
- настојање да се врши утицај на легитимне државне институције од стране криминалне групе".[782]

Да би се неко кривично дело могло сврстати у организовани криминал мора да задовољи сва четири обавезна критеријума и најмање два опциона критеријума, након чега се оно сврстава за процесуирање према националном и међународном праву. Недостатак свих наведених дефиниција је да њихово одређење искључује умешаност и укљученост држава, као саучесника, у активностима транснационалног организованог криминала. Транснационални организовани криминал вероватно би тешко био успешан да не постоји неопрезност или недовољна способност институција појединих држава да спрече и предупреде успостављање интернационалног тржишта организованог криминала. Укљученост државних органа (службених лица) у криминалне активности обезбеђује високе могућности успеха и смањен ризик за обезбеђење високих профита на великом интернационалном тржишту.[783]

У односу на раније форме организованог криминала када је основни мотив криминалних активности био профит, у савременим условима постоји знатно више мотива. Снагом финансијске моћи и позицијама остварeним у економском, политичком или неком другом сектору употребљавају се противправни, неморални, ванинституционални и други утицаји на органе државе за остваривање позиција у друштву које се не могу стећи у оквиру демократских поступака и процедура. Због тога моћ организованог криминала представља претњу безбедности држава и међународној заједници у целини.[784]

---

[782] Europol & the European Commission, Towards a European Strategy to Prevent Orga-nised Crim, Working Paper, Europol & the European Commission, Brussels, 2001.
[783] Мијалковски М, Марић П, Томић Д, Шаљић Е, *исто*, стр. 239.
[784] Веза организованог криминала са економском елитом политичком елитом и тајкунима (центрима финансијске моћи) је евидентна у многим земљама - Мијалковић С, *исто*, стр. 204.

Процес глобализације прате противуречни процеси у свим областима глобаног друштва, истовремени процеси интеграција и дезинтеграција, па се у државама неуспелих транзиција где су присутни јачи дезинтегративни токови организовани криминал појавио у виду замене државних институција које су биле нефункционалне и које нису биле у стању да испуњавају одређене друштвене циљеве. Организације организованог криминала у таквим условима развијале су стабилније моделе активности или представљале замене нефункционалних институција добијајући своју улогу у разним сферама друштва, па и у политици. У условима слабе државе, слабих институција и нефункционисања правосудног система криминалне организације преузеле су "наплату дугова" који се нису могли наплатити у легалним институцијама државног система у државама средње и источне Европе, па се јављају као замена државних институција у функцији регулаторне контроле.

Снаге глобалних процеса и процеси ширења демократија у свету утицали су на брзо прихватање доминантних економско-политичких модела од стране неразвијених и слабих земаља. У току успостављања младих демократских влада на путу транзиције ка неолибералном економско-политичком систему, активности организованог криминала јављају се у виду разградње државних институција у сарадњи са појединим политичким елитама, понекад и у сарадњи са другим легитимним државним органима, користећи податке и помоћ појединих обавештајних служби, земље домаћина или стране земље. На тај начин криминалне организације у сарадњи са политичким елитама лакше се уклињавају у структуре државе,[785] стичу контролу над појединим деловима државног апарата повећавајући свој политички утицај и своје позиције, у смислу интеграције у структуре власти и утицаја на друштвене и политичке одлуке.[786]

---

[785] Између представника политичке елите и структура организованог криминала ствара се однос партнерства (државни чиновници и криминалци) у коме органи државне власти постају њихови клијенти остварујући личне користи у виду новчаних и других накнада. Стварањем таквих компромиса стварају се услови за урушавање друштва и државе уз компромитацију ауторитета државе - Мијалковски М, Марић П, Томић Д, Шаљић Е, *исто*, стр. 244.

[786] Фатић А, "Основни аспекти борбе против организованог криминала на Балкану", *Међународна политика*, 1-2/2005, Београд, стр. 74.

Посебну опасност по безбедност глобалне заједнице представља период после терористичких напада на САД (11.09.2001. године) када долази до повезивања група организованог криминала са терористичким групама, успоставља се веза новца и насиља ради извршења различитих циљева на основама интереса који повезују те групе. Како истиче Ђорђевић, "транснационални организовани криминал представља нови тип безбедносне претње, која се још назива нетрадиционална или мека безбедносна претња,...такође долази и до секуритизације транснационалног организованог криминала".[787] Као значајни примери секуритизације транснационалног организованог криминала су употреба специјалних војних јединица САД и Велике Британије деведесетих година 20. века у јужној Америци против нарко картела или употреба НАТО снага у Авганистану против илегалног кријумчарења наркотика.

Организоване криминалне групе делују слично ТНК, теже стицању већих профита у односу на легално тржишно пословање, имају сличне приоритете, па стога у различитим ситуацијама личе на њих радећи са друге стране закона. С обзиром да је тржиште велико и отворено, транспорт бржи и јефтинији, радна снага јефтинија у неразвијеним земљама, они теже смањивању трошкова својих нелегалних активности, без обзира да ли се ради о неплаћању пореза држави или о нелегалној производњи и промету опојних дрога и других средстава.[788]

Активностима организованог криминала, на различитим крајевима планете, могу се пронаћи производи, дозвољени или недозвољени за промет, са много нижим ценама, чиме се повећава број њихових потрошача, а као резултат трансанционалних криминалних активности јавља се профит који остварују криминалне групе уместо држава и њених грађана. Годишњи бруто приход од организованог криминала

[787] Секуритизација је, према Појмовнику безбедносне културе, акт којим се неко политичко питање дефинише као веома значајно за опстанак заједнице и тако се премешта изван поља у коме постоје утврђена правила понашања. Ако се као резултат таквог акта усвоје специјалне мере које у другим случајевима не би биле прихватљиве у демократском друштву, тада је успео процес секуритизације и одређено питање које је било предмет секуритизације је секуритизовано - Ђорђевић С, "Схватање транснационалног организованог криминала као безбедносне претње и теорије безбедности", *Безбедност Западног Балкана*, 13/2009, Београд, стр. 41.

[788] Potter, G, "Transnational Organized Crime" In The Encyclopedia of Police Science, ed. J. Greene, New York, London: Routledge, 2006, p. 296.

представља приход на нивоу од 20% укупне вредности остварене глобалном трговином у свету, па се због тога организовани криминал представља као четврти сектор светске привреде.[789]

Процес глобализације утицао је на стварање и повећање обима транснационалних мрежа активности и актера, што је у условима дезинтеграција неразвијених и слабих држава у процесима транзиција створило погодне услове за даље ширење организованог криминала. Транснационални организовани криминал као савремени безбедносни проблем представља безбедносни изазов, ризик и претњу који углавном нису непосредни (директна) већ индиректни и угрожавају основне вредности на којима је успостављена држава. Унутрашња слабост државе "тј. нестабилност политичког система последично утиче на формирање различитих криминалних група, које доводе до стања унутрашње нестабилности у држави. Под утицајем предности које нуде савремена друштвена кретања, због којих и настају криминалне мреже, унутрашњи безбедносни проблеми преливају се на регионални, а затим и на међународни ниво".[790]

После Хладног рата нуклеарну претњу као доминантну замениле су нове транснационалне безбедносне претње, нарочито транснационални организовани криминал.[791] Савремене нетрадиционалне претње које долазе од недржавних и транснационалних актера постају најопаснији извори угрожавања свих сектора и нивоа безбедности, нарочито људске и националне безбедности. Сложеност проблема организованог криминала долази до пуног изражаја кроз његово повезивање са тероризмом, где активности организованог криминала подржавају тероризам, односно тероризам подржава организовани криминал. Највеће активности организованог криминала и криминалних група спроводе се у државама у којима се

[789] Марковић С, *Моћнији од ЦИА*, Институт за политичке студије, 2002, Београд, стр. 56.
[790] Транснационални организовани криминал због свог обима и опасности по безбедност захтева међународни одговор и сарадњу, али и истовремено остваривање пуног капацитета држава ради остварења сопствених националних интереса и вредности - Ђорђевић С, "Схватање транснационалног организованог криминала као безбедносне претње и теорије безбедности", *Безбедност Западног Балкана*, 13/2009, Београд, стр. 46.
[791] У ред транснационалних безбедносних претњи убрајају се тероризам, организовани криминал, трансфер материјала и технологија за производњу оружја за масовно уништење, нелегалне миграције, деградација животне средине, ширење заразних болести, пропале и неуспешне државе и др.

дешавају транзиције, ратови и унутрашње нестабилности економско-политичког система, као на пример, бивша Југославија, а нарочито, простор Косова и Метохије. Веза организованог криминала и тероризма нарочито је била јака за подршку активности терористичке организације Ослободилачне војске Косова (ОВК). За финансирање активности ОВК била су неопходна велика финансијска средства ради постизања политичких циљева, а њих је финансирала албанска емиграција преко организованих криминалних група које су преузеле преко 90% тржишта наркотика у Европи. Наркотици стижу у Европу из Авганистана, Ирана и Пакистана преко пунктова на Косову јер је тај пут најслободнији. "Главни нарко дилери на Балкану, косовски Албанци, систематски су финансирали свој устанак на Косову новцем од дрога, и значајан део финансија албанске терористичке организације АНА потиче од картела, указује Фатић.[792]

Организовани криминал у условима убрзаног процеса глобализације добија у све већој мери међународни карактер стварајући способност да утиче не само на унутрашњу већ и на спољну безбедност државе. Еволуцију природе и карактера организованог криминала после Хладног рата одликује:

– "умрежавање криминалних група у националним границама – тзв. криминална кооперација,

– "подизање" активности појединих криминалних група или мрежа са националног на наднационални ниво – тзв. интернационализација криминалних активности,

– Успостављање партнерства криминалних група и мрежа из једне земље са криминалним групама и мрежама које делују на подручју других земаља – тзв. интернационализација криминалне кооперације,

– Стварање транснационалних илегалних тржишта организованог криминала, тзв. глобализација криминалног тржишта и

[792] АНА (Албанска ослободилачка армија) – Фатић А, "Организовани криминал и обриси нове структуре безбедности у југоисточној Европи", *Међународни проблеми*, 2004, Београд, стр. 71.

– Све већа деструктивност по вредности и интересе појединца, друштва, државе и међународне заједнице".[793]

Услед пораста броја појава тероризма и организованог криминала само изоловане акције држава не дају адекватне резултате. Тероризам и организовани криминал постају глобалне појаве са глобалним дометима где борба против њих захтева стварање заједничке стратегије држава на међународном нивоу која би требало да обухвати учешће свих држава и међународних организација. Полазна основа за организовану међународну сарадњу је израда "платформе за унапређење заједничких активности у превенцији, истрази и судском гоњењу", која се састоји у:

– јасном дефинисању појма организованог криминала,
– јединственој инкриминацији активности везаних за организовани криминал,
– усаглашавању процесних овлашћења неопходних за поступак откривања и доказивања кривичних дела организованог криминала,
– прецизном дефинисању облика међународне сарадње,
– поједностављењу поступака за пружање међународне правне помоћи,
– чвршћем повезивању надлежних државних органа у циљу размене информација, откривању и доказивању кривичних дела организованог криминала,
– дефинисању заједничких програма за едукацију органа задужених за борбу са организованим криминалом.[794]

Ради успешнијег супростављања организованом криминалу неопходно је да државе закључују билатералне и мултилатералне споразуме ради формирања заједничких истражних органа, усаглашавања примене истражних техника, као и питања заштите сведока и размене информација. Према подацима којима располаже ММФ, процена прања новца на годишњем нивоу износи од два до пет посто годишњег глобалног бруто производа (од 600 до 1500 милијарди долара), од шверца дроге, продаје оружја, трговине људима и имигрантима, као и других делатности

[793] Мијалковић С, *исто*, стр. 202.
[794] Весић Д, Антевски М, "Потенцијали међународне сарадње у борби против тероризма и организованог криминала", *Политичка ревија*, 1/2011, Београд, стр. 289.

организованог криминала, при чему се од дела тог новца финансирају терористичке организације.[795] Због тога је организовани криминал претња међународном миру и безбедности на свим нивоима организовања, а нарочито његова спрега са тероризмом.

Када је у питању међународно правни оквир за правно деловање и сузбијање организованог криминала као основни проблем се намеће усаглашавање националног и међународног права и обавеза субјеката у заједничкој стратегији у борби против организованог криминала на нивоу државе и међународне заједнице. Због тога је било потребно одредити стандарде по којима би се акти организованог криминала предупређивали на основу заједничких акција држава. Заједнички именилац или мерило у проналажењу стандарда представљају оне појаве којима није угрожена безбедност једне већ више држава.

6. ПРЕВЕНЦИЈА УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ У ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Безбедносне последице у процесу глобализације утичу на све актере који у њему учествују и прилагођавају се динамичним променама у свим димензијама овог процеса, где се као резултат јављају економске, социјалне, политичке, војне, еколошке и друге врсте промена. Јаки актери у процесу глобализације могу бити и непосредни носиоци промена чији су иницијални покретачи идеја које настају у академској, политичкој или некој другој заједници или групацији, а које се потом претварају у практично деловање у виду конкретних стратегија.

Носиоци идеја и промена које доноси процес глобализације су из реда државних и недржавних актера, најчешће су то јаки актери процеса глобализације. То су велике силе и развијене државе из реда државних актера, међународне организације као што су ММФ, СБ, СТО, ЕУ, војнополитички савези, разне невладине и друге организације из реда недржавних актера.

[795] Весић Д, Аневски М, *исто*, стр. 291.

Највећи део држава света није у позицији да буде носилац процеса глобализације већ се од њих захтева да се усагласе са идејама, вредностима, политикама које са собом носи процес глобализације и неолиберални економско-политичким модел као њен погонски мотор и нераздвојни део. Усаглашавање је подразумевало неизоставно прихватање закона, правила и политика неолиберализма и процеса глобализације у оквиру којих су уређени друштвено-економски и политички системи земаља чиме су државе пренеле део својих надлежности на међународне институције.[796]

У последња два века мале и средње земље у међународним односима исказале су интерес[797] за стварање таквог међународног система који би поставио јасна правила заснована на принципима поштовања међународног права, истиче Лопандић и указује да у међународној комуникацији држава има два циља: "да наметне свој интерес (остварење утицаја) и да се одбрани од туђег утицаја (независност, аутономија)".[798]

Промена односа моћи завршетком Хладног рата довела је и до релативне промене позиције неразвијених земаља у систему међународних односа. Долази до ерозије суверенитета националних држава, погоршања појединачне (људске) безбедности услед повећања економских неједнакости на свим нивоима глобалног система, слабљења културних вредности услед утицаја глобалне културе и проблема идентитета[799].

Неразвијене земље, без обзира на неповољне односе моћи у односу на јаке актере процеса глобализације, имају потребу да праве компромисе изналазећи

---

[796] "У питањима државе, за онога који има моћ подразумева се да је у праву, док онај који је слаб врло тешко може да избегне да му већина света не припишу грешке" (Кардинал Ришеље) - Лопандић Д, "Мале и средње земље у међународним односима и у ЕУ", *Међународна политика*, 1/2010, Београд, стр. 80.

[797] Појам националног интереса се схвата различито, "као објективна и као субјективна категорија (национални интерес као вредност или скуп вредности; као циљ или скуп циљева; као жеља, тежња, потреба или захтев и национални интерес замењен националним циљем" - Пандуревић В, *Национални интереси као исходиште војне доктрине*, Генералштаб ВЈ - ШНО, Београд, 2000, стр. 59.

[798] Лопандић Д, "Мале и средње земље у међународним односима и у ЕУ", Међународна политика, 1/2010, Београд, стр. 85.

[799] У Хладном рату основно питање које је постављано и пропитивано је "На чијој сте страни?", а након њега "Ко сте?" – Хантингтон С, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 44-45.

најрационалнија или најоптималнија могућа решења за своју стабилност и развој и очување и унапређење сопствене безбедности. Такви компромиси налазе се у њиховом кретању на путањи између великих сила, јаких држава и међународних организација успостављајући политике неконфронтирања и сарадње у свим аспектима живота у глобалној заједници. Да би следиле свој пут у области безбедности и задовољиле своје потребе неразвијене земље морају да реализују циљеве националне безбедности који не подразумевају само спровођење традиционалног концепта националне безбедности, већ морају да задовоље стандарде укупне безбедности у оквиру савременог проширеног и продубљеног концепта безбедности.

Табела 31: Однос националне и људске безбедности[800]

	Национална безбедност	Људска безбедност
Безбедност за кога	првенствено државе	првенствено појединаца
Безбедност којих вредности	Територијални интегритет и национална независност	Лична сигурност и појединачна слобода
Безбедност од којих претњи	Директних претњи од других држава	Директне претње од државних и недржавних актера + индиректне претње
Којим средствима безбедност	Сила као основни инструмент безбедности, коришћена унилатерално за достизање безбедности државе; равнотежа моћи је најзначајнија; моћ је уравнотежена са војним потенцијалима; сарадња између држава је безначајна у односу на односе у савезима; норме и институције су ограничених вредности, посебно у безбедносно-војној сфери.	Сила је секундарни инструмент, биће употребљена само за универзалне циљеве и колективно; санкције, људски развој, и људска управа су кључни инструменти достизања безбедности појединаца; корист од равнотеже моћи је ограничена; мека моћ је значајно важнија; сарадња између држава, међународне организације и невладине организације могу бити ефикасне и представљати значајну помоћ; значај норми и институција, демократизација и репрезентативност увећава њихове потенцијале.

[800] Bajpai K, "Human Security: Concept and Measurement", In Kroc Institute, 2000, p. 48.

У процесу глобализације свих аспеката живота држава и глобалног система најкритичнији сегмент, сада и убудуће, биће обезбеђење потребног нивоа националне и појединачне (људске) безбедности. Нова прерасподела моћи у глобалном систему истакла је у први план социоекономску инфериорност појединих објеката безбедности, слабих и неразвијених земаља, појединаца у државама, нарочито неразвијеним, као последице неконкурентности држава на глобалном тржишту и величине јавног дуга, односно осиромашења појединаца услед неравномерне расподеле економских добара и повећања неједнакости.

У систему међународних односа све значајније су појединачна и национална безбедност у укупној безбедности. Ово издвајање националне и појединачне безбедности из корпуса укупне безбедности одражава важност националне безбедности за стабилност међународне и глобалне безбедности и појединачне безбедности за очување националне безбедности, а произилази из чињенице да уколико нема потребне економске безбедности као базичне, неможе бити дугорочног и стабилног поретка у државама и у међународној заједници, а управо су њеним негативним аспектима уздрмане државе и појединци.

Пред државама се налазе изазови, ризици и претње безбедности које не могу савладати уколико немају јасне и дефинисане дугорочне националне интересе који ће се стално анализирати, преиспитивати и ажурирати и који морају обезбедити очување и унапређење укупне безбедности. У оквиру дефинисања националних интереса неопходно је сагледати и све индиректне факторе који на средњи и дужи рок могу угрозити стабилност друштвене заједнице, као на пример очување сопствене културе и националног индентитета у условима интензивног процеса глобализације који тежи да потре и потисне традиције, обичаје, сопствене културне вредности, националне идентитете и наметне вредности потрошачке културе потчињавајући све друштвене односе економским односима.

У условима постојања мноштва потреба, вредности и интереса[801], на разним нивоима и секторима безбедности, држава као сервис грађана мора обезбедити економско-социјалну безбедност људи и миран и просперитетан општи развој државе и друштва у целини. У условима супростављених интереса наднационалних структура и националне државе, морају се уважити и сачувати национални интереси који су интереси појединаца, друштва и државе и основна сврха постојања државе као политичког ентитета. Национални интереси морају уважити чињеницу да је стабилност државе и друштва немогућа уколико држава није сервис грађана, која системски не изграђује и унапређује економско-политички модел који одговара потребама њених грађана, остварујући благостање и интересе већине њених чланова.

6.1. Национални интереси и очување сопствене културе и националног идентитета

Све државе дефинишу сопствене националне интересе и циљеве ради очувања и унапређења одређених друштвених вредности и достигнућа, а који имају утицај на своје ближе и даље окружење, међународне односе, мир и стабилност у држави, региону и свету. Национални интереси изражавају и циљеве које држава има у систему међународних односа и представљају скуп елемената који задовољавају основне потребе једне нације (државе), укључујући самоочување, национални интегритет, економску и војну безбедност.

Најбитнији или витални национални интерес подразумева елементе који су од значаја за опстанак и очување нације, односно опште опредељење државе и релевантних политичких структура у циљу остваривања и заштите највиших друштвених вредности и потреба. Кроз дефинисање националних интереса држава поставља основно полазиште за опстанак и просперитет уз пуно уважавање и

[801] Многи аутори поистовећују концепт националног интереса са националном безбедношћу. Националних интерес често се преклапа са традиционалним концептом безбедности, па је стога национална безбедност основ за концепт националног интереса код већег броја аутора – Симић Д, *Наука о безбедности: савремени приступи безбедности*, ЈП Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 32.

обезбеђење мањинских, етничких права и људских права у складу са тековинама савремене цивилизације и демократским токовима.

Између националних интереса и вредности постоји каузална веза, а национални интереси[802] су израз виталних вредности и потреба једног друштва и државе. Операционализација националних интереса врши се спровођењем циљева[803] који могу бити са различитим нивоима општости, а циљевима се исказују могућности за њихову реализацију са реалном вероватноћом остварења.[804] Националне вредности су основа или темељ националних интереса, који због њих и постоје, јер се остварењем националних интереса обезбеђује заштита националних вредности. Националне вредности се разликују између држава иако различите државе могу имати неке заједничке националне вредности.

Код већине неразвијених земаља у којима је процес транзиције скоро завршен или још увек недовршен постоје заједничке националне вредности: суверенитет, територијални интегритет, демократија, владавина права, основна људска права, слобода, једнакост, равноправност, социјална правда, приватно власништво, очување животне средине, национална, расна и верска равноправност, равноправност полова и сл. Националне вредности су веома битне за сва друштва и државе и у ширем контексту поистовећују се са безбедношћу. Националне вредности у ужем смислу, како истиче Мијалковић, су: "опстанак државе и нације, квалитет живота народа и нације и социјално благостање, уставни и правни поредак државе, јавни поредак, ред и мир, економски просперитет, енергетска стабилност и информациони ресурси, политичка стабилност и национално јединство, територијални интегритет,

[802] Национални интерес је "операционализација основних потреба нације или државе и непосредно се или посредно односи на њихову безбедност" - Мијалковић С, *исто*, стр. 154.
[803] Циљеви представљају конкретизацију националних интереса, а сам национални интерес се може поистоветити са трајним и коначним циљем који се реализује кроз "више непосредних и краткорочних циљева, тако да се добија следећи редослед: национални интерес – средњорочни циљеви – непосредни циљеви – акција" - Пандуревић В, *Национални интереси као исходиште војне доктрине*, Генералштаб ВЈ - ШНО, Београд, 2000, стр. 60.
[804] Мијалковић С, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 155.

суверенитет, национални понос и достојанство, национални идентитет и здрава животна средина".[805]

Интерес у општем смислу је фактор мотивације и "регулатор појединачног и колективног понашања, синоним за потребу и тесно је везан за вредности. Интереси представљају одраз потреба за достизањем, уживањем, заштитом и унапређењем одређених вредности, који их одређују и у чијој су функцији. Виталне вредности су база из које се црпе потенцијали за реализовање интереса. Они понекад могу изражавати и пројекцију владајуће друштвене групе која је носилац политичке власти и чији се интереси не подударају са општим интересима народа".[806]

Глобализација је заокружила и ојачала центре моћи на светском нивоу у односу на земље периферије, коју чине углавном неразвијене и мале земље, и оснажила доминацију националних, међународних и глобалних интереса, културних идентитета и стилова живота земаља центра. Неразвијене и мале земље изложене су притиску да се прилагоде масовној хомогенизованој култури што смањује културну разноликост и повећава униформност, остављајући негативне последице на културне моделе и вредности и продубљује поделе и неједнакости. "Доминација културних модела и вредности западних култура (Западна Европа и Северна Америка) доноси културну хегемонију, шири свој утицај и вредности и негативно утиче на појединачно културно наслеђе, националне специфичности и идентитет", указује Падежанин.[807]

Процес глобализације у области културе подстакао је ширење вредности масовне потрошачке културе и процес глобалног уједначавања од културе исхране и образовања до самог начина живота. На просторима светске периферије, тежишно у неразвијеном делу света, глобализација културе поприма форме прихватања културних модела масовног потрошачког друштва, због чега се формирају културне зависности. Под формом модернизације вредносног система употребљавају се медији, језик, образовање, невладине организације, организације цивилног друштва

[805] Мијалковић С, *исто*, стр. 34.
[806] *Исто*, стр. 36.
[807] Падежанин М, *Културна политика Глобализација – разноликост против униформности*, Београд, 2006, стр. 370.

ради промене свести народа и грађанског друштва. Уместо културне разноликости и постојања различитих културних идентитета постоји тенденција ка наметању културног обрасца америчког либералног модела, што ствара отпоре у различитим деловима света[808], указује Митровић.

У центру потрошачке културе налази се хедонизам који оправдава културне вредности капитализма и потрошњу као главни посао и забаву. Распад традиционалних система вредности догодио се због новог економског система слободног тржишта, док је раније економски систем био апсорбован у друштвени систем сада је обрнуто, друштво и друштвени систем су само споредна појава економског живота. Савремено капиталистичко друштво дефинишу жеље а не потребе, оне су пре психолошке а не биолошке природе, и у основи су неограничене. Због тога се друштво не сагледава као природни скуп људи који имају заједнички циљ већ као скуп самосталних појединаца који имају као циљ своје сопствено задовољство[809], истиче Бел.

Структуру друштвених вредности изграђује неспутани индивидуализам чији основ представљају стања неједнакости и променљивост пожељног статуса у нестабилном поретку. За изградњу сопственог друштвеног изгледа, животног стила, друштвених веза и вредности, пресудне су потрошне ствари и добра, а на другој страни потрошња и социјални идентитети представљају објекте деловања главних институција. У међусобном односу вредносних аспеката, индивидуализам са својим потребама и жељама односи превагу у односу на трајне друштвене вредности.[810]

Карактеристика савремене економије засноване на тржишним односима јесте да у сфери производње не постоје заједнички већ индивидуални циљеви, а мотиве за набавку одређених роба не представљају стварне потребе већ жеље које су углавном неограничене и одређене сасвим индивидуалним карактеристикама појединаца, па се

[808] Митровић Љ, "Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана", Зборник, Филозофски факултет, *Институт за социологију*, Ниш, 2005, стр. 4.
[809] Bell D, "The Cultural Contradictions of Capitalism", New York: *Basic Books*,1996, pp. 22-55.
[810] Colic S, *Sociokulturni aspekti potrosnje, potrosacke culture i drustva*, Institut drustvenih nauka Ivo Pilar, Zagreb, 2008, str. 96.

као природно друштву намеће "хедонизам који је постао културно оправдање капитализма", закључује Бел.[811]

Потрошачка култура је својеврсни културни процес који је као доминантан облик културе развијен у земљама западне хемисфере у периоду модерности кроз "основне културне праксе и културне вредности, идеје, аспирације и идентитете и који је усмераван према потрошњи, а не према другим друштвеним димензијама. То значи да и доминантне друштвене вредности не само да су организоване кроз праксе потрошње него и у одређеном смислу произилазе из њих". Потрошња као културни процес преноси своје вредности у друге области друштвеног живота, представља главни центар друштвеног живота и добија престиж и већу важност у односу на друге аспекте.[812] Глобални масовни медији који остварују доминацију у информационом простору света врше једносмеран пренос производа западног културног подручја и културу развијених друштава потискујући вредности које чине идентитет одређених нација[813], закључује Мићовић.

Ширење потрошачке културе и добијање примата у односу на остале области друштвеног живота представља победу економских вредности у односу на друштвене вредности. Друштва одређена доминантном улогом тржиша и економије постају нестабилна услед незадовољених потреба које нису ограничене биолошким већ психолошким чиниоцима, а од производње захтева се све већа продаја стално променљивих роба. Незадовољење и незаситост потреба и жеља у производњи и продаји роба може означити постојање друштвене и моралне патологије. "Безграничне жеље незасите већ по дефиницији, а незаситост се, с разлогом, сматра болесним знаком. Будући да их ништа не обуздава, оне увек бескрајно надилазе средства којима располажу, дакле ништа их не може умирити".[814]

Прелазак традиционалних у модерна друштва представља процес који је по својој природи противуречан. Стварање зависне културе на путу модернизације води

[811] Bell D, "The Cultural Contradictions of Capitalism", New York: Basic Books, 1996, p. 223.
[812] Slater D, "Consumer Culture & Modernity", Cambridge: *Polity Press*, 2004, p. 24.
[813] Мићовић В, *исто*, стр. 100.
[814] Durkheim E, "Samoubojstvo", u: Cvjeticanin, V. i Supek, R., Emile Durkheim i francuska socioloska skola, Zagreb, Naklada Ljevak, 2003, str. 247.

у заостајање привреде и друштва и води ка нестанку аутентичних вредности у традицији и култури, кочи друштвени развој, растаче националне идентитете и производи нове просторе.[815] Култура као концепт треба да изнедри вредности које су резултат начина на који одређена популација живи и која јој омогућава испољавање израза солидарности, идентитета и која даје слику и одговорно сагледава и раздваја добро и лоше. Уколико је вредносни став израз индивидуалних жеља изражених преко новца, онда се друштво не може држати на окупу и немогу се разликовати добре и лоше друштвене вредности. "Уколико жеље и потребе нису ограничене моралним редом, ништа их не може задовољити. Колико год економија била богата, колико год производила, увек ће производити фрустрацију и незадовољство, јер је њена неограничена производња робе тако тесно везана уз неограничену производњу потреба", истиче Чолић.[816]

Слободна тржишта на глобалном нивоу ослободила су економска средства од "механизама друштвене контроле и политичког управљања тако да је слободно тржиште постало мотор перверзнога модернитета", указује Грej, и истиче став да слобода тржишта није циљ који постоји због њега самог, већ је оно средство због потреба људи. У причи о слободном тржишту посебно је опасна идеологија неолиберализма[817] која се исказује кроз тежњу да се прикаже као рационална категорија и настоји да створи веру у исту вредност између науке и закона савршеног тржишта.[818]

Однос културе и традиција и слободног тржишта је сложен и противуречан, а "пројект глобалног слободног тржишта не представља модел природног друштвеног

[815] Нови простори су простори "нове јефтине радне снаге, нових потрошача, нових слатких робота, нових варвара неприлагођених потребама светског Гуливера, на које треба применити европске и глобалне стандарде, и које треба кроз нови инжињеринг и нову социјалну педагогију препарирати, преваспитати, подвргнути испирању мозга, културном дресирању, под надзором супервизора из земаља светског центра" - Митровић Љ, "Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана", Зборник, Филозофски факултет, Институт за социологију, Ниш, 2005, стр. 8-9.
[816] Colic S, *isto*, str. 122.
[817] Глобална неолиберална идеологија заснива се на слободном тржишту и прекомерној потрошњи и у супротности је са трајним и виталним људским потребама, посебно са онима за безбедношћу и друштвеним идентитетом - Gray J, *Lažna zora*, Masmedia, Zagreb, 2002, str. 135.
[818] Gray J, *Lažna zora*, Masmedia, Zagreb, 2002, str. 245.

укорењеног развоја. Напротив, он спречава легитимне облике развоја прилагођене култури, традицијама и потребама посебних друштава и култура, стварајући у њима што већи отпор".[819]

Неразвијеним и малим државама, у процесу глобализације, потребан је у сфери културне оријентације правац мултикултурне глобализације, насупрот културе мекдоналдизације, вестернизације и американизације као културе зависности неоколонијалног типа, истиче Чолић и указује да је неопходно развијање мултикултурног дијалога и отварање сопствене културе према свету, уз очување националних традиционалних и културних вредности. Улога хуманог и културног капитала је пресудна за културни и свеопшти друштвени развој због неговања сопственог идентитета[820], стварања стања колективне свести и модернизације друштва на националним и демократским основама. Национална културна политика због претњи националној култури треба бити усмерена ка заштити своје културне баштине и културне разноврсности посредством различитих доступних инструмената.[821]

Стратегија држава у правцу избора економско-политичког модела развоја друштва представља избор који може значити прекретницу за будућност тих држава. Прихватање једног од модела, слободно тржиште или слободно тржиште и држава у садејству, означава рационалну визију развоја друштва и усклађивање друштвених и економских односа у виду политичког ангажмана који ће омогућити стварање система и структуре на економском и политичком нивоу који ће подједнако служити интересима људи због којих постоје све институције.

[819] Colic S, *isto*, str. 124.
[820] Основне одреднице националног идентитета су језик, култура, државна обележја (територија и држављанство), религија, верски обреди, народни обичаји и веровања и друге заједничке вредности и особине – Милошевић Ђорђевић Ј, "Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета", *Институт за политичке студије*, 2003, број 36, стр. 12.
[821] Падежанин М, *Културна политика Глобализација – разноликост против униформности*, Београд, 2006, стр. 368.

6.2. Јачање економске и социјалне безбедности људи

Држава је веома дуго тежила да законодавним путем заштити национално тржиште због развоја економије и обезбеђења економско-социјалне безбедности грађана, ради отклањања негативних последица тржишне конкуренције.[822] Традиционални положај националне државе је измењен услед утицаја процеса глобализације и по питању суверенитета и њених функција, а она престаје да буде механизам социјалне безбедности и заштите националне економије.[823]

Након завршетка Хладног рата са променом концепта безбедности, од искључиво државоцентричног приступа безбедности, и проширивањем и продубљивањем поља безбедности настао је концепт људске безбедности[824]. У концепту људске безбедности у средишту политике безбедности постављен је човек, појединац, као референтни објект безбедности. Основу људске безбедности представљају људска права и људски развој као вредности које је потребно штитити.

По питању људске безбедности нема сагласности научника и политичара, ради се о концепту који је нормативне природе и за који је спорна употребна вредност.[825] Он представља тежњу за хуманизмом јер уважава људске потребе, због којих постоје државе и међународне организације. Стање људске безбедности је основа за даље мерење и анализу, унапређење и уређење различитих институционалних механизама у области економске и социјалне политике држава, како би се унапредила укупна безбедност на националном нивоу.

---

[822] Обреновић З, "Национална држава и изазови глобализације", *Институт за филозофију и друштвену теорију*, 2002, Београд, стр. 83.

[823] Држава постаје сервис чија је функција да формулише стратегије које ће обезбедити националној економији "прилагођавање законима светског тржишта чак и по цену делимичног одрицања својих суверених права" - Печујлић М, *О природи постсоцијалистичких друштава, Промене постсоцијалистичких друштава из социолошке перспективе*, ИДН, 1997, Београд, стр. 45.

[824] Постоји три приступа људској безбедности: први, обухвата природна права људи и владавину права која се ослања на људска права; други, хуманитарни, представља инструмент за превазилажење проблема ратних злочина, геноцида и постконфликтну реконструкцију, трећи, као средство или начин за извршење хуманитарних интервенција - Драгишић З, Драгаш О, Хаџић Д, *Људска права и људска безбедост*, Факултет безбедности, Београд, 2013, стр. 167.

[825] Ејдус Ф, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 216.

Концепт људске безбедности заснован је на идеји да је првенствена обавеза државе заштита сопствених грађана. И са променама у глобалном систему у којем државе и даље остају битан чинилац међународних односа, а право је и дужност државе да обезбеди економску и социјалну безбедност грађана. Проблем глобалног друштва свакако представља доминантни неолиберални економско-политички модел уређења држава у којем се рађају и стално продубљују економске неједнакости између људи које прате проблеми јавног дуга већине држава. Глобални концепт потрошачког друштва и његова прерасподела су вредности савременог капитализма које онемогућавају милионе људи, највећим делом у неразвијеним земљама, да пређу праг сиромаштва утичући на даље повећање броја сиромашних људи.

У условима подстицања и ширења демократије од стране САД, развијених земаља запада и међународних организација након Хладног рата многе земље се нису снашле, у малом маневарском простору, и изабрале су безалтернативно убрзани и неприлагођени реформски пут у капитализам, обележен неолибералним економско-политичким моделом, на принципима Вашингтонског консензуса, који је у највећем броју држава означио смрт националних економија и пропаст економске и социјалне безбедности огромног броја људи.

Државе су имале, и имаће и у будућности, могућност избора различитих алтернатива, које не морају увек да се налазе у потпуној сагласности са потребама и захтевима међународних фактора који кроз њих изражавају њихове специфичне интересе, потребе и вредности, и не морају се слагати са интересима, потребама и вредностима појединих националних држава. Избор делотворне алтернативе модела развоја друштва и државе мора се заснивати на отклањању негативних појава процеса глобализације, примени најбољих решења на основу процена експертске јавности и бити усмерен ка заштити људи, друштва и државе у области безбедности.

Структура безбедности националне државе је веома сложена, а сектори у њој су међусобно зависни, повезани и утицајни те их је тешко раздвајати, а угрожавањем појединих сектора угрожавају се и други.[826] Уколико разматрамо заштиту националних вредности можемо дефинисати следеће секторе националне

[826] Мијалковић С, *исто*, стр. 165.

безбедности: "мир и слобода (безбедност од војних изазова, ризика и претњи, безбедност националног суверенитета, безбедност територије, безбедност политичког система и политичке независности, безбедност правног поретка, економска безбедност, енергетска безбедност, информациона безбедност, социјална безбедност, еколошка безбедност и безбедност националног идентитета, части и достојанства", а када су у питању референтни објекти безбедности можемо говорити о нивоу "индивидуалне (људске) безбедности,[827] безбедности друштвених група и мањина (етничких, верских, расних, родних, полних, сексуалних, културних, вршњачких и других), безбедности читавог друштва рачунајући безбедност њихових чланова који живе у другим државама, безбедности државе и учешћа државе у међународној и глобалној безбедности".[828]

Економска безбедност као димензија људске безбедности,[829] садржи "предвидљив доходак, предвидљиво запослење, покривено социјално осигурање, задовољство нивоом доходка, диспаритет доходака и компетитивност", док социјална безбедност (сфера) обухвата "стабилност породице, становање, медије и комуникације, локалне заједнице, синдикате, културне идентитете и скуп вредности".[830] Као основни циљ људске безбедности може се дефинисати да је то обезбеђивање животне егзистенције или скупа минималних животних услова који људима обезбеђује основни ниво безбедности и планирање будућности.[831]

Између економске и социјалне безбедности нема посебно изражене границе па се често у економској безбедности налазе елементи социјалне и обрнуно, док део аутора користи термин социоекономска безбедност као сублимацију економских и социјалних елемената. Због тога се између економског и социјалног не може у

---

[827] Људска безбедност обухвата више димензија, и то: "економску безбедност, безбедност која се односи на храну, здравствену безбедност, безбедност животне средине, личну безбедност, безбедност заједнице и политичку безбедност" - Станаревић С, *Мали водич кроз људску сигурност*, Графиколор, Краљево, 2014, стр. 13-14.
[828] Мијалковић С, *исто*, стр. 165.
[829] Људска безбедност има седам димензија: економску безбедност, безбедност животне средине, здравствену и прехрамбену безбедност, образовање, социјалну сферу, политичку и институционалну безбедност и личну и колективну безбедност – Дулић Д, *Индикатори људске безбедности у Србији – извештај за 2004. годину*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2005, стр. 21-22.
[830] *Исто*, стр. 20.
[831] King G, Christopher M, Rethinking Human security, Political Science Quarterly, 2002, pp. 590-608.

потпуности повући јасна граница јер су та два аспекта међусобно повезана и међузависна. Људска безбедност је увек везана за националну безбедност, директно или индиректно, у зависности од тога који приоритет држава даје људској безбедности по питању виталних националних вредности, интереса и циљева. "Угрожавањем појединих компоненти, угрожавају се и неке друге компоненте националне безбедности (нпр., угрожавањем економске, угрожава се и социјална компонента)", истиче Мијалковић.

Опасности које угрожавају економску безбедност разликују се између држава и могу се уочити у виду повећања социјалних разлика (подела и даље раслојавање на мали број богатих и велики број сиромашних), што доводи до повећања степена сиромаштва, нарушавања социјалног мира и смањења сагласности у друштву по питању политичких и друштвених циљева државе и заједнице. Повећање сиромаштва доводи до повећања степена криминалних активности, организованог криминала, наркоманије, проституције, трговине људима, људским органима итд. Нарушена и деформисана структура националне економије у процесу убрзане глобализације доводи до нерационалне и интензивне експлоатације сировина, пада конкурентности производа, технолошког заостајања и нарушавања јединства привредних субјеката, ерозије науке и образовања, препуштања сопственог тржишта страним компанијама, нарушавања система здравстеног осигурања и образовног система и онемогућавања пословања домаћих компанија на унутрашњем националном тржишту.[832] Такође, на бази нелегалне економије која се развија ван токова легалних привредних активности јавља се повећање криминалних активности услед повећања незапослености, спреге државних органа (чиновника) са организованим криминалним организацијама и смањење степена државне контроле.

Пропадање националне државе уско је везано са питањем људске безбедности, нарочито код земаља у транзицији свог економског система са социјалистичког на капиталистички модел привређивања. Пад националне економије и слабљења економске безбедности, истовремено значи пад људске безбедности, која производи негативне социоекономске показатеље. Као резултат нарушавања

[832] Милошевић З, "Економска безбедност државе", *Војно дело*, Пролеће 2012, Београд, стр. 198-204.

структуре националне економије услед немогућности прилагођавања новонасталим променама и новим захтевима међународне и глобалне економије, преко пада привредне активности и смањења привредног раста, долази до пада животног стандарда људи испод границе сиромаштва и повећања друштвеног раслојавања.

У делу јавности и код дела научника преовлађујуће је сагледавање људске безбедности кроз призму политичких права и слобода и обезбеђења од физичких претњи опастанку људи, а повремено се занемарују економска и социјална небезбедност, условљене радикалним променама међународне економије у неолибералном економско-политичком моделу устројства света у процесу глобализације. Према 22. члану Универзалне декларације о људским правима истиче се да "свако има право на безбедност у случају незапослености, болести, инвалидитета, останка без брачног друга, старости или недостатка средстава за живот у случајевима који су изван његове контроле".[833]

У условима масовног ограничавања економских и социјалних права услед пропадања националних економија незаустављиво расту девијантне појаве у друштву и умножавају се ризици од насилних немира, бунтова, протеста, рушилачких демонстрација и других облика испољавања отпора и неслагања са политикама влада националних држава које нису у стању да обезбеде економску и социјалну безбедност људи. За стање људске безбедности пресудна је улога државе, јер је држава скуп политички организованих људи. "Препознавање појава које прете националном опстанку није више ограничено на област војске: осим војних претњи, појам безбедносних претњи морао је да обухвати људска права, животну средину, економију, болести, криминал, социјалне неправде и неједнакости", истиче Бадвин.[834]

Вредности на којима је заснована људска безбедност битно су угрожене уколико је држава слаба и нема довољно капацитета да их успостави. Људска безбедност није угрожена само од директног већ и од структурног насиља. Један од облика структурног насиља, истиче Галтунг, спроводи се различитим облицима

[833] Драгишић З, Драгаш О, Хаџић Д, *Људска права и људска безбедост*, Факултет безбедности, Београд, 2013, стр. 166.
[834] Baldwin, D. A, "Security Studies and the End of the Cold War", у: Мијалковић С, Национална безбедност од вестфалског концепта до постхладноратовског, *Војно дело,* 2/2009, Београд, стр. 67.

империјализма које успоставља глобални поредак, кроз однос центар-периферија на уштрб сиромашних земаља. Концепт људске безбедности истиче асиметричне претње као доминантан облик савремених безбедносних претњи, док структурно насиље без видљивог непријатеља је претња која може да угрози опстанак људског друштва.[835]

Стање економске и социјалне безбедности људи треба да буде у надлежности влада националних држава јер су оне најодговорније за обезбеђење услова за нормалан, миран и просперитетан живот људи. У времену прилагођавања националних економија захтевима глобалне економије, изражених преко међународних организација, ретко се изражава суштински интерес за стање у државама по питању социоекономске безбедности, већ се већином постављају и пропитивају економска и социјална ограничења у вези са укупним расходима и стањем буџетског дефицита.

Повећањем економских неједнакости расте упоредо са бројем сиромашних људи, што је једна од карактеристика савременог капитализма. Логика тржишне привреде је немешање државе у економију и смањење социјалних давања што директно утиче на квалитет живота људи. Водећа социјална политика у свету је социјална политика скандинавских земаља што је одлика владавине социјалдемократије (капитализам социјалдемократског типа). Она је доживела своју експанзију после Другог светског рата. Социјална давања усмерена су ка свим грађанима и свима једнака, а главни извор финансирања су порези. У скандинавским земљама постоји изражена солидарност као идеја којом се неједнакости ограничавају, заснована на Кејнзовој социјалној политици чији је циљ пуна запосленост и контрола тржишта рада. Такође, обезбеђене су друге социјалне услуге, као што су школство, здравство, становање, као и заштита од основних социјалних ризика, сиромаштва, незапослености, старости, болести и несрећа на послу.[836]

---

[835] Драгишић З, Драгаш О, Хаџић Д, *Људска права и људска безбедост*, Факултет безбедности, Београд, 2013, стр. 169.

[836] Пуљиз В, "Коријени скандинавског социјалног солидаризма", *Ревија социјалне политике*, бр. 1, Правни факултет, Загреб, 1996, стр. 54-55.

И поред постојања наднационалних институција које у одређеним сегментима имају примат у односу на државе и даље не постоји светска влада којој је држава већином или у потпуности потчињена, што наводи на закључак да су државе и даље релативно значајан фактор међународних односа, због чега треба да користе своје капацитете за доношење својих независних одлука, у економском и политичком животу, у корист грађана својих земаља. Због тога је битно да спрега политичког фактора великих сила и међународних организација са једне стране и политичког естаблишмента одређене земље са друге стране мора бити подложна суду експертске јавности дотичне земље, која ће имати моћ да контролише рационалност донетих одлука у свим битним сегментима државе и друштва, нарочито оних које се односе на економију и социоекономску безбедност људи.

Ово питање је посебно значајно за анализу најрационалније употребе ресурса које државе имају и који служе за хуману сврху добробити људи у одређеној земљи, када се често под притиском или у пословању са страним државама и компанијама, од стране домаћих политичара, продају ресурси на штету сопствене државе или се одређеним државама на основу штетних пословних трансакција обезбеђује монополски положај и продаје национално тржиште. Такве одлуке донешене под притиском међународног актера или у спрези и сарадњи са органима дотичне земље, дугорочно, нарочито код неразвијених и малих земаља, доводе до експлоататорског положаја и трајне редукције економског благостања које је намењено за побољшање економског и социјалног положаја људи.

Економска дипломатија је концепт који је развијен са посебним циљем и има изузетну важност за очување и унапређење економских интереса земаља. Она представља једно од средстава за постизање економске безбедности и има за циљ да поспеши билатералне односе. Развијене земље своје циљеве из економске безбедности развијају активностима кроз међународне организације, ММФ, СБ, СТО и друге. Док је економска дипломатија развијених земаља заснована на мултилатералним односима, код неразвијених земаља (земље у транзицији и земље у развоју) она је углавном заснована на билатералним односима. Улога наведених међународних организација сасвим је другачија према неразвијеним земљама. "Улога

ММФ и СБ је у томе што зајмове које додељују условљавају прихватањем неолибералне политике у земљи која је у питању. СТО даје допринос тиме што доноси трговинска правила која промовишу слободну трговину у областима у којима су богате земље јаче, али не и тамо где су слабије (нпр. пољопривредна и текстилна индустрија)", истиче Чанг.[837]

Неразвијене земље присиљене су да обезбеђују стране инвестиције и траже нова тржишта за своје производе ради смањења незапослености и повећања привредног раста. Развијене земље понекад економску дипломатију користе ради директног мешања у унутрашње ствари других земаља и утицаја на доношење одређених одлука.[838]

6.3. Регионална и глобална сарадња и повезивање

Ниједна држава у данашњем свету у савременим међународним односима прожетим процесима глобализације не може да заузме позицију изолационизма већ је неопходно да проналази различите могућности и облике сарадње са другим државама, великим силама, међународним организацијама итд. У сложеној међузависности између држава у процесу глобализације нереално је очекивати остварење потпуне националне безбедности, територијалног интегритета, суверенитета, спољне и унутрашње независности државе, без сарадње са партнерима у систему међународних односа.[839] Сарадња и интеграције су потребни држави због превазилажења изазова, ризика и претњи безбедности у њеном проширеном и продубљеном савременом концепту, као и због потребе других држава за давање доприноса дотичне државе локалном, регионалном и глобалном миру и стабилности. То од државе, очекују друге државе, велике силе и различите међународне организације.

---

[837] На-Džun-Čang, "Mit o slobodnoj trgovini i tajna istorija kapitalizma", NIN, br. 3014, Beograd, 2008, str. 84.
[838] Васић Д, *Економска средства за превенцију међународних криза*, Финансије, Банкарство и осигурање, Београд, 2009, стр. 46.
[839] Нишић С, *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2002, стр. 454.

Ради сагледавања положаја државе у међународним односима и анализе њене осетљивости на стање безбедности незаобилазна је њена геополитичка и геостратегијска позиција и однос њене моћи у односу на битне актере међународне заједнице. Хладни рат замрзао је важност региона у безбедносној динамици, али су они постали битни по његовом завршетку због конфликата у различитим регионима у којима су ескалирале кризе са учешћем великих сила.

Стабилно безбедносно окружење на регионалном нивоу значајно је за велике силе првенствено ради могућности стављања под контролу потенцијалних регионалних конфликата и жаришта и остваривања њихових ближих и даљих геополитичких и геостратегијских интереса. Стварање регионалних сила, савеза или других облика и центара регионалне моћи, на бази сарадње и интеграција одређених држава, није увек по вољи великих сила, а процес уравнотежавања јаких актера у процесу глобализације, без обзира да ли су државе или недржавни актери, врши се постепено и континуирано у складу са средњорочним и дугорочним интересима и визијама геополитичког прекомпоновања и престројавања. Због тога је услед различитих мотива, и за државе и велике силе, веома неопходна сарадња и повезивање држава у одређеним регионима, у којима неће бити нарушавања односа моћи сходно њиховим обостраним специфичним интересима.

За стабилност и разовој неразвијених и малих земаља посебно је битно остваривање регионалног повезивања и сарадње којима државе појединачно могу остварити бољу позицију у систему међународних односа и боље очувати своје интересе него у односу на самостално наступање према великим силама и међународним организацијама. Безбедносна сарадња у појединим регионима резултат је узајамних односа које земље на том простору изграђују и заснована је на економским, политичким, културним, историјским и другим везама и заједничким интересима. Иако историјски услови нису увек били добри услед нетрпељивости, конфронтација, ратова, различитих интереса, вредности и циљева држава на регионалним нивоима, увек се јављала потреба за добрим односима и сарадњом суседа на локалном, односно мањем или већем регионалном нивоу (мањи или већи региони). Тамо где локална и регионална сарадња није добра и где постоји

потенцијално конфликто подручје повећана је могућност мешања великих сила у унутрашње послове појединих држава, подршке и стављања на једну страну у неком одређеном конфликту, што је често у историји уместо смиривања доводило до распламсавања конфликата, сукоба и оружаног насиља.

Предности сарадње и повезивања на локалном и регионалном нивоу су велике, посебно ако постоје интереси економске и политичке сарадње, са тенденцијом њиховог проширења на друге државне сфере. Природа савремених изазова, ризика и претњи условљава потребу међудржавне сарадње и лакше превазилажење проблема тероризма и организованог криминала који добијају транснационални и прекогранични карактер, као и етничких проблема и сепаратистичких тежњи. Међузависност и сарадња држава доносе резултате, док несарадња и неразумевање доносе конфликте, нерешене проблеме и ескалацију односа у продубљење конфронтације.

Лоши међудржавни односи и недостатак међусобне сарадње суседних држава на локалном и регионалном нивоу доводе до успостављања засебних односа појединачних држава са великим силама. Тако успостављени односи, у одређеним условима, погодно су тло за стварање криза са дугорочним последицама по укупне односе на одређеним просторима и регионима, а кризе постају погодна прилика за ангажовање великих сила и испољавање њихових сопствених интереса. Интереси великих сила најчешће се не поклапају са интересима држава, иако су декларативно увек усмерени у правцу прогреса, стабилности и проналажења решења проблема на одређеним просторима.

Балканске државе и бивша Југославија могу послужити као пример како недостатак међусобне сарадње, заједничког разумевања и дијалога могу допринети сталном укрштању интереса великих сила и њиховом учешћу у решавању међусобних размирица других држава, које су у дужем временском интервалу били мање фактор смиривања тензија а више реметилачки фактор, у складу са њиховим углавном уским интересима. Због тога су Балканско полуострво и Југославија били поприште ратова и сукоба у даљој и ближој историји. У таквом развоју догађаја

највише страдају појединачне државе, нарочито уколико немају довољне капацитете да се одупру притисцима, уценама и мешању у унутрашње послове.

Сарадња у безбедности, како истиче Коен, "је стратешки систем развијен око језгра кога чине државе либералне демократије, увезане у мрежу формалних или неформалних савеза и институција, које препознају заједничке вредности и које практично и транспарентно сарађују у области економије, политике и одбране".[840] Коен истиче да такав систем сарадње користе земље либералне демократије, али то није спречило државе југоисточне Азије за стварање безбедносне заједнице ASEAN иако оне према класификацији политичких система нису либералне демократије. Наведене државе имају међусобних разлика, али је стварање овакве заједнице повезане рационалним заједничким интересима допринело безбедности земаља унутар заједнице, а резултат повезивања био је одсуство међусобних сукоба и ратова још од давне 1964. године. "Способност земаља унутар овог региона да се конструктивно и сараднички носи са својим безбедносним проблемима одражава преданост елите, сваке државе понаособ, овом послу", закључује Коен.[841]

И поред различитости држава у чланству ASEAN створеног на основама мултилатерализма и принципа регионалне аутономије формиран је колективни идентитет ове организације. Основа сарадње и повезивања држава у овој организацији је веома једноставна и заснована на ставовима држава да међусобна неслагања треба решавати консензусом, а не уз тражење помоћи великих сила, чиме је успостављен механизам управљања сукобом који је успоставио и унапредио регионалну аутономију. Економска размена у почетку је била мала, да би се она временом увећала оснивањем Области слободне трговине (AFTA) уз обавезу смањења царина. Овим мерама повећана је регионална економска размена за 30%, а спољнотрговинска за 19%. Политичке елите националних држава чланица ASEAN стварањем овакве безбедносне заједнице са елементима стабилне економске и

[840] ASEAN је основан 1967. године и представљао је форум за регионалну сарадњу између Индонезије, Филипина, Сингапура и Тајланда, а 1984. године придружили су се Брунеји, 1995. Вијетнам, 1997. Лаос и Бурма и 1999. Камбоџа - Коен Р, Михалка М, "Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак", *Центар Џорџ Маршал*, број 3, Београд, 2005, стр. 9.
[841] *Исто*, стр. 11.

политичке сарадње успеле су да избегну сукобе и да кроз сарадњу обезбеде регионалну стабилност.[842]

На примерима научених лекција из прошлости могу се учити многе земље из догађаја из своје или туђе историје. Бивша Југославија је представљала пример вишенационалне заједнице федеративног типа која није успела да преживи сопствену кризу и кризу геополитичког и геостратегијског прегруписавања новог света, кога су предводиле велике силе. И поред историје крви и ратова између народа те државе није дошло до мирног решења кризе јер су бивше републике, садашње суверене државе, показале недовољну способност сарадње и погрешну перцепцију стварности о својим позицијама у свету који се увелико мењао. Политичка руководства нису успоставила сарадњу као средство мирног решавања кризе већ су била на становишту да ће државе имати бољу позицију у условима самосталне државности и постићи напредније и богатије друштво, узимајући у обзир и просперитетне личне позиције политичара у новоствореним државама, као и подстакнуте национализме. Велике силе на челу са САД, уз помоћ НАТО, пропустиле су јединствену прилику да на почетку стварања новог светског поретка после Хладног рата утру пут мировном пројекту који ће бити темељ за будућност света, већ су отвореним подржавањем распада суверене државе и давањем подршке појединим странама у сукобима распламсале грађански рат.

Уколико бившу Југославију као федерацију република, које су сада самосталне државе, представимо као ограничену регионалну интеграцију можемо схватити какве су пропуштене шансе које су данашње самосталне државе, као саставни делови бивше јединствене државе, имале на располагању по питању избора, сарадња и компромис или сукоб и какве су данас последице грађанског рата на сваку појединачну државу, по питању безбедности људи, националних држава и укупне безбедности. Можемо претпоставити да би стање људске, националне и укупне безбедности на просторима садашњих независних држава било знатно боље очувано

[842] Коен Р, Михалка М, *исто*, стр. 10.

и унапређено у оквиру јединствене заједничке државе која је имала значајно веће потенцијале моћи и која би била знатно мање подложна утицају великих сила.[843]

Интеграције у ASEAN извршиле су државе чланице ради заштите сопствених интереса, а такве интеграције могуће су и у другим деловима света где би интереси и безбедност тих земаља били много боље заштићеним путем успостављања сарадње и стварања услова за миран и просперитетан економски и други развој. По истом принципу као код ASEAN регионална сарадња држава чланица бивше Југославије и шире на Балканском полуострву имала би велики значај за свеукупни развој тих земаља и остваривање стабилног безбедносног стања у регионалним и ширим оквирима.

Међутим за разлику од ASEAN нерегуларно и неправилно решавање кризе у Југослацији створили су велике противуречности између појединих држава и стање нестабилности које је наметнуто првенствено водећом улогом САД, наметањем решења које је касније прихватила ЕУ. Трансформација ЕУ као мировног пројекта десила се током сукоба у бившој Југослацији. "ЕУ није успела да делује "једним гласом", а доживела је политичку и војну маргинализацију од стране САД и НАТО", указује Накарада.[844]

За очување и унапређење укупне безбедности држава у процесу глобализације неопходна је изградња стабилног и поузданог одбрамбено-безбедносног система који за неразвијене и мале земље може постати готово немогућ задатак јер подразумева велика финансијска средства за опремање скупом опремом и функционисање растућих потреба одбрамбено-безбедносног система. Због тога је регионална и глобална сарадња и повезивање један од пресудних чинилаца за опстанак тих земаља,

[843] Да је Југославија приступила Европској економској заједници, о чему су вођени преговори, и да су извршене потребне државне и институционалне реформе и прилагођавања за улазак у тај облик интеграције, стање регионалне безбедности на Балканском полуострву било би данас много боље него што је сада, са шест нових државица и свим потенцијалним тињајућим конфликтима и могућим сукобима. Стицај околности везаних за распад СССР и пад Берлинског зида ослабили су позицију Југослације која је као вишенационална заједница била једна од погодних мета на путу ка промени светског поретка од стране великих сила, првенствено САД, и почетак редефинисања и изградње нове природе НАТО са измењеном улогом и његовим снажењем у Европи.

[844] Накарада Р, "Европска унија као мировни пројекат", *Социолошки преглед*, Институт за европске студије, Београд, 4/2006, стр. 550-551.

као и потреба за ослањање и сарадњу са партнерима из реда развијених земаља, великих сила, међународних организација и различитих врста савеза.

Мало је данас држава у свету које потребе одбрамбено-безбедносног система могу саме да финансирају, нарочито када су у питању савремени изазови и претње које прелазе границе националних држава и које су транснационалног карактера, а управо су ти сложени проблеми разлог за партнерство и повезивање у области безбедности. Обзиром да је концепт безбедности после Хладног рата промењен, данашњи динамични и глобализовани свет изражава вишеслојну и мултидимензионалну сарадњу држава, стварање интеграција у економској, политичкој, војној и другим сферама и јавља се као нужност. Безбедност националних држава у савременим условима условљена је економском безбедношћу и представља њено исходиште.

Економска безбедност земље представља несметано функционисање економије односно економског система одређене земље и могућност укључења привредних субјеката у економски систем у држави и у свету. Међутим, у условима светске економске кризе и кризе капиталистичког економског система уклањање застоја и уских грла у националним привредама је веома тешко, а још мање је известан успех на глобалном тржишту на којем велики део држава није довољно конкурентан и способан за остваривање већих економских резултата.

За разлику од интегративних токова и облика сарадње и повезивања у међународним односима, повремене примене економских санкција од стране великих сила и међународних организација усмерене према неразвијеним и малим земљама, слабе кредибилитет појединих држава и глобалних институција, као и поверење у поједине облике интеграција. У условима геополитичких игара великих сила и центара моћи, примена економских санкција[845] ради извршења утицаја, према одређеној земљи, својеврсни је вид изолационизма и дезинтеграције ради економског

[845] Економске и друге санкције представљају начин колективног кажњавања народа и држава, са различитим мотивима за њихово изрицање, као што су: обезбеђење задржавања одређених држава у зони интереса великих сила и војно-политичких савеза, задржавање старих тржишта, стварање или очување војних база итд. - Мићовић В, *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр. 156.

кажњавања, која директно води нарушавању безбедности одређене земље. Такви поступци производе страх и неизвесност, у државама које немају довољно моћи, на увек могућу консеквенцу политичког кажњавања кроз систем економских или других мера и представљају однос наредбодавца и извршиоца. Слабији актери (државе) су упућени у ред за чекање одређених погодности од стране центара моћи, у виду кредита, зајмова, донација и средстава одређених фондова.

И поред ризика које носе интеграције у нестабилном и глобализованом свету, неразвијене и слабе државе немају других могућности за опстанак без кретања ивицом стрмог зида који им омогућује преживљавање, а могућности држава да финансирају све веће захтеве одбрамбено-безбедносне сфере су веома ограничене и у складу са стањем јавних финансија, могућностима буџета и приоритета издвајања за потребе јавног сектора. Готово већина војски у свету које су главни носиоци одбрамбено-безбедносних припрема система националне безбедности је у неповољној финансијској ситуацији, изазваној светском економском кризом и сталним повећањима захтева за скупим и савременим оружјем и опремом, са трендом општег пада популарности и отпорима њиховој употреби и ангажовању због свеопште милитаризације светске политике и глобалних односа. Могућности прерасподеле средстава за потребе одбране су ограничене јер пребацивање средстава између системских функција и унутрашње уштеде у самом систему не могу дати веће резултате у оквирима већ унапред рестриктивно одобренх финансијских средстава.

Неразвијене и мале земље због тога највише стоје у реду за чланство у ЕУ и НАТО јер сматрају да имају много више шансе да преживе у нестабилном и неизвесном свету у финансијском, економском, политичком, војном и сваком другом смислу. Моћне државе, попут Кине, Русије, Индије, Бразила и других, довољно су јаке да им приступање таквим интеграцијама није неопходно, али су истовремено ради заштите сопствених интереса формирали БРИКС због остварења својих интереса и уравнотежења светске економске, политичке, војне и других сфера савременог света.

Државе које теже, и чији је интерес, да се интегришу у регионалне и глобалне организације ради очувања економске и политичке стабилности и обезбеђења

функционисања свог одбрамбено-безбедносног система потребно је да сагледају и анализирају дугорочне ефекта таквог приступања обзиром на своје виталне националне интересе, вредности и циљеве, као и на потребе очувања свог националног идентитета и културе. Интеграције засноване на заједничким цивилизацијским потребама, интересима и вредностима, као и могућностима остварења задатих циљева у будућности, даје почетне предуслове за даље кораке и процене експертске и стручне јавности о испуњености услова за аплицирање у састав одређених међународних организација. Приступање таквим организацијама мора бити и одговоран цивилизацијски и политички чин одређене државе, који подразумева демократски процес одлучивања, како би се обезбедио потребан легитимитет одлукама које би биле донешене.

ЗАКЉУЧАК

Глобализација је процес историјског трајања, у којем су на крају 20. века створени предуслови за њено убрзање и даље ширење транснационалних веза и односа. Подстицај убрзању глобализације дали су научно-технолошка револуција, информатичко-комуникационе технологије, стање у међународној заједници после пада социјалистичког економско-политичког система, као и промене односа снага на светском нивоу.

Глобалистичке идеје нису историјски непознате и биле су везане за идеје освајања и владања дела или читавог света. Такве идеје биле су засноване на идеологији, која је требала да оправда таква настојања, производећи нестабилности, ратове и сукобе, при чему се стално суочавала са ограничењима капацитета економске, политичке и војне моћи који су били потребни за њено остварење.

У односу на раније облике и форме глобализације, модерна глобализација на крају 20. и почетку 21. века се разликује, а покретачка снага развоја науке, технике и технологије убрзано мења и систем вредности. Висок степен техничко-технолошког прогреса доприноси повећању међузависности на локалном, регионалном и глобалном нивоу. Свет постаје глобално село у коме нараста свест о међусобној повезаности, зависности и стварању светског друштва, али се истовремено уз помоћ информационо-комуникационих технологија ствара спознаја о економским неједнакостима и систему неправедне расподеле у међународним и глобалним оквирима.

Постхладноратовски период обележило је стање глобалне нестабилности услед измене структуре и распореда моћи у међународним односима, на које су тежишно утицали нестанак Берлинског зида, уједињење Немачке, распад СССР и Варшавског пакта, расформирање Југославије итд. Расподела моћи и утицаја достигла је забрињавајуће, несразмерне и асиметричне димензије. Неконтролисане и изненадне промене на светском нивоу и настали вакум моћи изазван распадом Варшавског пакта произвели су САД као глобалну силу која своју моћ може да пројектује у свим деловима света. Створен је униполарни распоред моћи у

међународним односима у којима САД као доминантна сила обликују уређење света у свим областима стварности, првенствено у економској и безбедносној сфери.

Глобализацију као објективан процес карактерише све већи број мрежа повезаности и међузависности које постају све гушће и шире, постајући транснационалне. Кроз међузависност и повезаност долази до ширења једнобразних форми индустријализације, информатичког прогреса, тржишне економије и демократског политичког система на већи део света. Процес ширења једнобразних форми настаје као резултат прихватања и усвајања напреднијих форми кроз спровођење модернизације. Насупрот процесу глобализације и интеграције присутне су противуречне тенденције кроз појаву фрагментације и дезинтеграције као супротног процеса који води ка конфликтима и деструкцији (пропадања и распади држава, ограничење суверенитета и умањење капацитета и легитимитета држава; етничке, верске и друге врсте супротности и сукоба, еколошки проблеми и сл.).

Утицај глобализације на међународне односе испољава се првенствено кроз транснационализацију, мултилатерализам и пораст броја недржавних актера. Транснационализација и мултилатерализам утичу на пораст броја разних међународних субјеката, првенствено, транснационалних компанија, невладиних и других међународних организација. Значај и улога недржавних актера све више се повећава утичући на све гушћу мрежу глобализације, док се улога државе мења и долази до релативног смањења њеног суверенитета. Обим трансанционалних активности знатно је повећан кроз транснационалне активности недржавних актера изражених кроз транснационалне економске мреже, транснационалну сарадњу људи повезаних заједничким интересима и информационим технологијама, јачање транснационалних институција, актера и других организација међународног карактера, кретање транснационалног капитала, стварање транснационалних елита итд.

Мултилатерализам као економско-политичка доктрина остварује снажан утицај на глобализацијске токове кроз слободну трговину ослобођену ограничења и протекционизма између државе и других актера на међународном нивоу. Мултилатерализам подржава економску глобализацију засновану на економском

консензусу који заговара ограничену улоге државе у економској сфери, једнакост права инвеститора у страним државама, реформу економско-политичког система у складу са захтевима глобалне економије и демократски политички систем.

Конституисање новог светског поретка у форми глобалног поретка остварено је захваљујући концентрацији моћи великих сила, јаких држава и међународних организација у једну повезану целину, првенствено путем интегрисања економске, политичке и војне моћи. Центар интеграције и обликовања глобалног светског поретка чини неолиберални концепт чију основну погонску снагу представља капитал као економска категорија.

Идеја о стварању међународних економских институција која је на свом почетку била прогресивна и имала циљ да спречи велике економске кризе и ратове и обезбеди међународну стабилност, мир и безбедност, са повећањем интензитета и густине глобализације, променила је свој основни смер деловања ширећи своје надлежности ка остваривању идеје потпуно слободног тржишта, уз потпору принципа Вашингтонског консензуса. Политике коју су спроводиле међународне институције (ММФ, СБ и СТО), у процесу глобализације, одражавале су тежњу ка укрупњавању у глобалној привреди која је дала предност привредним субјектима који поседују најнапредније технологије и који контролишу делове тржишта јефтине радне снаге. Реформе које су покренуле међународне институције у разним деловима света утицале су регулисање трошкова радне снаге у корист капитала великих компанија. Глобална макроекономска политика подстицала је процес укрупњавања компанија и стечајеве малих и средњих предузећа кроз механизме фискалне и монетарне политике. Применом оваквих политика дошло је до пропадања низа привредних грана и заната у земљама у развоју, који су били основни извор запошљавања становништва. Крајњи резултат таквих макроекономских одлука и подстицаја био је слабљење националних валута, либерализација увоза и повећање сиромаштва.

Неолиберални економско-политички модел је доминантна форма глобализације на светском нивоу и представља основу на којој се ствара глобално друштво и глобално тржиште. Доминацијом економског система над друштвом

успоставља се захтев да се друштвени живот прилагоди тржишним односима као претпоставци за укупан прогрес. Кроз потчињавање друштва и друштвених односа економији и економској ефикасности стварају се услови за повећање нестабилности, социјалних проблема и стварања различитих социјалних деформација, продубљује се јаз између економије и друштва и маргинализују опште друштвене потребе. У таквим условима долази до креирања низа безбедносних проблема кроз експанзију, првенствено, економских, социјалних, војних, еколошких, али и других ризика.

Преношењем одговорности на тржиште и појединце, држава се постепено развлашћује и одваја од сфере економске регулативе и контроле, а тиме и од сфере социо-економске безбедности и друштва као сфера независних од економије. Тиме су избегнута ограничења протока капитала, радне снаге и идеја које би националне државе успостављале тежећи да обезбеде друштвену стабилност кроз економску безбедност и социјални консензус. Тако су отворени нови "ауто" путеви на којима више нема ограничења брзине, оличени у виду ТНК и већој економско ефикасности и рационалности, али је све више присутно слабљење социјално-економске позиције људи који се налазе на периферијама света и главних економских центара, у којима је циркулација капитала мала, успорена и без довољно инвестиција, углавном зависних од иностранства.

Смањењем улоге, у економском и друштвеном животу, и ерозија суверенитета националних држава су последица конструкције глобалне тржишне економије изражене захтевом међународних институција о немешању државе у економију, коју ће тржиште "савршено" регулисати, као и губитка стабилизирајуће функције у области социо-економске безбедности као основне улоге државе. Редукција суверенитета држава није само присутна у смањењу капацитета у социоекономској сфери, већ и у смањењу њених капацитета у области безбедности кроз савремене безбедносне проблеме.

Стварање и повезивање глобалног друштва путем глобалних тржишних односа и настанак супростављених тенденција процеса глобализације иницирали су изазове, ризике и претње безбедности и безбедносне проблеме чинећи све више међузависне, повезане и нераздвојне конпцепте безбедности у свим секторима и

нивоима друштва. Изазови, ризици и претње безбедности преливају се из једног сектора и нивоа на друге, чинећи их осетљивим и међусобно зависним, условљавајући потребу појединачног али и интегралног сагледавања и анализе проблема безбедности.

Глобализација у економској сфери истовремено је изразила супротне тенденције, економску супериорност и социјалне слабости и недостатке. Остваривањем надмоћности тржишта и отварањем националних граница, главну улогу су добили транснационални актери и међународне организације, а кроз глобалне економске ативности дошло је до слабљења позиција синдиката, смањивања плата већег дела запослених и увећања профита мањег броја власника, пораста незапослености, друштвене поларизације, ширења сиромаштва и друштвене искључености. Раст незапослености забележен је и у развијеним земљама првенствено услед смањења пореза ради спречавања сељења капитала у друге земље чије би последице биле изражене кроз смањења државних буџета и социјалних давања. Повећање сиромаштва и других социјалних слабости утицало је на пораст социопатолошких у друштву попут алкохолизма, дроге, криминала, кривичних дела, верских секти итд.

Претпоставка успостављене глобалне економије темељила се на ставу да ће слободан проток капитала, роба, услуга и радне снаге довести до пораста стопа раста у свету, а нарочито у сиромашним земаљама. Највећи добитници интеграције у светску привреду требале су бити сиромашне земље које ће брже и лакше долазити до потребног капитала за развој, као и до технолошких достигнућа развијених земаља, али су се разлике између просечних доходака богатих и сиромашних земаља нису смањивале већ су се повећавале.

Основа неолибералних реформи су приватизација и дерегулација који су омогућили капиталу несметано кретање транснационалним просторима, преко граница националних држава, који је ослобођен система државне контроле стварајући јединствено светско тржиште. Основни извор ефикасности овог модела је у смањивању свих врста социјалних издатака. То доводи до повећања социо-економских неједнакости и повећања степена сиромаштва, повећања концентрација

богаства у рукама све мањег броја људи и смањења прихода све већег броја сиромашних. Повећање економских неједнакости евидентно је на глобалном ниву, између држава и унутар држава. Неједнакост је достигла историјски највиши ниво. На нивоу државе економска неједнакост већа је за једну трећину у односу на прошли век. Смањење регулаторне улоге државе у социоекономској сфери допринело је повећању раста неједнакости. О размерама глобалне неједнакости врло упечатљиво говори податак хуманитарне организације Оксфам да је 1% најбогатијих људи на свету у 2016. години поседовало веће богаство од 99% преосталог дела светске популације, са тенденцијом да се јаз између најбогатијих и остатка света и даље убрзано продубљује.

Структурне неједнакости које потичу из глобалног економско-политичког система могу створити масовне осећаје депримираности људи и пораст несигурности и страха од губитка животних шанси и друштвене маргинализације. Најтежи облици криминала, попут организованог и насилничког, најраспрострањенији су у друштвима где постоје велике социјалне разлике, висока стопа сиромаштва и незапослености. Карактеристични облици структурног насиља постоје услед неједнакости у приступу политичкој и другим облицима моћи, образовању, здравственој нези и правној заштити и другим облицима основних људских права. Структурно насиље обично је невидљиво и проистиче из саме друштвене структуре која одређује положај људи према њиховим економским, етничким, полним, културолошким, политичким или другим обележјима.

Процес глобализације повећава економске и социјалне изазове, ризике и претње, а њихова последица може бити избијање грађанских ратова, етничких, верских и других конфликата. Неједнакост, неравноправност и сиромаштво су моћан фактор генерисања етничких и других врста сукоба, а њихов центар су сиромашне земаље.

У области политичког управљања, на светском нивоу, процес ширења демократије, на земље које по устројству политичког система то нису, представљао је прекид подршке диктаторским режимима и подршку ширењу држава либералне демократије и људских права. Остварењем свог утицаја неолибералне елите моћи

успостављају снагу одлучивања у међународним институцијама битним за глобално управљање, а националне државе постају носиоци глобалних интереса и вредности и извршиоци правне наднационалне регулативе све више губећи ранију надлежност да буду сервис грађана и обезбеде њихове потребе, интересе и вредности. У политичко-војном аспекту велике силе и недржавни актери добијају улогу и значај у виду спровођења војног интервенционизма заснованог на хуманитарном интервенционизму или борби против терориста.

Процес ширења и подстицања демократије је једно од основних полазишта савременог процеса глобализације представљен као цивилизацијски пројекат за добробит и корист људи и држава са циљем очувања глобалне друштвене стабилности. Међутим, транснационални неолиберални пројекат и демократија довели су до противуречности оличеној у виду пораста друштвено-економских неједнакости и повећања сиромаштва и још већег раслојавања између богатих и сиромашних. "Постоји тенденција да се богаство концентрише у рукама привилегованих сталежа који обухватају око 20% светске популације, при чему се јаз између богатих и сиромашних продубљује унутар сваке земље, како на југу тако и на северу, паралелно са наглим порастом неједнакости између севера и југа".[846]

Процес глобализације кроз неолиберализам као економско-политички модел ствара услове за транснационалну покретљивост капитала, производњу и дистрибуцију, а контрола економских процеса, нарочито политичких, обезбеђује се демократским политичким моделом знатно боље него у диктатурама. Противуречност која постоји између неолиберализма и подстицања демократије доживела је своју кулминацију са светском економском кризом 2007. године и указала на одвојеност политичког система од социоекономске основе друштва. Раздвајање економске и друштвене сфере од политичке је готово немогуће, а политичка сфера је успостављена интересима који су засновани на користима од асиметричне економске и друштвене структуре глобалног система. Неолиберални

[846] Робинсон В, *исто,* стр. 349.

економско-политички модел који је темељ глобализације створио је друштвене нестабилности и друге услове који директно воде ерозији демократије.

Подстицање демократије показало се као политичка операција усмерена ка друштвеној контроли јер је друштвено-економска основа остала непромењена иако је била узрок политичке нестабилности. Политичка нестабилност на друштвено-економским основама додатно је повећана даљим укидањем баријера слободним операцијама капитала, чиме је повећана контрадикторност између демократског система политичког организовања и степена неједнакости друштвено-економског система.

Феномен глобалног буђења политичке свести представља једну од посредних последица процеса глобализације. Повећање свести неразвијених и слабих актера у процесу глобализације у вези је са порастом политичке свести о степену неједнакости и неравноправности људи у различитим деловима света у односу на богатство и комфор малог броја људи развијених земаља који су остварени неравноправном расподелом моћи и богатства у току успостављања глобализације и униполарног светског поретка. Диспропорционална расподела глобалне моћи, повећање неједнакости, неравноправност, неравномерна и асиметрична глобализација, агресивне, често и неоправдане војне интервенције, као и наметање модела развоја државе и друштва утицали су да масовни политички активизам добије глобални карактер. Буђење политичке свести није феномен кратког трајања већ има историјску димензију, а глобализација је са својим слабостима, као наставак негативног сећања, само продубила и појачала одређене анимозитете. У колективној свести одређених националних, етничких, верских и других идентитета постоје сећања на спољну доминацију, оспоравање достојанства, наметање културних и других модела, колонијално ропство, војно присуство и војне интервенције. Жива сећања и колективна свест, удружени са савременим информационо-комуникационим технологијама, појачавају супростављање спољашњој сили преко истицања националног, етничког и верског идентитета.

Очекивања слободе и мира после Хладног рата брзо је спласнуло. На делу је **повећање милитаризма** на светском нивоу са интензивирањем конфликата. **Војни интервенционизам** после Хладног рата представља природу процеса глобализације изражену преко нове расподеле моћи и потребе да се очувају интереси моћних актера на глобалном нивоу. Глобализацију ресурса војне моћи и употребу војне силе против слабијих противника, као меру асиметричног односа снага, често су пратиле и примене економских санкција.

Концепт демократског мира у процесу глобализације који је промовисан као врхунско достигнуће које ће у једном моменту и практично означити крај историје није донео очекиване резулате већ недостатак вере у унапред позитиван однос демократије и мира одређених самим концептом. Тамо где је процес увођења демократије спровођен војним интервенцијама и разградњом државе, није било прогреса већ је често доводило до етничких, верских, идеолошких и других сукоба уз економско-социјални суноврат. Све више изгледа да је концепт демократског мира предуслов за задржавање достигнуте моћи и утицаја јаких актера глобализације, успостављен у оквиру релативно чврстог савеза либерално демократских држава. Демократија и мир су често коришћени као средство за легитимитет предузиманих војних интервенција на територијама других држава.

У међународним односима после Хладног рата постоји доминација силе и моћи на глобалном нивоу, а глобализација војне силе довела је до несразмере у снази НАТО у односу на недовољно дефинисане потенцијалне противнике. Због тога су међународни односи прожети неизвесношћу јер постоји стална тежња и могућност војног интервенционизма у различитим деловима света, у условима сталне растуће бриге САД за очувањем и јачањем капацитета војне моћи ради очувања лидерске позиције у свету. Пројекција средњорочних и дугорочних националних интереса САД усмерена је ка очувању глобалног лидерства и хегемоније и захтева изградњу све већих економских и војних капацитета ради очувања униполарног и унимултиполарног светског поредка што даље у будућности. Глобални процеси концентришу војну моћ у најразвијенијим земљама, првенствено евроатлантског простора, насупрот неразвијених и малих земљама које постају техничко-технолошки

заостале у савременом наоружању и војним технологијама. Производња и промет оружја показују све више изражену милитаризације у свету. Индустријске гране које се баве производњом оружја у сталној су експанзији уз остваривање високих профита.

Примена превентивне употребе силе и даље концентрисање војне моћи који се настављају не дају велики оптимизам и наду у перспективе глобалне безбедности у будућности. Покушаји успостављања доминације и надмоћи, контроле тржишта и битних ресурса, војног присуства и контроле, као и спровођење селективних и једностраних војних интервенције без мандата УН и ван међународних правних норми стварају опасне преседане и неизвесности за укупну светску безбедност, у условима непостојања равнотеже моћи, нарочито за слабе актере процеса глобализације, првенствено неразвијене и мале земље

Глобализацију светског тржишта карактерише и **глобализација технологије**. Либерализација економских односа створила је предуслове за убрзање процеса глобализације, брз технолошки развој и настанак ТНК. Развој технике и технологије довео је до модернизације техничких уређаја, унапређења технолошких процеса и поступака и општег техничко-технолошког прогреса у различитим областима. Унапређење техничко-технолошког фактора допринело је укупном порасту материјалног богаства и успоставио различите стандарде у увођењу и примени техничко-технолошких достигнућа у различитим земљама. Научна и технолошка унапређења у великој мери подстакла су и процесе друштвених промена.

Примена високих технологија све више истискује радну снагу из производње што потенцијално утиче на повећање броја незапослених људи и појаве других социјалних проблема, док научно-технолошки развој ствара економске, политичке, војне и безбедносне последице. У току треће технолошке револуције (почетак 70-тих година 20. века) уочено је велики технолошки заостатак у већини транзицијских земаља, са повећањем јаза између развијених и неразвијених. Технолошко заостајање остварује јак утицај на економски раст и продуктивност, успорен раст животног стандарда, слабљење поверења у сопствене могућности, као и пад мотивације и жеље за прогресом. Оно оставља велике последице и на државу и друштво у целини и

поседује деструктивни потенцијал за слом одређеног друштвеног модела (пример СССР на крају Хладног рата).

Технолошки развој после Хладног рата није постао цивилизацијска тековина, како је то наговештавано, која је свима једнако доступна. У земљама у транзицији све више је присутан проблем техничко-технолошког заостајања које је један од предуслова за остваривање ширег цивилизацијског напредка. Неразвијене земље имају низак ниво технолошког развоја, углавном користе ниже и средње технологије које стварају веће трошкова пословања, мању продуктивност, слабу конкурентност, успоренији и нестабилнији привредни раст и мање укупно материјално богаство у односу на развијене земље.

Пренос технологија је један од начина за неразвијене земље да брже остваре економски раст. Међутим, увозе се углавном старије технологије нижих перформанси. Транснационалне компаније често преносе и користе прљаве технологије у неразвијеним земљама у којима послују, које не испуњавају еколошке стандарде. Њихово употреба захтева интензивно трошење природних ресурса и образоване радне снаге. Коришћење прљавих технологија карактеристично је и за неразвијене земље јер немају развијено истраживање, развој и образовање, нити могућности за самосталну производњу средњих и високих технологија.

Најразвијеније земље у технолошкој области чврсто желе да обезбеде и очувају монополски положај у области производње, примене и развоја најсавременијих технологија. Оне спречавају трансфер технологија и онемогућавају друге у таквим настојањима ради остварења технолошке надмоћи. Ипак, свет се креће ка полицентричном технолошком развоју и стварању више технолошких центара.

Са процесом убрзане глобализације и технолошким прогресом део неразвијених и слабих држава, недржавних актера, мањих група терориста тежи да искористи неке технолошке могућности, дође у посед високотехнолошких оружја и угрозе одређене државе употребом хемијског, биолошког, нуклеарног или других врста оружја. Истовремено, употреба савремених технологија може да доведе до угрожавања животне средине и човека кроз производњу, промет и употребу

(злоупотребу) нуклеарне енергије, ГМО хране, генетског инжењеринга, геофизичког оружја итд.

Технолошка супериорност малог броја земаља, на основу којих се остварују огромне технолошке и друге добити, не сме остати трајна већ се технолошки прогрес треба прерасподелити и на неразвијене и мале земље као слабе актере процеса глобализације, како би се учинила хуманом компонентом људског развоја.

Еколошки проблеми се појачавају кроз модернизацију и индустијализацију и интензиван технолошки развој у процесу глобализације. Услед активности човека животна средина се све више нарушава и прети да пређе границу после које нема могућности повратка на претходно стање, са импликацијама несагледивих последица. По први пут у савременој историји нарушавање природне равнотеже прети да промени услове живота на читавој планети и представља глобални ризик и претњу за разлику од претходних времена када су нарушавања попримала локални и регионални карактер. Природа глобалне економије повезана са интензивним исцрпљивањем ресурса у чијој је основи профит не води довољно рачуна о природним ресурсима који су ограничени и чија претерана експлоатација у комбинацији са прљавим и застарелим технологијама доводи до нарушавања животне средине. Ограниченост природних ресурса у будућности створиће повећане могућности конфликата и сукоба у борби за њихово поседовање.

На крају 20. века са интензивним процесом глобализације знатно је порастао ниво економских активности стварајући велико и концентрисано богаство, али истовремено нарушавајући животну средину. Потрошња ресурса је убрзана, настају климатске промене, смањују се површине шума и обрадивог земљишта, проширују се пустиње, тањи се озонски омотач, повећавају се количине угљен-диоксида у атмосфери и темпаратура на земљи, а све то утиче на повећање ризика по опстанак биљака, животиња и човека.

Експанзивни привредни и технолошки капацитети најразвијенијих земаља у борби за оскудне ресурсе поставиће на врху листе националних интереса приступ изворима, првенствено, воде и енергије, као и других значајних ресурса. У пројекцији ограничених ресурса, постоји могућност да се светски дефицитарни

ресурси појединих земаља и света у целини ставе на располагање и доступност глобалне светске привреде ради очувања глобалне безбедности и опстанка људске заједнице. На тај начин би најразвијеније државе света преко ММФ, СБ, СТО и других утицајних међународних организација путем међународних правних норми, уступака и сарадње покушале да обезбеде доступност дефицитарних ресурса, а уколико механизми дипломатије и употреба меке и паметне моћи не би помогли, реално се могу очекивати конфликти, сукоби и оружане војне интервенције.

Загађење воде и ваздуха постало је интензивно, услед индустријализације, због чега су највише угрожени велики градови високим степеном загађења од индустије и саобраћаја. Кумулативни ефекат негативних еколошких процеса утиче на отапање леда на Антартику и нестанак великих водених резервоара испод леда чиме се повећавају нивои мора и океана света, повећава темпаратура и мењају правци кретања хладних и топлих водених струја што у крајњем утиче на појаву екстремних климатских прилика у већем делу света. Пораст просечних темпаратура на светском нивоу износио је од 0,3 до 0,6 степени на крају 19. века и кретаће се до 3,6 степени до 2100. године. Пораст угљен диоксида повећава ефекат стаклене баште док ће и концентрација метана у атмосфери додатно појачати његов ефекат.

Потребе за водом, у периоду од 1950. до 1990. године, повећане су за три пута, док у многим деловима света потрошња воде превазилази могућности обнављања залиха. Према прогнозама и пројекцијама потреба потрошње воде у будућности у односу на могућности снадбевања водом, подаци говоре да ће потребе бити премашене за 56% у одосу на могућности већ око 2025. године.

Услед убрзања процеса неконтролисане глобализације економских активности, настанак глобалног загревања умањиће способности већег броја држава да се прилагоде брзим променама животне средине и климе. Таква ограничења држава могу допринети настанку сукоба и утицати на могућност избијања ратова због "недостатка хране услед смањења нето глобалне пољопривредне производње, смањења расположивих количина и квалитета свеже воде у кључним регионима због измењених образаца предвиђања времена, чешћих поплава и суша, поремећаја приступа снадбевања енергијом због огромних морских ледених површина и олујног

времена".[847] Већу осетљивост на климатске промене имаће неразвијени и сиромашни делови света. У случају најнегативнијих сценарија могуће су миграције из угрожених подручја у богатије делове света. Међутим, такође постоји могућност да богате земље употребе војну силу како би покушале да спрече миграције што би проузроковало војно и политичко насиље. Рат може бити реални сценарио уколико у будућности наступе изненадне климатске промене.[848]

Проблеми енергетске зависности држава Европе као највећих увозника нафте је на нивоу од 50% потреба од увоза са тенденцијом раста зависности на око 70% до 2030. године због даљег пораста економских активности и немогућности обезбеђења енергената из сопствених извора.[849] Повећање могућности за избијање конфликата и оружаних сукоба наступиће као последица повећања зависности појединих великих сила и других земаља од стабилног увоза енергената који може бити нарушен. У условима интензивног процеса глобализације и непостојања довољно сагласности држава о односу одржања еколошке равнотеже и обезбеђења различитих потреба, постоји константна опасност од међусобних сукоба држава у вези ресурса. Да би се одржала еколошка равнотежа на земљи ради хуманог и људског развоја човечанства државе морају, прихватити међузависност глобалног света и ускладити своје прохтеве за увећањем своје моћи на штету других држава и животне средине.

Глобализација је снажно повећала транснационалне економске активности и број транснационалних актера, што је утицало на повећање глобалног економског раста и убразаног и неконтролисаног трошења светских ресурса. Тенденција ка сталном повећању економског раста као индикатора привредног и материјалног успеха долази у све већу колизију са потребама становништва планете. И поред повећања економског раста на светском нивоу, прерасподела добити између појединих региона, земаља и појединаца продубила је јаз, повећала економску стагнацију и сиромаштво, чиме су у све већој мери актуелизовани демографски

[847] Schwartz P, Randal D (2003), An abrupt climate change scenario and its implications for United states national security, October: www.ems.org/climate/pentagon_climatechange.pdf
[848] Schwartz P, Randal D (2003), An abrupt climate change scenario and its implications for United states national security, October: www.ems.org/climate/pentagon_climatechange.pdf
[849] Европска стратегија безбедности, Исак фонд, Београд, 2006.

проблеми. У условима светских економских криза које се заоштравају незадовољство се повећава нарочито код сиромашнијих слојева друштва који исказују веће разочарење од осталих, док ће тежње елита бити усмерене ка одржању постојећег животног стандарда, без обзира на чињеницу да се привредне могућности у будућности могу смањивати.

Демографски проблеми најизраженији су у неразвијеним и заосталим подручјима света. Повећање броја становништва остварiће утицај првенствено на нивоима људске и националне безбедности, а затим и на друге нивое и секторе безбедности. Култура масовне потрошње која је институционализована у неолибералном концепту глобалне економије, у све већем су раскораку са антагонистичким и противуречним захтевима великог дела светског становништва, и изражава праву природу глобалних дезинтеграционих процеса. Однос између повећања трошења природних ресурса и раста броја становника планете је веома неповољна тенденција и изражена је кроз диспропорционалне односе између неразвијеног и развијеног дела света. У сиромашним и неразвијеним деловима светске периферије недостају ресурси за основни биолошки опстанак људи. У развијеним деловима светског центра ресурси се троше прекомерно и вишеструко изнад основних људских егзистенцијалних потреба и проналазе се други и нови начини за још веће коришћење и експлоатацију ресура из неразвијених делова света. Такви односи у глобалној економији одражавају односе нееквивалентне размене неоколонијалног типа.

Демографско старење које је између осталог условљено и савременим животним схватањима, потрошачком културом и хедонизмом, имаће утицај на смањење капацитета војне силе услед повећања просечне старости становништва, првенствено на Западу. Овај демографски тренд утицаће на пензијски систем који ће бити све више оптрећен, мањи број запослених издржаваће све већи број старих и радно неактивних људи што ће условити мањи напредак у области технологије, науке и менаџерства, те смањење штедње и повећање потрошње и утицати на стопу националне штедње и улагања.

У земљама неразвијеног света наставиће се тренд демографског бујања (демографски бум) младих људи који ће утицати на потенцијално повећање броја легалних војних и паравојних снага. Осећање неправде утицаће на орјентацију младих људи неразвијеног света услед економске и социјалне поларизације, сиромаштва и недостатка животних могућности. Демографски бум иницираће политичке нестабилности и друштвене немире и повећати могућности свих врста сукоба и ратова. У свим регионима и земљама убрзаног раста становништва постоје пригушена социоекономска очекивања, која уз постојеће супротности идеолошког карактера, верску, етничку и расну мржњу и друге специфичне локалне узроке могу довести до избијања грађанских и верских ратова. Социјално стање пресудно ће утицати на услове и околности које могу да доведу до ескалације насиља.

До масовних миграција људи у друге земље и регионе може доћи због великог раста становништва у комбинацији са смањењем ресурса у неразвијеним земљама и земљама у развоју, што као последицу може имати повећане опасности од унутрашњих миграција и разних облика ненасилних и насилних сукоба. Разлози за покретање тако великих миграција становништва могу бити економска криза и проблеми животне средине, културне, етничке и верске супростављености и сукоби, политичке проблеми, али и нестабилности и ратови.

Нарастајуће потребе одржања животне егзистенције све већег броја људи, као демографски проблем, биће највећи изазов 21. века у условима веома неизвесних перспектива које пружа будућност. Сложеност социјално-економских и политичких захтева усмерених према владама држава и глобалним институцијама биће резултат више кумулативно условљених и повезаних различитих врста проблема ради проналажења одрживог решења. Људско друштво мора да реши горуће проблеме, у 21. веку, за преко 70% најсиромашнијег дела човечанства, првенствено, глад, неопходне ресурсе, немире, принудне миграције, оружане сукобе и др. Ове несреће могу да погоде и богате земље, иако не толико директно.

Демографски проблеми доста су повезани са еколошким проблемима и имају утицај на њих на тај начин што даље повећање броја људи није одрживо са садашњим трендом одржавања и даљег подизања нивоа потрошње и медијски и

институционално подстицаном културом потрошачког друштва. Глобализација и неолиберални модел теже ширењу вредности потрошачког друштва и културе засноване на потрошњи. Процес глобализације на овом степену демографског раста, раста економских активности, трошења ресурса и начину прерасподеле који повећава неједнакости представља сложен проблем који захтева глобални консензус обзиром да последице превазилазе националне и регионалне оквире.

Транснационални организовани криминал доживљава експанзију након завршетка Хладног рата у процесима транзиција држава и њихових распада са убрзањем транспорта роба, повећањем покретљивости људи и масовне и јефтине употребе информационо-комуникационих система. Организоване криминалне групе су у таквим условима повећале своју мобилност и ефикасност у брзом стицању високих профита ван законских прописа, а транснационални организован криминал је на тај начин постао ризик и претња националној, регионалној и глобалној безбедности. Посебну опасност представља повезаност организованих криминалних група са терористичким групама којима неретко пружају логистичку или финансијску подршку зарад остварења различитих интереса угрожавајући капацитете националних држава.

Појаве организованог криминала највише погађају сиромашне и земље у транзицији услед слабљења државе и утичу на криминализацију друштва и институција државе, првенствено структура власти, правосудног система и државних органа. Организовани криминал се испољава у економској и финансијској безбедности државе (сива економије, прање новца, утаја пореза итд.), чиме се стварају социјални проблеми, политичка нестабилност и дефицит буџета. У приватизацијама предузећа у слабим и пропалим државама криминалне групе или појединци учествују у поступцима приватизација предузећа угрожавајући социо-економску безбедност људи запослених у њима и њихових породица.

Савремени тероризам добија нову димензију у глобалном светског систему, нарочито после 11.септембра 2001. године након напада на САД. Тероризам по својој природи постаје транснационалан лако прелазећи државне границе. Као што су границе постале пропустљиве за несметано кретање роба, капитала и идеја, такође су

постале и за терористе и њихове терористичке мреже. Слабљење суверенитета националних држава и смањење њихових безбедносних капацитета обрнуто је пропорционално расту и јачању тероризма на глобалном нивоу.

Дубљи корени узрока тероризма најчешће су последица социо-економских и политичких корена неједнакости и неравноправности изражених у сиромаштву, незадовољству и очајању. Спровођење војних интервенција и економских санкција без обзира на циљ, оправданост и сагласност са међународним правним, етичким и другим хуманим нормама редовно је доносило стање беде и сиромаштва у дражавама у којима су спровођене. Понижења и трауме којима су људи били изложени и осећај беспомоћности доводе до појава екстремног тероризма у којима је питање ирационалности таквих поступака ирелевантно након дешавања нежељених терористичких аката. Сиромаштво, неправде и понижења повећавају осећаје личних фрустрација и утичу на настанак различитих девијантних појава међу којима је и тероризам.

Стратегије борбе против тероризма не дају видније резултате у глобалним оквирима јер се не сагледавају на прави начин узроци тероризма и нису у довољној мери у функцији његовог отклањања, већ покушај лечења последица кроз употребу моћи и силе, применом репресивних метода као доминантном начину борбе против тероризма. На тај начин се у зачарани круг употребе силе и моћи улази, без могућности изласка из њега, као начин и средство решавања проблема тероризма, доводећи до новог настанка и даљег раста тероризма. Обзиром да је тероризам начин за обрачун слабих против јаких актера процеса глобализације, то говори о природи самог савременог облика тероризма у коме су садржани елементи економске, политичке и културне неравноправности, потчињености и исфрустрираности одређеног дела света. Због тога приступ борби против тероризма треба да се заснива, првенствено, на превенцији и отклањању узрока тероризма, а не на једином и искључивом покушају потпуног уништења тероризма и проглашења глобалног рата против њега. Проглашење глобалног рата против тероризма које се заговара у круговима појединих светских центара моћи, у одуству глобалне светске стратегије и консензуса великих сила, међународних организација и других држава у оквиру

система ОУН, доводи у питање искреност промовисања мира и стабилности као циља који је потребно достићи на свим нивоима глобалног друштва, али и оставља сумњу у оправданости и стварне намере глобалног општег рата против тероризма, у коме за непријатеља у одређеном моменту, може бити проглашен, потенцијално велики број држава, недржавних актера или делова света.

Свет све више суочава са све израженијим поларизацијама, социјалним и политичким тензијама и верским и етничким сукобима. Обзиром на наведене негативне тенденције процеса глобализације, основано се може тврдити да су захтеви глобалне економије, диктирани императивима акумулације капитала, неостварив без принуде, почев од санкција до војних интервенција. Морална реторика и чврсто уверење у исправност наметања неолибералног модела друштвеног уређења представља вид безалтернативног одласка у проблеме који се не могу решити сами од себе, већ на основу корекција процеса који ће бити за добробит највећег броја људи у глобалној заједници.

Глобализацију као процес требало би усмерити да служи добробити свих људи, а не да буде искоришћена за повећање богаства све мањег броја људи науштрб већине која осиромашује. У таквом управљању глобализацијом постоји потреба да се ненамераване последице коригују. Ризици, претње и проблеми, које је могуће предупредити, на ефикаснији начин, уколико се предузму адекватне и одговарајуће мере и стратегије су економски, социјални, политички, еколошки, технолошки, сиромаштво, милитаризација света, глобални тероризам и организовани криминал и др.

Због нараслих изазова, ризика и претњи безбедности и последица које глобализација као процес производи, умањена је њена заводљивост и снага да осваја својим идејама о општем прогресу заснованом на неолибералном економско-политичком моделу дефинисаном у теорији, али умногоме оспореном у пракси функционисања. Глобализацију као проблем не представља ширење глобалног тржишта већ непоходност да се њеним управљањем успоставе дефинисана правила и институције на националном, регионалном и глобалном нивоу ради очувања и развоја глобалног тржишта, у условима тржишне конкуренције, како би људско

друштво имало користе од процеса глобализације, а не ради стицање профита као самог себи својственог циља и богаћења мањег броја привилегованих појединаца.

Глобализација да би била прихваћена и да не би изазвала катастрофалне глобалне последице треба бити заснована на етици, једнакости, друштвеној укључености, еколошкој заштити, одрживом развоју (еколошкој одрживости и смањењу сиромаштва), најширем мултилатералном консензусу под окриљем реформисаног система ОУН који одговара потребама глобалне заједнице, као и новом социјалном политиком као стандарду за очување друштвеног благостања и система вредности заснованих на потребама људи. Огромна концентрација моћи у једном светском центру, на рачун већине преосталих светских држава, редукују улогу и значај УН, као глобалног мултилатералне организације и форума, која би требала да заступа истинске глобалне интересе и највише допринесе остварењу светског мира и безбедности. Војни интервенционизам и економске санкције као најгрубљи начини кршења људских права унилатералним акцијама центара моћи требају бити стављени под контролу ОУН у оквиру њене нове и реафирмисане улоге.

Будућност глобалног управљања и поред прогресивних намера и захтевних потреба човечанства је веома неизвесна по питању резултата које може остварити, услед различитих потреба народа и држава. Носиоци државних политика не би смели имати нереалан осећај сигурности у вези са успостављеним глобалним решењима, њиховом снагом и трајањем. Ослонац на глобална решења може довести до погрешне процене и схватања права земаља да успоставе и одржавају своје стандарде и регулације у свим областима државе и друштва, као и да обезбеде маневарски простор како би та права остварили.

За глобализацију је највећа претња себи она сама јер садржи семе сопствене деструкције. Уколико се велика већина становништва осећа губитницима такво стање представља реалну основу за изазивање отпора и побуна. Суштинска потреба за будућност света је консензус заједничких интереса, и богатих и сиромашних, повезаност и међусобна зависност заснована на постојећим разликама. Равнотежу и стабилност на глобалном нивоу, између региона и држава, могуће је успоставити само на основама мултиполаризма, насупрот униполаризму и хегемонији.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге и монографије

1. Авијуцки Вјачеслав, *Континенталне геополитике: свет у 21. веку*, Клио, Београд, 2009.
2. Аврамов Смиља, *Постхеројски рат запада против Југославије*, Ветерник, Нови Сад, 1998.
3. Аврамов Смиља, *Трилатерална комисија, Светска влада или светска тиранија*, Идиј-Ветерник, Бања Лука, 2000.
4. Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.
5. Арон Ремон, *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2001.
6. Багвати Јагдиш, *У одбрану глобализације*, Службени гласник, Београд, 2008.
7. Бајагић Младен, *Међународна безбедност*, Службени гласник, Београд, 2012.
8. Бакан Јоел, *Корпорација: патолошка тежња за профитом и моћи*, Миракул, Загреб, 2006.
9. Барић Славко, Барић Роберт, *Асиметрично ратовање и војне доктрине*, Велеучилиште Велика Горица, Велика Горица, 2011.
10. Барнет Ричард, *Глобални захват: моћ мултинационалних компанија*, Глобус, Загреб, 1979.
11. Бек Урлих, *Ризично друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
12. Бек Урлих, *Моћ против моћи у доба глобализације: нова свјетскополитичка економија*, Школска књига, Загреб, 2004.
13. Бек Урлих, *Светско ризично друштво*, Академска књига, Београд, 2011.
14. Бек Урлих, *Што је глобализација*, Визура, Загреб, 2003.
15. Бергнер Џефри, *Нови светски поредак: Нове супер силе Немачка, Јапан САД*, Белетра, Београд, 1994.
16. Бжежински Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999.
17. Бжежински Збигњев, *Амерички избор: глобална доминација или глобално вођство*, ЦИД, Подгорица, 2004.
18. Бжежински Збигњев, *Америка-Кина и судбина света: Стратешка визија*, Албатрос Плус, Београд, 2013.

19. Бошковић Мићо, *Транснационални организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд, 2003.
20. Вебер Макс, *Привреда и друштво*, Просвета, Београд, 2003.
21. Видојевић Зоран, *Демократија на заласку*, Службени Гласник и ИДН, Београд, 2011.
22. Видојевић Зоран, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005.
23. Видојевић Зоран, *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Београд, 1997.
24. Вилијамс Пол, *Увод у студије безбедности*, Службени гласник, Београд, 2012.
25. Вишњић Душан, *Стратегија државе као судбина нације*, Министарство одбране, Београд, 2005.
26. Волерстин Имануел, *Опадање америчке моћи*, ЦИД, Подгорица, 2004.
27. Волерстин Имануел, *Модерни светски систем*, ЦИД, Подгорица, 2012.
28. Волц Кенет, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Александриа прес, 2008.
29. Вујачић Илија, *Политичка теорија*, Чигоја штампа, Београд, 2007.
30. Вукадиновић Радован, *Хладни рат и Европа*, Аугуст Цесарец, Загреб, 1983.
31. Вукадиновић Радован, *Хладни рат као модел међународних односа*, Аугуст Цесарец, Загреб, 1983.
32. Вукадиновић Радован, *Међународни односи од Хладног рата до глобалног поретка*, Политичка култура, Загреб, 2004.
33. Вукадиновић Радован, *Међународни политички односи*, Агенција за комерцијалну делатност, Загреб, 2001.
34. Вукадиновић Радован, *Постхладноратовске тенденције међународних односа*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2000.
35. Вукадиновић Радован, *Спољна политика САД у доба хладног рата*, Политичка култура, Загреб, 2008.
36. Вулетић Владимир, *Глобализација*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.
37. Вучинић Зоран, *Међународно хуманитарно и ратно право*, Службени Гласник, Београд, 2006.
38. Вучинић Зоран, *Војни савези*, Војна књига, Београд, 1996.
39. Гаћиновић Радослав, Стајић Љубомир, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007.

40. Гаћиновић Радослав, *Безбедносна функција државе*, Драслар партнер, Београд, 2012.

41. Гаћиновић Радослав, *Насиље у Југославији*, Драслар партнер, Београд, 2007.

42. Гаћиновић Радослав, *Политичко насиље и глобализација*, Драслер партнер, Београд, 2008.

43. Гаћиновић Радослав, *Тероризам*, Драслар партнер, Београд, 2005.

44. Гиденс Ентони, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998.

45. Гиденс Ентони, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2001.

46. Гиденс Ентони, *Одбегли свет: Како глобализација преобликује наше животе*, ЕВРО, Београд, 2002.

47. Гиденс Ентони, *Климатске промене и политика*, Клио, Београд, 2010.

48. Глигоријевић Миленко, *Паукова мрежа глобализма*, Пан-Пласт, Београд, 2008.

49. Голубовић Загорка, *Демократија и глобализација*, Службени гласник, Београд, 2007.

50. Грej Џон, *Лажна зора - Илузије глобалног капитализма*, Масмедија, Загреб, 2003.

51. Грубачић Александар, *Неолиберализам, корпоратна глобализација и педагогија*, Београд, 2005.

52. Грубачић Александар, *Глобализација непристајања*, Светови, Нови Сад, 2003.

53. Димитријевић Војин, Стојановић Радослав, *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

54. Димитријевић Дејана, *Трендови еколошке безбедности у 21.веку*, Факултет безбедности, Београд, 2010.

55. Драгишић Зоран, *Систем безбедности Републике Србије*, Службени гласник, Београд, 2010.

56. Дугин Александар, *Основи геополитике - Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.

57. Дулић Драгана, *Индикатори људске безбедности у Србији: Извештај за 2004. годину,* Факултет цивилне одбране, Београд, 2005.

58. Ђорђевић Ивица, *Безбедносна архитектура у условима глобализације*, Службени гласник, Београд, 2007.

59. Ђурковић Миша, *Диктатура, нација, глобализација*, Институт за европске студије, Београд, 2002.

60. Ејдус Филип, *Међународна безбедност: теорије, сектори и нивои*, Службени гласник, Београд, 2012.

61. Еперсон Ралф, *Нови светски поредак*, Невен, Београд, 2001.

62. Закарија Фарид, *Будућност слободе – Нелиберална демократија код куће и у свету*, Данграф, Београд, 2004.

63. Закарија Фарид, *Постамерички свет*, Хеликс, Београд, 2009.

64. Илић Миодраг, *Quo vadis свете*, Филип Вишњић, Београд, 2000.

65. Исаковић Златко, *Основи теорије политичке моћи у међународним односима*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1998.

66. Јирген Елзесер, *Национална држава и феномен глобализације*, Јасен, Београд, 2009.

67. Калдор Мери, *Нови и стари ратови: организовано насиље у глобализованој ери*, Београдски круг, Београд, 2005.

68. Кегли Чарлс, Виткоф Јуџин, *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија, Београд, 2004.

69. Кејган Роберт, *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд, 2003.

70. Кејт Неш, *Савремена Политичка социологија - Глобализација, политика и моћ*, Службени гласник, Београд 2006.

71. Кенеди Пол, *Припрема за двадесетпрви век*, Службени лист СРЈ, Београд 1997.

72. Кенеди Пол, *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица, 2007.

73. Килибарда Зоран, *Основе геополитике*, Факултет безбедности, Београд, 2008.

74. Кисинџер Хенри, *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд, 2003.

75. Кисинџер Хенри, *Дипломатија 1. и 2. део*, Верзалпрес, Београд, 1999.

76. Кисинџер Хенри, *Шта чека Америку? Велесила и будућност*, НИН, Београд, 2004.

77. Кисинџер Хенри, *Ка царству добра или апокалипси*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

78. Клајн Наоми, *Доктрина шока*, Самиздат, Београд 2009.

79. Ковач Митар, Форца Божидар, *Историја ратне вештине, 1920-2000. године*, Војноиздавачки завод, Београд, 2000.

80. Ковачевић Ирина, *Глобализација*, Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2013.

81. Коен Ричард, Михалка Мајкл, *Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, Европски центар за студије безбедности, Београд, 2005.

82. Колинс Алан, *Савремене студије безбедности*, Политичка култура, Загреб, 2010.

83. Копли Грегори, *Уметност победе: како друштва опстају и напредују*, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2008.

84. Кошутић Стеван, *Америка: од демократије до империјализма*, Мост Арт, Београд, 2010.

85. Кревелд Ван, *Успон и пропадање државе*, Албатрос Плус, Београд, 2012.

86. Купер Роберт, *Распад нација: поредак и хаос у 21. веку*, Филип Вишњић, Београд, 2007.

87. Курмон Бартелеми, *Асиметрични ратови*, Новинско издавачки центар Војска, Београд, 2003.

88. Лакићевић Драган, Стојановић Божо и Илија Вујачић, *Теоретичари либерализма*, Службени гласник, Београд, 2011.

89. Лакићевић Драган, Николиш Душан, *Глобализам и тероризам*, Институт за европске студије, Београд, 2007.

90. Ливзи Рој, *Како разумети Нови светски поредак*, Ихтус, Београд, 2004.

91. Лукић Радомир, *Теорија државе и права*, Савремена администрација, Београд, 1967.

92. Манделбаум Мајкл, *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004.

93. Марковић Данило, *Социологија и глобализација*, Центар за усавршавање руководиоца у образовању, Београд, 2000.

94. Маслеша Рамо, *Теорије и системи сигурности*, Магистрат, Сарајево, 2001.

95. Марковић Слободан, *Моћнији од ЦИА – Електронска шпијунажа у ери глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2002.

96. Махбубани Кишор, *Велика конвергенција: Азија, запад и логика једног света*, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој - CIRSD, Београд, 2015.

97. Матес Лео, *Политика суперсила и оружје*, Глобус, Загреб, 1988.

98. Маџар Љубомир, *Политички узроци сиромаштва*, Издавачка кућа Зорана Стојановића, Београд, 2000.

99. Маџар Љубомир, *Ризици негативне синергије развојних поремећаја*, Економски анали, Београд, 2005.

100. Мијалковић Саша, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011.

101. Мијалковски Зоран, *Неухватљивост националне моћи*, Службени гласник, Београд, 2010.

102. Мијалковски Милан, Марић Предраг, Томић Душко, Шаљић Елдар, *Тероризам и организовани криминал*, Пи-пресс, Пирот, 2012.

103. Милановић Бранко, *Одвојени светови*, UNDP, Београд, 2006.

104. Милановић Бранко, *Два лица глобализације*, Архипелаг, Нови Сад, 2007.

105. Милашиновић Радомир, *Амерички поход на свет*, ЗАД, Београд, 1996.

106. Милашиновић Радомир, *Терор запада над светом*, Идиј, Ветерник, 1998.

107. Милашиновић Радомир, *Увод у теорије конфликата*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2004.

108. Миливојевић Зденка, *Невладине организације*, Аргумент, Београд, 2005.

109. Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени Гласник, Београд, 2000.

110. Милошевић Зоран, *Русија и Балкан: питања сарадње и безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

111. Минклер Херфрид, *Империје: логика владања светом од старог Рима до САД*, Службени гласник, Београд, 2009.

112. Мирковић Тодор, *Стратегије и ратне доктрине суперсила и блокова*, Војноиздавачки завод, Београд, 2003.

113. Миршајмер Џон, *Трагедија политике великих сила*, Чигоја штампа, Београд, 2009.

114. Мићовић Војислав, *Специјални рат и нови светски поредак*, Чигоја штампа, Београд, 2000.

115. Мићовић Војислав, *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја штампа, Београд, 2001.

116. Мићовић Војислав, *Глобализација или Нова империја "Pax Americana"*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005.

117. Нај Џозеф, *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.

118. Нај Џозеф, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.

119. Накарада Радмила, Рачић Обрад, *Распад Југославије изазов европској безбедности*, Институт за европске студије, Београд, 1998.

120. Николиш Душан, *Сад или никад: Од глобализма ка тоталитаризму*, Студио плус, Београд, 1998.

121. Нишић Станко, *Велике силе и Балкан*, Војноиздавачки завод, Београд, 1999.

122. Нишић Станко, *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2002.

123. Новак Михаел, *Дух демоктратског капитализма*, Глобус, Загреб, 1993.

124. Опачић Милан, *Глобализам – пресудан чинилац безбедности СР Југославије*, Војноиздавачки завод, Београд, 2003.

125. Петрановић Бранко, *Историја Југославије*, Нолит, Београд, 1990.

126. Печујлић М, *Глобализација - два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.

127. Печујлић Мирослав, *Изазови транзиције*, Нови свет и постсоцијалистичка друштва, 1997.

128. Пикети Тома, *Капитал у 21. веку*, Академска књига, Нови Сад, 2015.

129. Рачић Обрад, Димитријевић Војин, *Међународне организације*, Савремена администрација, Београд, 1980.

130. Павићевић Владимир, *Аспекти глобализације са прегледом основних појмова*, Досије, Београд, 2003.

131. Пандуревић Винко, *Национални интереси као исходиште војне доктрине*, Генералштаб ВЈ, Београд, 2000.

132. Перишић Срђан, *Нова геополитика Русије*, Медија центар Одбрана, Београд, 2015.

133. Петровић Дејан, *Аспекти глобализације*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

134. Петровић Драган, *Ка мултиполарном светском поретку*, Пешић и синови, Београд, 2011.

135. Покрајац Слободан, *Технологија, транзиције и глобализација*, СД Публик, Београд 2002.

136. Покрајац Слободан, *Технологизација и глобализација*, СД Публик, Београд 2004.

137. Полањи Карл, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

138. Прпић Иван, *Глобализација и демократија*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2004.

139. Пудар Момчило, *Америка против себе и света*, Филип Вишњић, Београд, 2006.

140. Пудар Момчило, *Свет без господара*, Службени гласник, Београд, 2010.

141. Радишић Светозар, *Неокортикални рат, брисање свести до вечног мира*, ВИЗ, Београд, 1999.

142. Робинсон Вилијам, *Подстицање полиархије: глобализација, интервенција САД и хегемонија*, Службени гласник, Београд, 2012.

143. Родрик Дени, *Парадокс глобализације*, Службени гласник, Београд, 2013.

144. Савић Андреја, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.

145. Савић Андреја, Стајић Љубомир, *Основи цивилне безбедности*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2006.

146. Савић Андреја, *Безбедност света: од тајности до јавности*, Институт безбедности, Београд, 2002.

147. Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века*, Медија центар Одбрана, Београд, 2013.

148. Сакс Џефри, *Доба одрживог развоја*, Центар за међународну сарадњу и одрживи развој - ЦИРСД, Београд, 2014.

149. Сакан Момчило, *Методологија војних наука*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.

150. Сен Амартја, *Развој као слобода*, Филип Вишњић, Београд, 2002.

151. Сименуновић Драган, *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009.

152. Симеуновић Драган, *Теорија политике – основи политичких наука*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002.

153. Симеуновић Драган, *Нови светски поредак*, Ферко, Београд, 1995.

154. Симеуновић Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.

155. Симић Војислав, *Извори и узроци екстремног богаства и моћи савременог запада*, Филип Вишњић, Београд, 2008.

156. Симић Р. Драган, *Светска политика*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2009.

157. Симић Р. Драган, Живојиновић Драган, Косовић Никола, *Мека моћ држава*, Удружење за студије САД у Србији, Центар за друштвена истраживања, Београд, 2013.

158. Симић Р. Драган, *Наука о безбедности*: савремени приступи безбедности, ЈП Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.

159. Симић Р. Драган, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.

160. Симић Р. Драган, *Расправа о поретку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

161. Сол Џон Ралстон, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Нови Сад, 2011.

162. Сорош Џорџ, *Криза глобалног капитализма - угрожено отворено друштво*, Самиздат, Београд, 1999.

163. Сорош Џорџ, *О глобализацији*, Самиздат, Б92, Београд, 2003.

164. Стајић Љубомир, *Основи безбедности*, Факултет цивилне одбране, Драганић, Београд 2005.

165. Стајић Љубомир, Радослав Гаћиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007.

166. Станаревић Стана, *Мали водич кроз људску сигурност*, Графиколор, Краљево, 2014.

167. Стегер Манфред, *Глобализација*, Шахинпашић, Сарајево, 2007.

168. Стиглиц Џозеф, *Слободан пад*, Академска књига, Нови Сад, 2013.

169. Стиглиц Џозеф, *Противуречности глобализације*, СБМ, Београд, 2002.

170. Стиглиц Џозеф, *Глобализација и двојбе које изазива*, СБМ, Београд, 2002.

171. Стефановић-Штамбук Јелица, *Дипломатија у међународним односима*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2008.

172. Стишовић Милинко, Ђорђевић Бранислав, *НАТО на Косову и Метохији*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001.

173. Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.

174. Стојановић Радослав, *Сила и моћ у међународним односима*, Радничка штампа, Београд, 1952.

175. Ступар Милорад, *Светски поредак, глобализација и питање суверенитета*, Београд, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2008.

176. Талијан Мирослав, *Тероризам и антитерористичке снаге*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004.

177. Танасковић Дарко, *Велики повратак Турске*, Службени гласник, Београд, 2015.

178. Таталовић Синиша, Гризолд Антон, Цвртила Влатко, *Савремене сигурносне политике: државе и национална сигурност почетком 21. стољећа*, Голден маркетинг-Техничка књига, Загреб, 2008.

179. Таталовић Синиша, *Национална и међународна сигурност*, Политичка култура, Загреб, 2008.

180. Триван Драган, *Корпоративна безбедност*, Досије, Београд, 2012.

181. Тркуља Јовица, *На рубу пропасти*, Центар за унапређење правних студија, Београд, 1999.

182. Унковић Милорад, *Међународна економија*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010.

183. Фридман Милтон, *Слобода избора*, Global book, Нови Сад, 1996.

184. Фридман Милтон, *Капитализам и слобода*, Службени гласник, Београд, 2012.

185. Фукујама Френсис, *Судар култура*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.

186. Фукујама Френсис, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 1999.

187. Фукујама Френсис, *Наша постхумана будућност*, ЦИД, Подгорица, 2003.

188. Фулбрајт Вилијам, *Ароганција моћи*, Филип Вишњић, Београд, 2005.

189. Хајек Фридрих, *Пут у робство*, Global book, Нови Сад, 1997.

190. Хантингтон Самјуел, *Војник и држава*, Прометеј, Београд, 2004.

191. Хантингтон Самјуел, *Трећи талас*, ЦИД, Подгорица, 2004.

192. Хаџић Мирослав, *Хронични мањак безбедности: случај Југославије*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001.

193. Хаџић Мирослав, *Безбедносни домети НАТО интервенције на Косову*, Центар за антиратну акцију, Београд, 2003.

194. Хантингтон Самјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1999.

195. Хелд Дејвид, *Демократија и глобални поредак. Од модерне државе ка космополитској владавини*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

196. Хобсбаум Ерик, *Глобализација, демократија и тероризам*, Архипелаг, Нови Сад, 2008.

197. Чарлс Тили, *Суочавање с друштвеном променом*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

198. Чехулић Вукадиновић Лидија, *Еуроатлантизам*, Политичка култура, Загреб, 2003.

199. Чомски Ноам, *Нови милитаристички хуманизам*, Филип Вишњић, Београд, 2000.

200. Чомски Ноам, *Империјалне амбиције*, Рубикон, Нови Сад, 2007.

201. Чомски Ноам, *Светски поредак стари и нови*, СКЦ, Београд, 1998.

202. Чосудовски Мишел, *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010.

203. Чосудовски Мишел, Маршал Ендру, *Глобална економска криза – Велика криза 21. века*, Центар за истраживање глобализације, Канада, 2011.

204. Цуверовић Немања, *Економски фактори оружаних сукоба*, Службени гласник и Југоисток XXI, Београд, 2013.

205. Шкулић Милан, *Организовани криминалитет, појам и кривичноправни аспекти*, Досије, Београд, 2003.

206. Шушић Славољуб, Балкански геополитички кошмар, Алгоритам, Загреб, 2004.

207. Штрбац Лорна, Глобализација и национална култура, Културно образовни центар, Београд, 2007.

208. Bajpai Kanti, *Human security: concept and measurement*, Notre Dame: Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame, 2000.

209. Bauman Zygmunt, Intimations of postmodernity, Routledge, London, 2003.

210. Baylis John, Strategy in the Contemporary World: An Introducyion to Strategic Studies, New York: Oxford University Press, 2012.

211. Bennett Leroy, Oliver James, Medjunarodne organizacije, Politička kultura, Zagreb, 2004.

212. Buzan Barry, *People, States & Fear: An agenda for international security studies in the post-cold war era*, Ecpr Press, 2008.

213. Friedman Thomas, *The Lexus and the olive tree: Understanding globalization*, Macmillan, 2000.

214. Gilpin Robert, *War and change in world politics*, Cambridge University Press, 1983.

215. Graham Evans, Newnham Jeffrey, *The Penguin dictionary of international relations,* London: Penguin Books, 1998.

216. Mittelman James, *The globalization syndrome: transformation and resistance*, Princeton University Press, 2000.

217. Morgenthau Hans, Thompson Kenneth, Clinton David, *Politics Among Nations*, McGraw-Hill Education, 2005.

218. Nye Joseph, *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs, 2004.

219. Paterson Thomas, *Meeting the communist threat: Truman to Reagan*, Oxford University Press on Demand, 1989.

220. Pettiford Lojd, *Harding David, Terorizam - Novi svetski rat*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005.

221. Russell Bertrand, *Power: A new social analysis*, Psychology Press, London, 2004.

222. Slater Don, *Consumer Culture & Modernity*, Cambridge: Polity Press, London, 1997.
223. Soros George, *On Globalization*, Oxford, Public Affairs, New York, 2002.
224. Stephen Hymer, *Efikasnost (pruturjecja) multinacionalnih korporacija*, Globus, Zagreb, 2005.
225. Stiglic Joseph, *Globalization and Its Discontents*, New York: Norton, 2003.
226. Stewart Lansey, *The Cost of Inequality*, Gibson Square, 2012.
227. Tzu Sun, *Umijeće ratovanja*, Globus, Zagreb, 1982.
228. Thucydides, William Smith, *History of Peloponesian War*, Bibliobazaar, 2009.
229. Vestad Arne, *Globalni hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2008.
230. Viotti Paul, Kauppi Mark, *International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity*, New Jersey: Simon & Schuster, 2002.
231. Ziegler Jean, *Novi gospodari svijeta i oni koji im se protive*, Izvori, Zagreb, 2003.
232. Walker Martin, *The cold war: A history*, Henry Holt and Company, London, 1995.
233. Weawer Ole, *European Security Identities*, Centre for Peace and Conflict Research, Journal of Common Market Studies, 2000.
234. Wiarda Howard, *The democratic revolution in Latin America: history, politics, and US Policy*, Holmes & Meier Publishers, 1990.
235. Wilkinson Paul, *Terorizam protiv demokratije*, Golden marketind, Zagreb, 2002.

Документа

1. Војна доктрина Руске Федерације, Министарство одбране Руске Федерације, 2014.
2. Глобални стратешки трендови до 2045. године, Министарство одбране Велике Британије, 2014.
3. Доктрина одбране Велике Британије, Министарство одбране Велике Британије, 2014.
4. Стратегија националне безбедности САД, Вашингтон, 2015.
5. Национална стратегија безбедности САД, март 2006.
6. Стратегија националне безбедности, Министарство одбране, Београд, 2009.
7. Стратегијски преглед одбране, Министарство одбране, Београд, 2009.
8. Европска стратегија безбедности, Исак фонд, Београд, 2006.

9. Извештај о стању организованог и привредног криминала у југоисточној Европи, Стразбур, 2006.
10. Службени лист СРЈ, број 6 од 27. 06. 2001.
11. Dokument Stejt departmenta: Policy Planning Study (PPS) 23 Foreign Relations of the United States (FRUS), 1948, vol. I (II deo).
12. European Strategy to Prevent Orga-nised Crim, Europol & the European Commission, Brussels, 2001.
13. The National Security Strategy of The United States of America, White House Washington, Septembar 2002.
14. UNCTAD, "World Investment Report: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development", New York and Geneva

Часописи, зборници, публикације, чланци, студије, статистике, прикази, предавања.

1. Базић Јован, "Структурне промене и глобализацијски процеси у савременом друштву", *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, 1/2007, Београд.
2. Бабић Јован, Бојанић Петар, *Глобално управљање светом*, зборник, Правни факултет, Београд, 2012.
3. Бодријар Жан, "Дух тероризма", Нова српска политичка мисао, Београд, 1-2/2007.
4. Весић Добрица, Антевски Мирослав, "Потенцијали међународне сарадње у борби против тероризма и организованог криминала", *Политичка ревија*, 1/2011, Институт за политичке студије, Београд.
5. Вулетић Владимир, *Глобализација, мит или стварност*, Социолошка хрестоматија, Београд 2003.
6. Гаћиновић Радослав, "Класификација безбедности", *НБП*, КПА, број 2, 2007, Београд.
7. Георгијевски Петре, "Homo globatus и његова улога у (дез)интеграционим процесима на Балкану и посебно у Р. Македонији", у зборнику: *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, Институт за социологију, Ниш, 2005.
8. Ђорђевић Саша, "Схватање транснационалног организованог криминала као безбедносне претње и теорије безбедности", *Безбедност Западног Балкана*, 13/2009, Београд.
9. Ђукановић Драган, *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, зборник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.

10. Ђурковић Миша, "Русија и откривање меке моћи", Национални интерес, број 1-3/2008, Институт за политичке студије, Београд.
11. Живојиновић Драган, "Глобализација у међународним односима – Појам, димензије, историјат, противуречности", у зборнику: *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.
12. Живојиновић Драган, "Шест разлога због којих Кина неће бити суперсила", *Годишњак ФПН*, Београд, 2009.
13. Зиројевић Фатић Мина, "Злоупотреба интернета у сврхе тероризма", *Међународна политика*, Београд, 3/2011.
14. Јевтић Драган, "Повећање економских неједнакости као изазов безбедности, *Војно дело*, лето/2014, Београд.
15. Јовановић Милош, "Постхладноратовски свет између идеолгије и политике силе", *Српска политичка мисао*, 2/2013, Београд.
16. Југовић Александар, Бркић Мирослав, Симеуновић-Патић Биљана, "Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала", *Годишњак 2008*, Факултет политичких наука, Београд.
17. Кајтез Илија, Да ли је глобализација крива за све несреће садашњег света, *Годишњак 2010*, Факултет безбедности, Београд.
18. Кековић, Зоран, "Системи безбедности", *Факултет безбедности,* Чигоја штампа, Београд, 2009.
19. Кнежевић Милош, *Време глобализације*, зборник радова, Дом културе Студенстски град, Београд, 2003.
20. Колев Драган, "Геополитичка моћ: прилог одређења појма", *Цивитас*, број 6, 2013, Бања Лука.
21. Лопандић Душко, "Мале и средње земље у међународним односима и у ЕУ", *Међународна политика*, 1/2010, Београд.
22. Марковић Драган, "Социолошки контекст економске делатности у савременом друштву", *зборник*, 1/2012, Филозофски факултет, Београд.
23. Марковић Драган, "Друштвени контекст остваривања економске делатности у глобалном неолибералном капитализму", у зборнику: *Ресурси и безбедност Југоисточне Европе*, Цесна Б, Београд, 2012.
24. Матић Петар, "Рат за меку моћ", *Српска политичка мисао*, 2/2009, Београд.
25. Мијалковић Саша, "Национална безбедност од вестфалског концепта до постхладноратовског", *Војно дело*, 2/2009, Београд.
26. Митровић Љубиша, "Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана", *зборник,* Филозофски факултет, Институт за социологију, Ниш, 2005.

27. Накарада Радмила, "Европска унија као мировни пројекат", *Социолошки преглед*, Институт за европске студије, Београд, 4/2006.
28. Накарада Радмила, "Ратни сукоби, стратегија мира и начини решавања конфликата", *Предавање*, Коларчева, Институт за европске студије, Београд, 2004.
29. Николиш Душан, "Ратовање без рата – будућност америчке доминације светом", *Српска политичка мисао*, 1/2012, Београд.
30. Орлић Дејан, "Шездесет година трансформације НАТО", *Годишњак ФПН*, Факултет политичких наука, 2009, Београд.
31. Пантелић Ивана, Павићевић Владо, Петровић Владимир, Миловановић Горан, *Аспекти глобализације*, зборник радова, Београдска отворена школа, Београд, 2003.
32. Падежанин Мина, "Културна политика вс. Глобализација – разноликост против униформности", *Култура*, Београд, 130/2011.
33. Перишић Петра, "Превентивна самоодбрана и међународно право", *зборник*, Правни факултет, Сплит, 2/2014.
34. Печујлић Мирослав, "Планетарни кентаур: два лика глобализације", *Нова српска политичка мисао*, Нова едиција, vol. VII, no. 3-4, Београд, 2001.
35. Печујлић Мирослав, "Рат и мир патологија моћи или нова солидарност", у: *НАТО пакт као инструмент спољне политике САД* (Милашиновић Р.), Безбедносни форум, Евроазијски безбедносни форум, бр. 2, 2016, Београд.
36. Симић Драган, Живојиновић Драган, Јовић Никола: "САД и изазивачи 1 и 2“, *зборник*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2015.
37. Словић Срђан, "Традиционалних концепт односа између силе, моћи и националног интереса у међународним односима", *Политичка ревија*, 3/2010, Београд.
38. Спасовски Милена, Шантић Даница, "Седам милијардити становник света – поларизованост демографског развитка на почетку 21. века", прегледни чланак, у: *Демографија*, Београд, 2011.
39. Стојадиновић Јовановић Сандра, "Међународна трговина и транснационалне компаније – супституит или допуна", *Међународна политика*, бр. 1, 2008, Београд.
40. Фатић Александар, "Тероризам и организовани криминал", *Војно дело*, 3/2004, Београд.
41. Фатић Александар, "Организовани криминал и обриси нове структуре безбедности у југоисточној Европи", *Међународни проблеми*, 2004, Београд.

42. Фатић Александар, "Основни аспекти борбе против организованог криминала на Балкану", *Међународна политика*, 1-2/2005, Београд.
43. Федерико Мајор, *Сутра је увек касно*, Југословенска ревија, Београд, 1991.
44. Пуљиз Владо, "Коријени скандинавског социјалног солидаризма", *Ревија социјалне политике*, бр. 1, Правни факултет, Загреб, 1996.
45. Хелд Дејвид, "Дебате о глобализацији", у зборнику: Вулетић В, *Глобализација, мит или стварност* (приредио Вулетић Владимир), Социолошка хрестоматија, Београд, 2003.
46. Akerlof George. "The Market for Lemons: Quality, Uncertainty and the Market mechanism", *Quarterly Journal of Economics*, No 84, 1970.
47. A Latin American Ecological Alliance, New York Times, 1991.
48. Arbatov Alexey, "NATO and Russia", *Security Dialogue* 26.2, 1995.
49. Bandow Doug, "Economic and military aid", Intervention into the 1990s, US Foreign Policy in the Third World, Second Edition, Boulder & London: Lynne Rienner Publishers, 1992.
50. Bauman Zygmunt, Intimations of postmodernity, Routledge, London, 2003.
51. Baumann Dieter, "Military ethics: a task for armies", *Military medicine* 172, 2007.
52. Barker Michael, "Promoting polyarchy in Serbia", 2006.
53. Bell Daniel, The cultural contradictions of capitalism, Basic Books, New York: Basic Books, 1996.
54. Bellant Russ, Louis Wolf, "The free congress foundation goes East", Covert Action Information Bulletin, 1990.
55. Bloom David, "7 billion and counting," Science 333.6042, 2011.
56. Boaventura de Sousa Santos, "Процеси глобализације", *Часопис за књижевност и културу и друштвена питања*, бр. 68/14, децембар, 2002.
57. Branun Duane, The Rich Get Richer: *The Rice of Income Inequlity in the United States and the World*, Chicago, Nelson-Hall, 1991.
58. Buzan Barry, People, States and Fear, 2nd edition, Harvester Wheatsheaf, London, 1991.
59. Buzan Barry, *People, states & fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era*, Ecpr Press, 2008.
60. Bush Dzordz, "A Time of Decision for the NATO Alliance", US Department of State, Dispatch. v. 2, No. 45, 1991.
61. Castells Manuel, End of millenium, Oxford, Blackwell, 2000.

62. Castells Manuel, The information Age: Economy society and culture,Volume I: The Rise of Network Society, Second edition,Oxford, Blackwell, 2000.
63. CIA World Factbook 2012.
64. Clarke Tony, "Mechanisms of corporate rule", The case against the global economy, 1996.
65. Cronin Kurth, "Behind the curve: Globalization and international terrorism", *Journal Article*, International Security, 2006.
66. Davies James,"The world distribution of household wealth", *Center for Global, International and Regional Studies*, 2007.
67. Dahl Robert, "A democratic dilemma: system effectiveness versus citizen participation", *Political science,* 1994.
68. David Bloom, "7 Billion and Counting, Population", *American Association for the Advancement of Science*, vol 333, July 2011.
69. Defense Planning Guidance for the Fiscal Years 1994-1999, New York Times, 8. march, 1992.
70. Douglass William, *Developing democracy*, Heldref Publications, 1972.
71. Dougherty James, "Contending theories of international relations: A comprehensive survey", New York, 1981.
72. Durkheim Emil, "Samoubojstvo", u: Cvjeticanin V. i Supek, R, Emile Durkheim i francuska socioloska skola, Zagreb, Naklada Ljevak, 2003.
73. Eurostat, Demographic Projections (Baseline scenario), 2004.
74. Finnegan William, "Leasing the rain", The New Yorker, 2002.
75. Freidrich Karl, "Man and His government", New York, 1963. p. 163. у: *Политичка ревија*, 3/2010, Београд.
76. Galtung Johan, "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, 1990.
77. Ganor B, "Defining Terrorism," Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter, 1998.
78. Goldsmith Edward, Jerry Mander, "The Case Against the Global Economy: and for a turn towards localization", *Earthscan Publications*, 2001.
79. Goldman Ralph, Douglas William, *Promoting Democracy: Opportunities and Issues*, Praeger Publishers, 1988.
80. Ha-Džun-Čang, "Mit o slobodnoj trgovini i tajna istorija kapitalizma", *NIN*, br. 3014, Beograd, 2008.
81. Haass Richard, "When World Is In Transition, Can Great Countries Have Good Policies?", *Sunday Times*, 23. maj 2010.

82. Ignautis David, "Spyless Coups", *Washington Post*, 22. septembar 1991.

83. Kaplan Robert, "The coming anarchy", *Globalization and the Challenges of a New Century: A Reader* , Indiana University Press, 1994.

84. Kegley Charles, Gregory Raymond, *Exorcising the ghost of Westphalia: building world order in the new millennium*, Pearson, 2002.

85. Keltner Dacher, "The Power Paradox, Greater Good", 2008.

86. King Gary, Christopher Murray, "Rethinking human security", *Political science quarterly*, 2001

87. Kukathas Chandran, Definition of the State, *A.U. Queensland LJ*, 2014.

88. Kurth James, "Americas Grand Strategy a Patern of History", *The National Interest*, No. 43, Spring, 1996.

89. Laeven Luc, Fabian Valencia, "Systemic banking crises: a new database", IMF working papers, 2008.

90. Laveneks Sandra, "Globalizacija i vertikalni izazov demokratiji", u zborniku: *Demokratija u eri globalizacije i medijatizacije*, Albatros plus, Beograd, 2013.

91. Lewellen Ted, Dependency and development: an introduction to the Third World, London, Praeger Pub Text, 1995.

92. Kearney A, Council, Global Business Policy. "Globalization Ledger," April 2000.

93. Terry James, "Countering State-Sponsored Terrorism: A Law-Policy Analysis" Naval L. Rev. 36, 1986.

94. Mayntz, Renate, "Organizational Forms of Terrorism.Hierarchy, Network, or a Type sui generis?", 2004.

95. McDougall Walter, "Can the United States Do Grand Strategy?." *Orbis* 54.2, 2010.

96. Martinez Elizabeth, "What is neoliberalism", *Nation Network for immigrant and Refugee Rigts*, 1997.

97. Møller Bjørn, "National, Societal and Human Security", *What Agenda for the Human Security in the 21st Century*, 2001.

98. Nye Joseph, "The Future of Power: Dominance and Decline in Perspective", Foreign Affairs, Volume 89, No. 6, November/December, 2010.

99. Nye Joseph, "Soft Power", *Foreign Policy*, No 80, Fall 1990.

100. Organisation for Economic Co-operation and Development, "Four More Countries Commit to OECD Tax Standards", *OECD press release*, 2009.

101. Passas Nikos, "Globalization, criminogenic asymmetries, and economic crime", *European Journal of Law Reform*, 1999.

102. Pirages Dennis, "Demographic change and ecological security", *Environmental Change and Security,* Project Report 3, 1997.

103. Prasad Esward, Effects of Financial Globalization on Developing Countries, IMF, 2003.

104. Primorac Igor, "Suvremeni terorizam kao filozofska tema", *Polemos*, 10/2007.

105. Pechatnov Vladimir, "The Big Three after World War II", *Woodrow wilson international center for scholar*, Washington, 1995.

106. Rome Declaration on Peace and Cooperation, *NATO Review*, V. 39, No. 6/1991.

107. Rodrik Deni, "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?", u: *Panoeconomicus*, 2008.

108. Russell Bertrand , Power – A New Social Analisys, London, G. Allen & Unwin, 1938.

109. Schwarzenberger Georg, *Power politics: a study of world society*, No. 18, Praeger, 1964.

110. Schwartz Peter, Doug Randall, An abrupt climate change scenario and its implications for United States national security, California inst of technology pasadena ca jet propulsion lab, 2003.

111. Sclair Lesli, "Sociology of the Global System", *Hemel Hempstead*, Harvester Wheatsheaf, 1997.

112. Talbott Strobe, "Why NATO Should Grow," *Review of Books*, New York, 1995.

113. Therborn Göran, "The rule of capital and the rise of democracy", *Classes and Elites in Democracy and Democratization*, 1997.

114. The Alliance,s New Strategic Concept, *NATO Review*, V. 39, No 6/1991.

115. Quenrin Peel, "Forgootten wars", *Financikal Times*, May 6, 1999.

116. United Nations, U.S. Census Bureau, International Programs Center, International Data Base and unpublished tables, 1995.

117. Wallerstein Imanuel, "Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms", Cambridge: *Polity press*, 2001.

118. Walker Samuel, "Historians and Cold War Origins", *American foreign police*, 1984.

119. World Bank, World developments Indicators, 2009.

120. Walwei Ulrich, "Ниво запослености и социјална сигурност: парадокси глобализације", Институт за истраживање тржишта рада и професија, Нирнберг (Немачка), у: *Ревија социјалне политике*, год. 8, бр. 1, Загреб, 2001.

121. Werner Manfred, "A Vigorous Alliance – Motor for Peaceful Change in Europe", *NATO Review*, V. 40, No. 6/1992.

122. Wheary Jennifer, "The Global Middle Class Is Here: Now What?", *World Policy Journal 26*, no. 4, decembar 2009.

Енциклопедије - Лексикони

1. Вујаклија Милан, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1992.
2. Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993.
3. Encyclopaedia Britannica, 11th Edition, Volume 3, Public Domain, 2012.
4. Penguin Books, London, 1999.
5. The Concise Oxford Dictionary of politics, (2003), (second edition), ed. Iain Mclean, Alistair, McMillan, Oxfor University Press.
6. The Encyclopedia of Police Science, ed. J. Greene, New York, London, 2006.

Интернет

1. Бојић Саша, http://www.dw.com/sr/oru%C5%BEje-cenjena-kineska-roba/a-16680919
2. Ђоровић Биљана, http://www.nspm.rs/hronika/dzon-pildzer-moral-i-istina-nisu-saputnici-velike-moci.html
3. Катић Небојша, http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neoliberalni-koreni-svetske-ekonomske-krize.html?alphabet=l
4. Побулић Симеон, Границе америчке моћи, http://www.republika.co.rs/546-547/28.html
5. Светска војна потрошња, http://www.globalissues.org/article/75/world-military-spending
6. Stockholm International Peace Research Institute, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_military_expenditures
7. The North Atlantic Treaty, Washington D.C. – 4 April 1949, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm
8. The Encyclopaedia Britannica, Eleventh Edition, http://www.archive.org/stream/encyclopaediabri25chisrich#page/n5/mode/2up
9. Human Development Report 1994, www.undp.org/hdro/c94over.htm
10. http://fpnbl.org/attachments/article/118/hladni_rat ppt.ppt?
11. http://fpnbl.org/attachments/article/118/globalizacija u medjunarodnim odnosima.ppt

12. https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/2001.html#82
13. http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators
14. http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/americas/united-states/121226/joseph-stiglitz-us-income-inequality
15. https://static.skepticalscience.com/graphics/Heat_vs_Temp.jpg
16. http://www.nasa.gov/vision/earth/lookingatearth/ozone_record.html
17. https://hr.wikipedia.org
18. http://en.wikipedia.org/wiki/NATO#mediaviewer/File:History_of_NATO_enlargement.svg
19. http://www.razvoj-karijere.com/media/files/MEKA_MOC.pdf?
29. http://www.penzin.rs
30. https://zcomm.org/znetarticle/promoting-polyarchy-in-serbia-by-michael-barker/
31. http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Godisnjica-NATO-bombardovanja
32. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62027
30. http://www.casparcenter.org/voda/voda22.jpg
31. http://nsportal.info/forum/index.php?/topic/3029-islamska-dr%C5%BEava/
32. http://bezbednosnikonsultant.com/organizovani-kriminal-pojam-i-definicija/

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Драган М. Јевтић рођен је 16.05.1970. године у Ужицу. Основну школу завршио је у Косјерићу, а Средњу војну школу у Сарајеву. Дипломирао је 1992. године на Војној академији Копнене војске у Београду, смер веза. Ванредно је завршио економски факултет 1998. године, смер привредни развој. Мастер студије завршио је на Факултету безбедности 2008. године, смер безбедност. Објавио је више текстова из области међународних односа и безбедности и учествовао на више научних скупова и конференција у земљи.

Од 1992. године радио је у јединицама и командама Војске као активно војно лице. Обављао је трупне дужности од командира вода и чете, заменика команданта и команданта батаљона, начелника Одсека за оперативне послове и обуку, као и друге одговорне дужности у јединицама и командама тактичког и оперативног нивоа. Тренутно се налази на дужности наставника у Катедри стратегије Школе националне одбране Војне академије.

Током професионалне каријере завршио низ специјализованих курсева везаних за војностручно усавршавање из области командовања и руковођења. Поседује ЕЦДЛ сертификат. Говори енглески, средњи ниво. Служи се руским. Ожењен је и живи у Београду са супругом и два сина.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а: Драган М. Јевтић
број уписа: _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЛЕ ХЛАДНОГ РАТА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Драган М. Јевтић

Број уписа: _____

Студијски програм

Наслов рада: **БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЛЕ ХЛАДНОГ РАТА**

Ментор: проф. др Драган Р. Симић

Потписани: Драган М. Јевтић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПОСЛЕ ХЛАДНОГ РАТА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

1. Ауторство - Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.